

Köves József

Ha jól emlékszem...

Egyik életem

TARTALOM

A gyermekkor tájai

A Korong utcától a Rózsák teréig
Mégis: felszabadulás
Krumplileves
Gyermekkorom Városligete
Erzsébetvárosi búcsú
Az én mozi(jai)m
A pályák bűvöletében
Magdi
Októberi vihar

A könyvszakma kis öregje

Deák Ferenc utca 15.
Propagandista lesznek
Egy kellemes társaság
Búcsú a szerelemtől
A szerkesztés iskolája
Lapok, mellékletek
A Versbarátok Köre
Nagyüzemi intermezzo
A Könyvjelző
Könyvheteim, könyvnapjaim
„A Művelt Nép az Olvasó Népért”
Kalandozások kora
Azok a hetvenes évek
Az Editorg indulása
„Fordulatom” éve
„Kétéltű” éveim
Utolsó fellángolás – A „klasszikusaffér”
Búcsú az Editorgtól
A K.u.K. alapítása
A tüntetés elmarad
Szüretféle
Még nincs vége

– Bizonyos vagyok abban, uraim – mondta a konferencia előadója –, hogy fél évszázad múlva a kommunista uralom negyven éve csak szerény lábjegyzet lesz a történelemkönyvekben.

A magyar küldött csöndesen közbeszólt:

– Igen. De ez a lábjegyzet a mi egész életünk.

Valahol társaságban valakiről beszélgettünk. Én szaporán bólogattam a – többieknek?

Vagy szembeszálltam a véleményükkel? Nem tudom.

De az biztos, hogy egyszer csak azt mondtam: Ő – ki? – nem képes megérteni a gondolkodásunkat. Öreg már, és nem tud velünk, fiatalokkal egy hullámhosszra állni.

Megütközve néztek rám. Csupa fiatal arc – ennyi biztos. Ki szakállal, ki bajusszal – de a szemekben csikóvágót járt az ifjúság. A barátaim, az egyívásúak.

De visszakérdeztek csodálkozva:

Miért tartod magad fiatalnak? A hatvanhat éveddel?

Ne vicceljetek! Harminchárom vagyok – akartam mondani, de váratlanul megrémültem. Tiltakozásuk nem hangzott tréfásan.

Előszobátükör. Azt hiszem, már egyedül voltam. Közel hajoltam, hogy jobban lássam arcom tájait. Ujjaimmal végigszántottam a barázdákat, redőket... Vaskos buckák és árkok íveltek a szám felé, két ujjal össze tudtam csippenteni egy-egy ráncomat.

Tegnap harminchárom éves voltam – néztem fáradt szememet a tükör előtt. – Most meg már... Hogyan ment el, ha közben nem is lehetett észrevenni? Mit csináltam, mit tettem az utolsó harminchárom év alatt?

Valami eltűnt. Vagy meg sem volt talán?

Úristen – hebegtem a képmásomnak –, hiszen én egyszer kitűztem valamit! Vitáztam érte a kocsimáiban, kávéházakban, hogy azután majd... Én nem gondoltam, hogy ilyen hullócsillag az idő! Én úgy éreztem, fiatal vagyok, és úgy éltem, mint a harminchárom évesek. Nekem mostanáig nem mondta senki...

Kábán, fejfájással ébredtem.

Borotválkozás közben vettem észre, hogy egy ránc ott maradt a szemem sarkában.

Ez a kis írásom – egypercesem? – 1972 januárjában jelent meg a Magyar Ifjúságban.

Aztán egyszer csak arra ébredtem: családom a hatvanadik születésnapom ünneplésére készül. Akkor döbbsentem rá: valósággá vált, amit három évtizeddel korábban írtam. *Észre sem vettem... Nem gondoltam, hogy ilyen hullócsillag az idő.*

Többnyire nem érzem a koromat. Dolgozom, talán sokkal többet is, mint fiatalon bármikor. Mozgékony vagyok, tudok még lelkesedni új dolgokért – csak a derekam érzi a lerakódott éveket.

A nagy emberek ilyenkor kezdenek memoárjaikba. Hogy maradjon utánuk valami, hogy nyomot hagyjanak, hogy elmondják az igazságot.

Ha körültekintek munkámon, környezetemen, azt kell mondanom: maradnak nyomaim emlékezések nélkül is. Itt vannak az imádott unokák, tizenvalahány ilyen-olyan könyvem, a húsznál több általam (is) ültetett, s már nagyra nőtt fa a szadai szőlőhegy tetején; a ház, a *Házunk* ott az erdősáv alatt – meg az a sok könyv, amelynek világra hozatalánál kiadóként, szerkesztőként, szervezőként bábáskodhattam.

De nem vagyok *nagy öreg*, nincsenek megörökítésre érdemes történelmi cselekedeteim, némi öngúnnyal a *könyvszakma kis öregjének* szoktam mondani magam.. Nem voltam elnök, főtitkár, miniszter, vezérigazgató, nem hozzák majd mögöttem síromhoz bársony kispárnán a kitüntetések sokaságát – de évtizedeket töltöttem a könyvesek között, s szerény epizodistaként

mégiscsak érdekes és ma már többé-kevésbé feledésbe merült dolgok születésénél *bábáskodtam vagy kibiceltem*, megélve gyakran méltatlan pusztulásukat is.

Nem én vagyok tehát fontos ezekben az emlékezéscserepekben, hanem az *a világ*, amelyben éltem, éltünk. Hogy tudja a két unokám *majdan*, milyen volt a *hajdan* – a lassan két generációval korábbi gyerekkor. Milyen volt az a letűnt világ, amelyről rosszakat illik mondani manapság. Pedig *az a rossz a mi életünk* volt, az egész életünk. És a rosszban mindig volt valami jó is. Például maga az *ifjúság*. Meg a gyerekkor, a maga szegénységének visszahozhatatlan színeivel. Hogy az unokák is tudják, hogy ami ma *játékterem és plaza*, az régen *búcsú* volt meg *vidámpark*, s ami ma *mozi*, az régen is *mozi* volt – csak egy kicsit (nagyon) másféle.

Magam tehát pusztán mellékszereplője szeretnék maradni e könyvnek. Mert ott voltam. Ott a gyerekkor folyójának partvidékén, meg a felnőttkor akarásainak dombjainál.

Ezért kicsikét el is tér egymástól az egyes részek, fejezetek stílusa, felépítése. Van, ahol a régi helyek és történetek – talán – érzelmessé teszik az emlékezőt. Másutt – főleg a könyvesek világáról szóló részben – a szubjektív emlékek mellé igyekeztem felsorakoztatni tárgyi bizonyítékokat is. Ahogy bennem együtt él a szépíró a szerkesztővel, úgy elegyedik a belső emlék a megmaradt – sajnos nagyon kevés – dokumentummal.

A gyermekkor tájai

Beszéld el nekem a múltat, s megismerem belőle a jövőt.

Konfucius

A Korong utcától a Rózsák teréig

Én úgy emlékszem a gyermekkoromra, hogy az nagyon-nagyon szép volt.

Amikor eszméltem, folyvást vittek, hurcoltak. Kis összekötött batyu a hátamon, mellettem Anya, fogja a kezem, másik kezével Mama tolókocsiját irányítja maga előtt, s Mamának folyvást tagadást reszket a feje. Anya azt mesélte, Mama sok idővel ezelőtt szélütést kapott. Attól fogva féltem a szélről, meg ne üssön engem is.

Nyilas fegyveresek a sor oldalán, a járda szélén, meg előttünk, mögöttünk. Vittek, nem tudtuk, merre-hová. Hiába kérdeztem Anyát, hová megyünk, nem kaptam több választ, mint egy nyugtatónak szánt kézszorítást.

S én mégis úgy emlékszem gyermekkoromra, hogy az nagyon-nagyon szép volt.

Apáról nem tudtam. Emlékeztem egy sovány, fekete hajú emberre, aki régebben a nyakába vett, s a vállán hintáztatott. Aztán egyszer csak ez a fekete ember nem volt többet. Anya néha azt mondta: „Majd ha apád hazajön...” – de soha nem mondta, hogy honnan jön haza.

Zuglóban, a Korong utcában laktunk, onnan első emlékképeim. Az út – emlékeimben széles út – közepén fűvel benőtt járdasziget. Oda átmehetek játszani, anya a járdáról bíztat, hogy most szaladjak, most nem jön semmi – de nem is jár arra autó, legföljebb naponta egyszer-kétszer, mert az autó még megcsodálni való ritkaság. Magas fák, sövények és fönt a mosolygó nap – ez volt a Korong utca. Meg a fű, meg egy kerítés palánkja, amelynek hézagain át fura, ismeretlen birodalmakra lehet rábámulni. Meg egy magasföldszinti saroklakás – talán másfél szobás? –, ahová haza lehet szaladni az utcáról vagy a kis előkertből.

Aztán egy nyaralás, Hűvösvölgyben – repkénnyel befutott villa, egy hisztériás bárónő, aki visítva zavart el bennünket, apróságokat, ha az ablaka alatt rajcsúroztunk. Félttem tőle. De Hűvösvölgy maga volt a Messzeség, a Kaland.

És valami titokzatos félelem. Amikor egyszer bújócskázás közben elakadtam a bokrok között. Az ágak az arcomat csapkodták, sehogy sem tudtam kivergődni fogságukból. – *Uramisten* – mondta egyszer csak fölöttem egy néni, és fölemelt. – *Hogy kerültél ide?*

Nem válaszoltam, mert nem tudtam válaszolni.

Majd a költözés. Kisebb, már csak egyszobás lakásba. Innen vitték el Apát. Munkaszolgálatos, így mondták. Anya egyszer-kétszer leutazott hozzá, akkor még lehetett látogatni Diósdon. Aztán – hallottam – Nagykátára került a *munkaszázadhoz*, onnan meg már ki a frontra. Hogy mi az a front, nem tudták nekem megmagyarázni. Csak éreztem, hogy valami hideg, valami rossz.

Én úgy emlékszem a gyermekkoromra, hogy az nagyon-nagyon szép volt, igazán. Jött a nyilas éra. A mi házunk, a Péterfy Sándor utca 7, amelynek a földszintjén laktunk, csillagos ház lett. Anya azt magyarázta, azért, mert sok zsidó lakik itt. Például a Berendék – bár ők kikezresztelkedtek –, akiknek a kocsigyártó üzemük van a pincében. Valóban, sok szép fiáker meg úri hintó állt a ház előtt, még a túloldalon is, amikor oda költöztünk. Később már nem láttam

kocsikat, csak a háború után, nagyon rövid ideig. Az államosításig. Aztán még zsidók a Schwarczék a félemelet egyben, meg a Csillagék, följebb a Kázmérék, a Politzerék, a Glenczerék, meg a Székely néni az unokájával, és még sokan, akiknek a nevére már nem emlékszem. Akkor már hatágú sárga csillagot kellett hordani, anya varrta nagy öltésekkel a csíkos kabátkámra, le is fényképeztek egyszer csillagos kabátban – és *leventepuskával*. A leventepuska a barátomé, *Balogh Gabi*é volt, nagyon irigyeltem tőle, mert pont olyan volt, mint egy igazi katonai puska, csak éppen be volt forrasztva a csöve.

Gabit nem sokkal azután ismertem meg, hogy odaköltöztünk. Ők a túloldalon laktak, üzletlakásban, elől volt egy tábla: *Balogh Ferenc orthopéd cipész*, ő volt a Gabi papája. Úgy ismerkedtünk össze, hogy odakiabáltunk egymásnak a járda két oldaláról: – *Kisfiú, gyere át! – Te gyere át! – Én nem mehetek, mert nem szabad átmennem az úton. – Nekem sem!* Aztán az én anyám észrevette, mennyire vágyódom barát után, és átvitt, és megismerkedett a Baloghékkal: Feri bácsival és Juci nénivel. És attól kezdve sokszor voltam náluk, emlékszem egy szentestére, amit ott töltöttem, csillagszórókat gyújtottunk, meg gyertyát a fenyőn. Gabinak volt egy kis Betlehemes doboza (valószínűleg a Rozáliumból, a velünk szemközti kegytárgyboltból), benne kisjászol, kisjézus, kisbárány, azzal lehetett játszani, s közben a Mennyből az angyalt énekelni, bár Gabi azt mondta, én nem énekelek, hanem mondom. Később se tudtam énekelni, állítólag kellemes beszédhangom (fiatalember koromban persze) éneklésnél elviselhetetlenné vált.

Hogy irigyeltem a karácsonyt, Gabi ajándékait! Juci néni biztosan látta ezt, mert nekem is adott valami apróságot, de én otthon szerettem volna kapni. – *Neked nincs karácsony – rázkódott Mama feje a cserépkályha melletti tolószékben –, mert mi zsidók vagyunk. – De én nem akarok zsidó lenni!* – toporzékoltam, és elkezdtem cibálni szegény tehetetlen nagyanyám szürkésfehér haját. Szomorúan tűrte, nem bírt velem.

A következő évben már az egész világ azt tudatta velünk, hogy nekünk nemcsak karácsonyunk, de hazánk és életünk sincsen.

Folyton jöttek, mindig elvittek. Nyilasok és rendőrök járták be az emeleteket, mindenkit összetereletek az udvaron, aki zsidó volt. Egy rendőr meglátta a béna Mamát, akit Anya tolt engedelmesen kifelé, s azt mondta, mikor a fekete ruhás nyilaskeresztes nem figyelt oda: – *Maguk tűnjenek el! Menjenek gyorsan vissza, és csukják be az ajtót!*

Egy másik alkalommal már az utcán vonultunk, hosszú sorban tereltek bennünket (állítólag a Tattersaalba), amikor oldalra pillantva megláttuk a cipészüzlet ajtajában Balogh Feri bácsit, a Gabi barátom édesapját. Feri bácsi is észrevett minket, beszaladt az üzletlakásba, mint akit zavar a látvány. A menet befordult a Rottenbiller utcán, majd a Baross téren át a Kerepesi útra, amikor egyszer csak egy nyilas karszalagos kísérő lépett hozzánk. – *Kövesné? – Igen. – Lépjenek ki a sorból!*

Egy rendőr kísért vissza bennünket a lakásig. Anya nem értett semmit. Ami történt, maga volt a csoda. Akkor megjelent Gabi az anyukájával, és egy hatalmas zacskó almát hozott. Nekiestem rögvést, hiszen nem láttam gyümölcsöt időtlen idők óta. És akkor kiderült, a Balogh Feri bácsi hozatott vissza minket. A Balogh Feri bácsi ugyanis nyilas volt. Pontosan abban a pillanatban belépett a nyilaspártba, egy darabig le is járt a gyűlésekre, aztán szomorúan vette észre, hogy félrevezették, és attól kezdve inkább a Balogh-vendéglőbe (a Rottenbiller utca túlsó sarkára) járt át politizálni. De a tagságát hivatalosan nem függesztette fel. A Balogh bácsi olyan nyilas volt, akinek semmi baja nem volt a zsidókkal. Pár évvel korábban rövid időre megfélemlítették a hungaristák hazafias frázisai, akkor lett tagja a pártnak, aztán „*egyre kevésbé tetszettek neki a dolgok*” – ahogy Juci néni mondta egyszer Anyának. A Balogh bácsi igaz hazafi volt, az első világháborúban az olasz fronton súlyos fejlövést kapott, több kemény műtéttel sikerült az életét megmenteni. Esténként a magyarság történetéről olvasott könyve-

ket, hírlapi cikkeket (évek óta járatták a Tolnai Világlapját) a hitvesi ágy lábához támaszkodó asztal mellett, egy kis kancsó bor, *hegyvidéki siller* társaságában. De a pártból nem lépett ki, és erre minden oka megvolt. Az egyik egzisztenciális. Ötven pár csizma készítését rendelték meg tőle a nyilasok. A másik másoknak egzisztenciális. A pincéjükben zsidó családokat bújtatott az ostrom alatt. A Taussigékat a Huttyra Ferenc utcából, az Erős urat, aki a házuk tulajdonosa volt, meg a barátunkat, Hegedűs Tibit, aki apja után katolikus volt ugyan, de zsidó anyjával elvitték a gettóba. Tibi – hétévesen – megszökött, s hová is mehetett volna, mint a Baloghékhoz, annyira természetes volt ez. Persze őt is befogadták.

A Balogh Feri bácsinak – mi tagadás – hatalmas orra volt. Egyszer a MABI fogorvosától jött hazafelé, aki pótlást csinált neki, s az éppen elkészült három tagú hidat próbaként behelyezte, amikor két részeg hungarista belekötött az utcán. Ez a német megszállás napjaiban történhetett, mert az egyik részegnél egy csokor ibolya volt. A fickó a virágos kezével Feri bácsi orra alá csapott: – *Nesze, zsidó, szagold az ibolyát!* Balogh bácsit lőtt fejsérülése váratlan dühkitörésekre szokta olykor kényszeríteni, ilyenkor szinte nem is tudta, mit cselekszik. Most is nekiment a két alaknak, hamarosan már a vér folyt, s Feri bácsi egy pofon nyomán kiköpte az ideiglenes hidat. Aztán jött a rendőr, és jegyzőkönyvbe rögzítette, hogy az addigra már lehiggadt Balogh bácsi kártérítést kér, mert a krakélerek kiverték a fogát.

Hát ilyen nyilas volt a Balogh Feri bácsi, akinek nevét máig sem öröközték meg a Jad Vasemben.

Meg olyan nyilas, aki az ostromzáró közepén elküldte-elengedte a feleségét meg a hétéves kisleányát, jöjjenek el a Tátra utcai védettházba, ahová akkor zsúfoltak be bennünket, hozzanak nekünk ennivalót karácsonyra. És a Balogh néni meg a Gabi megjelentek, talán megvesztegették a kaput őrző nyilasokat, mert feljöttek a harmadik emeletre, ahol egy cselédszobában öten laktunk, mi Anyával meg Mamával, meg egy Fáni nevű kisleány a mamájával. És mákos tésztát hoztak, amikor már *napok(hetek?)* óta szinte semmit sem ettünk, csak hengeres Frank kávé, amit találtunk valahol.

De ez később volt. Előtte még egyszer elvittek bennünket, a Városligeten át terelték a csoportot, egy sporttelep gyepére, anya azt mondta, ez a KISOK-pálya, nem tudtam, mit jelent a furcsa szó. Ott egész nap álltunk a pálya gyepén, hol ide, hol oda állítottak bennünket, aztán a menet egyik része elindult. Minket hazaküldtek, rendőri kísérettel (Anya szerint azért, mert az ő szerencsétlensége a tehetetlen öregasszonnyal meg a reszkető kisgyerekekkel tetézve még ezeket a kerges szívű vadállatokat is megindította – és lehetett is ebben valami).

Aztán megint elvittek. Az Abonyi utcába. Hogy miért és hogyan kerültünk oda, nem tudom. Hétéves voltam. Ez még a Tátra utcai védettház előtt volt. Anya később azt mesélte, onnan mentünk a Tátra utcába. Mert ha ott maradunk, végünk. – *De szerencsére* – mondta Anya már felnőtt-nekem – *volt ott egy rendes nyilas...* Erre már fölkaptam a fejem. – *Rendes nyilas?* Furcsa fogalmazás volt. Mintha azt mondaná: *vizestűz*. De anya nem tévedett. Este kijöttek razziázni a nyilasok. Hogy összetereljenek mindenkit. És akkor egy nyilas – *egy taknyos* – mondta Anya – eltepte a svéd védlevelünket, és azt mondta, ez hamis. Pedig valódi volt, Anya napokig kuncsorgott érte a követségen. Aztán engem otthagytak Mamával, megszeppenve ültem a tolószéke előtt a földön, anyát meg bevitték a zuglói nyilas parancsnokságra vagy pártirodára... Később, felnőtt koromban azt mesélte, hogy egy nagy kövér nyilas elé került, könyörgött neki, engedje vissza, a nyomorék, magatehetetlen édesanyja és a kicsi gyereke egyedül maradt, segítség nélkül. – *Állt ott* – emlékezett Anya – *még egy nyilas is, az azt kérte, hadd kíséressen haza. És a kövér beleegyezett, nem is értettem, miért. Akkor a rendes nyilas visszakísért, a ház előtt azt mondta, reggelig tűnjünk el innen, mert akkor már nincs segítség.*

(Amikor a zuglói nyilasper volt, valamikor a hatvanas évek elején, Anya minden fényképet megnézett az újságokban, hogy hátha ez a nyilas is ott van valahol, és akkor elmegy, elmondja, hogy velünk nagyon rendes volt. De nem ismert rá senkire.)

Az az Abonyi utcai lakás valami kétszintes villában volt, a páros oldalon. Mi egy magassíkszinti szobát kaptunk szállásul, kényelmes volt, csak hármunké lett a szoba. A többi családot bizony jobban összezsúfolták.

Ha jól emlékszem, volt ott még egy gyerek is, de ez nem biztos. Központi fűtés volt abban a házban, az ablak alatt radiátor. Csúszkáltam a földön, és kíváncsiságból benyúltam a radiátor mögé. És kincset találtam benne. Vaníliacukrot. Rengeteg zacskóval. Akárha fűszerüzletbe szabadultam volna be. Micsoda csemege volt nyalakodni belőle! Persze, akkor már-már azt sem tudhattam, mi az, hogy édesség...

Azután még valamit találtam a radiátor mögött.

Egy összecsucott, fekete esernyőt.

Kihúztam, játszani akartam vele. Szétnyitottam. És tele volt kincssel. Gyűrűk, karórák, fülbevalók, karperecek. Talán több kiló arany is lehetett ott. Akit előttünk abból a lakásból elhurcoltak, mind oda rejthette az ékszereit, nyilván a legutolsó pillanatban. Soha annyi kincset! Egy egész ékszerüzletre valót...

– *Mi lett velük?* – kérdeztem már felnőttek az én Anyámat. – *Vajon kié lett végül?* – Anya eltűnődött. – *Előbb-utóbb biztosan fölfedezte a sok mohó nyilas.* – Hallgatott, nagyot nyelt. – *A tulajdonosokhoz nem került vissza, az biztos, mert azok se kerültek vissza már...* – *Miért nem vettünk el belőle valamit?* – gonoszkodtam az én szegény, bután becsületesen megöregedett anyámmal. Megütközve kérdezett vissza: – *Hogy képzeled? Nem a miénk volt!* – Ez volt ő. – *Jó, nem a miénk volt* – erőszakoskodtam tovább. – *De a nyilasoknak hagytuk ott! Mi meg vehettünk volna érte új menlevelet, vagy fizethettünk volna valakinek, hogy megmaradjunk.* Drága Anyám lesütötte a szemét, mintha szegény lenne a becsület: – *Így is megmaradtunk...*

Mondom, én úgy emlékszem gyermekkoromra, hogy az nagyon-nagyon szép volt.

A Tátra utca. Nem is volt csúnya ház, úgy emlékszem. Elég modern épület, gondolom, a húszas-harmincas években épülhetett. A gangról egy telekre lehetett látni, valami fatelep volt, hatalmas rönkfák álltak az udvarban sok-sok halomban. A házat nyilasok védték – talán önmaguktól?

Egy nap alattunk – azt hiszem, a mai Pannónia utcában lehetett a bejárata – kigyulladt a fatelep. A nyilasok fölsiettek a házba, és minden lakásba bementek: – *Ég a fatelep!* – kiabálták. – *Mindenki menjen oltani!* És a szegény, kiéhezett zsidók elindultak lefelé, segíteni az oltásban. Anya is otthagytott minket, lelkünkre kötve, hogy vigyázzunk egymásra, és elindult lefelé. Később úgy mesélte, hogy az egyik lépcsőn megállította valami rossz érzés, és visszafordult, mégsem hagyhat magunkra minket. Lent egyre csöndesebben égett a tűz, a teli vödörök és locsolók megfékeztek a lángokat. S akkor egyszer csak géppisztolyropogás és vészes sikolyok hallatszottak lentről: aki oltani ment, lekasabolták a nyilasok. Anya nem engedett kinézni, de másnap kora reggel mégis az ablakhoz settenkedtem. Remegve néztem a mésszel leöntött holttesteket, havasan dermedt mozdulatlanságukat, most először találtam magam ennyire szemközt a halállal. Csak nagyon halvány félelmet éreztem. Jobban féltem a fájdalomtól, a hidegtől, és az éhségtől.

Mégis úgy emlékszem a gyermekkoromra, hogy az nagyon szép volt.

Akkor már megindult Budapest ostroma, Mamát nem lehetett a toloszékében legurítani az óvóhelyre, így hát csak mi maradtunk fent a harmadik emeleten az egyre intenzívebbé váló

légitámadások idején. A sötét éjszakában az ablakból néztem, hogy száguldó csillagokként fűtyülnek el a fejünk fölött a vijjogó, fénylő rakéták, a *katyusák*. A *sztálinorgonák*. Félelmetesen szép látvány volt, gyönyörködtem benne és reszkettem tőle.

De Isten vigyázott ránk.

Karácsony este – *Szenteste* – vendégeket fogadtunk. Nem tudom, hogy jöttek be, milyen furfanggal, ügyességgel sikerült bejutniuk a nyilasok által őrzött házba. A „védett” házba.

Gabi barátom és az édesanyja.

Ha ma elgondolom, hős volt az az asszony, aki kisgyermekével elindult a hetedik kerületből a tizenharmadikba – nyilván gyalog –, csak azért, hogy némi élelmet hozzon az ismerős zsidó családnak. És a családfő biztató üzenetét: tartsunk ki, már nem tart sokáig.

Nem is tartott. Januárban Anya azt mondta: eltűntek a ház elől a nyilasok. Néhányan a megmaradtak közül kimerészkedtek a kapuig, majd egy kicsit tovább. És nem zavarta őket vissza senki.

Anya nem mert mozdulni. Távolról még lövések hallatszottak. Állítólag Pest már felszabadult, de Budán még javában zajlott az ostrom.

Az én drága édesanyám még várt. Pedig akkor már folyt Pesten a *zabra*. A *szabadrablás*. Valaki azt mondta, az oroszok megengedték, hogy 24 órán át mindenki vigyen, amit csak lát a szétlőtt s az általuk meg a nácik, nyilasok által már úgymint nagyjából kifosztott, feltört üzletekből. A kapuig addigra már mi is lemerészkedtünk, rövid időre magára hagyva Mamát, s irigykedve néztem, hogy mások játékokat, érdekes csomagokat cipelnek, van aki biciklit visz a hátán. És hisztériás erőszakkal kezdtem zsarolni Anyát: menjen ő is *zabrálni*, hozzon *nekem* valamit!

Hosszas ellenállás, tiltakozás után végül elszánta magát az én drága jó anyám, hogy majd ő is hoz valamit. Útnak indult. Mi a szobában vártuk Mamával. Olvastunk. Volt egy Walt Disney-képeskönyvem, *A három kismalac*. Négyéves korom óta tudtam olvasni: Mama tanított meg, a bezártság és az ő mozgásképtelensége segített a korai olvasáshoz. Ezt a mesét már kívülről tudtam, rengetegszer olvastam egyedül is.

Anya nagyon-nagyon sokára jött vissza. A háta mögé néztem, nem volt nála bicikli. – *Nem hoztál semmit?* – kérdeztem csalódottan. Az én drága, becsületes anyám azt mondta: – *De igen. Bementem egy feltört papírüzletbe.* És büszkén nyújtotta oda a zsákmányt, a két vékony vonalas füzetet.

Dührohamot kaptam, toporzékoltam, alig tudtak lefékezni.

Másnap Anya ismét elindult, megnézni, mi van a lakásunkkal, visszamehetünk-e. Nehéz feladat lehetett: engem, az akaratos, erőszakos kisgyereket otthon hagyni a majdnem magatehetetlen Mamával. Nem is értem, hogyan volt bátorsága hozzá. Nyilván szólt valakiknek, akik még ott voltak, figyeljenek ránk. És figyelmeztetett engem is: legyek jó. Nyilván meg is ígértem, s talán még be is tartottam ígéreteimet.

S micsoda út lehetett: gyalog át a felfagyott Ferdinánd-hídon (nem sok napra rá magam is végigjártam az örökkévalóságnak tűnő utat), eltakarítatlan romok és tetemek között, a bizonytalanba, amit a szabadság jelentett a pesti oldalon.

Több óra távollét után feldúlva, szinte összeesve tért vissza az anyám. A lakásunk megvan, de nem lakható. Akna robbant az ablakunk alatt, kiverte az egész ablakkeretet, néhány téglányi lyuk is keletkezett, ki lehetett látni a lépcsőházra. Nincs véce, ledőlt a cserépkályha is. A lakásunkba egy kibombázott erdélyi családot telepítettek, de azok már kiköltöztek, valószínűleg elindultak hazafelé.

Azt, ami vele aznap történt a néhány óras távollét alatt, csak később tudtam meg. A Péterfy Sándor utcában bement a házmesterékhöz, Györffyékhez, s ott egy részeg ukrán tiszt erőszakoskodott vele, minden áron a pincébe akarta cipelni az én anyámat. Györffynének azonban helyén volt az esze, nem vitatkozott, nem sietett fizikai módszerekkel riadt édesanyám segítségére, hanem elkezdte az éppen sült palacsintával – *palacsintával!* *Akkor már hetek óta éhezünk* – kínálgatni a kézígránáttal fenyegetőző részeg ukránt, s egy alkalmas pillanatban intett Anyának, hogy most meneküljön... És az én anyám elfutott, hátra se mert nézni, futott az Elemér utcáig, ahol Pista bátyja lakott. Fivérét épségben megtalálta, de rossz híreket kapott tőle: Jenőről és Tiborról semmit sem tud, Ferit, a legfiatalabb testvért megölték a nyilasok. Feri bácsi ugyanis elindult valamikor októberben, hogy felkutassa, mi lehet velünk – az édesanyjával, és a legkisebb húgával. Végzetes út volt, a nyilasok karmaiba került, akik a Duna-partra hurcolták, és a vízbe lötték. Ő volt az első áldozat a családban, akiről megtudtuk, hogy már nem él. Mamának meg kellett mondani. Csak ült a tolokocsiban, rázta a fejét és szóttanul sírt. Másik két fiúgyermekének elpusztulását már nem tudta meg. Két hónap múlva meghalt. Csak először még hazasegített minket.

Teljesítette a küldetését.

Mégis: felszabadulás

Rettenetesen kemény volt az a tél. A védettház csak a szélről óvott, nem a hidegtől. Nem emlékszem, miféle ruhafélék és göncök próbálták védeni a testem, amikor a kis hátizsákszerű batyuval a hátamon, Mama tolokocsiját és Anya kezét fogva elindultunk haza, a Péterfy Sándor utcai egyszobás lakásba.

Nem tudom, hány fokos volt a hideg, de kezem hiába húztam be a kabátom ujjá alá, így is jéggá dermedt, kivörösödött. – *Lehelgesd!* – mondta Anya kétségbeesetten a Ferdinánd híd közepén, s ő is meglehelte a kezem. Kesztyűm nem volt, és Isten fagyos kedvvel fordult el elfajult teremtményeitől: a legkeményebb éppen ez a tél lett, amelyiken felszabadultunk, amelyiken hazamehettünk gránát-tépte lakásunkba. A sálamat a szám elé tekertem, de így is hideg levegő vágott a torkomba. És csúszkáltunk, Anya alig bírta feltolni a betegkocsit a híd emelkedőjén. A lejtőn, a Podmaniczky utca felé haladva pedig visszatartani volt nehéz a meg-megcsúszó kerekeket.

A Rózsák terénél, a kórház előtt orosz katonai teherautó állt. Platójáról egy kucsmás katona intett felénk. – *Igyi szjudá!* – Anya elengedte a tolokocsit, és ijedten ment közelebb. Az orosz intett. – *Nyet! Klapac!* – és ujjával jelezte, hogy engem hív. Anya félénken fogta a vállam, ahogy közeledtünk. Az orosz lehajolt, Anya legnagyobb rémületére fölemelt a platóra, a kezembe nyomott egy darab szögletes kenyeret, és visszarakott a földre. – *Ezek ilyen rendesek?* – hatódott meg az én anyám, és persze nem jutott eszébe a másik tiszt, aki gránáttal fenyegette.

Mielőtt hazamentünk volna – bizonytal az én akaratoskodásom eredményeként –, meg akartuk látogatni Baloghékat. Az üzletlakás Péterfy Sándor utcai bejáratán le volt húzva a redőny. Átmentünk a Rottenbiller utcába (ott volt a ház kapuja), hogy Anya megkérdezze a házmesternétől, mi van Gabiékkel.

Amikor Vozárikné, a házfelügyelő ajtót nyitott a kopogtatásra, kiskutyája, egy fehér pincsi hangos vakkanással kiszaladt az udvarra, és lelkesen rohant felém. Még a nyilasoktól sem féltem én annyira akkor, mint a kutyáktól. Fejvesztetten futkároztam az udvar közepén nyújtózó poroló körül, hátam mögött a csaholó ölebbel. Rémulten menekültem, a kutya meg

kergetett. Így rohanguáltunk körbe-körbe, én veszett sikoltásokkal, a pincsi pedig (vidám?) vakkantásokkal. Mígnem a földszint egyik ajtajából kikukucskált Gabi, aki akkor már a hetedik évét is betöltötte. Kiszaladt az udvarra édesanyjával, Juci nénivel, és magukhoz csalogatták a kutyát. Úgy éreztem, megint megmentették az életem.

A háború hozta úgy, hogy Baloghék (átmenetileg) megszerezhették az üzletlakásukkal szomszédos egyszobás, komforttalan lakást, s a falat átvágva összekötötték a fürdőszobájukkal. Anya otthagytott minket Baloghék új birodalmában, amíg segítséget szerzett a mi lakásunk lakhatóvá tételéhez. Valakivel szétvágatta az egyik piros előszobaszekrényt, annak deszkájával pótolta az ablakkeretek és ablakok hiányát. A közepére papírlapnyi kukucskáló került, ezt még törmelékből be is üvegezte a számomra ismeretlen mester. Egy gondosan eldugott vékony aranygyűrűbe került a munka.

Már otthon aludhattunk – a földön. Csak Mamának jutott valódi fekhely.

A konyha ugyanolyan volt, mint amikor elhagytuk. Azonnal bekukucskáltam a spejzajtó mögé. Nem találtam semmit. És akkor lenéztem a konyhaasztal lábához. A lábpólcon egy kis kék mosogatóedényt találtam. Előhúztam. Tele volt száraz kenyérhéjjal. Anya megkóstolta, és azt mondta: finom. Nekiestem. A Baloghék-hozta karácsonyi mákos tészta meg az oroszól kapott savanyú kenyér óta megint nem volt mit ennünk. Ez megint csemege volt.

És még valamit találtam ott. Egy kőlapra szerelt kis vasútállomást. Bakterházikóval, mellette apró fenyőfa, fű és kerítés, előtte vasúti sínpár. Csak vonat nem volt hozzá, azt oda kellett képzelni. De végre ismét volt *játékom*, mert mindaz, ami régebben az enyém volt, eltűnt, nyoma veszett.

Mondom, én úgy emlékszem gyermekkoromra, hogy az nagyon-nagyon szép volt.

Csak a végé... Nem volt végénk sem, összetört a csésze, csak alsó csonkjai meredeztek. Akkor egy ügyesebb férfi a házból kiemelte cementágyából a maradékot, később valaki szerzett egy romhalmazból egy törött végécsészét, annak az oldalán volt lyuk, ezt cementtel pótolták. Deszka helyett egy furnérlapot tettünk a tetejére, ha valaki le akart ülni, ezt le kellett venni, s testünk a fajansz hidegével érintkezett.

Egy hónappal – vagy kevesebbel? – később meghalt Mama. Ott feküdt mellettem a földön, mozdulatlanul. Anya felvágta a másik előszobaszekrényt is, abból csináltatott koporsót. Engem elvittek az Elemér utcába, Anya egyetlen életben maradt bátyjához. Pista bácsinak korábban fűszerkereskedése volt az Abonyi utcában, emlékeztem a boltra, kicsi volt, két lépcső vezetett lefelé a szuterénbe, s a lépcsők sarkaiban mindkét oldalon letűrt vászonzsákok csábították a vevőt, bennük dió, mogyoró, bab, felesborsó. A száraz sárgaborsóból úgy látszik, maradhatott a háború utánra is, mert ebédre, vacsorára is azt kaptam nagynénémtől. Csak egyetlen napot kellett ott töltenem Anya nélkül. Azon a napon Pista bácsival és nővérével, Ilon nénivel kis fakerekű kézikocsit szereztek kölcsön, föltették rá a piros koporsót Mama holttestével, és elvonszolták a „halottgyűjtőbe”. A Corvin Áruház földszintje – mint Anya borzongva mesélte este – tele volt ócska, innen-onnan szerzett deszkákból eskábált koporsókkal.

Mama temetése napjára még egyszer Pista bácsiékhoz kerültem, de az estét már otthon lehetett tölteni. Megint egy jószomszédnak köszönhetően még be is fűtöttünk mindenféle hulladék fával, meg egy kicsi szénnel, amit a pincében kapartak össze a ház lakói. A cserépkályhát, ezt az éles peremű, sarokra állított kékszínű építményt valaki könnyeden kijavította: a hiányzó néhány csempe helyére falazóvakolat került. Kicsit repedezett volt, kicsit ontotta a füstöt, de mégis adott valami meleget. Fagyott ujjaimat Anya tanácsára forró és hideg vízben kellett tartanom váltogatva, de a hideg fürdőszobában nagyon hamar vált

hideggé a forró víz is, így megfagyott ujjaim csak nagyon lassan gyógyultak, még évek múlva, kamaszkoromban is lilásvörös volt mindig a kezem.

Aztán lassan-lassan kitavaszkodott.

És megkezdődött az iskola. Anya válaszút előtt állt: ahhoz, hogy engem eltartson, munkát kellett keresnie. Ha dolgozik, nem tud velem foglalkozni. Adva volt a zsidó árvaház a Fasorban. Apa híján – nem tudhattuk, él-e vagy sem – fölvettek volna bennlakónak. De anya nem engedte. Úgy döntött, elkezdem az első elemi, de mindennap értem jön, majd délelőtti munkát keres. Ez nem volt könnyű, Anya mégis megtalálta. Volt a Wesselényi utcában, a Rottenbiller utca közelében egy cipőkrémgyáros, a Fischer úr. Egy szuterén helyiségben foglalkoztatott nyolc-tíz asszonyt, azok varázsolták kinyomható tubusokba a Kohinoor pasztát. Hogy kik vették meg, amikor az emberek többségének még rendes cipője sem volt? Megvették.

Voltam én is néhányszor az üzemben, amikor Anya éppen csak elszaladt értem az iskolába, s vissza kellett mennie túlórázni. Ezt Fischer úr – nekem persze bácsi – eltúrte, sőt, olykor kedveskedett is valamivel. „*Igazi úriember*” – mondta róla Anya, és nagyon tisztelte. Nagyon szerettem bámulni a futószalagot, amelynek végén tubusokba került a folyékony massa, majd összepréselődött és szinte magától fölhajtogatódott a kupakkal már korábban ellátott tubus alja.

Én persze nem éreztem, milyen nehéz az anyám helyzete, mennyire őrlődik köztem és a kötelesség között. Erőszakos, akaratos, hisztériás kis kölyök voltam. Megláttam egy kis játéküzlet kirakatában a Dob utca sarkán egy sakktáblát, s követelőzni kezdtem, nekem az kell. Anya azt mondta, most iskolába megyünk, nem veszünk játékot. Akkor én hisztériásan a földre vettem magam, hogy addig nem megyek sehova... Szegény anyám kénytelen volt venni valamit, ha nem is a sakkot, hogy hajlandó legyek legalább fölkelni a földről.

Az iskolában kicsit unatkoztam. Én már majd két éve tudtam írni, olvasni, a többiek pedig most tanultak. Karola néni, aki az egész alsó tagozatban a tanítónőm maradt, nem bírt velem. Bohóckodtam, idéetlenkedtem, hogy felhívjam magamra a figyelmet.

De nem csak velem volt baj abban az osztályban. Furcsa gyerekek jártak oda, főleg a bentlakók voltak különös figurák, a háborús árvák. Léderer bácsi, az árvaház igazgatója minden reggel tetűvizítet tartott, s bizony nem volt olyan nap, hogy ne küldött volna le valakit a fertőtlenítőbe: sok volt a rühes meg a tetves árvaházi gyerek. A Laufer testvérek teljesen nevelhetetlenek voltak, ha nem volt bent a tanító néni az osztályteremben, egészen egyszerűen a sarokba kakáltak. Irtóztam tőlük, és hálát adtam az Istennek, hogy értem mindennap eljön az én anyukám, és nem kell itt laknom, mint nekik, mert énnekem apukám is van talán, csak messze van most, Oroszországban.

Nem szerettem az iskolát. Csak Léderer bácsit, az igazgatót, mert őt mindenki szerette. Úgy mesélték, tavaly, a nyilasok idején nagyon sok gyereket mentett meg a haláltól, hősies viselkedésével, bátorságával.

Pedig nem látszott hősnek. Egyszerű, szerény ember volt, agyonviselt öltönyben járt, úgy emlékszem, mindig ugyanabban. Néha ő tartotta az órát a betegeskedő Karola néni helyett. Ilyenkor mesélt. A világról, az emberekről. Arról, milyen jövő várhat ránk. Természetesen fényes, hiszen most már vége a háborúnak. Az emberek majd kijutnak a világűrbe, meghódítják a szomszédos bolygókat, nemsokára bárki kirándulhat a Marsra vagy a Jupiterre. – *Ötvenöt év múlva, kétezerre ez biztosan így lesz. Most már a békét adja nekünk az Örökkévaló, mert látja, megszenvedtünk érte. Kétezer szilveszterén mindenki átöleli egymást a földön. Az új, sokkal szebb évezredet tűzijátékkal, három napos mulatsággal köszönti majd az emberiség. Meglátjátok, mert ti még megéritek!*

Most, amikor e sorokat írom, 1999 őszén, sokszor jutnak eszembe Léederer igazgató úr szavai. Már tudom, a szabadság reménye, a felszabadulás friss élménye látatta vele így a jövőt. Nem tudta, hogy pár év múlva jön a diktatúra, s alig pár évtized múlva nem egymás kezét fogjuk, hanem az emberiség új réme: a mérhetetlen közöny és kíméletlenség globalizációja fogja meg kezünket. Nem lesz sokkal szebb évezred, a nagyon várt húszadik század is mocskosabb, véresebb lett elődjénél.

Anyám negyvenöt tavaszán egyszer csak kommunista lett.

Emlékszem, május elsején éppen a mi ablakunk alatt, a Péterfy Sándor utcában gyülekeztek a kerületi asszonyok, a zászlós csillagú MKP-tábla alatt. Én megkérdeztem, mi az, hogy kommunista, s Anya azt magyarázta: kommunista az az ember, aki szerint minden ember egyenlő, annyi, mint a másik. És énekeltek is ilyen dalt: *Egyik ember annyi, mint a másik, bár a bőre barna vagy fehér, egyetért, mert egyenlő az ember, mennyi munkát végez annyit ér...* Nem vettem észre azt a nagy egyenlőséget, mert Anya sokkal több munkát végzett, és mégis szegények voltunk, bedeszkázott ablakfal mögött laktunk, csak egy kémlelőn lehetett kikukucskálni.

Anya közben otthagytá a Fischer urat, pedig nagyon szeretett ott lenni. De elhívták a Jointhoz (ez a zsidókat segítő amerikai szervezet volt), mert ott konyhán dolgozhatott abban a reményben, hogy akkor majd jut ennivaló meg néha csomag nekem is. S ez nem is volt hiú remény: a Práter utcai konyhára én is bejárhattam néha tanítás után, és akkor finom ebédeket kaptam, viszonzásul segítenem kellett a konyhalányoknak (Anya is az volt, és nem értettem, miért nem konyhaasszony, amikor feleség és gyereke van), megtanítottak répát, krumplit pucolni, s álmélkodva nézhettem, milyen hatalmas kondérokban főzik a levest az életben maradt szegény zsidóknak.

A Jointtól néha élelmiszert meg ruháscsomagot kaptunk. Én az élelmiszercsomagot nagyon szerettem, mert mindig finom és különleges édességek voltak benne: cukrozott kondenzált tejkonzerv, Hershey-csokoládé meg sok-sok rágógumi-pasztilla, fehér, mentolos. A konzerv-tejet különösen szerettem, édes volt, mint a méz.

Anya még mindig várta Apát, bár egyre reményvesztettebben. És akkor – valamikor 1946 elején – levelet kapott. Feladója, egy vidéki zsidó Harsányból azt írta, együtt volt Apával valahol a Volga mellett egy fogolytáborban, és Apa jól van, várja, hogy valamelyik következő transzporttal hazatérjen.

Közben, február elsején kikiáltották a Köztársaságot. Anya megengedte, hogy ezen a napon (nem volt munkaszüneti nap) ne menjek iskolába. Csuda nap volt ez: ingyen játszottak a mozik. Először a Roxbyba mentem a Rákóczi útra Gabival, vagy a *Kék csillagot* játszották, ezt a romantikus légiós történetet vagy talán az *Öten voltak* című amerikai háborús filmet, öt testvéréről szólt, közülük a legkisebb – talán Benjaminsnak is hívták? – mindig és mindenhol elkésett; az ellenséggel vívott harcokban sorra haltak hősi halált a fiúk, s fönt a mennyben várták legkisebb testvérüket, de ő oda is késve érkezett. Déltől a Phönixben (ugyancsak a Rákóczi úton) egy Stan és Pan film ment ingyen, azt hiszem, a Fenegyerek, aztán – kihasználva a kivételes alkalmat – délután a Capitolba mentünk Gabival, a Keleti pályaudvar mellé, Tarzant nézni.

Nem sokkal a köztársaság napja után – azt hittem, ezentúl minden ünnep ilyen lesz, ingyemozis, de soha többé nem volt igazi ünnep – egy darabos mozgású, szomorú férfi kopogtatott be hozzánk. Debrecenből jött, azt mondta, Apáról hozott hírt. Furcsa neve volt, úgy hívták: *Elefánt Herman*. Együtt volt Apával lágerben, valahol a Volga mentén – ahogy a dal mondja –, és Apa él, jól van, üzent, hogy talán hamarosan hazajön, várja a vagont, amire majd ő is felkerülhet. – *A következő transzportban biztos benne lesz* – mondta Elefánt Herman, most is

majdnem följutott a vonatra... – *Egészséges?* – kérdezte Anya, és helyet kínált a váratlan látogatónak. Elefánt Herman lehajtotta a fejét, lassan mondta ki... – *Hát... nagyjából. Egy kicsit rokkant. Nincsenek lábujjai. Lefagytak. Sorban a kezében maradtak...* – *Mind?* – kérdezte reszketve Anya. – *Mind* – bólogatott a látogató.

Attól kezdve azzal telt el a nyár, hogy Apát vártuk. Én kíváncsian, Anya szorongva. Július második felében Balatonboglárra vittek nyaralni. Valami cionista tábor volt az, egy sovány, bajszos, szemüveges úr vezette, állandóan csíkos pizsamában rohangált a sorok között, a gyerekek úgy hívták: *Pijama*. Reggelenként énekeket tanítottak a nagyok, akik már új honfoglalásra készültek izraeli kibucokba. *Vissza az őshazába, Palesztinába, ez a mi bús szívünknek egyetlen vágya, egyetlen vágya...* – amikor meneteltünk ettől a daltól visszhangzott a környék. Nem éreztem jól magam, nagyon anyás gyerek voltam, s még sosem engedett el eddig maga mellől. Jó volt a simogató víz, a közös tánc, a tábortűz, de esténként, lámpaoltás után Anyára gondoltam, könnyek szöktek a szemembe, és nagyon szerettem volna már otthon lenni.

Augusztus elején – talán harmadikán – indultunk haza. A Balatonról a Keleti pályaudvarig vonatozni akkor még majdnem egész napos programot jelentett. A vonat a Balaton mellett egyetlen vágányon közlekedett, olykor a kitérővágányokon meg kellett várni az ellenvonatot. A szerelvényt gőzmozdony vontatta, aki kinézett az ablakon, annak könnyen szikra mehetett a szemébe. Szabadbattyánnál a vagonokat átrakták, onnét egy másik mozdony húzott be a Kelenföldi pályaudvarig, majd át a Déli összekötő vasúti hídon a Keletiig. Reggel indultunk, s csak délután érkeztünk meg a kormos Baross térre.

Az első meglepetés az üzletek kirakata volt. Két napja vezették be az új pénzt, a forintot a milliárd billpengők és inflációs adópengők helyett, s most csodálkozva bámultam, hogy egy kiló szép szőlő 3.20 forint. Amikor elmentem, két héttel korábban még nullák sokasága jelezte a pillanatonként változó árat.

Sütött a nap, és nagyon jó volt újra Pesten lenni.

Krumplileves

Krumplileves volt, aranyárga, tejföllel. Nem túlságosan forró, már kanalazni lehetett.

Az ínyem élvezte a jó ízeket. Megnyugodtam, talán nem is lesz olyan rossz itt.

Akkor jött be egy nevelő.

– Köves! – kiáltotta már az ajtóból. – Gyere azonnal, az igazgató bácsi hívat...

Bosszúsan tettem le a kanalat. Gyorsan végiggondoltam a délelőtti: vajon mi rosszat követhettem el? S mert semmi bűn nem terhelt, sőt, piros pontot kaptam olvasásért Karola nénitől a második órán, megijedtem. Csak nem történt valami Anyával?

Kórházba kellett vonulnia, tovább már nem várhatott a műtéttel. Daganat, tudtam, mert Anya elmesélte. Azt is, hogy furcsa idegen neve van: mióma.

Két hétig másról sem volt szó. Anya néha elsírta magát:

– Mit csináljak veled? Ez legalább 15 nap... Nincs más megoldás, beadlak az árvaházba.

Erre én is bőgni kezdtem:

– Én nem vagyok árva, mint a Laufer gyerekek! Nekem van apám és anyám. Én nem szoktam összecsinálni magam...- Mert a két Laufer mindig összecsinálta a nadrágját a napközis

szobában, meg a sarokba is piszkítottak. Bennem összekavarodott a dolog, tudtam, hogy árvák, s azt gondoltam, aki árva, az becsinál. Meg hogy az árvák tetvesek, mint a két Laufer gyerek volt tavaly, a háború után. – Én nem vagyok tetves árva...!

Anya a kezét tördelte, tehetetlen volt.

– Persze, hogy nem vagy... És csak két hét az egész. Ahogy kiengednek a kórházból, hazahozlak. Apád is hazajön egyszer, érzem, tudom... Csak két hét...

Reggel, amikor átadott Léderer igazgató úrnak, azért még sírtam. De az igazgató meg-simogatott, leültetett a szobájában.

– Nézz körül... Nem idegen helyen leszel, hanem az osztálytársaid között. – Puha, meleg hangja volt, megnyugtató. Tudtam, mindenki tudta, hogy ő az egyik legjobb ember a világon. – Nézd csak... A társaid az egész életüket itt töltik, mégse sírnak. Te meg csak vendég leszel minálunk. Neked nagyon könnyű, te gyorsan kirepülsz innen.

Anya elszökött. Észrevettem, hogy Léderer int neki.

A szoba melege elszongatott. Az igazgató teát főzött, s azt mondta: most együtt reggelizünk, azután lekísér az osztályba. Hüppögve bólogattam, hogy jó lesz.

– Anyukád meggyógyul... És apukád is hazajön a fogságból. Akkor majd biztosan úgy emlékszel erre a néhány napra, mint egy kirándulásra.

Forróságot éreztem a homlokom mögött. Jó volt itt ülni, jó volt nézni az igazgató barna szemét. Már nem bántam a következő napokat. Csak arra vágytam még, hogy Léderer bácsi néha foglalkozzon velem, így, ilyen apásan.

Délelőtt szinte nem is gondoltam Anyára. Csak amikor az ebédhez sorakoztunk, lett újra furcsa minden. Máskor ilyentájt a bejárók hazaindulnak, végig a Fasoron, a Rottenbiller utcán, meg-megállva közben a Bajza-utcai tenispálya kerítésénél.

De csak ennyi...

És nagyon finom volt a leves. Bosszantott, hogy ott kell hagyni a javát.

Dühösen letettem a kanalat, aztán sóváran visszavettem, és még egyet kortyoltam a levesből. A nevelő már sürgetően nézett rám. Erre felkeltem. A lépcsőn az jutott eszembe, hogy talán nem sikerült a műtét, és... De nem. Anya pontosan elmondta, hogy elébb két napig csak vizsgálják, és csak péntekre várható az operáció.

Léderer bácsi az ajtóval szemközt várt, kedvesen mosolygott. Mégsem lehet baj – könnyeb-bültem meg, mert ismertem haragvó arcát is. Beljebb léptem, és megláttam Anyát. Meg egy sovány fekete férfit mellette, bő zakóban, magas szárú barna cipőben.

Az igazgató elém sietett. A hónom alá nyúlt, játékos mozdulattal fölemelt az íróasztala előtti székre.

– Ismered ezt a bácsit? – És bízatóan arra fordította az arcom.

A bácsi közelebb lépett, bizonytalanul megfogta a vállam. Megnéztem az arcát, valahonnan nagyon ismerősnek tűnt.

– Igen... Apa?! – vágtam ki fülig vörösödve, mert féltem, hogy valami butaságot mondok. Négyéves voltam, amikor elvitték.

Magához ölelt, megcsókolt.

– Kisfiam...

Egy könnycseppet is fölfedeztem a szeme sarkában. Soha nem csókolt meg később, könnyezni se láttam, csak harmincöt év múlva a kórházban, mielőtt megölte a tüdőrák.

Borostás arcát arcomra fektette. Boldog volt, hogy négy év után is ráismertem.

Pedig valójában én nem ismertem meg, csak a helyzetből következtettem, hogy nem lehet más. Annyiszor emlegették.

Hazavittek, és Anya két nappal elhalasztatta a műtétet.

Apa kicsit idegenül, kicsit elfogódottan ült otthon az ágy szélén.

– Pihenj, Apukám – mondta neki Anya.

Apa kifűzte a cipőjét, levette. Aztán lehúzta a zoknit is. Rámeredtem a lábára: furcsa rózsaszín csonk volt csak az ujjai helyén.

– Hol vannak a...? – Hebegtem. Nem tudtam levenni a szemem a látványról.

– Lefagytak odakint. – Apa is bizonytalan volt, mert látta ijedt tekintetemet. Sietve visszaöltözött.

Anya meg, hogy elterelje a figyelmemet, másról kezdett beszélni.

– Valami ünnepi vacsora kéne erre a nagy örömré. Mit készítek?

– Nekem mindegy – mondta Apa félszegen. Mint egy vendég.

– Krumplilevest – mondtam én. S megint a számban éreztem az otthagyt étel jó ízét.

(1984)

Gyermekkorom Városligete

Vitéz Unyi János zöldség-, gyümölcs- és cukorkaárus, az első világháború rokkantja és hőse, akinek standja a Városliget bejáratánál volt, új szomszédot kapott Apa személyében.

Apám villanyszerelő volt, de nem folytathatta szakmáját, mert nem tudott rendszeresen létrázni. 75 százalékos hadirokkantnak minősítették, a két lábfejének hiánya jelentett 55 százalékot, a további húszat pedig jobb keze középső ujjáért kapta, amit egy keretlegény lőtt át a fronton. Egy súlyos, magatehetetlen munkaszolgálatost, volt magyar író – apám emlékezete szerint Rejtő Jenőt, de ezt én nemigen hittem – vittek ketten az alkalmi hordágyon az orosz télben, s a keretlegény rájuk parancsolt: tegyék le. S mert nem engedelmeskedtek, a keret előkapta szolgálati fegyverét, és rájuk kiáltott: *Kezeket fel!* De Apa nem akarta elengedni a hordágyat, csak a jobbját emelte engedelmesen magasba. A dühöngő katona erre közvetlen közletről átlötte Apa középső ujját.

Apám állítólag ekkor szánta el magát a szökésre; s amikor a lőtt seb félig-meddig begyógyult, egy alkalmas pillanatban, míg aludt a tábor, bevetette magát az erdőbe. Később, amikor a Rákosi korban elolvasta (és moziban is megnézte) az *Egy igaz embert*, Borisz Polevoj szocreálját egy Mereszjev nevű világháborús pilótáról, aki gépe elvesztése után öt napon át vonszolja magát, míg övéihez ér, apám azt mondta, akkor ezt róla is megírhatták volna. Hiszen ő tovább, két hétig bolyongott a rideg orosz télben, s amikor megdörzsölte fagyott lábát, ujjai a kezében maradtak, de ő fenéken csúszva is tovább vonszolta magát, mígnem végre *sikerült* orosz fogságba esnie. Ott aztán hadifogoly-kórházba került. Később, fiatal felnőtt koromban Elefánt Hermantól, hajdani fogolytársától és barátjától tudtam meg, volt ott

egy kellemes kapcsolata egy odaadó orosz ápolónővel, ennek köszönhetette, hogy felgyógyult és munkaképessé vált. (Anyám persze nem tudott erről).

Szóval Apa mint rokkant, kapott egy IBUSZ-bizományt. Ami annyit jelentett, hogy az IBUSZ tulajdonában lévő trafik-pavilont vezethette 10% jutalékért. Ami jelentős összeg volt, szépen és gyorsan indultunk viszonylagos gyarapodásnak, a lakás háború-okozta sebei hamar begyógyultak, sőt az 1947. év május elseji felvonulás forgalmából – egy napi forgalomból! Igaz, hogy öten szolgáltuk ki a késő estig tolongó vevőket – teljes szobabútort tudtunk *csináltatni* az István úti Gombos bútorosnál. Ugyanis a hatszög alakú, emlékezetem szerint sárgászöröstre festett bódé az Aréna út (később Dózsa György út) és az Ajtósi Dürer-sor sarkán állt, az 5-ös busz (Városliget-Pasarét) végállomása előtt, szemben a 23-as villamos megállójával. Cigaretta, újságot, ponyvaregényt, cukorkát, gyümölcsöt árultunk (fényesre pucolt szép vonaton almákat, darabot).

Üzletünk és Unyi bácsiék standja között egy zöld házika állt, az a régi, millenniumi szeccszíj fajta, az URAK oldalán, a kátrányosra meszelt bokszoknál ott volt a régi felirat cizellált zománctáblán: *László féle szabadalom. Hunnia olaj vizelde, vízöblítés nélkül szagtalán.* A buszmegálló mögött – akkor csak a gondnok által lakottan – ott állt a ligeti kőszínház, ahol még a háború elején (első színházi élményem) a János vitézt láttam, talán Lakner bácsiék...? Sokáig úgy volt, hogy az elhanyagolt, de nem romos színház újra megnyitja kapuit, aztán Rákosiék felvonulási útja és Sztálin szobra (mert Sztálin nevével lesz jobb a világ) a színházat is elsöpörte. Valahonnét – valami gyerekkori cserebere révén? – hozzájutottam egy igazi, markolatos vívókardhoz. S mert sokat vagdalkoztam vele a levegőbe, szüleim úgy döntöttek, testi épségem – és más gyerekek épsége – érdekében meg kell tőle szabadítani engem. Ezt persze csak trükkel tudták elérni, rávettek, ajánljam fel a kardot a színháznak, és cserébe minden előadást ingyen nézhetek végig. Ez hatott, átvittem a kardot a gondoknak. Egy mosolygós, testes néni állt mellette, aki megdicsért színházszeretetemért. Kiderült, hogy ő meg színésznő. A nénit később sok magyar filmben láttam. Fónay Mártának hívták.

S ha már színházról és színészekről esik szó, elmondom, hogy gyerekkorom kedvencét, Latabár Kálmánt is sokszor megcsodálhattam ott a Liget csücskénél, mert az Aréna úti iskola mellett lakott. Az autóját – de kevés autó, főként magánautó futkározott akkor még Pesten! – még nála is jobban megcsodáltuk mi, gyerekek. Fekete kiskocsi volt, talán egy régi Ford, faborítású, szép kivitelezésű műszerfalán egy gravírozott kis táblácskával: *Isten velem van.*

Latabár sokszor bolondozott az Angol Park szabadtéri színpadán. S mert nem volt pénzem belépőjegyet venni, a Park háta mögötti lépcsős gyalogátjáró hídról néztem – vagy inkább hallgattam, hisz a színpad töredéke látszott csak ide – a *Latyi Matyi a cukrászinas* című bohózatot.

Színház ezen kívül is volt a Ligetben, különösen nyáron. Az Állatkerti szabadtéri színpadon opera- és dalesteket rendeztek, egy-egy koloratúr áriába olykor-olykor belebódult az oroszlán, beletrombitált az elefánt.

És a vurstliban – ez az Angolpark előtti szórakoztató negyed volt, ide nem kellett belépőjegy – volt bolhacirkusz, ott működött a Liliputi falu, és volt egy kabarészínház is folytatódólagos előadásokkal. A Liliputi faluban természetesen a Hófehérkét láttam, az egyetlen normális növésű szereplő mellett csupa valódi törpe játszott a színpadon. A kabarészínházban Kazal László volt a becsalogató. „Csak tessék, tessék! Még lehet jegyet váltani. Most kezdődik a világvárosi kabaré, pompás kuplékkal, tréfákkal. Belépőjegy nincs, a kilépés szinte ingyen, gyerekek és katonák a felét fizetik.” Itt, ebben a kabaréban ment pár évvel később a *Nász Lázár kádár házában* című kisoperett (Copyright Török Rezső), ebben énekelte Kazal, hogy

„Kérdezték, hogy láttam Pápán Lázár kádár házát, elvenné-e Lázár Sárát, Lázár kádár lányát...”

Aztán lebontották a vurstlit, és kisebb lett a Vidám Park is (ezt a nevet kapta azokban az években, mert az angol éppen imperialista lett, ellenség – így hát a parkja is).

A bolhacirkusz, ez a különleges produkció egy bódésor egyik üzlethelyiségében működött. Aki leszurkolta a kétforintos belépőt, egy üveglappal fedett asztalhoz állhatott – ez volt a színpad. Az üveglap alatt a „művészek”, a jól fejlett bolhák ugráltak, a kikiáltó-narrátor bejelentette a műsorszámokat, s mi nézők álmélkodva figyelhattuk, hogy Csípős Frédi ke valóban végigmegy a kötélén, s tényleg átugrik az egyik apró trapézzól a másikra.

S ha már a színházaknál tartunk, ne feledkezzünk meg a cirkuszról sem. Akkor még – az államosítás előtt – Fényes Cirkusznak hívták, a műsorfüzetben úgy szerepelt, hogy igazgatók: *Göndör és Árvai*. S mert a Göndör nevű igazgató másodnagybátyja volt a félemeleten lakó *Hegedűs Tibi* barátomnak, elég gyakran mehettünk cirkuszba potyajeggyel. Akkor még nem gépzene, hanem igazi cirkuszi muzsika szólt a fenti zenekari páholyból – *Heinemann Sándor* és kíségyüttése –, az induló hangjaira bejött egy hegyes sipkás, gömbölyded emberke, *Bellák Miklós* komikus, és nyitány helyett kuplékat énekelt. Egy vicces szakaszra ma is emlékszem: „*Haldoklik az öreg skót, a család összeül, hiszen a temetés egy vagyomba kerül. Felfigyel az öreg skót: seba, gyerekek, lovas kocsí nem kell, gyalog kimegyek*”. És a refrén: „*Hej, diridongó, hejretyutyutyu, recefice puttony, rúgja meg a ló.*”

Káprázatos produkciókat lehetett látni abban a cirkuszban: fejjel lefelé motorozó artistákat a magasban, meg egy különleges embert, akin nem fogott az áram. És az én kedvencem, akit többször is megnéztem: *Kristóf, a francia Herkules*. Elképesztően erős ember volt ez a francia Herkules – persze valójában magyar –, úgy hajlítgatta a vasakat, mint más halandók a rézdrótot, s ha lekötözték, egyetlen mozdulattal széttépte ujjnyi vastag láncait. A két kézzel, könnyedén U-alakúra hajlított vasat Kristóf körbeadta a nézőtéren, férfiak próbálkoztak tovább görbítésével, mindhiába. Az egyik előadáson láttam, hogy egy férfinak sikerül még egy kicsit hajlítani az artista által már meggömbített vason. Kristóf is gratulált neki.

És maga a vurstli meg az Angol Park a mutatványosaival. A két körhinta közül az egyik még ma is működik: műemlék, nem is az én gyerekkoromból, hanem Molnár Ferenc Liliomának korából. Kettő volt, egymással szemben, a főbejárat két oldalán. De hol van már a Ródlí, a Lököl meg a kecskét (a kiskatonák itt fitogtatták erejüket, hogy imponáljanak a lányoknak), a Szellemvasút, ahol mindenféle kaszás csontvázak vágták arcodba a rongyot?! S hol az Elvárásolt Kastély, amelynek örökké forgó hordóján csak a legügyesebbek tudtak feldőlés nélkül átjutni, a még náluk is ügyesebbek pedig kéz-láb terpeszben forogtak körbe-körbe? S a Velence vászontetős csarnoka a bűzös, állott vízzel, ahol gondolázni lehetett, miközben a vászonra festett giccses városképet bámultuk, s recsegő hanglemezzől szólt a Sorrentói szerenádl meg az 'O, Sole mio.

Apa trafikja minden este tízig nyitva volt, így hát este nyolcig-kilencig is csatangolhattam a ligetben. Meztőláb. Nem mintha nem lett volna cipőm. De amint kitavaszkodott, ledobtuk – nem csak én – a cipőket, szandálokat, és napestig meztőláb jártuk a lizsét.

Először mindig Unyi bácsiék standjához mentem. Ha volt pénzem, vettem egy fűtölös nyalókát vagy ánizs ízű medvecukrot (cipőfűzőnek is mondtuk ezt az ehető fekete madzagot), ha meg nem volt, akkor is érdemes volt odaállni, mert a mosolygós Unyi néni mindig adott valami finomat: egy almát, egy fűrt szőlőt, egy gyereksaslikot: hurkapálcikára szűrt dió- és aszaltszilva darabok mézben áztatva, imádtam.

Akkor a Lizsében volt a Budapesti Nemzetközi Vásár is – egészen a hatvanas évekig. És teli az is látványossággal: volt ott ingyenmozi, küsszínház külön belépő nélkül, és rengeteg apró

ajándék mindenütt: lehetett potyázni a kiállítóktól töltőtollat, kis játékot, kis fiolányi kölnit, pöttömnyi reklámszappant – amíg a Rákosi-kor idiotizmusa át nem alakította úgy a vásárt, hogy arra már nem jöhettek el a nyugati kiállítók.

És a motorversenyek, évente kétszer is, tavasszal meg ősszel. Előtte szalmazsákokat kötözték a villanyoszlopokra meg a fákra, az aszfaltutak két oldalán kötélkordont húztak – ez volt akkor a „Hungaroring”. De minden más úgy ment, mint manapság a Formula1 versenyeken: voltak pénteki, szombati időmérő edzőfutamok is a vasárnapi nagy verseny előtt. A felnőttek belépődíjat fizettek, de mi, kissrácok könnyeden átbújtunk a kordonkötelek alatt. Tudták ezt a rendezők is, nem is nagyon törődtek velünk. Ott nyüzsögtünk a START körül, megcsodáltuk a fantasztikus motorokat, amelyek 250, 350 és 500 köbcentis versenykategóriákban mérték össze erejüket. És rajongtunk a sztárokért: Szabó Andrásért a 350 köbcentisek között, Puhony Nándorért (ő 1-es rajtszámmal versenyzett) és Szabó II. Lászlóért (5-ös rajtszám) az öt-százások mezőnyében. Lelkesen néztük és hallgattuk, hogy zúgnak fel a dögerős Jáwák, Zündappok, BMW-k, és motorversenyt játszottunk mi is az aszfalton, a magunk barkácsolta rollerekkel. Csuda kis masinák voltak amúgy ezek is: két szál deszka, két gördülőcsapágy meg egy darabka hengeres seprűnyél volt a lényege, a vízszintes és a függőleges fát ügyesen forduló kapupánt tartotta össze, istenien lehetett vele robogni, jó zajos hangot adott a két pörgő csapágy, s mi még meg is toldottuk motorhangot utánczó csatakiáltásainkkal. Nekem még oldalkocsis rollerem is volt egy ideig, egy nálam két évvel fiatalabb, pehelysúlyú ligeti gyerek volt a mitfárerem, és persze mi voltunk a Gálék, a legnépszerűbb oldalkocsis versenyzők után.

A színház épülete mögött volt a nagy meg a kis Fáskör, ott labdáztunk újdonsült, Liget-környéki barátainkkal, Plávicz Karesszal, aki az Aréna úton lakott, meg Horváth Sanyival, a túloldali pengegyáros (*HSB Luxus, HSB Extra*) egyszem fiával. A gyáros, az idősebb Horváth Sándor egyáltalán nem hasonlított a vicclapok kapitalista gyártulajdonosaira: kis udvari szoba-konyhás lakásukat szűk folyosó és egy függöny választotta el az Ajtosi Dürer-sorra néző pengegyártól (ma kínai étterem van a helyén, pár éve ennek a vécéjében mészároltak le két nőt). A gyárban hat-nyolc fejkendő asszony dolgozott csattogó gépeknél, szalagon gördült le a zsiletpenge, s került a csomagolóba, ahol olajos hártypapírba majd feliratos, színes papírba burkolták. Barátom lett a két Török testvér, Bandi és Géza; velünk szemben laktak annak az Aréna úti kertes háznak a szuterénjében, amelyiknek egyik kapujában nyaranként fagyaltozó működött. Apjuknak asztalos műhelye volt, s a derék mester elkese-redetten figyelte nagyobbik fia rettenetes dolgait. Török Bandi ugyanis rendszeresen és profi ügyességgel *lopott*. Mindent, ami csak a keze ügyébe került. Egyik szörnyű tettébe magam is belekeveredtem.

A dolog úgy esett, hogy Apa elküldött néhány karton cigarettával az István út és Cserhát utca sarkán működött vendéglőbe, ahová rendszeresen mi szállítottuk a szívnivalót. (Hosszú kartondobozban 100 darab Magyar, Kossuth vagy Munkás cigarettát, mert akkor még ilyen csomagolás is volt, és darabszámra is lehetett cigarettát venni). Bandi éppen velem volt, elkísért az ivóba. A pénztárpultnál kellett leadnom az árut a tulajdonosnének, aki ott helyben kifizette az ellenértékét. Visszamentünk a mi pavilonunkhoz, elszámoltam a pénzzel, s Apa elengedett a ligetbe játszani. Ott már velünk volt Géza is, a Török Bandi öccse, meg Plávicz Karesz, akit valami okból Plaveknek becéztünk. – *Tudtok titkot tartani?* – kérdezte egyszer csak Bandi. – *Tudunk* – feleltük kíváncsian. – *Esküdjetek!* – *Jó. Mire?* – *A szüleitek életére! Haljon meg apátok és anyátok, ha eláruljátok bárkinek is!*

Utána mondtuk az eskü szövegét, s lestük a folytatást. – *Ide süssetek!* – Bandi kinyitotta összezárt kezét, és öt darab piros hasú százast nyomott az orrunk alá. Rögtön tudtam, hogy a kocsmából emelte el, már emlékeztem, hogy egy pillanatig ott láttam a kasszaajtónál.

Szörnyű lelkiismeret-furdalásom támadt, éreztem, hogy ebből nagy baj lesz. De kötött a fogadalmam, nem törhettem szeretett szüleim életére. Mert akkor még naivan hittem, hogy az átok fog, a megszegett eskü pedig beteljesedik.

Iszonyú pénz volt akkor ötszáz forint, több mint egy havi fizetés.

Bandi adott nekem meg Gézának húsz forintot, a többivel ők ketten elvonultak. Ők voltak a nagyobbak.

Gézával – hová máshova? – elmentünk az Angol Parkba. Dodzsem, hullámvasút, szellemvasút. Tizenegyesrúgás. Lököd meg a kecskét. Ötven fillér meg egy forint volt mindenütt egy menet, mégis gyorsan elment a pénz, amely átmenetileg feledtette a történeteket. Otthon Apa várt számonkérően. A bűnünk – persze – gyorsan kiderült. – *Miért nem mondtad el? – Mert nem akartam, hogy meghaljatok!!!* Nem értette, meg kellett magyaráznom. Estére visszajött a két nagyobb fiú is, szerencsére a pénz java még megvolt, és az asztalos által kiegészített ötszáz forint visszakerült jogos tulajdonosához.

Mi volt még szép és jó a Ligetben?

Minden. Mert a Városliget maga volt a földi paradicsom.

Például a tó. Meg a Szecska.

A Városligeti tó is más volt, mint manapság. A kis földalatti – illetve akkor még csak földalatti, hiszen nem létezett metró – a Hősök terénél följött a felszínre, s zöld lombok között futott be a végállomásra. A tónak arra a részére ömlött be a Széchenyi fürdő leeresztett melegvize. Ebben a csücsökben fürödtünk mi, a környék srácai, ez volt az ingyenstrand. A kellemes melegvízben ebihalakat lehetett fogni, s közben meg lehetett tanulni a víz alatt úszást.

A Széchenyibe – azaz a Szecskába – is el lehetett jutni. Aki nem kért szekrényt, fogast – és mi nem kértünk, hisz meztelláb és egy szál fürdőgatyában jártunk a strandra –, annak hetven fillérért lehetett bemenni. (Ennél is olcsóbb volt a Milli, az egymedencés Millenáris strandfürdő a Szabó József utcában, a Millenáris sporttelep csücskében, valahol a mai Népstadion közelében, oda ötven fillér volt a gatyás belépő. A Népstadion helyén pedig egymás mellett két kisebb stadion volt, a Postás és az Emergő pályája). A Szecskának különös hangulata volt, olyan úri – ma úgy mondanák, polgári – helynek számított neobarokk szobrocskáival, vízköpőivel, faragott díszekkel. Akkor még a gyerekmedence és a gyógyvíz mellett nem volt kövezet, kavicsos homokon lehetett napozni, játszani, várat építeni. És a hangszóróból régi lemezek recsegték a nyári ég felé: *Jaj, de jó a habos sütemény, Van egy kislány, Anikó, Aranyvégű cigaretta, Három aranyásó ment a hegyek közt a vízesés felé...* A szüleim is gyakran kivittek a Széchenyire, ilyenkor Aladár nagybátyám felesége, Vera néni örködött a pavilonban. (Apáék öten voltak testvérek: Aladár és Ilonka túlélte a háborút, nagyapám is megmaradt, a szívós kis öreg még az esküvőmet is megérte). Ilyenkor fagyaltot is kaptam, egy-egy málnaszörpöt is, és itt tanultam meg úszni: apám kíméletlenül bedobott a mélyvízbe, s rám kiáltott: – *Csapkodj, gyere ki!* Kegyetlennek éreztem e rémisztő percben az apámat, pedig jól tette: azóta nem félek a víztől.

No, és a Fáskör, ahol naphosszat labdáztunk. Kettő is volt belőle: a Nagy- és a Kis-Fáskör. A hatalmas sík területet egy futballszerető Isten – s miért pont ő ne szeretne volna a focit akkoriban? – úgy teremtetten, hogy az élő fák igazi kapukat alkottak. A Kis-Fáskör kevésbé volt szabályos, ott az egyik kapufának le kellett dobnunk kiskabátjainkat (a dzseki szó még nem tört be a nyelvbe), s kilépni a pontos helyét. A Nagy-Fáskörben a nagyok játszottak, a kicsiben a kicsik. A nagyok, a tizenvalahány évesek igazi meccseket, választott bíróval, igazi futballabdával. Mi meg kipuhult gumilabdával, teniszlabdával hadakoztunk.

Persze irigyeltük a nagyokat, hogy igazi „ötös focival” játszhatnak. Fűzős meccslabdára, bőrfocira vágytunk mi is. Döngőre.

S mert én tudtam a legszebben fogalmazni (akkor még), hát velem írták meg a srácok a levelet. Rákosinak, akiről azt hittem, mindenható és mindenkire odafigyel. Este együtt mentünk el az Abonyi utca és Szabó József utca sarkán álló Rákosi-villához s adtuk át kérelmünket kicsit megszeppenve a villa marcona őreinek.

Pár héttel később fekete gépkocsi állt meg ott a pavilon előtt, s egy (nekem) magas fiatalember (talán szemüveges) szállt ki belőle. Engem keresett. Épp akkor tértem vissza ligeti focizásomból, szurtosan, és – ha tavasz volt, mint vélem – mezítláb. Nagy zavarodottan vettem át a bácsitól, a Rákosi-titkárság munkatársától a levelet. *„Kedves Jóska! Rákosi elvtárs teljesítette kérésedet, és hamarosan megkapod a labdát. Játsszál vele minél többet. Rákosi elvtárs arra kér, hogy tanulj minél szorgalmasabban, hogy tagja légy annak a demokráciának, amelyért Rákosi elvtárs tette a legtöbbet.”* De a hamarosan ugyanakkor esett meg. A fiatalember, az öltönyös titkárféle hátranyúlt, és átadta Rákosi bácsi ajándékát. A labdát.

Egy gumilabdát.

Biztosan hihetetlen: én akkor csalódtam először Rákosiban. Mert mi az, hogy a legendás vezér, akiről úgy tudom, a királynál is nagyobb, csak egy gumilabdát képes ajándékozni a hozzá forduló legkisebb fiúnak? Ez az ember akkor nem is olyan nagy! Ez egy szarrágó... Gumilabdát a szüleim is tudtak volna venni. De mi focira, igazi ötösre vágytunk.

A levél persze nincs már meg. Hogy mégis pontosan idéztem a sorokat, annak köszönhető, hogy *Pünkösti Árpád* Rákosi-kutatásai során előkaparta, és *Rákosi a hatalomért* című könyvében¹ fölidézte. *„A jóakarát megnyerésére a KP is kihasználta „a vezér és a gyermek” motívumot. Fontos rendezvényein ott voltak az úttörők, az újságok ‘RM és a gyermek’ képeket közöltek. ‘Házi agitáció’ sem csak a keresztapasággal folyt. Egy hadirokkant kilencéves fia, Köves József arra kérte Rákosi bácsit, hogy szerezzen neki egy labdát, mert fáj a szíve, hogy mások labdáznak.”* A történetet akkor – más, keserűbb történetekkel együtt, melyekről még szó lesz talán – megírtam 1992-ben a *168 Órában*, *Amikor én rákosista voltam* címmel...

Amúgy pedig 1949 őszéig valóban nagyon sokan szabadságnak érezték azt, ami nem volt az. Például a budapesti VIT eseményei, sok látványossága apám szívét is megdobogtatta. A pavilon mellé még egy megbízást kapott: cigarettát, édességet, újságot árulhatott a Vajdahunyad épületében, a VIT főhadiszállásán (ha jól emlékszem, a mai Mezőgazdasági Múzeum előcsarnokában). Én állandóan segítettem neki: ötödikben az Abonyi utcai zsidó gimnáziumban angolt tanultunk, és nekem nagyon jól ment a nyelv. (Talán azért felejtettem el később teljesen, mert a következő évben bevezették az orosz. Azóta sem tanultam meg angolul). Tolmácskodtam, néztem a fiatal felnőttek színes forgatagát, akkor láttam először fekete embereket, egy hatalmas szál amerikai négernek nagyon megtetszett az angolul valamelyest beszélő kissrác: szőlőt, narancsot, rágógumit hozott nekem mindennap, amíg a VIT tartott. És rengeteg autogramot gyűjtöttem, sajnos az évek során elkallódott értékes füzetem.

Aztán nem sokkal a VIT után nagy fekete felhő húzódott a nap elé: Rajk Lászlót és társait letartóztatták. Apa is döbbent volt, amikor olvasta a hírt. Azt mondta, most valami rossz következik.

¹ <http://mek.oszk.hu/05300/05359>

Erzsébetvárosi búcsú

A búcsút azt nagyon szerettük.

Már augusztusban elkezdünk Balogh Gabival készülödni arra a novemberi szombat-vasárnapra, amikor az árusok és mindenféle komédiások fölállítják sátraikat a Rózsák terén.

Nyár végén kezdtük félrerakni a zsebpénzt, sokszor inkább nem mentünk moziba se, csak hogy eleget tudjunk majd költeni a téren novemberben, az Erzsébet naphoz legközelebb álló hétvégén.

Mert a Rózsák terei búcsú maga volt a Meseország.

Az árusok a Rottenbiller utcától kezdve betelepítették a Péterfy Sándor utcát. Igaz, itt még csak gyéren álltak a sátrak, egy-egy vattacukoráros forgatta masinája fölött a cukormázás hurkapálcikát, és oda gurította utcai kályháját a gesztenyesütő néni is. Azután egy nippkereskedő kínálta portékáit, fogfájós kutyust, cicát és özeket minden mennyiségben, és az iskola előtt ott állt a két körhintás meg a céllövő bódé is. Céllövölde persze olykor három is volt, az egyik mindig a Hági ház előtt ütött tanyát, a másik meg a Péterfy Sándor utca elején, a kórházzal szemben.

A mutatványosok általában a Péterfy úttestén ütötték fel bódéikat. A körhinta mellett – pontosan a mi ablakunkkal szemben – állította fel hatalmas sátrát a varietés: Káposztás Zsuzsi (egy női ruhába öltözött férfiú) csábította disznólkodásával beljebb a közönséget. Bent, akár egy igazi színházban széksorok, bal-jobboldal, középütt járással – és komoly kis színpad, meg valódi függöny. Dobpergés, kijön a bemondó, és felkonferálja a műsor szenzációját, a csodapókot. Felgördül a függöny, a két világosító – gondolom, a tulaj meg a felesége – kétoldalt megemeli és a színpadra irányítja a reflektort. Bő, török bugyogóhoz hasonló, fényes selyemruhában ott ül egy kopott kereveten a kéz nélküli nő. Kis duci fiatal fekete lány, erősen kifestve, de a festékek sem tudják elfedni dúsan kiserkent, férfias bajuszát. És kezdődik az attrakció. A Csodapók – lehet, hogy Maud, mint Karinthy egyfelvonásosában? – csodálatos dolgokat művel lábujjaival. A közönség diktál, s ő leírja a szöveget a jobb lába nagyujja és második ujjá közé illesztett, hatalmas lúdtollal, melyet olykor-olykor belemárt az előtte lévő kisasztalra rakott kalamárisba. A kész levelet egy vállalkozó nézővel olvastatja fel. Viharos a taps. És azután „*hölgyeim, és uraim, minden kedves látogatónk, most figyeljenek és ámuljanak, mert a mi kis csodapókunk szenzációs mutatványa következik*”. És bejön egy selyemlamés hölgy, látványosan felmutat egy spulni cérnát meg egy hatalmas tűt, a cérnából letép egy darabkát, a csodapók lábához nyújtja, az két lábujjával megfogja, majd másik lábának ujjával a tűt szorítja meg, belefűzi a cérnát, fölemel egy darab fekete bársonyt, és varrni kezd...

A közönség tapsol, általános álmélkodás a kockakő alapzatú varietében. *Elképesztő! Hihetetlen! Mintha megvolna mind a két keze!... Biztos valami csalás van a dologban! S a csodapók mintha csak meghallaná, lábával ledobja köntösét, s megmutatja két vállát, melyből irtóztató kis csonkok állnak ki. A művésznő tényleg torzszülött.*

Nem torzszülött viszont a Huszár utca után, a Pikosz (Piaci Kereskedők Országos Szövetsége) klubhelyisége előtti kis mutatványosbódé sztárja, a kard- és tűznyelő artista. Ő már kint, a sátor előtt is elkápráztatja az ingyenes nézőket: hatalmas kardot csúsztat le szélesre tátott torkán.

Hát még odabent! – mondanám, de én mindig csak ennyit láttam a lebilincselő produkcióból, mert itt volt a legdrágább a belépő, s ha itt költöm el a nehezen összegyűjtött pénzt, nem jut semmi másra.

Például madársípra.

Utoljára 1978-ban láttam madársípot, Görögországban. Meg is vettem egyet, hogy akkor tizenegy éves fiamat elkápráztassam e csodálatos hangszerrel, amellyel gyönyörűen lehetett fütyülni, madárhangokat utánozni. Még én is csodás dallamokat produkálok, pedig én született botfűlű vagyok. Eltettem, évekig megvolt ez az utolsó darab, néha elővettem, a nyelvemre raktam, hogy pár percre visszaidézzem gyerekkoromat. Aztán gondosan belehajtogattam egy tiszta papírsebkendőbe, és vigyázva elraktam. Így még megmaradt néhány évig, aztán egy költözés során elkallódott.

A madársíp egy középen kilukasztott, majd kettéhajtott fémkarikából állt. A középső likban egy darabka kifeszített celofán volt, hátul pedig félkör alakú, kicsipkézett szívópapír (amolyan itatósféle) a lemez két oldala közé szorítva. Így, a csipkézett papírral a garat felé kellett a nyelvre helyezni, s amikor már kellően átnedvesedett a nyáltól, csodálatos hangokat lehetett vele produkálni a nyelv és a szájpaddlás segítségével. Csattogni, mint a fülemile, csiripelni mint a veréb, gyönyörű dallamokat a világba csicseregni dalos kanári módjára. A madársíp fölért egy erdei zenekarral.

A madársípos ember pedig maga volt a derű és a jókedv. Ő aztán artistaként tudott bánni olcsó, egyforintos hangszerével. Turcsi orra alá fakanalat illesztett, s mintha fafurulya volna, táncoltak az ujjai, miközben a madársípval csodálatos korabeli dallamokat szólaltatott meg. Kis gömbölyded kalapját néha magasba emelte, intve a tátott szájjal bámulóknak, jöjjenek közelebb. El lehetett hinni, hogy valóban hosszú, pingált fakanaláról szólal meg a *Tengerész, ó szívem, tengerész* meg az, hogy *Halálos méreg az ölelésed...* A kissé vágott, mandulaszemű madársípáros néha fölemelte két karját, s jópofa szárnyacsapkodással adott nyomatékot madárlétének, ilyenkor szinte azzá is vált, magasba törő, vidám madárrá. Persze vettünk madársípot, és a mellette lévő sátrasnál vásároltunk egy halom *négusbombát* meg *bengáli rakétát*. A négusbomba egy száraz borsószem volt, amelyet némi löporral együtt selyempapírba csavartak. Ha ledobtuk a földre, közvetlenül a lányok cipője elé, nagyot durrant, és akkor a lányok sikítottak. Rondább, ijesztőbb fegyver volt a bengáli rakéta, ez a kartonhengerbe töltött lövedék, melynek hátsó végéből madzag áll ki. Ha ezt meghúztuk, hatalmasat durrant, és komoly torkolattűz támadt a papírhengerben, néha meg is gyújtotta a kartont.

Így fölszerelve indultunk tovább a Rózsák terére, végigtekinteni a giccsárosokat, a zsákmacskásokat, a gyűrűhúzókat. Utóbbi is egy elmés zsákmacska volt tulajdonképpen. Lent a pulton feküdtek a nyeremények, mindenféle jópofaság, főntről, egy sátoztetőről gyűrűk lógtak le vékony cérnaszálakon, összeviszsa. Húsz vagy ötven fillérért meghúzhattam egy gyűrűt, s az fölemelt egy ajándékot, vagy egy kártyát a *Nem nyert* felirattal. Többnyire ez utóbbit. Nem volt szerencsésebb a sorsom a zsákmacskákkal sem, bár egyszer, amikor kibontottam a zacskót, egy pakli *Kérdés-felelet* kártyát találtam benne, hetekig szórakoztunk a jópofa játékkal. Összekevertük a kérdés meg a felelet kártyákat, és sorra vettük a szövegeket. Nagyon mulatságos dolgok jöttek ki belőle. *Szereted a lekváros gombócot? Főleg vasárnap. Mikor voltál iskolában? Szép időben igen.* Hosszú estéken át kacagtunk Gabival és Tibivel az összekevert kártyák kérdéseiről és kusza feleleteiről.

Aztán fakanalat vettünk, pingált fakanalat. Ezeken is különféle tréfás vagy falvédős szövegek voltak. *Örökre a tied. Ha berúgok, kirúghatsz.* Hatalmas, méteres fakanál tenyérnyi kanala kellett már ezekhez a szövegekhez: *Tied lehet az anyósom. Ki az urát szereti, jó ebédet főz neki.* Volt disznólkodóbb is: *Ki az asszonyt szereti, minden este beteszi... Menjen férjhez a katlan, úgyis régen dugatlan.* Fakanálnak nagy a szára, üljél az urad... ölébe. Mi kissrácok persze kajánul vigyorogtunk a malacságokon, s ilyen kanalakat vásároltunk szüleink legnagyobb elképedésére. Aztán összegyűltünk a sekrestye előtt, fölszaladtunk a szemben lévő dombra – a háború óta ottmaradt törmelékhalom volt ez a széles járdaszíj, de már benőtte

a gaz –, majd hatalmas csatakiáltások közepette lerohantunk, és fakanalainkkal csapkodva vertük a lányok fenekét. Közben pukkantak a négusbombák, durrantak a rakéták, szólt s madársíp – és visítózva szaladtak szanaszét a lányok.

Hatalmas csapatunk – a Rózsák tere szinte minden sráca – végigcsapkodta magát a tér sátrai között, majd a templom mellett átvágva ismét föl a dombra. Már sötét este volt, amikor második rohamunkkal a Huszár utcába küzdöttük magunkat, egészen a Roxy moziig. A szellőzetlen mozi első ajtaja résnyire mindig nyitva volt, hogy egy kis levegő szivárogjon a bűzös falak közé. Ezt a rést kihasználva gyakran lógtunk be az előadásokra. Ha volt hely, Blumenthal bácsi, a főjegyszedő mindig elfordult, mintha nem venne észre bennünket, ha pedig zsúfolt volt a nézőtér, kitessékelte a belopódzókat, és barátságosan odasúgta: *Most nem lehet, gyertek holnap délután, de ne egyszerre...!*

A búcsú estéin, alkalmi fegyvereinkkel folszerelve, hálátlanok lettünk, elfeledtük az örökké szürke köpenybe burkolt, alacsony, bajszos kis ember jólelkűségét. Benyújtottuk rettentő hangú bengáli rakétáinkat az ajtóresen, és meghúztuk a kanócokat. A nézők rémülten fölugrottak, talán azt hitték, megint kitört a háború, Blumenthal bácsi pedig kirohant, hogy rendet teremtsen, de mi elfutottunk, és vissza-visszanézve ordibáltuk a kis öreg gúnynevét: *Blumi...! Blumi...! Blumi!*

Blumenthal néhány lépést még futott utánunk, aztán megállt, nagyot legyintett, és visszasétált a moziba.

Visszasiettünk a Péterfy Sándor utcába. Díszkivilágítás fényesítette a körhintát, vidám muzsikára forgolódtak körbe-körbe a falovak, hintók, sárkányok. Még nem villanymotor hajtotta a hintát, hanem emberi erő. Illetve gyermeki. Mert jelentkeztünk a tulajnál hintát hajtani. Megegyeztünk: aki tíz menetet forgat, egy menetre fölülhet a lóra vagy a sárkányra is. Egy létrán kellett fölmászni a körhinta tartószerkezetéhez a magasba. Ott minden gyerek beállt egy-egy tartógerenda mögé, s a menetindulást jelző kolompszóra tolni kezdtük a forgó szerkezetet. A hangszóróból gramofonzene szólt, még nem létezett magnó és ritka volt a villanylemezjátszó is: lent egy asszony kurblizta föl a gramofont, előtte ormótlan mikrofon állt.

Mi fönt lelkesen toltuk magunk előtt a gerendákat. Aki elfáradt, fölült a keresztfákra, lóbálta a lábát, nézegette a színes lámpafüzért, a többiek addig helyette is dolgoztak. Amikor a tíz menetet végigtoltuk, lementünk, hogy most egy menetet a falovon is hintázhassunk. Kurjongatva bízattuk előre-hátra hintázó rugós paripánkat, s közben fakanalainkkal hadonásztunk. De hamar vége volt a menetnek, nem tartott tovább kettő percnél. Bezzeg odafönt, a gályán, a gerendák tolása közepette óráknak tetszett az idő.

Lekászálódunk a körhintáról. Megpillantottuk Lajoskát, a bolondot. Ott állt, sóvárogva bámulta a *ringlispílt*, gacsos kezét furcsán kitekeredve tartotta a hasa előtt. Közel lakott, valahol a Tivadar utcában, s vagy négy évvel idősebb volt nálunk. De szellemileg jóval alattunk volt. – *Szevasz, Lajoska!* – ütött a vállára Gabi. – *Mi van, hintázni szeretnél?* – *Igen, igen* – bólogatott vékony fejével a környék bolondja. – *Hát akkor miért nem mész?* Lajoska széttárta torz kezét. – *Aha, nincsen pénzed...* Lelkesen bólogatott, hogy igen, ezt szeretne volna mondani, csak nem tudja így elmagyarázni. Félig nyitott szájából kifolyt a nyál, és megöntözte a hideg kövezetet. – *Akkor menj föl, told a gerendákat!* – bízattam a szerencsétlent. Vigyorgott, és béna kezeit mutogatta. Ezzel? Lehetetlen. Gabi a zsebébe nyúlt, matatott egy darabig, aztán kiemelte a kezét. – *Neked sem maradt egy forintod?* – *Nem...* – *Na, várjatok!* – *Várjunk?* – kérdezte kibuggyanó, fura torokhangján a félkegyelmű. – *Igen, maradj ott!*

Gabi odament a körhintásnéhoz, mondott neki valamit, és felénk mutogatott. A nő bólintott, ő is ránk nézett, aztán Gabi megindult visszafele. – *Gyere – mondta –, öt-öt menetet tolunk Lajoskáért. Te meg ülj fel addig!*

Fölsegítette a gacsos kezű fiút a hintóba, aztán elindultunk a létrán. Elhelyezkedtünk két-két tartórúd között, s a kolompszóra elkezdtuk tolni a szerkezetet.

A létra mellett, a résen át lepillantottam, és megláttam Lajoskát. Boldog vigyorral ült a hintóban. Vidám, pattogós muzsika szólt, és mi kurjongatva forogtunk körbe-körbe.

Az ötvenes években elkezdett sorvadni a búcsú is. Már csak néhány árus pakolta ki portékáját, de a mutatványosok végleg elmaradtak.

Eltűntek az egyre novemberibbé váló időkben.

Az én mozi(jai)m

Zsámboky már felnőtt, több mint középkorú ember lehetett, amikor én is moziba kezdtem járni. Nincsenek – alig vannak – közös filmemlékeink. Zsámboky (Mándy Iván) *Asta Nielsent* szerethette, meg *Lilian Gisht*, nekem már *Ingrid Bergmann* is inkább csak áttételes emlék volt.

S nem is annyira a filmek (azok is), sokkal inkább a mozik hangulata bűvölt el! A sósperec, a medvecukor és a *Stühmer 505*, ez a mesterkélt ízű savanyúcukorka-tekercs, mely minden mozi büféjének ott volt a pultján, akárcsak a málnaízű szörp ragacsos üvege. És ha valaki nem akart szörpöt inni, sorba se kellett állni ezekért a csemegékért, hiszen minden kis mozinak saját perece volt, hatalmas tálcával a nyakában járta körül a padsorokat előadás előtt és a szünetekben. *Perec, a perec, a frissaropogósasósperec..* – kiabálta, s ha középről rendelték, a nézők adták tovább kézből-kézbe a forintot (általában 90 fillér volt a forintért adott igazi, tényleg ropogós és ízesen megszózott perec), majd visszamenetben a rágcsálni valót. Aztán fordultak, jöttek a másik tálcával az oldalsó járások meg a nagyobb széksorok között: „*Cukorkát, csokoládét tessék! Cukorkát, csokoládét tessék!*”

A mozi volt Minden. Színházba csak ritkán jutottam el, s inkább csak tizenéves koromban. A Hernád utcai iskolával – ide jártam hatodiktól – rendszeresen mentünk az Úttörő Színházba. Szörnyű kis kölykök, fúvócsövet és rizst vittünk magunkkal, és a színpadi rossz embereket lelőttük. Volt olyan srác is – én nem tartoztam a legelvetemültebbek közé –, aki U-szöveget csúzlizott a színészekre; egyszer ebből valami komolyabb baleset is lett. Kis vademberek voltunk, senki nem tanított minket a színházra.

A mozi – az más volt. Oda nem kellett kiöltözni. És olcsó is volt: ötven fillér azért mindig akadt, ennyiért már be lehetett ülni valamelyik *kispiszkos* első vagy utolsó sorába. Zsöllye, első sor – ez volt a mi helyünk, közel a vászonhoz, igaz, még nem voltak széles vásznak, a szélesvásznú film nálunk csak az ötvenes évek második felében kezdett elterjedni. A mozikban az ülések kategorizálva voltak, akinek több pénze volt, ülhetett *zártszékbe* (fogalmam sincs, mitől volt zárt ez a szék), *támlásszékbe* (de a zsöllye székeinek is volt támlájuk persze) vagy *páholyba* is.

Az első hely, ahová szülői felügyelet nélkül lemeheztünk, a Roxy volt, a Huszár utca és Rákóczi út sarkán, a későbbi Honvéd. Anyáink kezünkbe nyomták a korábban megvett mozijegyet, figyelmeztettek, nézzünk körül a sarkon, és fogjuk meg egymás kezét. A *Kék csillagot* láttuk. Öt testvér az idegenlégióban. Csupa izgalom. Gyerekkorukban vikingtemetést játszanak. A harcokban elpusztult hőst úgy temetik el, hogy felgyújtják rá a hajót, ez lesz a

viking égő koporsója. *Gary Cooper, Susan Hayward, Ray Milland*. Három névre emlékszem. Meg arra a képre, amikor már csak a fiúk élnek a beduinok ostromolta vár védői közül. A lőrésekbe állítják a holttesteket, fegyvert nyomnak félig már merev karjukba, s ők maguk hol itt – hol ott lőnek a holtak fegyvereivel. S végül halott testvérükre rágyújtják a várat. *Viking-temetés*.

Öt testvér története volt másik kedvenc filmem is. *Öten voltak*. A finom, bájos *Anne Baxter* volt a női főszereplő. De kik voltak a fiúk? Nem tudom. Öt testvér, a legkisebb, a Benjámín (azt hiszem, így is hívták) mindig, mindenhol elkésett. A *Phönix*ben láttam a Szövetség utca sarkán, ott játszották. Később Tisza mozi lett, ma meg, azt hiszem fürdőszoba-szalón. Három lépcső vezetett a szűk, rosszul világított előcsarnokhoz. *Ősz hajú nő járkált, tálcával a tenyerén, akárcsak kegyzsereket osztogatna. De mégse kegyzsért lehetett nála kapni, hanem savanyúcukrot. (Mándy)* És fehér hajú nyugdíjas nénik a jegyszedők. Érdekes, mind kicsi, még nyolcéves magamnál is kisebbek talán. Egyforma kék köpeny, kihajtott fehér csipkegallér. Nettek, ápoltak. Ültek a csapóajtó előtt, horgoltak (talán csipkegallért?) vagy kötöttek. Pulóvert az unokának. Ölükben pihent a zseblámpa, aminek fényével az elkésőknek mutatták a helyet odabent... Aztán szinte egyszerre fölláltak, átmentek a széksorok között a kijárat ajtókhöz. Mindig tudták, mikor van vége a filmnek, mikor csattan el az utolsó csók. Lassan kitérték a kijárat ajtókat, aztán megjelent a *THE END* fölirat, és fölgyulladt a fény. A közönség kizúdult, többen már odabent rágyújtottak a két órája nélkülözött Magyarra, Munkásra, Sellőre, az úribb népek Tulipánt szívtak, az szagos volt.

Öten voltak, s a legkisebb mindig mindenhol elkésett. A háborúban, a németek ellen mind hősként viselkedtek. A kicsi is. És a hősök sorra haltak hősi halált. Már mind magasan jártak a mennyországba vezető létrán, csak a kicsi nem. És egyszer csak hallatszott Benjamin hangja: – *Várjatok meg!* S a mindig elkéső kicsi sietett föl a létrán a négy bátyja után. Mindenki sírt a nézőtéren.

Mindenki sírt a nézőtéren az *Arat a vihar* jelenetein is. Látványos, színes hollywoodizmus ez is. Akkor még ritka volt a színes produkció, s ebben a víz alatti felvételek csodálatosak voltak. Két bűvár, két mélytengeri bűvár volt szerelmes az álomszép *Susan Hayward*ba. Egyikük nevére emlékszem, *John Wayne* volt az. Emlékszem arra is, hogy fölfedeztem egy magyar színész nevét is a feliratokban: *Michael Varkonyi*. Egy merülésnél az egyik bűvárt óriáspolip támadta meg. Íme, a dráma. A polip hatalmas karjai már összeszorulnak a bűvár testén. A másik bűvár nagy lehetőség előtt áll: ha vetélytársa lent pusztul, övé lehet a nő. Viaskodik két énje, aztán odaúszik, és hatalmas késével levágja a polip karjait. Felszabadult öröm és sírás a nézőtéren, győzött a jó.

Két filmet külön meg kell említenem. Kivételesen nem tudom, melyik mozihoz kötődik. Egy fiúhoz, ez biztos. *A bagdadi tolvaj* és *A dzsungel könyve, Sabuval*. Az egyiket – no, itt biccen meg a memória – még kisiskolásként láttam, a fasori iskola szervezett mozilátogatásán. Mintha az egyik a *Barlangban*, a későbbi Filmmúzeumban, a másik az *Odeonban* ment volna, a Rottenbiller utcában, de ez nem biztos. Az Odeon (később *Petőfi* lett, majd a hanglemezgyár stúdiója) bejárata egy nagy bérház udvarából nyílt, csodálatosak voltak az esti kivilágítás fényei, ahogy a kapu alá benéztünk. (Jut eszembe, a Rottenbiller utcában gyerekszínház is működött, ott ahol később a KISZ Központi Művészegyüttes, meg a Rajkózenekar székháza volt, itt láttam vasárnap délelőtti előadáson *A kis lordot meg a Koldus és királyfit*. Méghozzá páholyban ülhettem, egyedül. Oda kaptam valakitől – kitől? – tiszteletjegyet, pontosabban ingyenjegyet 1947-ben).

A legjobb vígjátékokat a *Phönix*ben vetítették. *Stan és Pan az idegenlégióban, Vadnyugati őrzőjét, A fenegyerekek*. Csupa mulatság. Melyikben is volt ez? A kövér egy trombitagyárban dolgozott, és már az idegeire ment a trombitahang. Ha beragadt egy autó dudája, őrjöngött, és

miszlikre szedte a kocsit. Az orvos tengerparti nyugalmat és kecsketejet ajánlott. Snitt. Váltás. Tengerpart, csend. Virrad. A kicsi fölkel, kimegy, csöbörrel, és rángatja a – *bakkecske szakállát*. Ötször megnéztem.

És persze *Chaplin*. Ötéves lehettem, amikor megszerettem. Hat talán? Ő jelentette az első mozi. Volt egy igazi filmvetítő gépem, elektromos volt ugyan (a lámpázata), de tekerni kellett, kurblizni. Jenő bácsitól, anyá legidősebb bátyjától kaptam. Ő nagyon szeretett engem, és én is őt. Nem jött vissza a deportálásból. Anya szerint ő volt a világ legjobb embere. Az elsötétítés idején otthon, még a Péterfy Sándor utcában moiztunk a masinámmal. Kimenni nem lehetett, villanyt gyújtani sem. Ott ültek nálunk *Kázmérék* is. Kázmér néni, Márta, Ibi és Tomi. Márta és Ibi felnőtt nő volt, Tomi amolyan nagykaszas, tegezhettem, de azért nekem ő is felnőttnek tűnt. Volt néhány tekercs Chaplin némafilmem, azt néztük. A csetlő-botló kis bajszos emberkének jót tett a kézikurbli vetítő, még komikusabb lett a mozgása. Tomi tekerte a masinát. Emlékszem, egy jelenetben a bajszos kis hős megijed, és elsikítja magát. És a némafilm megszólalt. Velőtrázó sikoly hasított a földszint egy csöndjébe. – *Úristen!* – kiáltott fel Anya, s bár tilos volt, rémülten felkattintotta a villanyt. Kázmér Tomi hangosan nevetett a masina mellett, a tréfája túlságosan élethűre sikerült. Mai napig hallom rettenetes sikolyát.

A vetítógép túlélte a háborút, s közvetlenül utána Anya elcserélte. Egy adag tésztát kapott érte, tíz deka mákot, tíz deka porcukrot. Ennyiért cserélt gazdát néhány Chaplinem, gépestül. De legalább volt egy napom, amikor nem éheztem.

A Phönixben később több Chaplin filmet is láttam. De a számomra legkedvesebbet, *A diktátort* szüleimmel az *Urániában*. (Úri mozi volt, a bársonyülésekre írni tudtam az ujjaimmal. Ha a szálirány ellen húztam végig mutatóujjamat, ott maradt a csík.) És évekig a hatása alatt voltam, különösen annak a jelenetnek, amelyikben a diktátor egy földgömb-lufival játszik, és a Föld kipukkad a keze alatt. Nyolc-kilencéves lehettem, de megértettem a jelképet. Azt már nem, hogy miért nem láthatok többé Chaplin filmet, évtizedekig. Hiszen állítólag Chaplin Amerika-ellenes, kommunistabarát. Akkor meg hogyan kérhet annyi pénzt a filmjeiért, amennyit egy kommunista ország nem tud megfizetni? Még a hatvanas években is kérdés volt ez, aztán a *Filmmúzeumban*, a *Tanács* körúton (ma *Károly* körút, és a mozi már *Brodway* néven sem üzemel) elővettek néhány régi tekercest, s újra kaptam Chaplint, ha keveset is.

Abbot és Costello. Másik kedvenc komikus párosom. Úgy emlékszem, a *Rio Rita*, *Bocsánat*, *hogy élünk*, meg *A jég hátán is megélünk* is a Phönixben ment.

Tarzan viszont inkább a *Capitolban*, a Keleti pályaudvar mögött, a posta mellett. Később lebontották. Hatalmas mozi volt (emlékeimben), nagy, amerikai reklámmal a homlokzat fölött. A *Nabongát* úgy hirdették, hogy hatalmas és félelmetes gorillát pingáltak a kerek tető alá. Félttem. Nem néztem meg. Nem mertem megnézni. A *Tarzan diadalát* annál inkább. Mesélték, hogy már *Johnny Weismüller* előtt is volt Tarzan. Lehet, de utána már nem. Mert Weismüller maga volt Tarzan. Úszóbajnok, olimpiai győztes, széles vállakkal. És *John Sheffieldnél* senki nem lehetett külön fia Tarzannak. Miatta háromszor néztem meg a *Tarzan és fiát* a *Bethlenben*, a zsinagógával szemben. A *Tarzan New Yorkban* meg talán ötször is. Ezt már nem annyira Boy miatt, hanem Csitáért. Irtózatossá balhét kevert a tüneményes csimpánz a repülőgépen. És Tarzan – persze – legyőzte a nácikat is.

Apa ligeti bódéjában füzetes formában megvoltak a Tarzan-filmek kivonatai is. Kis 3-4 éves filmregények. Ha egyedül maradtam (sokszor otthagytak kiszolgálni) rögtön Tarzant olvastam. Vagy felnőtt Ezeregyéjszakát. Sokat tanultam ezekből a könyvekből, és ezt komolyan mondom. A westernekből Amerika földrajzát, a légiós regényekből Észak-Afrikát. Tarzan és a Boy mintakép lett. A Liget faágain próbáltunk átlendülni, mint ők a dzsungel indáin. Bobi kutýámat kineveztem oroszlánnak, s szegénykét folyton letepertem, mint Tarzan a vadállatokat.

Mennyire félttem akkoriban a haláltól, nem mint állapotól(?) később, tudatosan, hanem mint figurától: a kaszás csontvázat láttam, amint kinyitja az ajtót, hogy magával vigyen, láttam, hogy vulkánvá válik a Gellérthegy és kitörve maga alá temet: mert akkoriban, 1947 körül néztem meg a *Tumak, a dzsungel fia* című ősemberfilmet, máig is abból vannak képzeim a láva szörnyű ömléséről. (Pedig azóta láttam az Etnát).

A Bethlen téri moziban az volt a jó, hogy valaha színház volt, és megmaradt színpada is a vászon előtt. Ezért – felemelt helyárrakkal – gyakran kötötték össze a filmvetítést rövid varietéműsorral. A szünet után artisták és parodisták léptek fel s kápráztatták el a nagyérdeműt. Itt láttam először a káprázatos *Rodolfót* bűvészkedni, a felejtethetetlen *Alfonsót*, meg egy másik, hasonló műsorral fellépő, különleges mozgású parodistát, *Rick Jockert*. Volt egy western-paródiája, imádtam.

Akárcsak a cowboyfilmeket. A Roxyban *Tom Mixet* (például *A halál völgy lovasát*) a Rexben *Tom Tillert*. A Rex később Marxra váltott, s utcája István útból Landler Jenő utca lett. És a vadnyugati filmek eltűntek a mozikból évtizedekre. Az emberek mégis az István útra jártak westernt nézni. A Cserhát utca sarkán volt a Richter Gedeon hatalmas drogériája. Az egyik beugrójukban filmvásznat helyeztek el, és rendszeresen vetítettek egy filmet, mely az amerikai tehenészek életéről szólt. Ismeretterjesztő film, de tele lovakkal és western öltözékekkel. Állandóan „telt kapualj” előtt zajlottak a vetítések, pedig csak állóhelyek voltak. Aztán ez is megszűnt, tán mert jött az államosítás. Huszonhat évesen, Varsóban láttam újra westernfilmet 1964-ben, *Két arany colt* volt a címe, legalábbis a lengyel cím után, *Horst Buchholz* és *Burt Lancaster* vívtak benne pisztolypárbajt, de – talán mert nem értettem a lengyel feliratot, már nem nyűgözött le a történet.

Aztán eljött a *fordulat éve*, és a mozik nemigen játszottak többé amerikai filmeket. Az Urániában a *Berlin eleste* ment két részben, *Borisz Andrejev* lett a sztár. S hogy nosztalgiánk is kielégítődjön, egy idő után megjelent a *szovjet western: a Bátor emberek*. Lovas hajszak és fegyverek, és préri helyett sztyeppe. De izgalmas volt, majdnem olyan izgi, mint a régi cowboyfilmek. Majdnem.

A filmek varázsa eltűnt (tisztelet a nagyon kevés kivételnek), a moziké megmaradt. Ligeti pavilonunkhoz a domonkos rend *Glória* nevű mozija, addigra *Sport* mozi volt a legközelebbi. És itt láttam kedvenc magyar filmemet, a *Mágnás Miskát*. Tizenhétszer. Itt. Egyébként – úgy emlékszem – ötvenegyszer. (Legtöbbször a Marxban.) Hogy mit szerettem rajta annyira? A két Latabárt. Kívülről tudtam a szerepüket. Volt egy locsolkodós húsvéthétfőm, aminek eredményeként négyszer láttam a filmet egymás után. A locsolási pénzem az utolsó fillérig Mágnás Miskára költöttem.

Egyébként a magyar filmeket – már csak hazafias lelkesedésből is – különösen szerettük. Nem volt olyan ünnepi filmbemutató, amelyen ne vettünk volna részt szüleimmel a *Royal Apolló*ban, illetve később *Vörös Csillag*ban. Valami különös izgalom ülte meg ilyenkor a hatalmas mozi előtereit. Izgatott – gondolom alkotó – kis csoportok beszélgettek feszülten, (viszonylag) elegáns vagy ünneplő egyenruhás emberek várakoztak a hatalmas büfé előtt. Gazdagabb volt a pult, mint a korszak, itt még különleges szendvicseket is lehetett venni két forintért. A falakon az élő magyar film nagy művészeinek fotói: *Somlay Arthur* (neki elhittem a *Nyugati övezet* primitív politikai propagandáját), *Gábor Miklós*, *Tompa Pufi*, *Ráday Imre*, *Básti Lajos*, *Uray Tivadar*, *Mészáros Ági*, *Maklár Zoltán*, *Gózon Gyula*, *Ajtay Andor*, *Turay Ida*, *Tolnay Klári*... De elég a halottsorolásból, életem részei voltak. Tolnay Klári és Turay Ida személyesen is. *Párkány Lászlót*, kollégámat az RTV Újságnál én beszéltem rá, hogy írjon könyvet róluk. Az*Egyes szám első személyben* írt könyvek hatalmas sikert arattak. A Budapesti Nemzetközi Vásárra én kalauzoltak ki a két nagyszerű színésznőt dedikálni. Tömegek álltak sorba autogramjukért. Dusika már igencsak gyenge volt akkor, a nyolcvanas

évek végén, s mert örök kísérője éppen nem volt sehol, én vittem ki a BNV-re, és szállítottam haza a Gresham palotába. Nem működött a lift. Elindultunk fölfelé gyalog, szegény öreg-asszony majdnem eldőlt. Végül ölbe kaptam, úgy vittem lakása ajtajáig. Mosolygott. *Csak lennék harminc évvel fiatalabb* – mondta –, *akkor tudnám, mit akarsz tőlem.* – Jót nevettünk ezen.

Turay Ida egyike volt nagy kedvenceimnek. A *Janikát* – amelyikben kisfiúnak öltözött – láttam vagy ötször.

A Hernád utca 3 alatti általános iskolából – ha kerülni akartuk az iskolát, márpedig ez elég gyakran előfordult – többnyire a *Híradóba* jártunk. A Dohány utca körüti sarkán álló félkör-portálos moziban azt szerettük, hogy ugyanazzal a jeggyel akár több órát is bent maradhattunk. Ugyanis folytatólagosak voltak az előadások, s mert mindig volt a magyar és a világ-híradón meg egy többé-kevésbé unalmas dokumentumfilmen kívül egy-két (általában) szovjet rajzfilm, ezeket mindig többször meg tudtuk nézni. Nem emlékszem annak a rajzfilmnek a címére, amelyet vagy negyvenszer láttunk a barátaimmal, nemcsak a *Híradóban*, hanem másutt is, sok helyen ez volt a kísérőfilm. A szereplők a Hegytől kértek segítséget. Jártuk az utcákat Hegedűs Tibivel meg Balogh Gabival, és állandóan a rajzfilm versikéjét mondogattuk: *Ó, te Hegy, te jószívű/ hatalmas és nagykegyű./ Hogy süthessünk lágy kenyeret,/ adj nekünk két malomkövet!*

Nyolcadikos koromban iskolakultúrosnak jelöltek a Hernád 3-ban. Addig mesterkedtem, míg barátomból, Balogh Gabiból osztálykultúrost nem sikerült választatnom, bedobva mindent, amit ma a parlamenti pártok bedobnak választási időszakban. Volt ott személyes rábeszélés, piár, még reklámkampány is. Amennyiben az osztályfőnöki óra alatt cédulákat küldtem körbe: *A Baloghra szavazzatok!* Gabi osztálykultúros lett.

Azon túl együtt tudtuk szervezni a matiné-előadásokat a Bethlenbe. A vasárnapi matinéra a gyerekeknek egységes helyár volt, 50 fillérért bárhová ülhetek a gyerekek. Mi elsősorban a mafla kis alsó tagozatosokra számítottunk. Egy-két órát lógtunk azzal, hogy végigjártuk az osztályokat, s felírtuk a jelentkezőket, elvettük tőlük ötven fillérjeiket. Engedéllyel – hiszen „hivatalos” ügyben jártunk el, csütörtökönként néhány óra tanítást kihagytunk, mert ilyenkor a Rottenbiller utcai iskolába mentünk átvenni a matinéjegyeket. Ezeket nem osztottuk ki a kicsik között, hanem kihirdettük, hogy 10-kor, a vetítés előtt negyedórával találkozunk a mozi bejáratánál. Mindig volt 10-20 gyerek, aki befizette ugyan a pénzt, de nem jött el a moziba. Jegyeiket gyorsan eladtuk, és így mindig sikerült néhány forint zsebpénzre szert tennünk.

Amiből aztán délután is el tudtunk menni – moziba.

A pályák bűvöletében

Az Aréna út és István út sarkán volt egy vendéglő, az Aréna útra – tehát a Ligetre – néző kerttel. A cégtábláján azt állt, hogy *Fűry. Cégt.: Görgényi Györgyné*. Ismertem is a hölgyet, erélyes asszony volt, igazi vezetői erényekkel, hallottam néha, hogyan osztotta a parancsokat a csaposoknak, pincéreknek. Állítólag ő maga főzött, néha kaptam Apától pár forintot, hogy menjek át pájslit enni, remekül csinálták. Esténként a kertben cigányzenekar játszott, kis fekete bajszerű primása volt, rajongtam érte, mert számomra csak félig érthető, titokzatos malacságokat énekelt. Kintről, az utcáról, a kerítés rácsai közül lestem olykor a nótázását: *„Azt mondják, hogy az egér... hogy az egér nem ízél, kisangyalom... Ha az egér nem ízél, miből lesz a kisegér, kisangyalom”* – ez volt az egyik kedvencem, de talán még annál is

jobban szerettem egy másik kétértelmű nótáját, hogy: „*Téglaporos az én cipőm, kikefélném, de nincs időm, szid érte jó feleségem, (mert) már három hete nem kefélttem, kisangyalom.*”

A Fűry István úti bejárata mellett, talpig zöld-fehér tárlóit a kerthelyiség rácsainak támasztva állt a Jani bácsi újságos standja, a környék lakóinak megelégedésére. Jani bácsi kedves, vicces ember volt, mókás arccal és mókás pocakkal, ahányszor elmentem a standja előtt, mindig mondott valami tréfásat, amin röhögni kellett. Szombat-vasárnap délutánonként a környékbeli férfiak mind ott ácsorogtak a Jani bácsi előtti placcon, olykor késő estig is, megvárták a sportújságot, elvitatkoztak a meccsek eredményein. Főleg a fradisták, mert a stand fölött hatalmas tábla hirdette: *B Közép. Fradi Viharsarok*. Én is sokszor hallgattam ott a zaklatott szurkolók vitáit, de nemigen szóltam bele, mert leintettek, hogy *te csak hallgass, öcsi, a hazátlan Vasasoddal*. Én ugyanis Apa hazatértétől, miután megtudtam, hogy ő nagy Vasas-drukker, és a húszas években játszott is a Vasas amatőr csapatában, egyből lelkes szurkolója lettem a piros-kékeknek. A *hazátlan* jelző arra utalt, hogy a piros-kékeknek nem volt saját pályájuk. De akkor még – igaz, jó volt a magyar foci – nem vérre ment a szurkolás, mint manapság, legfeljebb cukkolásra. Apa rendszeresen vitt Vasas meccsre. Vett egy ósdi százas Csepel motorkerékpárt, taposni kellett a pedálokat, mint egy biciklit, míg be nem gyulladt a motor; a hátsó ülésről előre hajolva átkaroltam apám derekát, így száguldottunk legalább harminccal a Latorca utcába, a Tromos pályára, ahol a hontalan Vasas akkoriban albérlőként játszott a meccseit. Olyan káprázatos focisták szeretettették meg velem a csapatot és a futballt, mint *Turai* a kapus, a védő *Lőrincz, Lóránt, Pósa (Prakker), Siklósi, a fedezet Marik*, a csatársorban ott játszott a zseniális *Kubala Kuksi*, és *Tóth III* – utóbbi három aztán abban az esztendőben (emlékezetem szerint 1947-ben) disszidált; a szőke *Mező*, meg *Csepregi*, na és a két *Szisi: Szilágyi II János* jobbfezet (civilben kárpitos a Király utcában), és *Szilágyi I. Gyula*, a hosszú Szisi, a kedvencem, állítom, az egyik legjobb focista abban a korban. Amikor a Kis-Fáskörben játszottunk, mi magunk is a nagy csapatokat utánoztuk, hol az UTE (Utálatosan Támolygó Egyének – csúfolódtunk) játszott a Fradi ellen, hol a Vasas. Én mindig Szisi akartam lenni ezeken a meccseken, de nem mertem hangosan mondani, mert amennyire szerettem a focit, annyira ügyetlen voltam hozzá, s nem akartam szégyent hozni ideálomra. Még ma is látom magam előtt Szisi markáns arcát, jellegzetes mozgását, hatalmas szál ember volt, elég nagy terület kellett neki ahhoz, hogy megforduljon a labdával, de ha sikerült, fantasztikus gólokra volt képes. Gólképességét rögtön a *Deák Bambáé* mögött emlegették, az újpesti *Szuszával* együtt. Egyszer egy válogatott meccsen – talán magyarosztrák lehetett? – a Megyeri úton nemigen ment a magyar csapatnak a játék. Pedig abban a válogatottban már *Puskás, Bozsik* játszott. Kedvencem, *Szilágyi I.* még a tartalékok között sem szerepelt. Nem tudom már, ki volt éppen a középcsatár, de a szünetben megszólalt a hangszóró: *Kérjük Szilágyi Gyulát, ha itt van a nézőtéren, fáradjon be a magyar csapat öltözőjébe*. És a második félidőre nagy ováció közepette Szisi jött ki a csapattal, mezbe öltözött, és hatalmas góljával megfordította az eredményt. Deák Bamba mellett ő volt akkoriban a leggólképesebb csatár, pedig – mint mondták – fél pálya kell neki ahhoz, hogy megforduljon.

Az Elektromos pályáján – ez volt akkor az egyetlen villanyfényes sporttelep Magyarországon – remek Esti Kupa meccseket játszottak szezonon kívül. Lentről, a pálya széléről nézhettem az összecsapásokat. *Illovszky* a bal szélén, *Illovszky* a jobb szélén. Ő ívelte be a szögleteket, mindig a hosszú Szisi fejét keresve labdájával. Az ellenfél szurkolói kórusban kiabálták: *Rrrrudiiii! Rrrrudiiii!* – s *Illovszky* gyakran elvesztette a fejét a kórus hallatán, ilyenkor gyatrán mellérúgta a labdát. De a legtöbbször kiválóan játszott, csupaszív futballista volt, piros-kék vér folyt az ereiben. Egy ilyen villanyfényes kupameccsen (úgy emlékszem, 3:1 volt az eredmény, de arra nem, hogy kinek a javára), *Illovszky* összecsapott *Lantossal*, az

MTK balhátvédjével. A reccsenést kint, a pályán kívül is lehetett hallani. Bokatörés. Illovszky hosszú hónapokig nem játszhatott azután.

Minden csapatban voltak kedvenceim. Az Újpestben a technikás hátvéd *Balogh II.* (tőle láttam először becsúszó szerelést), aztán persze *Szusza*, és a jobbszélen *Egresi Csöpi*. Csöpi kis mokány szélső volt, villámgyorsan tudott elhúzni a jobboldalon. Mint a Stécében a kis *Bablana*. Fura nevek voltak a Salgótarjánban akkoriban: *Bablana* mellett *Csuberda*, *Opova* meg később *Vilezsál Oszkár* (ő aztán átment a Kinizsibe, ahogy Farkas Mihályék átkeresztelték a Fradit), a hátuk mögött pedig a sokszoros válogatott balfedezet *Szojka*.

És a Fradi (ÉDOSZ, Kinizsi). Szemtanúja voltam – talán negyvennyolc nyarán? – annak, amikor Kocsisék feljöttek az ifiből, és bemutatkoztak az első csapatban. Edzőmérkőzést játszottak a vasutasokkal, azt hiszem, a Szőnyi úton. Kocsis *Kocka* kétszer fejelet gólt úgy, hogy derékig kiemelkedett a fejek fölött. *Budai*, a *Púpos* behúzott nyakkal robogott el az oldalon mellett, és a partzászlótól adott be Kocsis fejére. 12:3-ra győztek a zöld-fehérek, *Rudas Ferenc* akkora tizenegyesgólt rúgott, hogy kiszakadt a háló. Akkoriban így állt fel a Fradi: *Henni – Rudas, Szabó, Kéri – Csanádi, Lakat – Budai, Kocsis, Deák, Mészáros, Czibor*. *Henni Géza* Csikóst váltotta fel a kapuban, azt a kapust, aki először hagyott fel a hagyományos fekete mezzel és sárga felsővel állt a kapuban, sildes sapkával a fején, *Szabó* a tartalékoktól került fel *Kispéter Mihály* lábtörése miatt egy esztendőre a középhátvéd posztjára, s szürkén, de megbízhatóan helyettesítette a fradisták egyik nagy kedvencét. Nyolcadik általánosban Lakat Károly lett az osztályfőnököm a Hernád utca 3-ban. Még aktív játékos volt, de már-már visszavonulóban. Sosem felejttem el, egyszer Gabi barátommal kimentünk egy téli edzőmeccsére. A pályát övező rács mögül szurkolunk a tanár úrnak. Gabi lelkesen kiabált be a szerelni készülő Karcsi bácsinak: – *Menj rá!* – Majd, mert Lakat tanár úr egy pillanatra felnézett, azt mondta zavartan: – *Illetve... tessék rámenni!*

Az MTK-ban (*Gellér Sándor a kapuban, Grosics örök válogatott-helyettese, aztán a két Kovács, Börzsei, a szőke Lantos Mihály, a güzü Zakariás, Sándor Csikar, meg az „Öreg”: Hidegkúti Nándor, meg korábban még Bodola Dudus*. A kemény Lantos Mihály hátvédjátékát és a kiszámíthatatlan Sándor Csikar ördögös mozgását, a Kispestben Bozsik eleganciáját, Puskás fineszeit, a szőke Gyulai elfutásait, Horváth és Babolcsai (Baba) cseleit és beadásait, a Csepelben Kónya „Pepi” keménységét, a kis Takács félpályás partdobásait élvezték a szurkolók kiváltképpen. És ott is volt egy Szizis alkatú centercsatár, *Marosvölgyi*, neki azért drukoltam, mert a pályán emlékeztetett kedvencemre.

Még nem volt Népstadion, a helyén két pálya is volt: a Postás és az Emergé pályája. Az Emergére mi is lejárhattunk focizni, nem őrizték igazán, s micsoda élmény volt igazi pályán – bár üres lelátók előtt – meccset játszani. Aztán mindkét pályát elbontották, hogy fölépüljön a Népstadion, amit – úgy mondták – Rákositól kaptunk.

Kint voltam az avató ünnepségeken 1953-ban. Egyáltalán: komolyabb meccset nem is lehetett nélkülem – nélkülünk – megrendezni. Így-úgy, de jelen voltunk a nagy rangadókon. A legendás 7:1-en is. Pedig oda nagyon nehéz volt bejutni, még jegyet szerezni is. Mert a jegyeket úgy osztották le, hogy a vállalatok, illetve a pártbizottságok és szakszervezetek tudtak adni a kiváló dolgozóknak, az élmunkásoknak. Így aztán sokkal több volt a legendás meccsen a focihoz nem is konyító laikus sztahanovista, mint a valódi szurkoló. Jegyem hát nekem se volt, de Anya szólt Koch bácsinak, a Dohánybolt vállalatnál, s az azt mondta, legyenek fél kilenckor a Népstadion Istvánmezei úti bejáratánál. Itt sorakoztak fel a kirendelt dohányárosok, akik nyakukba akasztott pultocskával járták végig a padsorokat. *Hónalj-árosoknak* hívta őket a köznyelv. – *Hajolj le* – küldött be Koch Imre bácsi (különben a Vasas élszurkolója) a sor közepére –, *hogy észre ne vegyenek!* A dohányárosok takarásában sikerült kijátszani az éber jegyszedőket és ellenőröket, hamarosan a kapun belül voltam. Bent – reggel

kilenc óra körül – már hatalmas tömeg várta az esti produkciót. Vidékiek és potyások. Félmeztelenül heverésztek a padokon, élvezték a májusi nap simogatását.

És bent voltam a századik osztrák-magyaron is! Már hajnali háromkor bemásztunk a stadion kerítésén, és egy vécében húztuk meg magunkat. Még aludtunk is egy keveset: én a deszkán ülve, Gabi az ajtónak vetve a hátát, Tibi pedig a kagylót álmában átölelve. Hideg s rideg volt minden – de megérte.

Az ötvenes években aztán személyesen is találkozhattam ideáljaimmal. Anyámat a Pavilon Vállalat (mely akkor a trafikok állami gazdája volt) a margitszigeti Nagyszálló trafikjába helyezte. Nagyon sokszor mentem ki hozzá, ott töltöttem a délutánjaimat. Nem véletlenül, hiszen ott élőben láthattam a magyar foci nagyjait: a Honvéd hétvégeken ott készült fel a meccsre. A Nagyszálló előtti betonon egyszer-kétszer én is dekázhattam *Puskással*, *Budaival*, és – ez volt a legnagyobb büszkeségem, irigyeltek is érte osztálytársaim – *Kocsis* leült velem, a kissráccal sakkozni.

Egyszer *Czibor Zoltán* jött oda a trafikos pulthoz, kért egy csomag Harmóniát. Az aranycsapat legtöbb játékosa dohányzott, és ezt a cigarettát szívta. Szegény anyám csak annyit tudott a futballról, amennyit tőlünk hallott, s fogalma sem volt, ki ez a karakteres orrú fiatalember. Akkor még nem létezett televízió, aki nem járt meccsre, nem ismerte a mégoly híres játékosokat sem. A „rongylábú” fizetni akart, de észrevette, hogy nincs nála a pénze. – *Főnt hagytam a szobában a pénztárcámat, majd kifizetem este* – mondta. – *Ugye, hitelez nekem addig?* Anya értetlenül nézett rá: – *De fiatalember, én nem is ismerem magát...* Én meg mellette ülve egy kisszéken, megrángattam a ruháját. – *De Anya* – súgtam –, *adjál neki! Ő a Czibor!* A nevet persze ismerte az anyám is, és Czibor kapott hitelbe cigarettát.

Más kérdés, hogy nem hálálta meg. Egy alkalommal a Vasas játszott a nagy Honvéd ellen a Népstadionban bajnoki meccset, és a fényesnek ígérkező sporteseményt még az is tetézte, hogy a meccs előtt és után meg a szünetben a kétnapos magyar-szovjet atlétikai viadal egyes számait rendezték. A rendes összetartáson lévő Honvédot a meccs előtt még *Farkas Mihály* is meglátogatta. A déli órákban, talán ebéd után Czibor megint odajött a pulthoz, cigarettáért. – *Czibor sporttárs* – szólítottam meg, ahogy akkoriban kellett –, *nem tetszene tudni bevinni a meccsre délután?* – *Nem, azt nem lehet* – mondta nagyon határozottan. Tudtam, hogy egy szavába kerülne, de nem akar szívességet tenni.

A szovjet atlétaválogatott is ott szállt meg a szigeten. Megkértem a csapat tolmácsát, hátha majd ő segít... És segített is. Az oroszok buszával mentem be a stadionba, és most kettőzött erővel szurkoltam a Vasasnak, mert szurkoltam Czibor *ellen* is. Kedvenc csapatom ritkán látott nagy játékkal rukkolt elő: káprázatos meccsen 4:4-et játszott a verhetetlen nagy Honvéd ellen. S hogy a boldogság teljes legyen: a szünetben a kis Kovács, a „Bütyök” fantasztikus hajrával győzött *Kuc* ellen ötezer méteren. A tömeggel együtt üvöltöttem, mintha csak én arattam volna fényes diadalt.

És tüntettem is az Aranycsapat ellen. Pontosabban nem minden tagja ellen. De például *Puskás Öcsi* ellenséggé, árulóvá minősítettett akkor, az 1954-es világbajnokság kudarcos döntője után.

Azt a meccset a Népstadionban hallgattuk. Tévé akkor még mifelénk nem létezett. Valami hatalmas atlétikai viadal volt a stadionban, s a szervezők – persze a világgraszoló győzelem reményében – a hangszórókon át közvetítették az NSZK-Magyarország világbajnoki mérkőzést. A berni döntőt. Hetvenezer hallgató ült a lelátókon, s nézte az *üres* zöld gyepet. Eleinte derűsen, magabiztosan figyelve Szepesi György hangját, majd egyre keserűbben, letörtebben. Mindenki tudja: kikaptunk 3:2-re. Nemzeti tragédia volt, őszintén így érezte mindenki. Nem a futballról volt szó, hanem egy kis ország becsületéről. S ezt most elherdálták. Elherdálta a

szövetségi kapitány, Sebes Gusztáv, mert Czibort a jobboldalra vitte, s elherdálta Puskás, mert sérülten, hiúságból, hogy ő vehesse át az aranyat, vállalta a játékot. Meg Tóth Mihály, ez az ismeretlen senki, aki „azért lett balszélső, mert ő a szövetségi kapitány veje”. (Később együtt jártam újságíró iskolába Erzsivel, Sebes Gusztáv lányával (ma is aktív újságíró), aki akkor csöpp kislány volt még. De a legenda megdönthetetlen volt, erősebb minden igazságnál.

Volt a József körúton, a Nemzeti Színházzal szemben, a Nemzeti Szálló mellett egy totózó. Minden vasárnap délután lementünk oda hallgatni a szenvedélyes vitákat a bajnoki fordulók után. Most is odamentünk az elkeserítő rádióközvetítés után, megfűlelni, mi a szurkolók véleménye. Hatalmas tömeg gyűlt össze, s indult el némi vita után a villamossíneken a Rákóczi út felé.

Gabinak hegedűórája lett volna. Gyűlölte hangszerét, a tanulást, a gyakorlást, de szülei ragaszkodtak a különórákhoz. Barátom fölkapta hát a hegedűtokot, s elindult – de persze nem az órára, hanem a Nemzetihez, a totózóhoz. Ott találkoztunk. Teli volt a környék rendőrrel. Amint egy kis csoport összejött a téren, a Nemzeti Színház oldaláról átjöttek a rendőrök, és elkezdtek oszlatni a tömeget. De nagyon ügyetlenül. Az elkeseredett, és dühös szurkolókat leszorították az útestre, a villamosmegálló közelébe. Közben bejött egy hatos is a megállóba, rengetegen szálltak le róla, s rögtön a bizonytalan tömegbe keveredtek. A villamos kifutott a Nyugati felé, a rendőrök a duzzadó tömeget a sínekre terelték. Előkerültek a gumibotok is. – *Oszolni! Oszolni!* De nem tudták, hogyan kell feloszlatni a tömeget, amelyik most már tömör csoportban indult a sarok felé. – *Vesszen Sebes! Vesszen Sebes!* – skandálták, miközben a Rákóczi útra fordultak. Akkor már több százan vonultak az út közepén, a járdákon a Keleti felé. – *Puskás áruló! Puskás áruló!* – kezdett valaki új jelszóba, de ezt a tömeg nem fogadta egyértelmű lelkesedéssel. Helyette inkább ez hangzott fel: – *Kocsis, Czibor, Budai, Sebes helyett Bukovi!* Ott vonultunk mi is a tömeggel, Gabi a hegedűtokja a sor szélére kényszerítette. – *Éljen Szepesi! Éljen Szepesi!* – ezt is kiabálta a kórus, de csak egyetlen egyszer. Ez a tömeg nem éltetni akart, hanem számon kérni. Az ígéreteket, a magabiztos nyilatkozatokat, az összeállítást.

Besötétedett, kigyúltak a lámpák. Az ablakokból kíváncsi arcok hajoltak ki. Valahonnan zászló, transzparens is került: *Vesszen Sebes! Vesszen Sebes!*

S mindez egy elvesztett meccs miatt.

A Baross tér körül már több ezer ember vonult. A Keleti előtt visszafordultak, most a tér túloldalán gyűlt össze tüntető sokaság. Most már keményebb eszközök is előkerültek, a sportüzlet valamennyi kirakatát, amelyben az aranycsapat tagjainak fotói voltak, bezúzták. Elhangzott az első politikai jelszó is: – *Pusztuljon el Rákosi!* Többen – a józanabbak és óvatosabbak – lehurrogták az ordibálót, aki elbújt, elveszett a sorok között.

Egyre több rendőr vette körül a tömeget. Rohamkocsik jöttek. – *Tűnjünk el innen!* – kiáltotta nekem Gabi, és kilépett a Rottenbiller utca felé. Tétovázva követtem, egyszerre voltam ijedt és kíváncsi.

Ki gondolta volna akkor, hogy két évvel később ismét egy tüntető tömeg közepén találom magam?

De akkor, és ott már nem hurrogták le a Rákosi elleni jelszavakat.

Magdi

Az újságos Jani bácsit *Sándor Jánosnak* hívták, és volt két fia. Jani, a nagyobbik nálam valamivel idősebb, Gyuri, a kisebbik két évvel fiatalabb. Az Abonyi utca 17-ben laktak, egy villa szuterénjében volt „szobakonyhás” lakásuk. A kertes villa hátsó részében is volt egy épület, amiben valami szövetkezeti javítóüzem működött, mögötte meg oldalt orgonabokrok, kis utacsók. Az üzem előtti lebetonozott udvarban munkaszüneti napokon lábteniszezni lehetett, legfeljebb egy-egy ablak volt tőlünk veszélyben. A villa mellett állt még két fából emelt, fészkeszerű épület is, ezeket raktárnak használta az üzem, föl lehetett jutni a tetejükre, durva, sóderrel megszórt kátránypapír védte a beázás ellen, remekül lehetett ott várostromot játszani. Focizni ott volt az utca, alig-alig jártak még autók arrafelé akkoriban. És ott volt szemben a gimnázium sportpályája, a kerítés egy foghíján át könnyen birtokunkba tudtuk venni. Nyaranta kis házi olimpiákat versengtünk végig, s élveztük, hogy a focipályán (majdnem) igazi kapuk vannak, s van egy – igaz, meglehetősen ápolatlan – távolugró pálya is, igazi dobantó deszkával. Még rúdugró viadalt is rendeztünk ott egy masszív seprűnyél segítségével, ám ebből sportbaleset lett: az egyik környékbeli kissrác egyszer rosszul fogta meg a seprűrudat, kicsúszott ugrás közben a kezéből és a szemgödrébe csapott. Megijedtünk, iszonyúan nézett ki a fiú, rohantunk vele a szemészetre. De nem történt nagyobb baj, vagy egy hétig viselte a látványos kötést, amit ott kapott.

Én azért is szerettem tanítás után elkóborolni Sándorékhoz, mert ott lakott a szomszéd házban Magdi. Tizenhárom éves voltam, amikor először láttam, és olyan szépnek találtam, mint még soha senkit. Szőke volt, loknis hajjal, olyan, mint a régi mesekönyvek angyalkái. Az egész környék szerelmes volt belé.

Rosztoczký Magdi igazi úri család egyetlen gyermeke volt, édesapja a háború előtt és alatt katonatiszt, talán ezredes, édesanyja fogorvos. Ha átjött néha Sándorékhoz, majd kiugrott a helyéből a szívem. A Dózsa György úti iskolából egész csapat kísérté folyton a már nőiesen érett lányt, köztük egy Vinkovics vagy Vitkovics nevű, furcsán, horpadtan széles mellkasú fiú meg egy Preisz Robi nevű alacsony srác is, aki folyton harsány röhögésre készítette barátait bemondásaival. Magdi folyton velük csavargott, és mi mindnyájan nagyon féltékenyek voltunk.

Egy hóolvasztó márciusi délutánon az udvarban lábteniszeztünk. A kapurácsok egyszer csak nem mutatták teljesen az utcát. Megálltunk, vártuk, ki jön be a kapun. Nyikorogva mozdult i a rács. Magdi jött, szemét törölgetve. – *Aput elvitték* – szipogta, amikor kíváncsian és riadtak köréje gyűltünk lent, a tűzhely mellett.

Nem ismertem az édesapját, sosem voltam náluk addig. Csak azt tudtam Janitól, hogy nagy, legalább négyszobás lakásuk volt a szomszéd házban, azt társbérletesítették, de egy nagy szobát meghagyott a hatalom hármuknak.

Magdiból nem tudtunk többet kihúzni, szomorúan, majdnem vacogva ült a tűzhely mellett, hiába próbáltuk felvidítani, legélénkebb tréfáink szétpukkantak a levegőben, és a semmibe hullottak.

Este már többet tudtam – de kevesebbet értettem. Magdi anyja – ez az állandóan sírógörcsökkel küszködő, hisztérikus asszony – jött le a lányáért. A szobában beszélgettek Sándornéval, mi meg kint hallgatóztunk. Janiék mamája nagyságos asszonynak szólította Rosztoczkynét. Minden szó tökéletesen áthallatszott a vékonydeszkájú ajtón.

Rosztoczkyné most nem sírt, csak nagyon szaggatottan beszélt, mintha minden egyes szó előtt gondolkodna, elmondhatja-e. Azt mesélte, két bőrkabátos férfi jött a férjéért, és csak öt percet adtak a búcsúzásra. Közben kirámolták az egész lakást, mindent szertedobáltak, aztán közre-

fogták a férfit, és elvitték. Még aznap az is bizonyossá vált, hogy a társbérőjük jelentette fel, azt állította, fegyvert rejteget valahol.

Szép ötvenes éveink: akkor már mindig rossz idő volt. Nem értettem, miért viszik el, ha egyszer nem találnak semmit. Eszembe jutott a labda is, amit Rákosi küldött nekem egyszer, és nem értettem a világot. Félttem, hogy felnövök én is, és olyan leszek, mint ezek a felnőttek körülöttem.

Lassan-lassan kitavaszkodott, zöldbe burkolóztak az Abonyi utca kertjei. Magdival ritkán találkoztunk, ha összeakadtunk vele, csak annyit kérdeztünk: mi újság? De a válasz mindig csak egy fejrázás volt: semmi, semmi.

Az apja nem került elő, nem volt tárgyalása sem, legalábbis mi így tudtuk. Magdi is, meg az édesanyja is ezt állították. Csak májusban hallottuk valakitől, hogy három év börtönbüntetésre ítélték. Hogy valóban tett-e valamit vagy sem, máig sem tudom biztosan. Nem ismertem, s valószínűleg csak Magdi sorsát sajnáltam benne is.

Május vége felé Magdi megint sűrűbben kezdett közénk járni. Végignézte kis mérközéseinket, ujjongott a góloknál, mi meg úgy iparkodtunk, mintha a kegyeiért küzdhetnénk.

Egyik este Magdival és Gyurival (őt Koromnak becéztük) sétáltunk a néptelen utcákon, aztán meguntuk a csavargást és hazakísértük. A kapunál azt ajánlotta, menjünk fel hozzájuk, anyja ügyis délutános, csak nyolc után jön haza. Lábujjhegyen mentünk végig az előszobán és a hallon, sötét volt, bementünk Magdiék szobájába. Szép nagy helyiség volt, úgy telezsúfolva régi stílútorokkal, hogy mire körülnéztem, belefájdult a szemem.

Korom kitalálta, hogy játszunk zálogosdit. Bedobtunk két-két tárgyat egy öreg női kalapba, én a bicskám és egy kabátgombot halásztam ki a zsebemből. Gyuri behunyt szemmel nyúlt a kalapba: – *Mit érdekel az a bűnös, akinek a zálogja a kezében van?* – kérdezte, ahogy kellett. – Menjen ki Magdival csillagot számlálni! – vágtam rá.

Az én bicskám volt. Magdira néztem, vidáman indult kifelé. A hallban furcsa, áporodott szag volt, mintha sose nyitnák ki az ablakokat. Az erkélyen pirulva kérdeztem, hány csillagot lát. – *Kettőt* – és tartotta a száját. Remegett a lábam, kétszer megcsókoltam vagy inkább csak puhán megérintettem az ajkát, aztán tétován combomhoz csapkodtam a tenyerem: – *Hát akkor... megyünk?*

Bólintott, s olyan derűsen csillogott a szeme, mint a folyóban fürdő lámpafény.

Egész este rá gondoltam, míg el nem vitt tőle az álom. Másnap alig vártam, hogy Janiéknál lehessek, szerettem volna eldicsekedni azzal, ami történt, de barátom megelőzött: – *Képzeld, csókolóztam Magdival. Délután a házukban jártam, és találkoztam vele. Megcsókoltam az ajtajuk előtt... Kétszer.*

Este, amikor Magdi is lejött egy félórára, nem szóltam hozzá egyetlen szót sem.

Talán egy héttel később Rosztoczkyné jött le Janiékhöz. Akkor már napok óta nem láttam Magdit. – *Nem bírok a lányommal* – panaszkodott. – *Megint azzal a Vinkovics-bandával csavarog esténként. Tegnap tizenegy után jött haza sírva, és hiába faggattam, nem árulta el, mi baja.* Álltunk körülötte, hallgattunk, én meg arra az estére gondoltam, amikor megcsókoltattam az erkélyen. – *Próbáljátok lekötni* – mondta kérve az ideges asszony, és cigarettára gyújtott. – *Talán rátok jobban hallgat.* Én is jobban szeretem, ha veletek van. Ígérjétek meg, hogy vigyáztok rá!

Bólintottunk, s amikor a néni elment, összedugtuk a fejünket. Jani volt mindenben a vezérünk, most is ő döntött. – *Te meg Gyuri* – mutatott ránk – *mindenhová elkíséritek. Ha nem akarja, hogy vele legyenetek, akkor kövessétek titokban! Meg kell nézni, mit csinál. Aztán majd el-*

mondjátok... – Jani akkor már elmúlt tizenöt éves, kimaradt az iskolából, nem fejezte be a nyolcadikat, és elment kerékpáros újságkihordónak. Az apja, a Fradi Viharsarok újságosa már súlyos beteg volt, bent feküdt a nyitott ágyon, s alig tudott fölkelni. A Fűry előtti újságos standot a felesége kezelte, egyre fáradtabban, gyorsan öregedve.

Négy napon át szüntelenül Magdival voltunk. Egy este Vinkovicsékkal ment ki a Ligetbe. Vagy nyolcan voltak, tökmagot rágva ültek a padon meg a támláján, közrefogták a lányt, és vicceket meséltek. Mi meg csak álltunk idegenül, és lestük, mi következik.

Csalódtunk. Tízkor szedelőzködtem, Preisz Robi mondta először, hogy haza kell mennie, aztán a többiek is.

Vagy két nappal később Jani izgatottan várt a sarkon. – Korom tegnap megleste Magdit! Ketten voltak Vinkovicsal a ligetben. *Tudod, mi volt ott?* – Biztosan csókolóztak. – *Több is történt* – mondta jelentősen. – *Csak nehogy gyereke legyen...*

Nem egészen értettem a dolgot, bár akkor már természetesen mindennel tisztában voltam. Vagy inkább csak nem akartam elhinni? A kisebbik Sándor-gyerek nagyokat tudott mindig hazudni, miért kell most ezt a dolgot rögtön készpénznek venni?

A körmömet rágva ültem a fiúk közé a lépcsőre.

– *Meg kéne verni őket. Ha ide csalhatnánk azt a bandát...!* – *Ez az!* – kapott a szón Jani. – *Figyelj ide* – fordult Horváth Sanyihoz. – *Te is a Dózsába jársz... Majd átadsz egy üzenetet a volt nyolcadikosoknak, azok most is bejárnak az iskolaudvarba focizni. Azt mondd, Magdi vasárnap ötkor várja őket a ház előtt.* – *És?* – nézett rá Sanyi bután. – *Mi majd közáporral fogadjuk itt...*

Nekem Magdihoz kellett rohannom azzal az álüzenettel, hogy Vinkovicsék várják vasárnap ötkor. Legyen csak tanúja a harcnak, mely érte folyik.

Úgy is történt. Magdi háromnegyed ötkor már lent sétált az utcán. Én a fabarakk tetején álltam Gyurival, Jani, Horváth Sanyi meg egy erős, behemót fiú, akinek már nem emlékszem a nevére, a kapu mögött guggoltak.

Öt óra előtt megjelentek a sarkon Vinkovicsék. Voltak vagy nyolcan. Mielőtt a szomszéd ház elé értek volna, Jani fölállt, és egy hatalmas kavicssal mellbe dobta Vinkovicsot. – *Savanyú uborka!* – kiáltotta Jani, mert így neveztük a sápadt, beteges képű fiút. Én Preisz Robit vettem célba, de nem találtam el. A Dózsások forgatták a fejüket, keresték, honnan repülnek a kövek, aztán a Lovastengerész – egy baromi erős parasztfiút hívtunk így – észrevett minket a faház tetején.

– *Ott vannak, ni!* – kiáltotta, és felénk rohant, de egy kő az arcába talált. A fejéhez kapott, de futott tovább.

Magdi csak ekkor kapott észbe az utcán. – *Megbolondultatok?* – kiáltott Janira, de barátom nem hallgatott rá. – *Hagyjátok azonnal abba, nem értitek?* – Közben az ellenfél is köveket gyűjtött. Magdi feléjük futott, a tűzvonal közepén megállt, és kiabálni kezdett: – *Hülyék! Mind hülyék vagytok! Fejezzétek be! Elég volt...!*

Láttam, hogy Vinkovics Bandi elszalad; hosszú léptekkel menekült a Szabó József utcai Rákosi-villa felé. Örömben ugrálni kezdtem a barakk tetején. Korom lemászott, hogy hírt vigyen a bátyjának, aztán rémülten visszafutott: – *Eltűntek! A Janit elfogták!* – *Keresd meg őket!* – mordultam rá izgatottan.

Egyedül maradtam. A Lovas és egy sebhelyes arcú fiú már egészen közel voltak a bódéhoz, és nekem alig maradt kavicsom. – *Gyere le onnan!* – kiáltott föl a sebhelyes. – *Nem megyek!* – és dobtam. Nagy üvöltéssel a szeméhez kapott, s míg én ijedten néztem, nem történt-e

komolyabb baja, a Lovas egészen a barakk alá került. Egy féltégla volt a kezében. – *Ha nem gyössz le, hozzád vágom! – Nem mered!*

Alig tudtam félreugrani. A téglá nagy robajjal hullt le mellettem, és beszakította a kátrány-papírral bevont tetőt. – *Ha lejössz, nem bántalak! – Jó... Esküdj meg rá! – Becsszó...*

Letérdeltem, megfogtam a tető peremét, és lelógattam a lábam. Éppen ugrani akartam, amikor a sebhelyes elkapta a bokámat, és lerángatott. Hanyatt estem, s amikor fel akartam tápázkodni, a Lovas fölemelte hatalmas öklét, és az orromra vágott. Felüvöltöttem, visszarogytam a földre. Nem tudtam magamról, könnyeztem, szédültem, s éreztem, hogy számba csurog a meleg, sós ízű vér.

– *Mit csináltok itt?* – Magdi hangját hallottam fölöttem. – *Menjetez innen!* – Gyorsan magamba fojtottam a kitörni készülő sírást. Mikor kinyitottam a szemem, már csak Magdi állt fölöttem. – *Fáj?* – kérdezte gyöngéden. Ráztam a fejem, hogy nem. Leült, ölébe vonta arcomat. – *Hol a zsebkendő?* Kikotortam a zsebemből, és odaadtam. Papírzsebkendő akkor még nem létezett. A szám széléről letörölte a vért. – *Miért csináltátok ezt?* – *Szerelmesek vagyunk beléd.* – *Bolondok!* – Most újra nevetett, s én szerettem volna megsimogatni, de csak a kezét értem el. Sima volt a bőre, mint a selyem.

– *Maradj nyugton, mert soha nem áll el különben....* – *Jó* – mondtam, s örültem is, hogy az ölében fekhettek. – *Te, igaz, hogy gyereked lesz?*

Elengedte a kezem. – *Megőrültél?* – *Korom azt mondta, meglesett a ligetben Vinkoviccsal.* – *Soha nem voltam vele kettesben* – nézett a semmibe. – *Elhiszed?* Bólintottam. Aztán sokáig csendben voltunk.

– *Magdi* – mondtam hirtelen elhatározással. – *Ma este csak velem sétálj, jó?* – *Jó* – suttogta, aztán fölemelte a fejem, és fölállt.

Csak egy óra múlva tudtam meg, mi történt a többiekkel. Sanyit elfogták a Dózsások, harciasan kivitték a Fáskörbe, de ott elengedték. Jani és az öccse csak este került elő. Jani elszökött a fogságukból, Gyurival együtt fölmentek az üzem tetejére, nehogy megtalálják őket.

Este a városligeti tó partján ültünk Magdival. Fázósan húzta össze magát, pedig már igazi tavasz volt, és tele lett a liget a feketerigók fütyeivel. Magdi ügyetlen mozdulatokkal kavicsokat dobált a tóba. A hullámok köreit figyeltük a csillanó sötétben.

– *Kérdezhetek valamit?* – Nehezen szólaltam meg, pedig egész este egyetlen kérdés táncolt a nyelvemen. Kíváncsian rám nézett. Derűs tekintetétől még inkább zavarba jöttem. – *Miért jársz te mindenkivel? Preisz Robival is, meg Vinkoviccsal is...* A vállát vonogatta, előre nézett. Egy fűszálat téptem ki a földből, forgattam az ujjaim között. – *Mondjad! Mi olyan jól megértjük egymást.* – *Nem tudom. Szeretném egyszer jól érezni magam...* Nem folytatta. Elfordította a fejét, a vár felé nézett, melynek utcáján sorba álltak a fénylő, harisnyás gázlámpa-oszlopok.

Akkor még nem tudtam, hogy eddig csak játszott a vidámságot. Talán ő sem tudta, azért nem válaszolt. Egy kicsit azért mégis megérthettem, mert megfogtam a kezét, sorban végigsimítottam az ujjait, és láttam, hogy megtelik a szeme könnyel. – *Szeretlek* – mondtam, és óvatosan megcsókoltam a szemét. Felugrott, és sírva elszaladt a Vajdahunyad vára felé. Az Anonymushoz dőlt, amikor fölfedeztem. Már nem sírt, csak furcsán csillogott a szeme. Rám támaszkodott, csendesen mondta: – *Én úgy félek... Sohasem leszek boldog...* Szerettem volna valami vigasztalót mondani, de semmi nem jutott eszembe.

Két hét múlva meghalt a Jani bácsi. Ott feküdt az alagsori családi ágyban, a lábánál gyertyát gyújtott a felesége. Belestünk a félig nyitott ajtón a konyhából, a régen oly vicces, mindig tréfálkozó újságos most összekulcsolt kézzel feküdt hanyatt, betegesen hegyesre nőtt hasa meredt a mennyezetnek. Elfordultam, nem bírtam tovább nézni szegényt.

Azokban az években – így emlékszem, mindig szürke volt az idő, és mindig piszkos volt a város. Sötét napok vártak Rosztoczkýkra is, megkapták a végzést: negyvennyolc órán belül el kell hagyniuk Budapestet.

Magdit a sarkon vártam, s most nem haragudtam, hogy késik. Megfogtam a vállát, nyugtatgattam, csitítgattam, mint egy gyereket, de hiába. – *Két nap múlva értünk jönnek... Úgy félek.*

Hallottam már a kitelepítésekről, de az én ismerőseim közül senki sem kerülhetett közéjük. És olyan furcsa volt mindez. Hát mit tehet ő az apjáról? És tehet-e valamiről az apja is?

Segítettünk rakodni, néhány bútort magukkal vihetek a költözők. Amikor elkészültek, felszálltak a teherautó platójára. Felbörgött a motor, Magdi a ponyvatartó gerendába kapaszkodva integetett. Én visszaintettem, s még akkor is lóbáltam a kezem, amikor a teherautó már régen eltűnt a fordulóban.

Pár héttel a Rosztoczký-család kitelepítése után az albán követség melletti félig romos garázsban matattunk. Nem emlékszem már, hogy kerültünk oda, talán átrepült az iskolaudvarból a labda, azért másztunk át, s nekem ismerősnek tűnt a ház. Talán itt voltunk, amikor elhurcoltak a nyilasok? Lehet, hogy itt találtam a kincseket a radiátor mögött? És benyúltam a garázs radiátora mögé. És valami furcsa csomagra bukkantam. Kiemeltem: egy olajos rongyba volt valami csomagolva. – Hát ez ? – *Mutasd!* – nyúlt a csomag után Sándor Jancsi. Kibontotta. Két gondosan beolajozott, igazi pisztoly volt benne. Egy browning és egy forgótáras. És mellette még néhány lőszer is. Tanakodtunk, mit tegyünk a fegyverekkel, végül Jani azt mondta, beviszi a rendőrségre. Mindannyian – ő is – arra gondoltunk, hátha ezeket a fegyvereket keresték Magdi apjánál, amikor letartóztatták. És hátha ezzel segítünk neki.

De nem segítettünk, csak átvették a pisztolyokat, fölvettek egy jegyzőkönyvet, és soha többet nem kérdeztek minket.

Az IBUSZ-bódét államosították, s Apának el kellett mennie onnan. De szerencsénk volt, mert Anya ott maradhatott, mint a Pavilon Vállalat (majd később Dohánybolt Vállalat) alkalmazottja. Apa most kiharcolt magának egy másik trafikot, ismét egy bódét, a külvárosban, a Fogarasi út és Pillangó utca sarkán, a Fém bútorgyár – a korábban híres Haidekker kerítésgyár – előtt.

Magdit már régen elfelejtettem, csak néha jutott eszembe az az év, amikor vele voltam. Felnőttem közben, már az érettségi (képesítőnek hívták a közgázban) izgalmas órái nyomultak a fejem fölé, új ismerősök jöttek s tűntek el, sok iskolai bál, multság.

Janiéktól is elszakadtam, más tájakra vitt utam, új barátok közé, s csak ritkán látogattam el az Abonyi utcába. Emlékszem, egyszer otthon tanultam egy vasárnap délelőtt. Nyitva volt az ablak, szélfútta száraz falevél repült a párkányra a térről. Nem ment a tanulás, csak az okot kerestem, hogy abbahagyjam. Az utcára vágytam, a tavaszi őszebe, a derűs ég alá. S mintha megérezték volna vergődésem, segítséget kaptam. Ta-rara-tararara! Fölcsendült a régen ismert füttyjel az utca felől. Horváth Sanyi állt a járda mellett, kerékpárral. – *Várj!* – szóltam le, és már rohantam is a lépcsőház felé. Ballonom a kapuban húztam fel, lebegett a szárnya.

– *Elküldtek a srácok. Gyere focizni velünk.* – Örömmel indultam el vele. Míg az ismert utcákon haladtunk át, Sanyi bal kezével a kerékpárt fogta, jobbával sűrűn hadonászott. Mesélt. – *Jani éjjel-nappal dolgozik, ő lett a családfő. Gyuri elment ipari tanulóknak. Van*

fekete egyenruhája. Miért jársz olyan ritkán hozzánk? A vállamat vonogattam. – Negyedik vagyok. Tanulok.

Sanyi megállt. – *Mondd, emlékszel még Rosztoczký Magdira? Meglepődve kérdeztem: – Miért? Mi van vele? – Hazajött. A Thököly úton lakik. Azt hiszem, láthatóan elpirultam. – Találkoztál már vele? – Egyszer. Tegnapelőtt volt Janiéknál. – És milyen? Szép? – Nagyon – bólogatott Sanyi. – Mikor jön legközelebb? – Péntek estére ígérte. Kérdezett rád is, és mi semmit sem tudtunk mondani, olyan régen láttunk. – Régen...*

Pénteken este persze ott voltam. A szenesládán ültem a konyha sarkában, doboltam az ujjaimmal, s egyre lestem, mikor nyílik az ajtó. Negyvenöt év távolából is pontosan látom, ahogy Magdi kék ballonkabátban belép az ajtón, s ottléte fölkaparja az állott levegőt. – *Szervusz – köszöntem, és remegett a kezem. – Na, nézd, te vagy? De megnőttél! – Te is – mondtam rá –, és szebb vagy, mint valaha.* Nem bókolni akartam, Magdi valóban még inkább megszépült. Felnőtt nő lett, kacéran szép volt a szeme, melle a ballonkabát alatt keményen domborodott.

Ahogy mesélt, le nem vettem róla a szemem. Eszembe jutottak a régi esték, a séták, a verekedés, és szerettem volna magamhoz ölelni Magdit, hogy ne tudjon többé elmenni soha, sehová.

– *Nagyon rossz volt? – Csak eleinte. Falura kellett mennünk, szerencsém is volt, az állatorvos mellé kerültem. Pénzt kaptam, rendes fizetést... Csak tanulni nem lehetett, és nem volt szabad Pestre utazni.*

Jani azt ajánlotta, menjünk sétálni, jó idő van odakint. Felkerekedtünk, kiballagtunk a Ligetbe, és Gyurit elküldtük mozijegyért.

A pad támlájára ültem, mint régen, Magdi mögé, és nagyon jól éreztem magam. – *Hát hogy volt? – faggattam. – Nem bántottak soha? A fejét rázta. – Nem bántottak... De nem is örültek nekünk. Megtűrték, elfogadtak. Nem lett volna olyan rossz, csak a város hiányzott nagyon, meg ti... – És most mit csinálsz? – Még nem tudom. Most talán minden rendbe jön. Szép albérleti szobát szereztünk egy öreg, vallásos zsidó házaspárnál. Nem rossz... Rendes emberek, engem nagyon szeretnek. Jelentkeztem iskolára, ápolónő szeretnék lenni. Talán fölvesznek.*

Gyuri visszajött, a Honvéd moziba vett jegyet a Rákóczi útra. Jani nem jött velünk, éjszakás volt azon a héten. Az emeleti páholyban úgy helyezkedtem, hogy Magdi mellett ülhessek. Nem néztem a filmet, a sötétben féloldalt Magdit láttam, a kontya alatt a világos pihéket. Szerettem volna megcsókolni, de Sanyiék is ott voltak. Egy félelmetes jelenetnél Magdi rémülten megfogta a kezem. Átfogtam a tenyerét, és egészen az előadás végéig összefonódtak ujjaink. Aztán hazakísértük Magdit, s a kapu előtt arra kértem, sétáljunk még egy kicsit. A fejét rázta. – *Nem lehet. Krausz bácsiék nagyon vallásosak. Péntek este nem szabad zavarni őket.*

– *Akkor holnap. – Jó, legyél hétkor itt a kapu előtt.*

Másnap, találkozásunk előtt Janival beszélgettem. Komoly ember lett ő már addigra, kitűnő kerékpárversenyző pályán is, országúton is. Tudott a találkámról. – *Azt is mondta, hogy menyasszony? Igyekeztem könnyen venni, pedig meglepődtem. – Ki a vőlegénye? – Egy motorszerelő... Találkoztam már vele is, rendes srác. Van egy jó kis Jávája, azzal furikáznak.*

Este hétkor ott álltam a kapu előtt. Magdi pontos volt. Elindultunk a Dózsa György út felé. Szégyelltem magam, nem tudtam meghívni sehová, egyetlen fillérem sem volt.

Az a kis háromnegyedes őszi bunda volt rajta, amit évekkel korábban hordott, amikor megismertem. – *Most te mesélj... – nézett rám. – Mit meséljek? Tanulok... – feleltem vállvonogatva. – Inkább te beszélj magadról. Hallottam, hogy menyasszony vagy. – Igen – bólintott. –*

Lent ismerkedtem meg a vőlegényemmel. Parasztházban szállásoltak el bennünket. Ő a házigazdánk keresztfia volt. Minden vasárnap meglátogatott.

Hallgattam. Nem volt kellemes ezt hallgatni. Tizenhat éves, és menyasszony. – *Lépesék, akiknél laktunk, csak titokban mertek szóba állni velünk. Jó napot, jó estét, és kész. Haragudtak rátok? – Dehogyan. Csak féltek... Meg aztán anya is méltóságán alulinak tartotta, hogy megpróbáljon barátkozni velük. Hülyeség... Mindig azt éreztette velük, hogy ő más, ő külön, iskolázottabb...*

Nem volt hideg. A Liget felé fordultunk. – *Egyszer össze is veszttem anyával. Én kedveltem Lépeséket, rendes emberek voltak, s talán csak velem mertek szót váltani néha. Anya haragudott érte, és én nagyon kiborultam. „Miért? Ki vagy te? Mire vitted? Mosogathatod a csajkákat egy isten háta mögötti népkonyhán.” Anya a téesz konyháján dolgozott. Apa könnyedebben próbálta venni a dolgot. Van erőm, mondta, jobb, mint a börtön volt. Munkacsapatba állt, kijárt velem együtt gyapotot gyomlálni. Tudod, milyen munka az? Én soha nem voltam falun, elképzelni se tudtam. Magdi nem is várt választ, folytatta: – Az ember egész nap hajolgat, majd letörik a dereka, estére már nem tud kiegyenesedni. De nem ez a szörnyű benne, hanem az eredménytelenség. Két nap múlva kimész, és látod, hogy semmit sem ér, amiért gürcöltél. Ugyanannyi a gaz, mint volt. – Nem a tied – emeltem föl a kezem, és elindultam. – De a munka az enyém volt! Szörnyű volt látni, hogy hiába dolgoztam. Esténként úgy bőgtem, mint akit megvertek.*

Kiértünk a Ligetbe. A hídnál jártunk. Még nem eresztették le a tó vizét, a ladikok kikötve ringtak a part mellett. Árnyaknak látszottak az őszi sötétben. – *Emlékszel? – kérdeztem. – Egyszer... – Emlékszem – bólintott. – Szerelmet vallottál, amikor elbőgtem magam. Milyen gyerekek voltunk! – Én most is... Felemelte a kezét, nevetett. – Csak azt ne mondd, hogy most is szerelmes vagy! Vidáman hátravetette a fejét. – Taknyos kölykök voltunk. Úgy kacérkodtam mindenkivel, mint egy bártündér. Ti meg mind azt hittétek, hogy szerelmesek vagytok...*

– *Hidd el, Magdi... Ő elkomolyodott. – Elhiszem. De ez nem szerelem. A szerelem az támasz is, menedék... És még valami. A vőlegényem úgy beszél a munkájáról, mint egy megszállott. Ezt is tőle tanultam meg: ha az ember valami kedvére valót tehet, mindenről elfeledkezik, ami rossz körülötte. Ő vitt el az állatorvoshoz, segített, hogy mellé kerüljek. Eleinte féltem. Állatokat oltottunk, nem női munka. Erő kellett hozzá. És néha undorodtam is. Eleinte. Aztán egyre szebbnek találtam. Szép, hogy nem hullanak el a tyúkok, tehenek. Furcsa, ugye? Volt egy kedvencem. Terelőpuli. Átment rajta egy autó, alig tudtuk felgyógyítani. S amikor először evett, egész éjjel bőgtem a boldogságtól. Akkor határoztam el, hogy egyszer ápolónő leszek, és szívvel csinálom, nem úgy, mint az orvos anyám. Talán sikerül.*

Lehajtottam a fejem, nem szóltam semmit. A korlátra támaszkodva figyeltem a sötétben megmegbiccenő csónakokat.

Találkozót nem beszéltünk meg, és Magdit ismét nem láttam hosszú hetekig. Aztán egyszer találkoztam vele. Zuglóban volt dolgom, a Dózsa György út sarkán szálltam le a 44-esről. Ott állt a megállóban, egy kopott felöltőjű, bajuszos férfival. – *Magdi! –* kiabáltam már a lépcsőről. Elém futott. – *De rég láttalak! –* mondtam zavartan a járdaszíjra. – *Hát mi van veled? – Jól vagyok, iskolába járok. Az ápolónőképzőbe. Ismered az édesapámat? – Nem –* mondtam, és bemutatkoztam a kopott felöltős úrnak. Szerettem volna egy kicsit kettesben maradni Magdival.

A kisbajuszos ember azt ajánlotta, kísérem el őket. Tapintatosan előre ment, ketten maradtunk a szürkületben. – *Hogy élsz? –* kérdeztem. – *Most végre jól, azt hiszem... – Megy a tanulás? – Nagyon elszoktam már az iskolától. De azért bírom erővel. Szeretek tanulni. –* Zsebre dugott kézzel baktattam mellette. Néha ránéztem, hosszú szempillája előtt megvillant a

fény. Átmentünk az úton, a kapujuk előtt az édesapja elbúcsúzott. – *Ne maradj túl sokáig, kislányom!* – mondta Magdinak. – *Nemsokára fölmegegyek.*

Már besötétedett, sorra felfakadtak az utcai lámpák fényei. Indítványoztam, sétáljunk egy kört. Elindultunk a Szinva utca felé.

– *A vőlegényem motorszerelő* – mesélte. – *Jól keres, ha elvégzem az iskolát, összeházasodunk. Emlékszel, valaha mennyire kutattam, mi a szép?* Bólogattam. – *Emlékszem. A Ligetben egyszer...* – *Soha nem volt benne részem. De most talán... Most már nem futok utána. Akkor még gyerek voltam.* – *Most is az vagy* – mondtam meggyőződéseim ellenére. Érdekes módon apa és lánya kapcsolatából éreztem meg, hogy Magdi mennyivel felnőttebb nálam. – *Nem, már nem. Felnőttem vidéken. Sokat tanultam.*

Nem egészen értettem. Csak azt láttam, hogy komolyabb nálam, tud valami olyant, amit én nem tudok, nem tudhatok. Valamit, amit az iskolában nem lehet megtanulni. – *Mit tanultál ott?* – *Hogy az öröm eljön... Csak ki kell várni. Makacsul és türelemmel.* Megálltunk a sarkon, Magdi a szemembe nézett. – *Dolgozni kell érte. Mindegy, hogy mit, csak dolgozni...*

A magyar szóbelim jelesre sikerült. Örömben nagy sétán jártam körül a várost, és végül Janiéknál kötöttem ki, az Abonyi utcában. Leültünk a kerítés kőlapjára. – *Magdiról nincs hír?* – kérdeztem. Elcsöndesedtek, Korom csodálkozva nézett rám: – *Te nem tudod? Magdi meghalt.*

Néztem az arcát, és nem láttam. Szürke karikák ugráltak a szemem előtt. – Két hónapja már. Motorbaleset. Egy szovjet katonai teherautó szabálytalanul előzött, és belelökte őket az árokba a balatoni műúton. Mind a ketten meghaltak. Az oroszok állítólag részegek voltak. És az lett a büntetésük, hogy hazavezényelték őket. De ezt csak hallottuk...

Nem sírtam. Nem tudtam sírni. Késő estig bolyongtam egyedül a Ligetben.

Pár hónap múlva kitört a forradalom.

Októberi vihar

Október 23-án, kedden a szokottnál korábban indultam haza munkahelyemről. Ercsiből ugyanis – habár mindössze 34 kilométer Budapestről – rendkívül rossz volt a vonatösszeköttetés, legalábbis olyan járat, ami a cukorgyárban dolgozó fővárosiaknak megfelelt volna, nemigen akadt. Tulajdonképpen nyolctól fél ötig tartott a munkaidő a gyárban, de kampányidőszakban (ez a cukorrépa betakarításával kezdődött és tavaszig tartott) már hétkor ott kellett lenni. S mert hazafelé csak fél hat után volt vonat, mindennap rádolgoztunk egy órát, amit azután a hét valamelyik napján lecsúsztathattunk.

Én többnyire szombaton mentem korábban haza, de ezen az október végi délelőttön olyan szépen és derűsen sütött be a nap a cukorgyári irodaépület ablakain, hogy egyszerűen nem volt kedvem bent ülni az irodában. Másvalami is volt a levegőben, ami türelmetlenné tett, valami elvont és megmagyarázhatatlan dolog, a reggeli másfélórás vonatozás indíthatta el bennem ezt az érzést.

A mindennapos utazások során megfigyeltem, hogy az utasok hangulata igencsak függ az utasfülkétől, a vonattól. Egyszer, még júliusban igazi bőrhuzatos másodosztályú vagonban utaztam reggel – és mindenki jókedvű volt. Október 23-án reggel azonban – és ez volt a gyakoribb – Gerő-pullmannt állított be az igazgatóság a Budapest-Paks vonalra (*Személyvonat indul Kelenföld, Budafok-Belváros, Budafok-Háros, Budatétény, Nagytétény-Diósd, Érd alsó, Érd felső, Százhalombatta, Ercsi, Iváncsa, Pusztaszabolcs, Sztálinváros, Paks felé a hatodik*

vágányról – még ennyi év után is emlékszem a hangszóró mindennap felhangzó figyelmeztetésére). A nép által Gerő-pullmannak nevezett kocsik voltaképpen befedett marhavagonok voltak, melyeket hosszú padokkal farigcsáltak utasszállítónak. Ezekben a vagonokban nemcsak az ülés volt kényelmetlen – valahányszor egy-egy váltón haladtunk át, úgy rázódott az egész szerelvény, mintha összedűlni készülne –, hanem ráadásul a szellőztetésre alkalmatlan kis ablakocskák alig-alig vittek ki valamit a fülkében összegyűlt, nehéz és kavargó dohányfüstből. Büdösek és ápolatlanok voltunk akkor mindannyian, hírért sem hallottuk desodornak, testápoló szereknek – ez is a Rákosi-szocializmus egyik jellegzetessége volt. Én egy öreg bajszos férfival és egy suhanckorú sráccal ültem szemközt. A srác pesti volt, és – mesélte – Pécsre készült. Az uránbányába szeretne szerződni, már két haverja leutazott szerencsét próbálni, mert állítólag az uránbányászokat fantasztikus jól megfizetik. – *Igaz – tűnődött a fiú –, állítólag csak párttagokat és lekáderezett embereket vesznek föl, de hátha szerencsém lesz.*

Így aztán lassan az uránércre terelődött a szó. Az öregember Iváncsára utazott, ott volt agronómus. Azt mesélte, megbízható forrásból tudja, hogy az uránércet Franciaország olyan magas összegért vásárolta volna meg a magyar államtól, amennyiből minden közszükségleti cikk árát 25-30 százalékkal lehetett volna csökkenteni. *Igen ám – magyarázta –, de persze az oroszok nem engedik, szükségük van az uránércre, abból gyártanak atombombát, és persze ők ellenszolgáltatás nélkül viszik ki tőlünk.* Derültem a fejtegetésen, tudtam, hogy a francia vásárlás csak mese, de abban, hogy egész nemrég felfedezett uránkészletünk ingyen kerül a Szovjetunióba, mint mindenki, én is biztos voltam.

Aztán Rákosit szidták, de rettenetes erővel és meglepő nyíltsággal. – *Az a vén hülye zsidó – mondta az öreg mezőgazdász –, teljesen tönkretette az országot. Hiába ment el, most is ő irányít a háttérből mindent.* A legfurcsább az volt, hogy nem halkította le a hangját, a legtermészetesebben mondta a legkeményebb dolgokat. A túloldalon egy rendőrtiszt utazott, erre felkapta a fejét, *nevetett*, és újra belemerült újságjába. Egyetértettem az öreggel, csak a zsidózás zavart, belepirultam. – *Meglátják, itt hamarosan kitör a forradalom!* – mondta az öreg.

– *Ugyan!* – legyintettem, pedig hetek óta éreztem valamit a levegőben. Hetek óta minden vasárnap este lejártam a Körút sarkára, ahol hosszú sorok várták az új lap, a *Hétfői Hírlap* megjelenését. Ez a hetenként egyszer, vasárnap este megjelenő napilap más volt, mint a többi, friss új hang volt, merészen bíralt és mindenről önálló véleménye volt. Ilyen újságot talán 1947-ben olvashattak utoljára a magyarok.

Ez a reggeli beszélgetés valahogy lerakódott a tudatom legmélyén, elegyedett az ablakon átverődő napfénnel, és egyre nyugtalanabb lettem. Végül nem is bírtam tovább, megbeszéltem a főnökömmel, a termeltetési osztály vezetőjével, hogy korábban megyek haza.

A vonaton találkoztam Pongráccal, aki – azt hiszem – mérnök volt a gyárban. Fiatal ember volt, talán csak közelített a harminchoz, de máris teljesen kopasz, ám hosszú és sovány arcának néhány ránca, a homlokán, feje búbján végigszaladó kék erek, meg a halk, nyugodt beszéde céltudatos, kemény embert sejtettek. Persze politizáltunk – miért emlékszem annak az egyetlen napnak minden kis részletére ennyire pontosan 44 év távlatából is? –, Pongrác az eseményeket ecsetelte, s az akkoriban mindennap akadt jócskán, aztán közölte, ő azért megy ma korábban haza, mert szeretne még valamennyit elcsípni a fővárosi nagy tüntetésből. Nem értettem, miről beszél, pedig reggel a Gerő-pullmannban kiolvastam minden újságot. Pongrác sejtelmes mosollyal azt súgta, miután körülnézett a vagonban: biztos forrásból értesült róla, hogy ma délután az egyetemista diákok és a Petőfi Kör hatalmas tüntetésre készülnek a *szocialista demokratizmus kiszélesítése érdekében*. Nem nagyon hittem neki, de azért szorongással elegy kíváncsisággal szálltam le Kelenföldön a vonatról. A 49-es villamossal mentem a Rákóczi útig. A villamoson már mindenki a tüntetésről beszélt. Egy nagyhangú

asszony azt mondta, hogy a belügy először nem engedélyezte a demonstrációt, de elkésett az intézkedéssel, addigra az egyetemisták már összegyűltek a Petőfi szobornál a Duna-parton. Valaki megtoldotta ezt azzal, hogy a Nemzeti Múzeumnál is tüntettek; egy színész a Nemzeti dalt is elszavalta, de olyan gyönyörűen, hogy mindenki könnyezett.

Ahogy kinéztem, a szokottnál több embert láttam a pesti hídfőtől egészen a Kossuth Lajos utcáig, néhány fiatal pedig kokárdával utazott a peronon.

A régi Nemzeti Színház helyén lévő parkban már többet érzékelttem a történekből. Minden fa előtt nagy tömeg állt, az egyikre a diákság hét pontból álló követeléseit tűzték ki, a következő fára rajszögezett íven már kilencre emelkedett a követelések száma. Tartalmuk azonban lényegében azonos volt: szocialista demokratizmust, sajtó- és szólásszabadságot követeltek, valamint, hogy a kormány hozza nyilvánosságra a pécsi uránérc-termelés titkait, és hogy tegyék fakultatívvá az orosz nyelv oktatását.

Izgatottan mentem haza, a szüleim nem voltak otthon. Meg akartam osztani valakivel friss élményeimet, elhatároztam hát, hogy átmegyek az Almássy térre unokatestvéreimhez. Az Izabella utcában, a fekete bronzkutya szobrával szemben asszonyok beszélgettek a kapu előtt. – *Meglátja* – mondta egy ház mesterné külsejű, lompos nő –, *ebből még forradalom lesz.* – *Forradalom?* – néztem rá gúnyosan. – *Hol él maga?* Tovább siettem, de hiába, unokabátyám, Imre nem volt otthon. Akkor visszamentem a Rózsák terére, ott találkoztam *Tükerrel*, nem tudom, miért kapta a becenevét a tüzelőanyagkereskedő-hálózatról, amúgy *Gyürki* volt a családneve. Örültem, hogy végre megoszthatom élményeimet valakivel, együtt indultunk a Rákóczi út felé. A Kis-Ilkoviciban (később Kristálynak hívták) az Alsóerdősor sarkán megittunk egy kommersz rumot. Ott hallottuk, hogy a tüntetők a Sztálin szoborhoz vonulnak. Kíváncsian és izgatottan siettünk a Keleti felé. Teherautók jöttek, platójukon zászlókat lengető emberekkel. Jött egy üres teherautó is, fölkapaszkodtunk rá, a többi kocsin már „telt-ház” volt, az összehúzó szorongó emberek a Kossuth-nótát énekelték. A mi sofőrünk kétségbeesetten tiltakozott, hogy neki sürgősen áruért kellene mennie Palotára, meg fogják büntetni a vállalatnál – de senki sem törődött vele. Egy sárga viharkabátos, nemzetiszínű karszalagot viselő férfi felugrott a sofőr mellé, ráordított, hogy vigye a tüntetőket a Sztálin térre. Az ijedt vezető erre behúzta a nyakát, és elindult a Dózsa György út felé.

Hatalmas tömeg volt már a téren, félelmetes látvány volt ez a sötétedés gyér fényében. Dobogó szívvel gondoltam arra, hogy a történelem nem mindennapi pillanatának vagyok most élő tanúja. Mint ezernyolcszáz-negyvennyolcban – gondoltam.

Homályos fényű lámpák világították meg az emberfeletti méretű szobrot, árnyékolt testű emberek kúsztak fölfelé a bronzfigura testén. Tűzoltókocsik gázoltak a tömegbe, valaki a közelemben jajveszékelné kezdett. Szerettem volna tudni, mi történt, de a hullámlás beljebb sodort. *Tüker* még mellettem volt, de alig figyeltünk egymásra. Hideg kékes-sárga fény villant meg a szobor talpánál, és a tömeg üvölni kezdett. – *Vágópisztollyal akarják leszedni* – magyarázta mellettem valaki a feleségének. A tűzoltók drótkötelet erősítettek a szoborra, és csörlős kocsikkal próbálták elmozdítani a helyéről. Odébb valahol a Himnuszt kezdték énekelni, a tömeg több szólamban átvette, lassan már a mi közelünkben is énekelték, aztán a kaotikussá foszlott erőteljes dallam átcsapott a fejünk fölé, és szinte visszhangként hallottuk vissza a tér távolabbi pontjairól. Mellettem egy százados levette fejéről a tányérsapkáját, és széles, kicsit patetikus mozdulattal letépte közepéről a vörös csillagot.

Hirtelen megmozdult a tömeg, s bizonytalanul átvett egy kiáltást. – *A Rádióhoz! – A Rádióhoz!* – hangzott innen-onnan. Elindultunk mi is *Tükerrel*. Sikerült fölkapaszkodnom egy teherkocsira, ám az autó elindult, mielőtt a haverom is felszállhatott volna. Még láttam, hogy feljutott a mögöttünk lévő autóra, aztán rákanyarodtunk a Gorkij fasor fái között lapuló útra.

A Rózsák-terei fiúk közül én láttam akkor utoljára Gyürkit. Sorsáról később senki semmit nem tudott.

Hogy elvesztettem magam mellől, kicsit rémülten néztem az ordibáló embereket körülöttem, s amikor a teherautón összeverődött csoport ritmusosan új jelszót kezdett kiabálni – *Szenvedtünk már eleget, Rákosinak kötelet!* – kicsit megijedtem, de leszállni már lehetetlen volt, mert nagy iramban száguldottunk a Kiskörút felé. Már csaknem megközelítettük a Kossuth Lajos utcai kereszteződést, amikor hirtelen leállt a teherautó, és az emberek leugráltak. Én is leszálltam, de kioldódott a cipőfűzőm, lehajoltam megkötözni. Amikor föl-emelkedtem, üres volt körülöttem az úttest. Két tank robogott végig az úton meglepően nagy sebességgel, alig tudtam felugrani a járdára a vészesen közeledő páncélos elől.

Fent a járdán egy rikkancs az Irodalmi Újság egyoldalas különkiadását árulta, nagy nehezen kiverekedtem magamnak egy példányt az egyoldalas lapból; nem is újság volt tulajdonképpen, hanem rölap, hiszen az írók követelésein kívül csak a lengyel írók rövid nyilatkozatát közölte.

Zsebre gyűrtem a lapot, megpróbáltam kijutni a Rákóczi útra. Fáradt voltam, s egy kicsit féltem. Már majdnem elértem a főútvonalat, amikor hirtelen elnémult az addigi nyugtalan zsvaj, de alig egy percre csak – dermedt és ijesztő volt ez a villámgyorsan beálló csend, szinte ordító –, azután hirtelen megszólalt egy géppisztoly.

Eszembe jutott, hogy a szüleim moziba mentek, itt vannak a közelben, a Puskinban. A mellékutcákon át hazasiettem, s idegesen vártam, hogy ők is hazaérjenek. Elég sokára nyílt az ajtó, Apa is újságot hozott, s azt mondta: – *Ez már forradalom.* Alig tudtak kijönni a moziból a lövöldözés miatt. Már odabent is hallották a fegyverek ropogását, de el sem tudták képzelni, mi van odakint, azt hitték, a rendőrség riasztólövésekkel oszlatja a tüntető tömeget. – *Csak bele ne keveredjél valamibe!* – sóhajtotta az én drága, mindig aggódó anyám. Megígértem, hogy nem, aztán megmutattam Apának az *Irodalmi Újság* harminccifilléres különszámát. Apa végigolvasta az írók kiáltványát, és azt mondta: – *Ez mind szép. De mi lesz belőle? Ez egy vesztes nemzet. És aztán megint mi leszünk a bűnbakok. Mi, zsidók...*

Másnap hajnalban lövöldözésre ébredtünk. Felöltöztem, siettem a túloldalra, Balogh Gabi barátomhoz. Csoda, hogy előző nap nem együtt voltunk, hiszen majdnem minden este együtt csavarogtunk a Rákóczi úton, a Körúton – ez volt az egész világunk. Most izgatottan meséltük előző napi élményeinket, aztán – persze anyai aggodalmak közepette – elindultunk körülnézni.

Kimentünk a Rákóczi útra. Óriási volt itt a csődület, az emberek sűrű sorokban vonultak a Körút felé. A Gyémántház tetejéről akkor verte le valaki az ötágú csillag neonszárait.

Az *Éjjel-nappal* közértnél – a Körút sarkán lévő nagy Meinl volt ez – már hatalmassá dagadt a tömeg. A Nemzeti Színház előtti megállóban, *ott ahol a hatos megáll*, darabokban feküdt a robusztus szobor. Vajon kik és hogyan vontatták ide a Városligetből ezt a hatalmas alkotmányt? Közelebb léptünk a szobrot kalapáló férfiakhoz. Egy viharkabátos ember hatalmas pörölyvel csapkodta Sztálin derekát, és közönségének nagy derűtségére azt ordította közben, hogy *gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a békét véded!* Az emberek megbolondultak, hogy egy apró darabkát szerezzenek emléke a bronztestből, nekem is sikerült két féltényérnyi darabhoz hozzájutnom, hosszú évekig feküdt a konyhaasztal fiókjában, mindenféle szerszámok között. (Amikor Anya 1990 nyarának végén meghalt, azt hittem, még mindig ott találom a két repeszdarabkát a fiókban, de nem volt sehol). Visszamentünk a Rákóczi út sarkára, és elindultunk volna hazafelé. Abban a pillanatban egy tank robogott a sarokra a József körút felől, és riasztólövéseket adott le a Rákóczi úton hullámozó tömeg feje fölé. Az emberek ijedten kezdtek sietni a Keleti felé, ám a sorozatos lövöldözés végül furcsamód

megnyugtatta a sokaságot. Mivel látták, hogy ezek a lövedékek senkiben nem tettek kárt, megálltak, s később már csak le-lehajoltak, amikor a süvítő hangot meghallották, mintha a föld felé dőlés valamit is segítene találat ellen. A Luther utca sarkán egy kis szabóüzlet hullámos redőnyére valaki krétával kiírta, hogy „Vesszen Gerő!”. Átsiettünk a túloldalra, a Szövetség utcán át, kis kerülővel igyekeztünk haza, hogy hírt vigyünk szüleinknek.

A ház előtt *Hegedűs Tibivel* találkoztam. – Jössz velem? – kérdezte köszönés helyett. – *Gyere a kórházhoz, nagyon sok a sebesült...* A Péterfy Sándor utcai kórház előtt már tömegével álltak a véradók. Egy fehérköpenyes ősz férfi igyekezett sorba állítani a jelentkezőket, s közben panaszkodott, hogy nem a vér kevés, hanem a mentőautó. Ekkor egy férfi elordította magát öblös hangon: – *Hozzunk kocsikat a Rottenbiller utcából!* Tibivel futólépésben indultunk a Baross-tér közelében lévő pártgarázshoz. A vasajtó tárva-nyitva volt, s a kocsik nagyobb részét már elvihették, de találtunk egy kis fekete BMW-t. Tibi beült, kivezette a kocsit a garázból, mellé ültem, és a kórházhoz hajtottunk. Ott szereztem fehér zászlót, közepén vöröskereszttel. Akkor jött a hír, hogy az Üllői útnál heves harcok dúlnak, nagyon sok a sebesült. Én nem mentem Tibivel, mert Anya aggódó arcára gondoltam. – *Ne mondd meg a Mutternek* – búcsúzott tőlem a barátom –, *mondd, hogy nem is láttál.* Tibit vérért küldték Ferihegyre, ahová állítólag nagyobb szállítmány érkezett külföldről; abban maradtunk, hogy délután értem jön, és akkor együtt megyünk segíteni a sebesülteknek. Aztán napokig nem láttam Tibit. A kórházban aludt a folyosón néhány órát, aztán ment vérért, sebesültekért.

1956 október 25, csütörtök. A rádió azt mondja: a *rend helyreállt, mindenki vegye föl a munkát.* Én ostoba, hiszek a magyar rádiónak, gyalog indulok el a Rákóczi úton, hogy átjussak Budára, a Déli- vagy a Kelenföldi pályaudvarra, ahonnan a vonat megy (ha megy) Ercsibe.

Közüti forgalom nincs. A Nemzetin túl kiégett bolti kirakatok, romok, leégett tank, és mésszel leöntött hullák az úttesten. Az egyikre különösen emlékszem: öregember, s még most, holtában is a hóna alatt szorongatja a kétkilós kenyeret. „*Öregember volt, lóden kiskabátban feküdt elnyúlva a kövön, és egy egész kenyeret szorított derekához megmerevedett karja. Békés volt, mint aki lehunyta a szemét, csak a szája sarkában maradt egy keserű ránc, mintha ezt is egyedül a félelem vetítene rá, a félelem, hogy elvehetik tőle azt a kétkilós kenyeret. Alvó, békés öregember – és bűdös volt...*” – írtam e képről *Hullámvasút* című kisregényemben.

Tovább mentem, s ahogy – a szó szoros értelmében – a lábaim alatt megsaporodott a halál, valahogy természetessé vált, s megszűnt az előbbi iszonyat. (Így fogadjuk közönyösen a hírekből sok ezer ember halálát, de még nem egészen közeli ismerősé is megrendít bennünket). Az Urániával szemben jártam, amikor a túloldaltól (talán éppen a mozi házából?) löni kezdtek. A géppisztoly-golyók az orrom előtt fúródtak a falba. Beugrottam egy kapu alá, s csak itt kezdett remegni a gyomrom: egyetlen lépésen múlt, hogy élek. Később aztán, azokban az iszonyatos napokban nagyon sokszor voltam halálközelben.

Október 30-án különösen. A Köztársaság térhez közel laktunk, alig másfél megállónyira. Amíg a pártház ostroma folyt, a Rákóczi útig merészkedtünk, onnan hallgattuk az elviselhetetlen fegyverzajt. Aztán, amikor csönd lett – aznap vagy másnap, szerdán? – kiderült, hogy Tibi barátom nővérének, Editnek a sógora meghalt az összecsapás során. Behívott kiskatona volt, nem hivatásos ávós, oda vezényelték. Tibivel, aki ekkor már leadta a kocsit, és hazatért, elmentünk megnézni, ami az ostrom után megmaradt. Az Erkel Színház közelében kotrógépek mélyítették a gödröt, ahol a pártházzal összekötő titkos kazamatákat keresték. A holttestek odébb feküdtek sorban, kiterítve. – *Ő az* – mutatott Tibi az egyikre. – *K. János.* Émelygett a gyomrom, reszkettem. – *Nyugi* – súgta a barátom –, *vágj közömbös képet, mert még rád fogják, hogy ávós vagy.* Engedelmesen menekültem a rémséges környékről.

November harmadikán, szombaton újra békés arcát mutatta a város. Tényleg, helyreállt a rend. *Mintha*. Fényes és éles volt az a nap, télies, bár őszi. Katona és karszalagos nemzetőr járt az utcán egyetértő párban, fenntartani az alig összeállt békességet. Csend volt, nem ropogott a fegyver. A Rákóczi úton meg a Körúton emberek *sétáltak*, ez volt a *mintha béke*.

Aztán másnap hajnalban iszonyú ágyúdörgésre ébredtünk. Felbolydult a világ és a ház. A rádió, a *Szabad Kossuth Rádió* hajnal óta (ha jól emlékszem, 4 óra körül indult a szovjet támadás) ismételte Nagy Imre szavait. „*Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.*”

Néhány férfi lement, és kinyitotta a légópincét. Sok védelmet nem jelentett volna, hiszen akkor éppen a MÉH papírraktára volt (korábban Berend Sándor kocsigyártó műhelye), az utcai frontról 5-6 lépcső lefelé. És tele papírral, kevés helyen menekültek az emberek ilyen tűzveszély közelébe. A férfiak – igen kevesen, mert a ház lakóinak zöme idős, mozogni is alig tudó ember volt – megpróbálták megszervezni a pinceéleket. Volt a házban (talán a másodikon?) egy fiatalember, nálam pár évvel idősebb, *Zana Jóskának* hívták. Ő volt a benzinkutas a Liszt Ferenc téren. Elmentünk vele, hogy elhozzuk a kúttól a tűzoltó készülékeket. Ahogy a vállunkra vetett piros készülékekkel vonultunk hazafelé, egy idős asszony megáldotta szállítmányunkat. – *Az Isten áldja meg magukat és fegyvereiket!* Nyilván aknavetőnek nézte békés szerszámainkat.

Segítettünk az öregeknek az elhelyezkedésben, székeket hordtunk le, néhány összecsukható ágyat is, valakinek volt otthon két nyugágya, azok is lekerültek a légópincébe. Fönről egyre erőteljesebben hallatszott az ágyúszó, sőt, néha olyan volt, mintha bombáznának is. Próbáltunk rádiót hallgatni, de lent a pincében nem jött be sem a Szabad Európa, sem Amerika Hangja. *Vértések* a harmadikról, két totyogó kis öreg reszketve ültek a bejárat mellett. Félték és fáztak.

– *Valami kis melegítő kéne* – nézte őket az én drága s akkor még ereje teljében lévő apám. Még csak 49 éves volt, *mai hozzám képest* fiatal. – *Anya, főzz teát!* A földszint 1-ben laktunk, a legveszélyesebb helyen, közvetlenül a bejárat lépcsőház mellett. – *Jó* – mondta Anya kicsit ijedten –, *fölmegyek, de ti is gyertek velem.* Fölkísértük Anyát, segítettünk teát főzni a legnagyobb edényben, aztán levittük az óvóhelyre. Túl sokan nyújtották oda poharaikat, bögréiket. Ennyi tea nem volt. Apámnak az jutott eszébe, hogy menjünk át a kórházba, hátha ott van elég élelmiszer, s adnak belőle valamit. Igaza lett, elmondtuk, hogy tehetetlen kis öregeknek szeretnénk enni adni, erre adtak egy adag sertécsontot. Karajcsont is volt benne, tisztességesen rajtahagyott hússal. Otthon elővettük a mosófazekat – ez megtette kondér helyett jól átmosva, igaz, csak hideg vízzel –, abban főztük a levest.

Most már nemcsak távolról, az Üllői út felől hallatszott az ágyúszó, hanem közelebből is. Gondolom, a Keleti pályaudvar környéke állt ostrom alatt. Mi mégsem költöztünk le a pincébe, úgy véltük, a földszint 1-ben inkább az emberektől kell tartanunk, mintsem a belövésektől, annak ellenére, hogy az ostrom idején éppen a mi lakásunkat találta el egy *eltévedt* gránát vagy akna. Azért sokszor lementem, ha másért nem, kicsit beszélgetni barátommal és volt osztálytársammal, *Szilágyi Péterrel*, aki az őt fölnevelő nagyanyjára vigyázott. Vele indultunk fölfedező útra a papírhalmok között. Volt egy összedobált könyvkupac, abban kezdtünk bogarászni. Találtam is egy-két olvasnivalót, fölvittem anyámnak egy Földi Mihály-regényt meg egy szerelmes ponyvát, aminek hiányzott az első oldala. Magamnak Radnóti Miklós kötetét halásztam ki a papírhalmazból, s leülve egy sarokban, megdöbbenéssel olvastam a *Meredek út* egyik példányára című, korábban nem ismert versét: „*Költő vagyok és*

senkinek se kellek/ akkor se, hogyha szóltan dűnnyögök...” A szemétkupac, amelyből felbukkant, szinte igazolta a költő szavait.

Valakinek eszébe jutott, hogy ha bármi baj történik, nincs menekülési útvonal, csak a nyílt utca felé. – *Át kell törni a szomszédba, a Sziklaiékhoz* – mondta egy régi lakó. – *A háború alatt is összekötöttük a két pincét.* Kinyitattuk a házmesterrel a szerszámos kamrát, csákányt meg baltákat szedtünk, kikopogtattuk a közös falat (csak vékony válaszfal volt), és nekiálltunk a bontásnak. Fél óra múlva már együtt voltunk a Sziklai-családdal.

Este fölmentem a lakásba, megpróbáltam aludni, de nemigen sikerült. Apa altatót vett be, ő hamar elaludt, de mi Anyával bizony félve hallgattuk az utcáról jövő harci zajokat. Éjfél után már nem bírtam tovább, lassan lecsukódott a szemem. Álmomban fegyvereket láttam, zord emberek kísértek-vittek utcáról utcára. Reggel fázósan ébredtem. Az ágyúzaj változatlanul hallatszott. Ha kinéztem az ablakon, a kihalt Rózsák terét láttam, csak néha-néha száguldott el egy-egy mentőautó. Fegyveresek siettek a Rózsa utca felé, majd egy másik fegyveres csoport a Rottenbiller utcához igyekezett, látszólag szervezetlenül. Felöltöztem, hogy lemenjek a légópincébe, a mindig nagyhangú Mezei úr állt a szeméthalom előtt. – *Jóska, idegenek vannak a mosókonyhában* – mondta kétségbeesetten. – *Meg kéne nézni, kik azok!* – *Jó, lemegyek.* A mosókonyha is a pincében volt, de itt, a faskamrák között nem volt világítás, gyertyát kellett gyújtani. A falat tapogatva mentem a mosókonyháig, és kinyitottam az ajtaját. Abban a pillanatban zseblámpák kattantak benn, s egyszerre kibiztosított géppisztolyokkal kellett farkasszemet nézmem. Rémisztő látvány volt, a szám is kiszáradt. Fiatal emberek ültek bent, s úgy láttam, ők legalább annyira félnek tőlem, mint én tőlük. – *Kik vagytok? Hogy kerültetek ide?*

– *Az oroszok ellen harcolunk...* – mondta valamelyik. – *Itt, egy bérház pincéjében?* A vezetőjük intett a többieknek, hogy leereszthetik a fegyvereket. Megkönnyebbültem, elmúlt a félelmem is. Azt kértem, amíg itt maradnak, dugják el a fegyvereiket, nehogy bajt hozzanak a hatemeletes ház békés lakóira. Segíték nekik. Megkérdeztem, hogy jöttek be a bezárt kapun. Elmondták, hogy a falakon másztak át, és a hátsó udvarra ereszkedtek le. Elképesztő kaland lehetett, hiszen volt köztük egy féllábú fiú is.

Azoknak, akik tovább akartak harcolni, a törmelékkupac alá ástuk a géppisztolyaikat.

Egy Misi nevű várpalotai bányászgyerek idegösszeroppanást kapott. Ő azt mondta, nem harcol tovább. Mezei úr, aki közben összeszedte magát, nagy hangon kiabált: – *Akkor valaki vigye ki a házból a fegyverét!* – *Miért nem viszi maga?* – *Nekem családom van!*

Legyintettem, megfogtam a géppisztolyt, és – belül reszketve – kimentem a kapun. Fényes nappal volt, de egy teremtet lelket nem láttam az utcán. Átsiettem a Rózsák terére – életemben először volt valódi fegyver a kezemben, át is izzadt a tenyerem az izgalomtól. Letettem a kerek tárú orosz gitárt a templom falához, és aztán rohantam hazáig.

A felkelők még aznap éjjel kikotorták a többi fegyvert a sitt alól, és elhagyták a házat. A várpalotai gyerek – valamilyen Misi – nem ment velük, idegösszeroppanást kapott, sírni kezdett, és vacogva remegett. Lakott a másodikon egy púpos párttitkárlány, nyugtatót adott neki, majd beengedte a lakásába, aztán kialakult közöttük valami gyöngéd kapcsolat, és le se jöttek a pincébe többé.

A következő napokra alig emlékszem. Csak arra, hogy féltem. Féltem, egyre jobban. Annyira, hogy novemberben csődöt mondtak az idegeim. Már el lehetett – sőt kellett – menni dolgozni, én is újra kijártam Ercsibe. Ez még nehezebb volt, mint korábban. Nem volt tömegközlekedés, gyalog kellett átmenni a Keletitől Budára a Déli pályaudvarhoz. Kora estétől kijárási tilalom volt, és a vonatom munkahelyemről hazafelé késett. Más alkalmakkor is előfordult már ilyesmi, de olyankor Schneider úrral, nyugdíjas kollégámmal együtt indultam

haza, aki valahol az Aggteleki utca környékén lakott, onnan már alig pár saroknyit kellett egyedül megtennem.

De ezen a napon Schneider úr nem jött ki Ercsibe, s így egyedül kellett átbaktatnom a közlekedés nélkül maradt, némán rettegő fővároson. Kísérteties volt: egyedül át a kihalt Alagúton, mely nemcsak üres, hanem sötét is volt, alig pár lámpa világított gyér fénnel. Egyszer csak átdübörög rajta egy páncélautó, orrában orosz katonák előre szegzett fegyverekkel, s te azt érzed: utánad jöttek, hisz senki más nincs a közelben. A fegyverek csöve mintha rád meredne, jeges veríték gördül végig a gerinceden, aztán meg kell állnod, hogy föllélegezz, s egyenesbe billentsd remegő lábaidat: a katonák rád se hederítettek, a páncélautó tovább robogott.

Aztán a Lánchíd, az éjfélete. Arcomba világít a közepén egy kézilámpa. – *Állj! Karhatalmisták igazoltatnak. – Honnan? – Ercsiből. – Mit keresett ott? Dolgoztam, a cukorgyárban. – Hová megy? – Haza. Hová haza? – A Keletihez. Visszaadják az igazolványt. – Hát csak vigyázzon! Tovább a kihalt Belvároson, végre rá a Kossuth Lajos utcára, mert úgy érzem, a főút vonal mégis biztonságosabb, élénkebb, mint a mellékutcák.*

A Puskin mozi mellett nyitott kapunál néhány ember. – *Vigyázzon, mert megint lőnek!* – szól rám egy nagykabátos fiatalasszony. – *Ugyan, már vége!* – mondom, s mennék tovább, de abban a pillanatban páncélautó fékez a mozi előtt. Az emberek berohannak a házba, becsapódik a kapu, és én ott maradok riadtan-egyedül, mint a bekerített vad. Nem gondolkozom, csak az életösztön, a fennmaradás ösztöne működhet bennem: berohanok a Semmelweis utcába, át a fekete túloldalra, a Jereván mulató sötét kirakatüvegéhez tapadok zihálva, a ruszkik meg utánam: – *Sztoj! Sztoj!* Öten-hatan lehetnek, az utca meg sötét, ők sem kockáztatnak, tíz-tizenöt lépés után megállnak, talán csak ijesztésül belőnek egy sorozatot a néma utcába, és fordulnak vissza a páncélkocsihoz.

Megtapogattam magam: semmi bajom.

De most már nem mertem a főútvonalakon menni tovább. A Dohány utcában siettem hazafelé, egyre ijedtebben. Már túljutottam a Körúton (talán a Szövetség utcánál jártam), amikor egy felhajtott gallérú, kalapos pasas állított meg. Tűzet kért. Tántorgott, azt gondoltam, részeg. Előkotortam a gyufámat, tüzet adtam. – *Hova mész?* – kérdezte. – *A Keleti felé...* – *Ne menj arra, ott balhé van. Lőnek. Nekem is ellőtték a vállam.* Ezzel egyetlen mozdulattal lehúzta a válláról a télikabátját és a zakóját: csurom vér volt alatta. Megdőbbenve néztem, ő meg úgy vigyorgott, mintha valami csínytet követett volna el.

A szívem a torkomban kalimpált. Már közel voltam a házukhoz, de bármennyire siettem, nagyon hosszúnak találtam azt az időt, amíg a kapuhoz értem. Otthon aztán kiömlött belőlem a felgyülemlett félelem: nemcsak ennek az estének a rémülete, hanem az egész október-novemberi szörnyűségé: a lángoló házaké, a halottaké, a fejem fölött sivító aknáké. Bőgtem, reszkettem, belázasodtam. Anya szorgoskodott körülöttem, teát főzött, nyugtatót erőltetett belém (azt hiszem, akkor szedtem életemben először).

Egy kicsit – nagyon kicsit – összeszedhettem magam, mert már volt erőm tenni-venni, de néha – úgy emlékszem – váratlanul sírni kezdtem, és szégyelltem magam, hogy nem tudok uralkodni magamon.

Nem emlékszem már, hogyan került éppen aznap este hozzánk az a szakállas férfi. Bekopogott hozzánk a földszinti legelső lakásba, vagy az ajtó előtt ácsorgott? Nem emlékszem, csak arra, hogy Anya beengedte. A férfi azt mondta, Miskolcra jött, de kijárási tilalom van, nem mer tovább menni. Hova is? Talán azt mondta, hogy Budára vagy hogy vissza Miskolcra, mert nem találta otthon, akit keresett? Szakállas volt (tehát a kor „skatulyája” szerint *ellenforradalmár*, hiszen akkor terjedt el a jelszó, hogy aki nem ért egyet a Kádár-kormányal

– *Kádár, Apró, Dögei, Kilógnak a tökei* –, jelzésképpen növegszen szakállt. Rettenetesen kimerültnak és riadtnak látszott.

Udvarias volt, született úriember. Azt mondta magáról, mérnök. Ki ő? A felkelés egyik menekülésre kényszerített vezetője? Alighanem valóban a karhatalom elől menekült, de ez már sohasem derül ki. Anya az én állapotomra gondolt, megszánta, és befogadta éjszakára az egyszobás lakásba. Hajnalban vendégünk fölkel, felöltözött, zsebéből egy laposüveget emelt ki – finom konyak volt benne, búcsúzóul megittuk vele (ritka kincs volt ez akkor, a kifosztott üzletek napjaiban), s ő hálálkodva búcsúzott. Anyától kézcsókkal, mélyen meghajolva.

Elment, vagy inkább elosont – és én nem tudtam tovább aludni. Megint rám jött a reszketés, egész testem rángatózott, mint a parkinsonosoké. Ez a vég – gondoltam, és nagyon sajnáltam magam. Folyton a halál jutott eszembe utána hetekig, hiába kaptam *Hermann* doktortól, a körzeti orvostól erős nyugtatókat, én arra gondoltam, hogy most meghalok, pedig még alig éltem valamit – és ilyenkor újra és újra elindult az a beteges, szörnyű reszketés. Kimenni Ercsibe? Fölvenni a munkát? Gondolni se tudtam rá. Talán én „sztrájkoltam” legtovább Magyarországon.

Közben Hegedűs Tibi barátom disszidált, Svájcba került lágerbe. Gabi is megpróbált átszökni Winkler nevű barátjával Jugoszláviába, de csak Kelebiáig jutottak, onnan hazazavarták őket. A szökési kísérletnek semmiféle következménye nem lett. Ez Gabit felbátorította, és újra megpróbálkozott, ezúttal Ausztria felé. Megint nem sikerült, de most már következménye is volt a dolognak. Ugyanis elfogták, és letartóztatták. Engem is kihallgattak az ügyében. Kijött egy civil nyomozó, barátságos, göndör hajú fiatal férfi. Kikérdezett mindenről: volt-e köze Gabinak a fegyveres felkeléshez? Milyen volt az élete a családjában. Mi oka volt a disszidálási kísérletekre. Kalandvágy – mondtam, és ő egyetértett. Legalábbis úgy bólogatott. Gabi három hónap felfüggesztettet kapott. Mire az ítélet megszületett, két és fél hónapot már eltöltött az előzetesben.

A börtönben leláncolt Kossuth-címert tetováltatott a bal karjára, alatta felirattal: *1956. október 23.* Édesanyja kétségbeesett, nem tudta, mitévő legyen. Ha ezt meglátják, Gabi újra és újra bajba kerül. Hiszen a megtorlás hónapjai következtek.

Mi már elfogadtuk a hatalmat – mi mást tehettünk volna? –, fiatalok voltunk és élni meg szeretni akartunk, nyáron strandra jártunk, mint az előző évben – csak Gabi nem jöhetett velünk. Ő hosszú ujjú ingben szenvedte végig a kánikulai napokat. Aztán a következő év elején Balogh néni talált egy iszákos sebészt, aki hajlandó volt titokban eltávolítani a jelet. Kivágta, a bőrrel együtt. Gabi karja csupa ránc lett azon a darabon, de azon túl azt mondhatta: baleset, elkapta a karját a ventillátor.

Konszolidálódtunk.

A könyvszakma kis öregje

*Tanuljunk a múltból, hogy hasznát vegyük a jelenben,
és a jelenből, hogy jobban élhessünk a jövőben.*

William Wordsworth

Deák Ferenc utca 15.

Ötvenkilenc novembere volt. Pár hete hagytam ott a vendéglátó vállalatot, ma már nem tudom bizonyosan, miért... Azt mondtam később, a hetvenes években, a gebines botrányok fénykorában, félig komolyan is: ha ott maradok, már régen letöltöttem volna börtönbüntetésemet, és gazdag vendéglős lehetnék.

Egészen komolyan pedig: alighanem másra, új dolgokra vágytam, önmagamot megvalósítani, mert féltem (félhettem), hogy beleveszek ebbe a szörnyű világba.

Meg aztán – most jut eszembe, esküszöm, nem tudom, hogyan pattant ki a feledés mélysötét tengerfenekéről hirtelen – a hely, ahol az utóbbi időkben dolgoztam, egészen rettenetes volt. Mert amíg a Dózsa György úton, az öregek otthona épületében lévő konyhán vagy a Testnevelési Főiskola konyháján voltam, kedves és többnyire igen szeretetreméltó idősebb kollégák között, egyáltalán nem éreztem elviselhetetlennek az életem. Különösen a TF-nek lehettem hálás, ottani munkám hozott össze végül is Cicával, életem legnagyobb (lehet, hogy örületesen igazi csak egyetlenegy van, éppen mert örületes és nem végződik hepienddel?) szerelmével. De aztán áthelyeztek a „Dimitrovra”, a Közgazdasági Egyetem pincéjében működő zöldség-előkészítőbe, adminisztrátornak.

A hatalmas, hideg és nyirkos csarnokban csakis pufajkában lehetett megmaradni – ez ott védőruha volt. Kaptam valami fura kötött kesztyűt is a raktárból, ki volt vágva valamennyi ujja, addig csak kalauznőknőn láttam ilyet. Körülöttem mindenütt teli zsákhegyek, hatalmas hordók és dézsák százszámra. És mindenki idegen volt és barátságtalan, alig szóltak hozzám. Boldog voltam, ha fölfedeztem egy-egy teherautósofőrt vagy szállítómunkást, akit máshonnan, az Épületelemgyárból vagy a TF-ről ismertem.

Szorongató hely volt, Rejtő Jenő írhatta volna meg: groteszktségében volt valami, Ördög Bill tanyájára emlékeztető. Nyomasztóan hatott rám, bár nem töltöttem ott sok időt, mert egy-két hét múlva leszerelt az a fiú (talán Hámorinak hívták?), akinek katonai behívója miatt engem ide helyeztek.

A régi helyeimet persze addigra betöltötték. Elegem lett az egészből, és felmondtam.

Állás nélkül volt akkor éppen az unokanővérem férje is, rendőrnnyomozósága csak rövid, tragikus kaland volt, el kellett jönnie valami szabálytalanság miatt. Egy házban laktunk ötvenhat decembere óta, mi a földszinten, ők a másodikon. (Mi szereztük nekik a lakást. Amikor Diamanték november elején disszidáltak, azonnal szóltunk nekik, hogy költözzenek be).

Mentünk hát Bandival állást keresni, végignéztük a hirdetéseket az újságokban, az utcai hirdetőtáblákon (az EMKÉ-nél meg a Nyugatinál is volt ilyen vitrin, ahol az üveg alatt fizetett hirdetéseket helyeztek el), jártuk a várost, s ahol üzemet, vállalatot láttunk, bementünk érdeklődni, nincs-e számunkra valami munka. Emlékszem, a VII. kerület valamelyik mellékutcájában – talán a Klauzál utca lehetett – majdnem elszegődtünk az Üveges KTSZ-hez segédmunkásnak, ott ajánlották a legjobb órabért.

Mert kellett volna a pénz, nagyon. Hiszen másik fő oka a Pest-Budai Üzemi Vendéglátó Vállalattól való eljövetelemnek az volt, hogy már nem győztem fizetni az esti randevúkat, szármalmas kis csóringereknek éreztem magam, szerelmem igényei (vágjai?) pedig igencsak magasak voltak.

De még ha alacsonyabbak lettek volna is...! Minden este – majdnem minden este – presszó, és ott legalább egy fél rövidet, egy kávét vagy egy limonádét kellett fizetni, erre pedig nemigen telt az 1150 forintos fizetésemből, amiből még haza is kellett adnom, talán 350 forintot.

Emlékszem egy nagyon kínos estére. A Pozsonyi út és Budai Nagy Antal utca sarkán találkoztunk egy presszóban (*Szamovár?* – az sincs már meg), és Cica nem volt egyedül: barátnője meg egy férfi társaságában ült egy kerek kis asztalnál. A pasas meglehetősen ittas volt, cherryt és szódát rendelt mindenkinek – nekem is – újra meg újra. Arról szövegelt, hogy Angliában járt nemrég, és ott így isszák, ahogy most ő: a likört felöntve szódával. Talán a harmadik kört ihattuk, amikor a pasas úrimód elnézést kérve kitántorgott a vécére... Mi a helyünkön maradtunk, és vártunk. A pacák (állítólag építészmérnök) csak nem akart visszajönni. Eltelt vagy tizenöt-húsz perc, akkor Cica azt mondta: – *Légy szíves, menj ki a barátunk után, nézd meg, mi történt vele!* Nem túl lelkesen, de engedelmesen fölkeltem, és kimentem a mosdóba.

Mit mondjak, meglepő látvány fogadott. *Barátunk* az előtérben *verekedett* az imént még a szomszéd asztalnál ülő férfival. Megpróbáltam szétválasztani őket, először csak békésen, majd egy kicsit keményebben is, mire mindketten nekem estek, elkezdtek ütni két oldalról, úgy, hogy arcomon fölrepedt a bőr.

Nagyon részegek voltak, egy pillanattal később már bánták az egészet, s végül megbékélve mentünk vissza mindhárman az asztalhoz. Akkor az idegen pasas – most ugrik be –, hogy úgy mutatkozott be: *Keszőce*, és bűnügyi nyomozó, majd rendelt egy kör rövidet.

Aztán egyszer csak mindkét férfi eltűnt, én meg ott maradtam a négy kör rövid után a két nővel, s amikor fizetésre került a sor, az én szerelmem szinte rám förmedt: – *Légy szíves, intézd el... Vagy talán én fizessek?* Nagyon nyeltem. Szerencsére volt nálam négy darab százas, alig kaptam belőle vissza valamit, és én reszketve gondoltam a fizetésig még hátra lévő húsz napra.

Hát végül nem lettünk az Üveges KTSZ alkalmazottjai, mert Bandi talált munkát: elment oroszot tanítani. Attól meg, hogy egyedül kerüljek egy minden szempontból *idegen* környezetbe, rettegtem. Azontúl magányosan jártam a várost, továbbra is munka után kutatva. Hogy legyen némi pénzem, elmentem a Józsefvárosi pályaudvarra éjszakai műszakban szemet kirakni vagonokból, majd egy-két alkalommal szombat éjszakai műszakot – alkalmi munkát – vállaltam a Szikra Lapnyomda expedíciójában, a Blaha Lujza téren, a reggeli lapokat kellett kötegelni, és teherautókra rakodni. Rettenetesen mechanikus, szörnyű munka volt, rosszul is fizették – de legalább betűk közelében voltam, és hajnalban hazavihettem magammal egy-két friss napilapot.

Egy alkalommal – már kezdett hideg lenni – a Deák Ferenc utcában sétálva fölfedeztem az *Állami Könyvterjesztő Vállalat* logóját (akkor még emblémának mondták) a 15-ös számú ház kapuja fölött. Az embléma az ötvenes évek eleje óta nem változott, ülve olvasó munkást ábrázolt, de a könyvesek – nagyon találóan – *kakáló embernek* becézték.

Ez igen, itt szívesen dolgoznék, amíg újságíró nem leszek. Mert ez volt az álomom tízéves korom óta. Akkor írtam ugyanis első bugyuta verseimet, s megteltem az írás utáni olthatatlan vágygal. Amikor a nyolcadikat elvégeztem a Hernád utca 3-ban (eléggé gyenge tanuló voltam, de magyarból kiváló), a közgazdaságiba toboroztak, könnyebb volt bekerülni, mint gimnáziumba. Osztályfőnököm, *Lakat Károly*, aktív válogatott labdarúgó pályájának végén

álló történelemtanárom beszélt rá, hogy ide menjek, s ne a Madáchba próbáljak bejutni. – *Onnan is lehetek újságíró?* – Engem csak ez érdekelt. – *Hát persze* – mondta erre Karcsi bácsi –, *közgazdasági újságírók is vannak.* Hallgattam rá, mit tudtam én, mi az, hogy közgazdasági újságíró?! (Azt hiszem, ő se tudta pontosan).

Szóval megtorpantam a Deák Ferenc utcai portál előtt, úgy gondoltam, a könyvesek mindent elolvashatnak, ami könyv csak létezik, talán még napközben is.

A nehéz vasajtót alig bírtam kinyitni. Bent a huzatos kapualjban táblák jelezték az egyes osztályok, irodák helyét, s köztük ott láttam a „*Tájékoztató a megjelenő könyvekről szerkesztősége*” feliratot is. Ha én ennek az újságnak munkatársa lehetnék! – gondoltam sóvárogva, hiszen ismertem az ingyenújságot, megindulása óta mindig bementem érte a könyvesboltba.

Fölmentem a személyzeti osztályra, az első emeletre. Alacsony, szemüveges asszony fogadott. Elmondtam, hogy munkát szeretnék. Jóindulatúan tűnődött, látszott rajta, hogy szívesen segítene. *Hamarosan alakul nálunk egy piackutató csoport* – mondta. – *El tudom képzelni, hogy magának való terület lehetne... De az még legalább két hónap. Talán kimehetne addig a Központi Raktárba, kiegészítő segédmunkásnak a karácsonyi szezon idejére...* (Az ÁKV Központi Raktára akkor a Párizsi Nagyáruház épületében volt, az Andrássy úton). – *Hát ha jobbat nem találok!* – sóhajtottam. *Pásztorné (Pásztor Ilonkának ismerte mindenki) felírta a nevem, és a telefonszámom, hogy majd értesít, ha akad valami.* Nem hittem persze az egészben, ezért igazán meglepett, hogy alig pár nap múlva telefonüzenetet kaptam: menjek be az ÁKV-hoz állásügyben.

Propagandista leszek

1959 november 25.

– *Az ÁKV-nál most alakul a piackutató csoport* – mondta Pásztor Ilonka. – *Ide tudjuk felvenni, 1150 forinttal. Tudom, ez nem sok. De lesz lehetősége a gyors előmenetelre. Minálunk szeretik a fiatalokat.*

Hát ezt az első hónapban nemigen éreztem. A piackutatás még csak alakulófélben volt, most kezdték gyűjteni hozzá az embereket az üzemgazdasági osztályon belül. Hogy addig is adjanak valami munkát, leltáríveket kellett sajátos és számomra érthetetlen szempontok szerint összeadnom (valami statisztikai kimutatásokhoz), többszörösen ellenőrzött adatok szerintem tökfölösleges kontrolljáról volt szó. Meg azzal bíztak meg, hogy hívjam fel a könyvesboltokat minden dekád végén, és kérjek tőlük gyorsjelentést a forgalomról.

A főnökömmel, T. Árpáddal már az első héten apró konfliktusom támadt. Valami számolásumat nézte át, és ordítva kiszaladt a mi szobánkba: – *Mondja kérem, ez magának hármas vagy ötös?* – Ötös – néztem rá a papírra, fülig vörösödve. – *Ötös? Tanuljon meg tisztességes számokat írni!*

A kollégák szánakozó együttérzéssel néztek rám, de megszólalni persze egyik se mert. Bennem már égett a megalázottság, sértettség és az indulat gyújtózsinórja, és hamarosan ki is robbant: – *Arra a kis időre, amit itt fogok tölteni, már nem érdemes...* T. valószínűleg nem volt szokva az ilyen visszafórázásokhoz, mert a keze megállt a levegőben. Hápogva nézett rám, majd a többiekre, aztán hirtelen megfordult, és visszaroht a szobájába.

A kollégáim – nálam mind évekkal idősebbek – egy darabig nem mertek hozzám szólni. Először K. Misi, ez a nagyon jó szándékú, de jellegzetesen könyökvédős típusú fiatalember (úgy emlékszem, ő a csoportvezetőm volt) szólalt meg: – *Most magadra haragítottad T.*

elvtársat. Komolyan nem akarsz itt maradni? – Nem... Velem nem szoktak kiabálni. Ezt csak az apámtól tűrném el – ennyit feleltem.

A Vendéglátónál ilyesmi soha nem esett meg. Illetve veszekedtünk, kiabáltunk is egymással, főnök a raktárossal, szakácsnő a főnökkel – de mindig egyenrangúan, vissza-visszaszólva, őszintén.

K. Misiből sugárzott a jó szándék és a segítőkészség. A többiekkel sem volt gondom-bajom, egyedül egy *László elvtársnak* emlegetett férfi förmedt rám egyszer valamiért, de a kollégák intettek, tűrjem el. Aztán elmesélték, hogy ártatlan bolond, akit kegyelemből és sajnálatból tartanak: apja állítólag a Tanácsköztársaság egyik vezetője volt, a fehérek tizenkilenc után legyilkolták, s akkor még kis gyerekének végig kellett néznie apja halálát, ebbe zavarodott bele.

Megismerkedtem lassan másokkal is. A szomszédos irodák egyikében dolgozott például *Baranyai Tibi*, későbbi főnököm és barátom, akivel sok évet töltöttünk el közös vállalkozásban is, a velem szemközti ablaknál ült a körfolyosó túloldalán *Rózsa Imre* költő (*Mégis tavasz* címmel már idősen jelent meg kötete a hatvanas évek derekán), föl járt hozzánk *Visnyovszki Jancsi* a propagandáról (róla még lesz szó), megismertem későbbi főnökömet, *Galgóczi Piroskát*, és *Zala Imrét*, a nagy tekintélyű igazgatót. Ha az ember jól megnézte, kicsit hasonlított Sztálinra, különösen profilból volt „sztálini” az arcberendezése, bár bajuszt nem viselt.

Fölényes (és tekintélyes) volt, sokan nem szerették. Én – talán mert ő is feltűnően kedvelt – jó kapcsolatban voltam vele, s talán többet megengedhettem magamnak vele szemben, mint mások.

Például egyszer – akkor már régen propagandista voltam – megállt a körfolyosón az ablak előtt. Szobatársaim lázasan igyekeztek imitálni a munkát, én pedig újságot olvastam, s már akkor se tudtam volna eltüntetni, ha akartam volna. – *Persze, a Köves már megint nem dolgozik* – mondta ironikusan Zala Imre. – Behajtottam az újságot, ránéztem: – *Zala elvtárs, amikor a Köves dolgozik, nagyon dolgozik... Amikor nem dolgozik, akkor viszont nagyon nem dolgozik*. Kollégáim lapítva lesték, mit fog szólni ehhez a valóban bicskanyitogató pimaszsághoz az Öreg (így hívta mindenki). Zala rám nézett, sajátosan felhúzta a szemöldökét: – *Maga kis ázesz!* – mondta, és én szeretetet és elégedettséget éreztem ki a hangjából.

Persze ez már később volt, jó pár ott töltött év után.

Apró összezördülésemnek az osztályvezetővel nem lett különösebb következménye. Ha csak az nem, hogy kiültettek az előszobába (helyhiány), majdnem a vécé elé. De ez nem biztos, hogy büntetés volt, hiszen még egy íróasztal került az enyém mellé. Editkének hívták (elő)szobatársamat, nagyon fess asszony volt, szép hosszú hajjal, ha nem lett volna ekkora korkülönbség köztünk, szívesen megpróbálkoztam volna vele. De persze vágyakozásomat jelezni se mertem a 30 feletti, dekoratív asszonynak. Sőt, elmeséltem neki kapcsolatomat Cicával, a tanácsát kértem, a tapasztalt asszonyt faggattam, hogyan tarthatnám meg bomladozó szerelmemet. Editke – sajnos – csak félállásban dolgozott itt, kétnaponként járt be, s amikor nem volt ott, szorongásosan egyedül éreztem magam. Nagyon nem szerettem ezt a helyet...

Egyik nap – ha jól emlékszem, már december elején jártunk – telefont kaptam a munkahelyemen, Cica kolléganője hívott (az egyetlen, aki tudott kapcsolatunkról), s közölte: szerelmemet baleset érte, leesett az autóbusról, nem tudunk találkozni este. A történetet, amely itt következik, nagyjából-egészben (fikcióként persze) leírtam a *Hullámvásút* című kisregényemben (*Kozmosz*, 1968).

Ahogy ott olvasható volt, valóban félve utaztam ki – a valóságban nem Pünkösdfürdőre, hanem – Csillaghegyre. Félttem, hogy a baleset talán eltorzítja szerelmem szép arcát, s lehet: örökre. De nem így volt, a kis kötés az arca fölött tán még érdekesebbé, szebbé tette.

Ott volt a barátnője is, úgy emlékszem, Szilvia (a Hullámvasútban Geszty Zsóka nevet kapott). Beszélgetésünkre már nem emlékszem, csak arra, hogy Cica nem fogadott valami lelkesen. Az volt az érzésem, röstelli a barátnője előtt, hogy ilyen fiatal – és jelentéktelen külsejű, csóró – fiúval jár.

Három évvel volt ugyanis idősebb nálam, s még ma is úgy emlékszem, ritka szép. Bomba csaj! – mondták rá a barátaim, akik láttak vele valahol.

És valóban jelentéktelen is voltam, különösen így tél derekán. Ócska kis átmeneti kabát, olcsó cuccok – nem volt pénzem öltözködésre. Nyáron valamivel jobban festhettem (leszámítva valószínűtlen és ma hihetetlen véznaságomat), ugyanis akkoriban sikerült olcsón néhány divatos inget és egy káprázatos fazonú, színű, anyagú nadrágot vásárolnom csomagból, bagóért. Ahogy Cica mondta, amikor ősszel elkezdődött köztünk valami: azért figyelt fel rám, mert olyan vagányosan beszéltem és öltöztem.

Ez a látogatás – mint kiderült – elindította kettőnk szakítását. A barátnőjével együtt buszoztunk vissza a városba, s beszélgetésünkből egyértelműen kiderült, hogy Szilvia nem tart bennünket egymáshoz valónak. Véleményét azután – ezt már Cica januári búcsúleveléből tudtam meg bizonyosan, addig csak gyanítottam – barátnőjének is kifejtette, mégpedig a legerőteljesebb lebeszélés szándékával. (Sejteni vélem azt is, hogy ő hozta össze egy másik, komolyabb fiúval, talán éppen későbbi férjével). Búcsúleveléből tudom, hogy szülei is elleneztek ezt a kapcsolatot ... „*egy tulajdonságod miatt, igaz, erről nem tehetsz, de hát tudod, ők régi vágású emberek*”.

Emlékezéseimben munkám és szerelmem összefonódik, kavarodik. De összefonódott, kavargott a valóságban is. Türelmetlen voltam, alig vártam a fél ötöt, hogy leszökhessek az Annába, a Kedvesbe vagy a Muskátliba – e három Váci utcai presszó valamelyikében zajlottak le egymást egyre inkább mardosó találkozásaink.

Cica ugyanis – így éreztem – egyre pökhendibb lett, lassan-lassan már minden gesztusom idegesítette, zavarta. (Én pedig mind dühödtebben reagáltam megjegyzéseire, növekvő időtartamú késéseire).

Egyetlen olyan esténk volt, amikor nem martuk egymást. Az Annában vártam, késett, már olyan sok időt, hogy éppen fizetni akartam, amikor belépett. – *Ne haragudj* – mondta –, *kint voltam a Múzeum Kávéházban, és a fiúk alig akartak elengedni.* (Talán említettem, ő a Vendéglátó központjában dolgozott, és a felügyelete alá tartozott a Múzeum Kávéház is).

Kávét rendelt. – *Képzeld, leitattak!* – mondta, s valóban furcsán csillogott a szeme. Megcirógatta az arcomat, s amikor elmeséltem, hogy éppen menni készültem már, mindenki előtt szájon csókolt: – *Te szegény, te türelmes drágaság!* – lehelte a nyakamba azután, úgy, hogy megborzongtam.

Tényleg becsípett, de nem bántam, mert az ital legalább feldobta.

Gyalog mentünk a Lánchídon át Budára, s a Bem rakpart alatt, távol a lámpák gyengécske fényétől, átkarolta a nyakam. Megcsókoltam, éreztem szájában a szesz maró ízét. Lábujjhegyre állt, egészen rám tapadt. Vadul csókoltam, éreztem, hogy őrjöen kíván most ő is, a kis háromnegyedes bundát (bundát? teddy beert) kigombolva rajta, a blúza alá nyúltam, remegve simogattam. Úgy csókolt vissza, hogy a nyelvével végigkötötte a számat, véresre harapálta az alsó ajkamat.

Én is megvesztem, persze, s már kízó fájdalmat éreztem az ágyékomban.

És itt... itt kellett abbahagynunk megint, mert hideg volt, és nem tudtunk volna hová menni. Ez volt a legszörnyűbb a fiataloknak abban az úgynevezett szocializmusban. Néha elgondolom, hogy ha olykor-olykor tudok szerezni egy kölcsönlakást (csak nagyon ritka lehetőség volt), talán az egész életem másként alakul. Nem jobban, nem is rosszabbul, csak másként...

Bár ez sem biztos, mert akkor még nem voltam birtokában a szerelem *technikájának*, és szeretkezéseim java részét bizony elkapkodtam. Nem sokkal korábban egy asszony – akivel első két találkozásunk kudarcosan elkapkodottra siker(telen)edett – puha suttogással biztatott: „*Ne siess, ráérünk, van időnk*” – de én akkorra már túl is voltam a dolgon, és rettenetesen szégyelltem, mert úgy éreztem, nem vagyok elég férfias.

De kanyarodjunk e veszélyes tájról vissza a munkahelyhez...

Valamelyik nap magához szólított a főnök, aki némileg megbékélt csúnyán írt számaimmal és velem, s közölte, hogy tekintettel a karácsonyi vásárra – hivatalosan Téli Könyvvásárra –, ki kell mennem segíteni a Szent István körüti könyvesboltba. – *Természetesen csak karácsonyig* – mondta. – *De addig is itt van állományban, és ha éppen kicsi a forgalom, jöjjön csak be...*

Említettem már *Galgóczi Piroskát*, később fontos szerepe volt életem alakulásában. A propaganda osztály vezetője és *párttitkár* volt az ÁKV-nál, amikor megismertem. Megnyerően csúnya asszony – talán így lehetne jellemezni. Gyapjas hajú, némileg negroid vonásokkal, ám a műveltsége, remek humora és embersége feledtették külsejének hiányosságait. Mélységesen figyelmes volt az emberi gondok, problémák iránt – ez különösen népszerűvé tette a könyvesek között. Nem mondom, hogy nem volt ellensége – de nagyon sok, hiszem, nem lehetett. Ritka kivétel volt ő a párttitkárok között.

Könyvesboltba vonulásom előtt fölött hozzáam a magasföldszintről. – *Hallom, boltban csinálja végig a karácsonyi vásárt! Tudom, újságíróskodik... Írjon a benyomásairól a Tájékoztatónak! A pult mögül... Lehet ez a címe. Rendben van?*

Boldogan egyeztem bele. Akkor még nem tudtam, hogy próbának szánja. Mert nem tudtam, hogy a személyzeti osztály (ahol felvételemkor elmondtam, hogy külsőzőm a Népsportnak) felhívta a propaganda osztály vezetőjének figyelmét ambíciómra.

A téli vásárt a boltban töltöttem, és jól éreztem magam ott. Czeisler bácsinak hívták a főnököt, ügyes kereskedő volt, régi szakember. Ott a boltban ismerkedtem meg Gy-vel, szép szál fiatalember volt, a bolti lányok-asszonyok kedvence. Később színész és író lett, baráti kapcsolatban voltunk, segítette mesejátékom bemutatását a hetvenes években, én meg interjút csináltam vele a Magyar Ifjúságban, a Rádióújságban, aztán a rendszerváltás bennünket is elszakított: – mint annyiszor – csak ekkor derült ki igazán világnézetünk nagyfokú eltérése. Czeisler bácsi egyszer versenyt hirdetett: egy üveg bort vesz annak, aki a legtöbb „tokos Mórát” tudja eladni estig. A „tokos Móra” háromkötetes válogatás volt az ifjúságnak Móra Ferenc műveiből, közös tokban, és olyan drága volt, hogy nemigen vásárolták. (Azt hiszem, 65 forintba került, ma egy üveg sört se lehet kapni ennyiért).

Megindult a verseny, mindenkinek a „tokos Mórát” ajánlottuk. Ha vallásos könyvet keresett valaki, azt mondtuk, ez az. Ha lányregényt, szerelmes történetet vagy izgalmas kalandot kértek, mi mindent ráhúztunk a háromkötetes tokos Mórára. Zárásig eladtam huszonkét darabot, L. talán tizennyolcat. Megnyertem a bort.

A riportot, amit Piroska kért, nem írtam meg, pedig történt néhány jópofa dolog az üzletben. Bejött például egy idős, láthatóan vidéki néni, és vallásos tárgyú könyvet kért. Mondtam: sajnos azzal nem szolgálhatok. Talán a Ferenciek terén, az Eklézsia boltjában. Erre odahívta a boltvezetőt. – *Ez a fiatalember azt állítja, hogy nincs vallásos könyvük. Pedig innen látom.* –

Hol? – kérdezte Czeisler bácsi. – Ott van, ni – mutatott a néni a szemközti polcra. – A hetedik kereszt... Itt hallottam azt is, hogy valaki Brontë Jane Eyre című regényét kérte, imígyen: Zsanér van? Az eladó csak pislogott: – Kérem, ez nem vasbolt...

Tulajdonképpen vidám napok voltak azok ott az üzletben, csak attól féltem, beeshet valaki Cica barátaí-ismerősei közül, és akkor lebukok. Mert szerelmemnek röstelltem bevallani, hogy beálltam „kereskedőnek”. Annyit mondtam csak, hogy ki-kijárok egy könyvesboltba, „ismerkedni a légkörével”.

Karácsony előtt pár nappal Zala Imre hívatott váratlanul magához. Faggatott erről-arról, s megkérdezte, miért írtam az önéletrajzomban azt, hogy édesapám villanyszerelő-segéd volt.

Magyarázkodni akartam, de Zala folytatta: – *Ja igen, persze... Nyilván közvetlenül a háború előtt szabadult, és már nem tudott önállósodni a zsidótörvények miatt... – Igen, ezért – bólintottam, pedig nem egészen így volt. Apa, ha csak rövid ideig is, önálló volt már a háború előtt is, de ezzel nem volt tanácsos dicsekedni az ötvenes években, melyek még tartottak azért.*

Csodálkoztam Zala Imre emberismeretén. Miből látta, hogy zsidó vagyok? Én akkoriban nem éreztem, hogy annyira zsidós vonásokat viselnék.

Zala hellyel kínált az irodájában, de ő maga nem ült le. Föl-alá járkált, hátratett kézzel. Nála igazgatóbb igazgatót el se lehetett volna képzelni. Hirtelen megfordult, a szemembe nézett: – *És azt miért tagadta le eddig, hogy újságíró? – Én nem vagyok újságíró – csodálkoztam –, csak néha külsőzők a Népsportnak.*

– *Na jó... – mosolygott megnyugtatóan. – Akkor maga jövő hónaptól átmegy a propaganda osztályra. Ott majd újságíróskodhat is kedvére.*

Madarat lehetett volna fogatni velem. Délután megvágтам Apát egy kis kölcsönre, és este az Annában konyakot rendeltem. – *Mi történt? – csodálkozott szerelmem. – Megütötte a főnyereményt? – Majdnem! Jövő hónaptól szerkesztő úr leszek!*

És vártam egy mosolyt, egy kézszorítást, az együttes öröm valami apró jelét. Mindhiába. Közönyös maradt, nem fogta fel (nem akarta? már nem érdekelte?), mit jelent nekem ez a változás.

Undok volt egész este. Én beszéltem, s neki – azt hiszem – másutt kalandoztak a gondolatai.

Egy kellemes társaság

1960 január elején kerültem a propaganda osztályra – egy értekezlet kellős közepébe. Piroska bemutatott a kollégáknak, s egy ideig azt hittem, rajta kívül R. Sándor – ő ült a fal melletti íróasztalnál, mint egy pulpituson – is valamilyen főnök itt. Kövér, nehézfejű (később kiderült, az összetett szó mindkét értelmében) férfi volt, nagyon lassú beszédű. Ő vitte a szót, ő mondta meg, ki mit tehet és mit nem. A következő hónapok prospektuskiadási terveiről volt szó, s „főnökségére” abból gyanakodtam, hogy ő diktálta a nyomdai leadási határidőket és a megjelenések időpontjait.

Visnyovszki Jancsit futólag már ismertem, a cigaretta állandóan a szája sarkában lógott, a hamu le-lepottyant az ölébe. Akkor már bemutattak Doroszlai Ferinek is, emlékszem pattogó, katonásan elcsattantott bemutatkozására a földszinti büfében (elmesélték, hogy tisztí iskolás, ludovikás ifjúként, szinte gyerekfejjel vitték ki a frontra, s esett fogságba). Feri később jó barátom lett, és sorsunk sokáig párhuzamosan futott.

Wessely Ferit is ismertem már futólag – és nagyon rossz véleményem volt róla. Hogy miért, annak története van.

Még fönt az üzemgazdasági osztályon egyszer valaki „bedobott” egy nagyon ismert verssort, és senki nem tudta megmondani, honnan való az idézet. Akkor aztán valamelyikünk telefonált *Galgóczi Piroskának*, mert – mondta – a propagandisták biztosan tudják... Nem tudták. Piroska azt mondta, majd utána néznek. Talán két nap múlva együtt jött lefelé a lépcsőn Galgóczi Piroska és az általam akkor még nem ismert kis görbe tartású emberke, Wessely.

Én már lent álltam, és csillogó szemmel kérdeztem leendő főnöknőmtől: – *Sikerült kideríteni, honnan való a verssor?*. – *Nem* – rázta a fejét Piroska. – *Nekünk sem, pedig egész nap ezen gondolkoztunk*. Ekkor szólalt meg a társa jó hangosan, hogy a távozók mind hallják: – *Mi pedig egész nap dolgoztunk*.

Fuj, micsoda seggnyaló stréberség – gondoltam dühösen. Ilyen pimasz kis figura! Hát ilyenekkel kell majd együtt dolgoznom?

Valószínűleg otthon felejtettem a humorérzékelem. Mert a kis Wessely – néhány évre – atyai barátom, patrónusom lett hamarosan. Nála sokoldalúbb, kedvesebb (és kedvesen gorombább), szellemesebb embert keveset ismertem. *Mancura* – a lányok, *Rajka Ági* és *Cserkúti Ibi* becéztek így, mert mindenre azt mondta: *megmancurázza*. Mások megszerkesztettek, megbütyköltek, megformáltak, ő mancurázott. Például: „*Ezt a hirdetést majd én még megmancurázom.*”

– *Marha!* – mondta végtelen nagy szeretettel a titkárnőnek, Nórának. – *Adj egy kávé!*

Tekintélyt nem nagyon ismert. Állítólag egyszer a nagyhatalmú Zalat is lemarházt. Persze iróniával, így: – *Zala elvtárs, tisztelettel, maga marha...*

Egyszer egy kolléganő – rövid ideig volt csak nálunk, nem lopta a szívünkbe magát – megkérdezte: – *Mancurácska, maga mindenkinek azt mondja, hogy marha, csak nekem nem mondja sohasem. Miért?*– Wessely ránézett, és nagyon komolyan felelt: – *Azért, Hédi, mert magát nem szeretem...*

Súlyos szívbeteg volt, több nagy műtét után. Kedvezményes munkaideje volt, ráért két órával később, tíz felé bejárni. Ha van ötletember (manapság már csak *gagman*), ő az volt. Sajátos munkamódszerrel dolgozott. Bejött, ivott egy kávé, majd lekurvázta Nórát, a szende, pirulós titkárnőt (egyébként elvált asszony volt, gyönyörű baba-arccal, jóval később állítólag egy olasz herceg beleszeretett, és feleségül vette), amiért nincs elég kéziratpapír az asztalán. Amikor a halom papírt megkapta, villámgyorsan szétterítette az asztalon, megfogta a ceruzát, és firkálni kezdett. Jelmondatokat (*szlogeneket*) írt hirdetésekhez, rádióreklámokhoz. Amikor már minden papírt telefirkált, sorra fővette és újraolvasta őket. Egy-kettőt félrerakott, a többi galacsinná gyúrta, és a szoba túloldalán lévő papírkosarat – vagy éppen arra tévedő kollégáját – célozta meg vele. – *Ez szar, ez is szar, ez is szar!* – kiabálta közben.

Újabb papírokat tett maga elé, ismét firkált, majd dobált. Firkált és dobált – az ember azt hihette, eljártssa az idejét – s délutánra megszületett az éppeni feladatnak megfelelő, zseniálisan ötletes, fülbemászó reklámszöveg. Hirtelenjében a hatvanas évek „*Kedveskedjék Könyvvel*” reklámhadjárata ugrik be, Wessely leleménye a két szaladó K-betűvel, a kiváló Ludas-karikaturista, *Toncz Tibor* rajzolta meg a Mancura által kitalált figurákat.

Nagyon beteg volt, néha hetekig otthon kellett maradnia. Nem dohányzott persze, de néha – talán csak a hülyéskedés kedvéért – rágyújtott. – Köves – jött oda olyankor –, *Zala elvtárs utasított, hogy adj egy cigarettát!*

Csodálatos tréfamester volt, és – állítom – komoly írói tehetség. Játékos könnyedséggel verselt, írt humoreszket, blüettet, villámtréfát. Olykor egy-egy kis írása megjelent itt-ott vagy

elhangzott a rádióban. Ha megkérdeztük, miért nem szánja rá magát valami nagyobb lélegzetű dologra, legyintett: – *Marhák, nincs nekem már arra időm... Én rövidesen elpatkolok. Odafönt már vár a marxista Úristen.*

Megjelent néhány leprellő az ő versikéivel, verseket írt diafilmekhez. Amire büszke volt, az a *Lakodalom Gyöngyvirágországban* című – csak ezekhez képest terjedelmesebb – mese. Terjedelmesebb, mert 40 oldalas. A Móra adta ki 1960-ban, a Kispajtások Mesekönyve sorozatban. Ma is őrzöm dedikált példányát. „*Kedves Köves! Tessék! Én elkezdtem az írást, most kérlek, Kövess!*”. Másodszor is kiadták – jól fogyott – 1964-ben, pár hónappal a halála előtt. Ezt írta bele: „*Köves Józsi bátyámnak, a j ö v ő emberének szeretettel Wessely Feri. Figyeld a dátumot: 1964 június 8.*”

Hát figyelem a dátumot most, több évtizeddel később, és kiszámolom: azon a télen úgy került kórházba, hogy már nem jött ki onnan. Jeges-havas februárban temették, sírjánál barátja, *Vasvári István* költő (ki emlékszik még a nevére?) olvasta fel *A könyvterjesztő halálára* című versét. (Tizenhárom évvel később hasonló címmel Baranyi Feri barátom írt megrendítő verset *Magyari Miska* halálakor).

Wessely tréfamestersége nemcsak írásaiból derült ki. Remekül bűvészkedett, tökéletesen parodizált színészeket (egyedül eljátszott két hangon egy klubesten egy Hacsek-Sajó, azaz Herceg-Komlós jelenetet), és néha szívesen üzött gonosz tréfákat is, összeugrasztott kollégákat, s harsogva nevetett, ha sikerült. Olyan volt ilyenkor, mint egy kandi kis ördög.

Lassanként megismertem nehéz életét. Furcsa volt, hogy még érettségije sincsen. Műveltsége, olvasottsága cáfolta hat elemijét. Zsidó volt, negyvennégyben munkaszolgálatosként a frontra, majd fogságba került valahol Szibériában. Ott – ahogy szokás volt – antifasiszta iskolára küldték, kommunistává nevelték. (Politizálni nem szerettem vele, mert elvakultan balos volt.) Hazakerült, feleségét és kislányát hiába kereste, megölték a családját valamelyik német koncentrációs táborban. Dolgozni kezdett, munkája során ismerte meg Icát, második feleségét, akivel nagyszerűen megértették egymást, s aki a halálos beteg embert szeretettel ápolta az utolsó pillanatig.

Engem az első napon Doroszlai Feri mellé osztottak be, hogy majd ő bevezet a könyvek reklámkörlevelezésének rejtelseibe. Dorosz – így hívtuk – szívesen magyarázott, de annyira tudományos akart lenni, hogy néhány óra múltán már úgy éreztem: bár ez a munka kívülről igen nekem valónak látszott, annyira bonyolult, hogy talán sosem tanulom meg. Ekkor Wessely bejött a szobába, mókás ugrással a karosszékem karfájára pattant. – *Hagyd ezt a nagyképernyős barmot, gyere ki hozzám, és öt perc múlva jobban tudod, mint ő!* Dorosz nem válaszolt, régen együtt dolgoztak már, ismerte. Én szót fogadtam, kimentem az első szobába – és való igaz, másnap már önállóan (és hiba nélkül) megcsináltam életem első körlevél-reklámját.

Itt, Wessely szobájában dolgozott *Pál Tamás* – Tomi bácsi – hajdani miskolci hírlapíró, sok régi füzetes ponyvaregény álneves szerzője. Ő a *Tájékoztató a megjelenő könyvekről* című havilap – az első ingyenes magyar reklámújság – a nemrég elhunyt *Könyvvilág* elődje hasáblevonataival dolgozott, a kivagdosott hasábokat rengeteg gombostűvel feltűzte az előre nyomtatott tükörlapokra, húzott a szövegből, ahol kellett. Döbbenetes gyorsasággal dolgozott. Egyébként is rendkívül gyors és rendkívül szórakozott volt. Ha éppen nem akadt munkája, elővett egy keresztretjvényt, és pillanatok alatt megfejtette a legbonyolultabbat és leghosszabbat is.

Amikor azonban *slussz* (fiatalabbak kedvéért: lapzárta) közeledett, teljesen belemerült. Emlékszem, egyszer éppen a könyvismertető rovatot gombostűzte, amikor asztalán megszólalt a telefon. Tomi bácsi nem nyúlt a kagylóhoz, tovább szurkálta a gombostűket. – *Halló! Halló!* –

ordította közben, aztán bosszúsan azt morogta: – *Az ördög vigye, hiába ordítok, nem szól bele...* Ekkor Wessely odaszólt neki: – *De Tomi bácsi, hiszen nem is vetted fel...!* Mire az öreg értetlenül: – *Na és? Attól még megmondhatná, kit keres*”. S csak harsogó röhögésünk hallatán kapott észbe.

Nála szórakozottabb embert csak egyet ismertem, G. Laci bácsit, a Művelt Nép Könyvterjesztő gépkocsivezetőjét. Vele történt, hogy a főnöke kiküldte a kőbányai kerületi tanácshoz valami levéllel. Az öreg lement a ház elé, beült a kocsiba, és kihajtott a Pataky (Szt. László) térre. Elintézte a megbízatását, felszállt a 9-es buszra, és visszautazott a központba. Várt türelemmel a titkárságon. Egy óra múlva az igazgató kiszólt neki: – *Laci bácsi, készüljön, kimegyünk Szentendrére!* Az öreg lement, majd kétségbeesetten visszaszaladt az igazgatóhoz. – *Főnök, baj van, nincs meg a kocsi! Ellopták...* – *Nana, Laci bácsi, nem olyan biztos az! Gondolkozzék! Hol volt ma? – Kőbányán.* – *Jó... És hogy ment oda? Busszal vagy autóval? – Autóval.* – *És aztán? Hogy jött vissza? – Hogy jöttem vissza?* – Laci bácsi elgondolkozott. – *Felszálltam a 9-esre.* – Hát akkor hol a kocsi? – kérdezte most már bosszúsan a főnök. – *Azt nem tudom.*

De kanyarodjunk vissza új kollégáimhoz. Ott volt még Rajka Ági, nálam néhány évvel idősebb asszony. Az első nap leült mellém, és faggatni kezdett, ki vagyok, kik a szüleim, van-e szerelmem, mivel töltöm a délutánjaimat stb. Azt hittem, ez valami pártfeladata, de kiderült, hogy ő így találta természetesnek, hogy gyorsan és minél jobban megismerje leendő munkatársát. Később sokáig nagyon jó barátok maradtunk, még akkor is, amikor már régen nem dolgoztam a vállalatnál. Ma már csak ritkán találkozunk, amikor férjének, Kolosváry Bálint grafikusművésznek kiállítása nyílik valahol.

Visnyovszki Jancsit már említettem. Valaha ő is újságíró volt, a *Szabad Száj* című legendás polgári vicclapnál dolgozott, vicceket gyűjtött – talán csak nem olyan mániákusan, mint később én – és tett közzé lehetőleg aktualizálva, s olykor *Visky* szignóval jelölte magát. Ősz hajú, mégis fiatalos, kisportolt férfi, kétgyermekes családapa – itt a propagandán elsősorban rajzoló és rejtvénytyszerkesztői feladatai voltak. Kevesen tudtak nála szebb betűket rajzolni. Ezért például a reklámlevelek szlogenjeit ő rajzolta különleges tussal a lecsiszolt alumínium lemezekre, amelyekre azután egy ugyancsak különleges szalagú írógéppel gépelték be a szöveget, a hibákat kikaparták, és újra beütötték a helyes betűt, szót. Akkor a kész ofszetlemez fixírral lekenték, s amikor megszáradt, valaki átment vele a folyosó túloldalán működő kisnyomdába (rotaüzembe). Ha kellett, akár egy óra múlva ki volt nyomtatva egy-kétezer példányban a körlevél. Ügyes, szép rajzokat csinált Visnyovszki, és pompás rejtvényeket. Keresztrejtvényei, betű- és képrejtvényei pedánsak és szellemesek voltak, elég csak visszalapozni a *Tájékoztató* akkori évfolyamait. *Visi* – mi így hívtuk – nagy szójátékos volt. Sadoveanu akkor megjelent regényéről például ezt a betűrejtvényt találta ki: *MEGVÁSÁROLOM – G=D*. A megfejtés: *MEDVESZEM*.

Élvezettel hallgattam Visi vagány fransadti sztorijait, sok mindent tudott a régi Ferencvárosról (a csapatról és a kerületről is). Még inkább lehetett élvezni azokat a politikai pikantériákat, amelyeket a koalíciós időkből – amikor is, mint említettem, a *Szabad Száj* munkatársa volt – idézett fel. Például tőle hallottam, hogy a sokszor megcsipkedett Balogh páter rendszeresen bejárt a szerkesztőségbe, s boldog volt, hogy foglalkoznak a személyével. Veres Péter – őt a lap egyáltalán nem kedvesen csipkedte – viszont haragudott rájuk, sőt, megpróbált tenni is valamit ellenük. Állítólag főként az bosszantotta fel, hogy amikor kinevezték honvédelmi miniszternek, a lap egy csizmás karikatúráján ezt a mondatot adta a szájába: – *Elrendelem, hogy a hadseregben ezentúl a bajtárs helyett a megszólítás a kend legyen.*

R. Sándor. A nyomdász. Fantasztikusan tudta a szakmáját, nyomdai-tipográfiai dolgokban nemigen lehetett megfogni. Hanem a feje! Hogy is mondjam tapintatosan? Igen lassan, csikorogva forogtak a kerekei. Becsapni könnyű volt – s mi gyakran vissza is éltünk balekságával. Például amikor Krakkóba utazott, bebeszéltük neki, hogy feltétlenül meg kell néznie a krakkói sonkamúzeumot. – *Fantasztikus látvány* – meséltük neki –, *a világtörténelem minden jelentős sonkája látható, jég alatt, még halcombból készült is. És ott láthatók különböző korok sonkaszeletelő gépei, például gillotin alakú a francia forradalom korából.* Aztán megkértük, hogy ha fölmege a Tátrába, hozzon nekünk lanovkát. Nekem 39-est, Menkó Lacinak 40-est. Vállalta a megbízatást. Egy más alkalommal – először készült Csehszlovákiába – elmondtuk, hogy Pozsonyba érkezvén akkor kell leszállni a vonatról, amikor a kalauz harmadszor kiáltja, hogy „násztúpity”, mert Násztúpity szlovákul Pozsonyt jelent, de van Pozsony alsó, felső és Pozsony. Szegény, ha nem viszi magával tizenkét éves kisfiát, le is szállt volna, de a gyerek felvilágosította.

Gonoszkodásainknak nem volt se szeri se száma. R. Sándor hatszor nősült. Utolsó házasságkötésekor – távollétében – beleszedettük a Tájékoztató c. lap utolsó oldalának levonatába, hogy „*Lapunk műszaki szerkesztője, R. Sándor hosszas betegségéből felépülve megkezdte rendes évi násztúját*”. R. Sándor éppen a havilap e számának korrigálásakor kezdett ismét dolgozni. Olvasta-olvasta a tördelt oldallevonatot, majd hirtelen döbbenten felkiáltott: – *Marhák! Majdnem benne maradt!* Becsületére: tűrte az ugratásokat, nem sértődött meg értük.

Ott dolgozott még akkor Cinőke (Cs. Ferencné), újságíró, hamarosan el is ment tőlünk egy mezőgazdasági laphoz, és N. Vanda (ő velem közel egy időben került oda), mint a kiállítási gyűjtemény kezelője.

És hát persze – sokszor lesz még róla szó – *Galgóczi Piroska*, ez a nagyszerű asszony, akinek emléke mai napig előjön, ha valahol ostobán és igazságtalanul bolsevikoznak.

Ami most – hogy ezeket a sorokat jegyzem – *a gengszterváltást* (Cserhalmi György leleménye) követő években igencsak gyakori.

Lassan-lassan sok mindent megtudtam Piroskáról – de mindent soha. Hogy régi kommunista, részt vett az ellenállási mozgalomban. Hogy ahhoz a „kultúrkörhöz” tartozott a pártban, amelyik hajdan a gödi Fészekbe járt sportolni, művelődni... Hogy megjárta a koncentrációs tábor, s a felszabadulás után buzgó aktivitással vetette be magát a politikai életbe, de aztán – mint annyiukat – koholt vádakkal kizárták szeretett pártjából, s csak ötvenhat tavaszán rehabilitálták. Addig Újpesten volt cipőbolti eladó, majd a Központi Antikváriumba kerülhetett, a Múzeum Körútra. A propaganda osztályt csak nemrég vette át, előtte *Parczer Ferenc* volt a főnök, aki 57-ben aztán megalakította a Helikon kiadót.

Amikor én oda kerültem, már *Galgóczi Piroska* volt a propaganda osztály vezetője és a vállalat párttitkára is.

Pártügyei is sokszor elszólították, gyakran nem volt közöttünk vagy becsukta (a sok bizalmas beszélgetés idejére) az ajtót. Furcsa volt ez az iroda, a vezetői szoba közepén volt, két oldalról megközelíthetően.

Piroska eleinte gyanakvó, bizalmatlan volt velem szemben. Stílusom néhány faragatlansága egyenesen irritálta. Például néha – kifejezetten bohóckodásból – megdicsértem magam, mondván: én csak egy egyszerű, szürke kis zseni vagyok (ezt a poént valamilyen magyar filmvígjátékból honosítottam), s Piroska emiatt elviselhetetlenül nagyképűnek tartott, sőt – mint később, amikor már igazán jó barátságban voltunk, elárulta – volt idő, amikor gondolkozott azon, hogyan adhatna túl rajtam.

Az első hetekben elsősorban Doroszlainak segítettam a körlevelezésben, de Wessely segítségével és tanácsai alapján prospektust is szerkesztettem, az elsőt – emlékszem – a Mártírok úti (Margit körúti) Petőfi könyvesbolt részére. (Ennek helyén van ma a Custos-Zöld antikvárium).

És – ezzel életem nagy álma teljesedett – elkezdhettem írni „A Lapba”, közreműködhettem a szerkesztésben, igazi belső munkatárs lettem, szinte véletlenül, mert pár hónappal korábban – ugye – megláttam egy táblát az utcán.

Búcsú a szerelemtől

Közben – január elején, talán tizedike körül – véglegesen szakítottam szerelmemmel.

Előzménye egy – szerintem iszonyúan rosszul sikerült – szilveszteréj volt, amit még együtt töltöttünk, baráti társaságban. Cica – úgy éreztem – mindenkivel kedves, csak velem nem. Engem egész éjszaka mart, aztán (nem tudom, miket mondhattak rólam a többiek) éjjel kettő felé B. Gabi barátom, mellesleg baráti csapatunknak akkor vezéregyénisége odajött hozzám: – *Jóska, mit akarsz te ettől a nőtől? Hagyd abba, ne légy hülye!*

Fülig vörösödtem, zavarban voltam, és reszkettem attól a pillanattól, amiről tudtam, hogy nemsokára mindenképpen bekövetkezik. Nem tudtam elképzelni, s ez is zavart, mit beszélhetek, amitől Gabi ilyen egyértelmű következtetésre jutott.

Hajnalban elkísértem szerelmemet a Margithíd budai hídfőig (akkor még innen járt a HÉV Csillaghegy, Budakalász, Szentendre felé). Nem engedte, hogy megcsókoljam.

Nagyot nyeltem, nem szóltam semmit. Abban maradtunk, hogy délután találkozunk, elmegyünk Jutkáékhoz, ahol a szilvesztert eltöltöttük, utószilveszterezésre, morzsabálra.

Keveset és rosszul aludtam. Amikor felébredtem, mellettem már megindult a szokott kártyaparti, és sűrű füst volt a szobában. Szegény apám szenvedélyesen kártyázott, és mindig otthon, az egyszobás lakásban. Kitámolyogtam a fürdőszobába, lemostam magam, és igyekeztem minél gyorsabban elmenekülni hazulról.

Egy budai presszóban vártam Cicát, amíg jött, a szilveszteri lapokat olvastam.

Ridegebb volt, mint hajnalban. – *Van pénzed? – Van... – Akkor légy szíves, rendelj nekem valami rövidet is.*

Két konyakot kértem, koccintottunk.

– *Arra, hogy ez az év szebb legyen, mint ahogy a tavalyi végződött* – mondtam vágyakozva. Cica elhúzta a száját. – *Inkább arra, hogy nyugalmam legyen...* – *Tőlem?* – kérdeztem dühösen. – *Nem tudom* – mondta erre nagyon őszintén. – *Most egy kicsit mindennel tele vagyok... Nemcsak veled. Ne haragudj* – és egy pillanatra megfogta a kezem.

Csak ennyi kellett ahhoz, hogy megbékéljek. Ebben a pillanatban megint úgy éreztem, még nem veszett el semmi, kevéske türelemmel újrateremthetők az őszi boldog hónapok. – *Menjünk.*

Jutkáéknál (később hozzáment Cs. Péterhez, Kanadába kerültek, Jutka ott halt meg néhány évvel ezelőtt) megittuk a maradék italokat, de semmilyen hangulat nem alakult ki. Álmosak, másnaposak voltunk. Volt ott egy lány a házból (a nevére nem emlékszem már), vele táncoltam, mert szerelmemnek nem volt kedve.

Elég korán elbúcsúztunk – Cicának már az érkezéskor is mehetnékje volt –, elkísértem a megszokott útvonalon a HÉV-ig. Megkérdeztem, mikor látom. Idegesen, zavartan fordult vissza. – *Nem tudom... Most egy ideig ne... Ne találkozzunk...*

Elszorult a szívem, éreztem, hogy ez már a vége a kettőnk rövid kapcsolatának.

Innen kezdve – lényegében azt történt, ami a *Hullámvasút*ban olvasható volt. Csak ott a szakító jelenetet a főhős és Ila között személyes beszélgetésbe tettem, holott a valóságban levelezésként zajlott.

Néhány megalázó próbálkozás után egyértelművé vált, hogy nem akar többé találkozni velem. És akkor – gondolom, kissé hiúságból, hogy azért is én mondom ki a szakítást – megírtam neki „elbocsátó szép üzenetemet”. Gondolom (most), igyekeztem kellően *eredeti* lenni a levélben, ahogy ez egy leendő író-hírlapírótól (nem is igen tudtam a különbséget a kettő között) elvárható. Nem emlékszem a levél részleteire, csak arra, hogy nem írtam megszólítást. Valahogy úgy kezdtem, hogy pár hete még Kedvesem, Szerelmem, Mindenem megszólítással indítottam volna levelemet, de most...

Cica válaszolt, s persze ő is megszólítás nélkül. „Érdekes, hogy éppen Te veted szememre türelmetlenségemet, Te, aki olyan nagyon türelmes voltál” – kezdte búcsúlevelét. Részigazságai nem fájtak, csak egyetlen kis részlet bántott, de az annyira, hogy ma is pontosan emlékszem rá. „*Nem vagyunk egymáshoz valók. Nemcsak barátnőm befolyásolt, hanem a szüleim is. Ők csak egy tulajdonságod miatt. Igaz, erről nem tehetsz, de hát tudod, ők régi vágású emberek.*”

Azaz: *tulajdonságom* lett zsidó származásom. Ez a döfés kegyetlen volt – de erről még úgyis kell külön szólni. Én mindazok ellenére, amik velem kisgyerek koromban történtek, mindig magyarnak éreztem, tudtam magam. Még írni-olvasni nem tudtam, amikor anyám a János vitézt olvasta nekem, én ötvenhatban, pedig már értem jött az autó nem tudtam elmenni innen, én mindig magyar voltam, s mindig jöttek olyanok, akik azt bizonygatták volna, hogy nem.

Cicával azután már nem találkoztam. Örületemben még (talán két héttel válasza után) felhívtam, hogy legalább egy utolsó találkozást kikönyörögjek, de ő keményen elutasított (s ebben, azt hiszem, igaza volt).

Aztán ittam. Hetekig részegeskedtem, elhanyagoltam a munkámat is. Megpróbáltam mással vigasztalódni, moziba vittem azt a lányt, akit Jutkánál megismertem, s bármilyen csinos volt, nem beszéltem meg újabb találkozást, újabb és újabb hibákat akartam felfedezni benne.

Kitavaszkodott már, amikor újra kedvem lett a nőkhöz. Jutkát egy ÁKV-s rendezvényen ismertem meg, vele próbáltam betölteni Cica hiányát. Egyszer vele sétáltam a Váci utcában, amikor a túloldalon megláttam szerelmemet a barátnőjével. Örültem, hogy észrevettek (bár tüntetőleg elfordultak), s hogy azt látja: megvigasztalódtam.

Aztán már évekig nem láttam, csak híreket hallottam róla. Tudtam, hogy hamar – tán a következő évben – férjhez ment, gyereket szült, és szüleivel együtt visszaköltözött szülővárosába, Makóra. Egyszer írt egy levelet, nem tudom, miért és milyen alkalomból. 1963-ban vagy 64-ben Menkó Lacival Szegedre utaztunk. Laci fogorvos barátja, Jóska akkor Makón dolgozott, átrándultunk hozzá látogatóba. Jóska beült addig a Koronába Lacival, én meg fölkerestem volt szerelmemet.

A falusias ház szobája egy lépcsővel lejjebb volt a föld szintjénél. Ott ült legnagyobb szerelmem a sarokban. Éppen szoptatott. Furcsa, zavaró helyzet volt mindkettőnk számára. Rövid, udvarias csevely után el is búcsúztunk, és én megkönnyebbülve léptem ki az utcára.

Hatvannyolcban láttam még, a Hullámvasút megjelenése után. Ő hívott fel, látta a könyvem a kirakatban, azonnal megvette, dedikáljam neki. Az Anna presszóban találkoztunk, mint régen. Ott ült már, s eléggé sértetten fogadott. Amikor telefonált, még nem olvasta a könyvet, s nem tudta, hogy ő a női modell. Azóta végigolvasta, és felháborodott. Tréfásan próbáltam engesztelni, magyarázni élet és irodalom sajátos viszonyát, és lassan-lassan engedett is haragja. – *Jó – pirult bele egy kicsit –, de azt írtad, hogy azután egyszer még összejöttünk, és akkor lefeküdtem veled. Ez nem igaz...* – *Nem* – mondtam. – *Sajnos, nem, pedig nagyon szerettem volna. Úgyhogy ez amolyan szellemi onánia... Legalább így, papíron szeretkeztünk.*

Nyugodtan mondhattam, akkor már csak az emléke jelentett valamit.

Még egyszer-kétszer láttam futólag, aztán végleg eltűnt az életemből.

Ha jól számolom, már az unokája is felnőtt lehet.

A szerkesztés iskolája

A prospektusokkal szerettem foglalkozni, ezek elkészítéséhez mindig kellett valami ötlet is. Hol egy-egy könyvesboltnak terveztünk készletajánló prospektust, katalógust, hol pedig tematikusan válogattunk s ajánlottunk olvasmányokat. Az én legsikerültebb ilyen ötletem az u.n. „börönd-jegyzék” volt. Ez 1960-ban vagy 61-ben készülhetett. Könnyű, nyári olvasmányokhoz kellett kitalálni valami jópofa dolgot. Visivel közös munkánk volt ez. Arra jutottam, hogy ügyes hajtogatással és egy oldalon stancolással (azaz a füzet formára vágásával) bőrönd alakú jegyzéket lehet készíteni. Címoldalára – azaz az utazóbörönd tetejére – az a szöveg került, hogy „Ne nyissa fel...”, kalkulálva az emberek természetes kíváncsiságával. Aki ezután felnyitotta az ajánló jegyzéket, a szöveg folytatásával találkozhatott: „...az itt ajánlott könyveket, csak indulás után, mert lekési a vonatot!”. És jöttek az izgalmas-kalandos-szórakoztató művek rövid, frappáns ismertetései. (Akkor már krimik is megjelenhettek, pl. Ellery Queen könyvei, ezeket is lehetett hirdetni, csak arra kellett vigyázni, hogy egy-egy katalógusban, hirdetésben megfelelő arányban legyen orosz-szovjet meg szocialista országbeli író is).

Amikor a prospektus megjelent, bejött Zala Imre, kezében lobogtatva „böröndünket”. – *Ezt ki csinálta?*

Azt hittem, baj van vele. – *Én és Visnyovszki* – feleltem ijedten. Zala elnevette magát: – *Akkor maguk ketten menjenek fel délután a pénztárba a rendkívüli jutalomért... És gratulálok, frappáns ötlet.*

Négyszáz forintot kaptunk ketten – ez akkor nem volt kis pénz, hiszen húsz forintból busásan meg lehetett ebédelni egy tisztas étteremben.

Száz forintot Wesselynek adtunk, hiszen neki is köze volt a prospektushoz. Általában – ilyen a reklámszakma – ötletet egyedül nem lehet megszülni. Valahol minden ötlet (a filmeseknél is az igazi *gag*) csapatmunka, kollektív fejtörés, egymásra licitálás eredménye. És Wesselynek erre volt beállva az agya, sokat segített abban, hogy végül az én fejemből kipattanjon a végleges megoldás.

Egy másik – a maga korában nagyon fontos – ajánlójegyzék-sorozatra is szívesen emlékszem. Azt hiszem, először Cserkúti Ibi csinálta a *Fiatalok jelentkeznek* című, keskeny francia formátumú füzetet, tőle örökölt meg az elsőkötetes szerzőket bemutató jegyzéksorozatot. Az Írószövetségben nagy elismeréssel szóltak e füzetekről. Rövid, tíz-tizenöt soros nyilatkozat és egy-egy rövid részlet mutatta be a kezdő írókat, pl. *Szakonyi Károlyt, Gerelyes Endrét,*

Baranyi Ferencet, Gyurkovics Tibort, Kiss Dénest, Ténagy Sándort – ha jól emlékszem a nevekre (sajnos nincs példányom egyik ilyen füzetből sem).

Persze a legszebb munka a lapcsinálás volt. És most a *lapcsinálásnak* valóban a technikai részére gondolok, hiszen számomra ez volt a legvarázslatosabb újdonság. Korábban az Angyalföldi Ifjúságnál (*Földesi Józseffel, Mezei Andrással* együtt csináltuk, s buzgólkodásunk közepette szinte észre sem vettük, hogy a Forradalmi Ifjómunkás Szövetség lapjából egyszer csak a KISZ lapja lett) és a Népsportnál csak leadtam az írásomat, aztán már csak az eredménnyel találkoztam. Itt most végignézhettem, hogy a *R. Sándor* által kiszígnált (nyomdai szedésre előkészített) anyag miként érkezik vissza hasáblevonatban, s ezeket Tomi bácsi és persze R. hogyan gombostűzi fel a tükörlapokra.

Aztán a nyomdai tördelés a Szikrában, a Blaha Lujza téren! Ez volt ám az igazi érdekesség... Már az első hónapok után rám bíztak olykor-olykor egy-egy oldalt, álltam a mettőr mellett, megmondtam, hányas hasábot kell a megfelelő helyre betördelnie, s ha még húzni kellett valahol, én dönthettem el, hogyan alakítsa ólomban a szöveget.

Gyakran segített nekünk egy magas fiatalember, akivel akkoriban jó kapcsolatba kerültem, már csak azért is, mert a *Földesi Jóska* által szerkesztett *Közért Dolgozók Lapjában* is irogatott. Hirtelenjében egy hangulatos tárcájára emlékszem vissza, *Lábak* volt a címe, s filmszerűen írta le a különböző karakterű lábak mozgását. Azt hittem, a nyomdászfiúból író vagy filmes lesz, de ő elment rádióriporternek, s tekintélyes pályát futott be. A hallgatók *Mester Ákos* néven ismerhették meg.

A propagandisták az ÁKV-nál feladatul kapták a különböző kiadókkal – 23 volt összesen – való intenzív kapcsolattartást is. Én eleinte – fura párosítás – a Magvető és a Medicina kiadó összekötője lettem.

A Magvető Kiadó a Nádor utcában volt, az Artex székházban. Ott volt a Kortárs meg az ÉS szerkesztősége is. Megismertem egy sor kisebb-nagyobb rangú és rendű író, szóba elegyedett velem *Barabás Tibor* (ma már alig ismerik a nevét, talán csak a *Rákóczi hadnagyára* emlékeznek a mai ötvenesek-hatvanosok), *Cseres Tibor*, *Dobozy Imre* (ők közölték először írásomat az ÉS-ben, *Gyurkó László* közbenjárására), s a Magvető propaganda osztályára gyakran jártak be a fiatal költők-írók: *Gerelyes, Soós Zoltán, Ágh István, Szakonyi* és mások.

Néhányukat máshonnan ismertem. Említettem már, egy időben lejártam az Egressy Klubba (a Dohány utca és Síp utca sarkán volt, később Metró Klub lett belőle, ott játszottak Zoránék) színjátszani. Remek csapat gyűlt ott össze, több ma jól csengő név kezdte ott – s nemcsak színészek. Lejárt a klubba – én vittem le – gyerekkori barátom, *Szilágyi Péter* sakkmester, később újságíró. Nagyon jó versmondó volt, nem a színészi fajtából, hanem mélyen elemző és értelmező típus. Jónevű színész lett *Kézdy Gyuri*, a tragikus sorsú *Schwecz Andris* (amikor később *Szigeti András* lett, a névváltozást én jelentettem be a nagyközönségnek a Magyar Ifjúságban), és érdekes módon a szép és aranyos *Egri Maricából*, aki a színművészetin kezdte, kiváló művészettörténész lett, Ámos Imréről írt például remek monográfiát.

Volt az Egressynek egy helyisége, ahová kezdő fiatal írók-költő jártak be. Ezt az irodalmi kört – azt hiszem – *Kárpáti Kamil* vezette, ez a nehéz sorsú költő, évekig ártatlanul elítélt. Ötvenkilencben egy drámapályázaton Kamil megnyert egy tanácsköztársasági (40 évforduló) drámapályázatot, *Halhatatlan hadsereg* volt a címe. A darabot, mely a vöröskatonákról és az ellenforradalomról szólt, betanultuk (ha jól emlékszem *Földeák Róbert* rendezésében). Én egy vöröskatonát játszottam benne, akit a fehérek társaival együtt elevenen elásnak a földbe nyakig, és lovakkal tiporják őket. A darabot a szerző nyilván azért írta, hogy a börtönévek után némi pénzre tegyen szert, s gondolom, nem tekinti életműve részének – de hát ilyen volt akkor a világ. Az egyfelvonásost többször játszottuk. Egyszer a Mávag kultúrházban is, ipari

tanulóknak. Úgy kezdődött a darab, hogy az öreg veterán bolsi visszaemlékezett a függöny előtt. – *Mi húz, mi húz a föld felé?* – kérdezte drámaian az én Szilágyi Péter barátom, mint veterán bolsevik. Egy srác felkiáltott a nézőtéren: – *Az a nagy fejed!* Óriási röhögés, a srácot egy munkásőr kiemelte a székéből, és kivezette. Percekig állt az előadás, míg a munkásőrök, rendezők és tanárok rendet teremtettek.

Rendszeresen lejárt az Egressybe *Fejes Endre, meg egy Csillag Tamás* nevű novellista (néhány szép írása megjelent az Ésből), aki tudomásom szerint hamarosan öngyilkos lett, és a klubban ismertem meg (innen nősült először) *Szakonyi Károlyt* is.

Másutt, a *Földesi Jóska*-szerkesztette üzemi lapnál ismerkedtem meg aztán *Baranyi Ferivel*, *Ágh Istvánnal*, *Bella Istvánnal*, *Szentgallay Gézával* (A hosszú távirat címmel publikált enyhén „moldovisztikus” novelláskötetet a hatvanas években), *Mester Ákossal*. Rájuk emlékszem leginkább. Meg persze *Moldova Gyurira*, aki ritkán vett részt a Közért-szombatokon (az üzemi lap hivatalos neve Közért Dolgozók Lapja volt), de egyébként gyakran megfordult a szerkesztőségben. Publikált is, sőt, a hatvanas évek elején egy kisregényét *Földesi Jóska* itt kezdte közölni, de a budapesti pártbizottságot haragra gerjesztette a regény (talán a *Malom a pokolban* lehetett?), és a harmadik-negyedik folytatás után a szerkesztőt behívták, hogy álljon el a további folytatásoktól. *Jóska* kétségbeesetten kérdezte meg: hogyan magyarázza meg az olvasóknak a várt folytatások hiányát. – *Egy közleményben hivatkozzanak technikai okokra* – szólt az utasítás. – *És a levonatot mutassa be nekünk!* *Földesi* valami ilyen szöveget szedtetett ki: „*Moldova György kisregényét technikai okok miatt nem tudjuk folytatni.*” A szöveget az utasítás szerint bemutatta a pártbizottságon. Aztán bement a nyomdába, és a már betördelt oldalból kikapartatta a *technikai* szót. A közlemény tehát így jelent meg: „*Moldova György kisregényét okok miatt nem tudjuk folytatni*”. *Jóskát* hamarosan áthelyezték egy egyetemi újsághoz.

A Közért-szombatok. *Baranyi Ferivel* még ennyi évtized után is gyakran főlemlegetjük. Szombat délelőttönként összejöttünk a szerkesztőségben (a Károlyi-palota földszintjén). A többség, azt hiszem, egyetemista volt, s egyetlen publikálási lehetőségét jelentette a Közért újság. *Jóska* olykor még csekély honoráriumot is utalt a szerzőknek, emlékszem, egyszer egy novelláért kaptam harminc forintot (másfél ebéd), máskor pedig könyvajándékot kaptam az írásért – a könyvet *Földesi* az ÁKV propaganda osztálya – munkahelyem – recenziós keretéből szerezte közvetítéssel.

Szombatonként nagy élet volt a szerkesztőségben. A belső – szerkesztői – szobában boroztunk. Kevés pénzünkből csak kenyérre és olcsó borra futotta, s mert a szerkesztőség pohárkészlete alatta maradt a szombati létszámnak, olykor üres virágcserepekből ittuk a bort, úgy, hogy az alján lévő lyukat középső ujjunkkal tömtük el.

Egyébként mindenki azt csinált, amit akart. *Bella István* az ajtó mellett verseit gépelte a kisasztalon (kihasználva a belső munkatársak távollétét), *Ágh* diktált a szívességből gépelő gépírónőnek, mi bent verseket, novellákat cseréltünk s szedtünk ízekre...

(Na, itt most meg kell állni! Hiszen – bevallom – én akkor azt se tudtam, mi a különbség *értékben*, *rangban* egy hírlapi tudósítás és egy novella között. Én egyszerűen csak írtam, mert írni jó volt, megjelenni pedig maga a gyönyörűség.)

Először a Népsportban láthattam a nevem egy interjú alatt. Ez még ötvennyolcban történhetett. Interjúalanyomat *Vámos Somának* hívták, nyolcvanon felüli bácsika volt, a legöregebb magyar játékvezető, aki már 1905-ben is vezetett meccset. Azt a frappáns címet adtam írásomnak, hogy „A legöregebb bíró”. S aztán, amikor megjelent, meglepetve olvastam a kétcicerós címet: „*Soma bácsi, hej mikor kendet még...*”. Hát igen, akkor megtanultam, hogy az írást jó címadással még fel is kell dobni, hogy rátévedjen a (nem mindent) olvasó szeme is.

De visszakanyarodom a Közért újsághoz. Írtam humoreszket, gyűjtöttem vicceket (akkor kezdődött, majd sok évre abbamaradt ez a hobbim), egyszer – nyilván 1960 végén – Visnyovszkit is bevonva mi csináltuk meg a lap szilveszteri mellékletét, benne blöd versikéimmel, melyek közül kettőre most is emlékszem.

Veszekedett két kislányom,/ míg közbe nem léptem,/ s hogy mi volt a vita oka, el is mondták szépen./ Lefekvéskor Juci rászólt/ a kis Évikére: /Középre majd én fekszem le,/ s te a két szélére. S a másik, nem kevésbé épületes költemény: Énekművész lesz a fiam,/ akárki meglássa! / Hiszen olyan tehetséges,/ remek a hallása./ Nem is tudom, dalérzékét/ a srác honnan veszi:/ még a túrócsuszát is/ hangvillával eszi.

Emlékszem még egy *Tükör* címet viselő kis írásomra. Jelentéktelen ujjgyakorlat volt, azért nem felejtettem el, mert kétszer született meg. Először nagyon aprólékos részletezéssel írtam meg, teljesen hagyományos módon, majd – nem kis mértékben *Szilágyi Péter* barátom bírálata és javaslatai nyomán – képeket vontam össze, hasonlatokból alkottam metaforákat – s mindjárt más zamata lett az egésznek: a történet megemelkedett.

Dolgoztam közben a *Budapesti KISZ Életnek* is. Nem pontosan emlékszem, hogyan kerültem oda – gondolom 58 végén –, valami felhívásra jelentkeztem, amiben újságírással kacérkodó fiatalokat toboroztak. Volt valami rostavizsga, mert rengeteg volt a jelentkező, aztán ott lehettem a „kiválasztottak” között, sporttudósításokat, kulturális riportokat írtam. Furcsa újság volt, KISZ-vezetőknek készült, sok füzetből állt, ezeknek – íme, a sajátos rovatok – ilyen címeik voltak: „Add át a kultúrfelelősnek”, „Add át a sportfelelősnek” stb.

Volt irodalmi melléklet is, ebben jelent meg első – mondjuk így – igazi novellám. Az volt a címe: *Csőves*, s az volt a „mondandója”, hogy azért, mert egy fiatal divatosan, „csővesen” öltözik, még nem *huligán* (divatos kifejezés az ötvenes évek végéről). Remek szójátékra adtam lehetőséget ezzel az írással barátaimnak, akik *Csőves József Köves* című írását emlegették fel ezután. A novella elismerést kapott egy pályázaton, amelyen *Baráth Lajos* és talán *Bertha Bulcsu* tűnt fel az irodalomban.

A KISZ Életnek köszönhettem életem első külföldi útját. A szerkesztőség szervezte és a budapesti KISZ állta az anyagiak nagyobb részét. Moszkvába és Leningrádba utaztunk vonattal.

Külön történet – s egy kicsit korrajz –, hogy hazaérkezésünk után négyen (egy *Turcsányi* nevű srác, akinek a keresztnévére nem emlékszem, talán *János* (?), *Mészöly Gábor*, *Aleva György* és én) fegyelmet kaptunk a KISZ-től. Előzménye persze volt. Moszkvában véletlenül – az utcán bókálászva – megismerkedtünk egy rokonszenves, fiatal társasággal, akik európai módon voltak öltözve (akkor a modernséget a fekete ing és fekete csónadrág jelentette), s ők meghívtak minket egy rendkívüli házibulira. Egyikük, *Vologya* – fiatal filmszínész, akit egy-két év múlva viszontláttam egy kétrészes filmben, ha jól emlékszem, *Nyikolajeva Útközben* című regényének filmváltozatában – italt hozatott, gitározott és remekül énekelt. Nos, erre a bulira nem voltunk hajlandók magunkkal vinni az egyikünk által sem kedvelt Sz-t (később egy üzemi lap szerkesztője lett), aki sértettségében följelentett minket a KISZ kulturális osztályánál. A vádak: *üzletelés* (ez igaz volt, de hát mindenki vitt valami értékesíthető árut, hogy a szerény költőpénzt kiegészítse), *huligánokkal való barátkozás*, *a Magyar Népköztársasághoz és a Kommunista Ifjúsági Szövetséghez méltatlan viselkedés*.

Ilyen hülyeségek ellen csak a legpimaszabb demagógiával lehetett védekezni. – *Itt a Szovjetuniót sértegetik* – mondtam magabiztosan a fegyelmi bizottság két tagjának, *Kocsis Tamás* szerkesztőnek és *Kurcz Györgynek*, az osztályvezetőnek. – Elhűlve néztek rám. – *Egyenesen felháborító, hogy a megvalósult szocializmus országában élő fiatalokat huligánoknak meri valaki bélyegezni.*

A fegyelmi tanács mindkét tagja somolygott, Kocsis majdnem elnevette magát.

Salamoni ítélet született: egy alkalommal nem mehetünk külföldre velük. S minthogy az újság szerzőgárdájának ez volt az egyetlen külföldi útja – nem jártunk túl rosszul a büntetéssel. Csak azt nem tudtuk kideríteni később sem, miért kaptuk a fegyelmit.

Közben – néhány futó kaland után – a munkahelyemen megismerkedtem későbbi feleségemmel, Julikával.

Az ismerkedés annak volt köszönhető, hogy színjátszó csoportot alakítottunk, s a toborzáson megjelent egy bögyös, vörös hajú lány, akit minden férfi igencsak megnézett magának.

Én nem. Vagy nem nagyon.

Később tudtam meg, hogy ő viszont „kinézett” magának. Azzal ment haza: megismerkedett a leendő férjével. Anyja – későbbi anyósom – megkérdezte, hogy hívják. A válasz: – *Nem tudom.*

Tényleg nem tudta. Mint ahogy akkor még én sem tudtam még az ő nevét.

Lapok, mellékletek

A *Tájékoztató* (így neveztük röviden a könyves lapot) volt – azt hiszem – az első periodikusan megjelenő ingyenújság Magyarországon, legalábbis a háború után. (A Horthy-korban Supka szerkesztett könyves újságot, a Lantos Magazint, majd ebből fejlesztette ki a szerintem azóta is legkiválóbb könyves lapot, a *Literaturát*, amely 1926-tól megszűnéséig, 1938-ig közölt irodalmi, művészeti ismertetőket, bibliográfiát, és foglalkozott kiadói-kereskedői problémákkal is).

Sajnos a *Tájékoztató a megjelenő könyvekről* egyetlen példánya sincs birtokomban, s mostanság arra nincs időm, hogy könyvtárakban böngésszgessek. Így aztán teljes mértékben – gyöngülő – emlékezetemre kell hagyatkoznom.

Volt egy rovata – ez volt a lényege –, amelyik a kiadók jelentései nyomán a közeljövőben megjelenő könyveket ismertette, úgyszólván teljességre törekedve. (Azért úgyszólván, mert a ritkaságszámba menő, államilag engedélyezett magánkiadásokkal – hivatalosan szerzői saját kiadásokkal – nem foglalkozott, s nem foglalkozott, csak elvétele az úgynevezett nem-hivatásos kiadók, tehát múzeumok, levéltárak, intézetek kiadványaival sem). Ismertette, mégpedig rövid annotációval. Volt egy *A hónap könyvei* című rovat, ez viszont az előző időszakban megjelent könyveinek pontos bibliográfiája volt, Bak János, a bibliográfiai csoport vezetője szerkesztette, csendes, fura, régi vágású úr, csokornyakkendőben járt, ami a hatvanas évek Magyarországon eleve „gyanús” volt. Bak János szerkesztette az Általános Könyvjegyzéket is, amely pedig a magyar könyvterjesztés legfontosabb eszköze volt 1950-től évtizedekig, hiszen összefoglaló jegyzéke volt a Magyarországon megjelent és a könyvterjesztői forgalomba bekerült könyveknek. (Később, 1964-ben a KTTK, majd a MKKE vette át a bibliográfiát, akkor Iszlainé Merkovszky Erzsébet vezetésével készültek e fontos könyvészeti munkák.)

Egyáltalán: az ÁKV gyűjtőhelye volt kommunistáknak és ún. *deklaszált elemeknek*; itt a korszellemmel ellentétben nemigen törődtek az ember származásával, múltjával, csak azzal, tisztességesen dolgozik-e vagy sem. Még a pártszervezet is – hála Galgóczi Piroskának – a lehetséges határáig *liberális* beállítottságú, demokratikus társaság volt. A propagandaosztályon dolgozók is igen vegyes csapatot alkottak. Volt ott igazi belvárosi úriasszony, mélyen vallásos zsidó (aki persze félt ettől a rendszertől, s hosszúnapon – noha mindenki

tudta, hogy bőjtől – tüntetőleg kirakott az íróasztala szélére szalvétába csomagolva két karéj kenyeret, s úgy tett, mint aki a sok munkától nem ér rá nekikezdeni), ott dolgozott egy volt miskolci polgári hírlapíró, egy ismert orvos lánya, ő igazán kommunistának vallotta magát, de rendkívül kritikus és szókimondó volt, mindig azt hitte, hogy a szocializmus egyenlő az igazi demokráciával, később a hajdani személyzetis is hozzánk került, úgy hallottuk, vad bolsevik, de még előtte is lehetett vaskos politikai megnyilvánulásokat tenni. Kollégám lett aztán – később – egy kisnemesi származású fiatalember (ma ismert muzeológus), meg egy kis linkóci legény, egy úpesti asztalos fia, aztán – ugyancsak később – egy faluról jött, nagyon tehetséges költő, meg egy polgári humorista és rejtvénytípuskészítő – fantasztikusan színes keverce a világnak. Jó volt velük dolgozni.

Ez a röpke kitérő most főleg arra volt jó, hogy közben átgondoljam a lap szerkezetét. Újságra, igazi újságra leginkább azért hasonlított, mert volt benne rejtvény és néha egy-egy cikk is. *Antal Gábor*, ez a jó nevű újságíró például nagyon sok tárcapublicisztikát jegyzett.

Voltak a lapnak mellékletei is – de ebben már nekem is volt némi érdemem, több ötletem valósult meg Piroska segítségével. 1960 május végén, a könyvhét kezdetekor bevonultunk a Szikra Nyomdába, és elkészítettük a Tájékoztató első különkiadását. Addigra, az ott töltött néhány hónap alatt *Doroszlai Feri* – aki nagyon jó fotós is volt – megtanított közepesnél jobb szinten fényképezni, meg a labormunkára is, kaptam egy tükörreflexes Flexaret masinát, azzal jártam a könyvsátrakat. Készítettem a fényképes riportokat, még ott helyben, a Szikra nyomdában megírtam a történeteket – közben Doroszlai beszáguldott a Deák Ferenc utcába, a laborba, hogy előhívja a képeket –, s másnap, vasárnap délelőtt már a könyvsátraknál volt a friss különkiadás. Persze a lap tele volt „kegyes” csalással is: fotóval megnyilatkoztattam gyerekkori barátomat, *Balogh Gabit*, odaállítva egy könyvsátor elé. S persze a „sikerlistát” is a propaganda-érdekek állították össze, nem sok közük volt a valósághoz (de valamivel több, mint manapság mondjuk az És slágerlistáinak, tudniillik mi legalább elegyítettük az igazi sikert a propagandával).

Sokat jártam vidékre is. Kevesen szerettünk vidékre járni, és Piroska méltányolta azt is, ha valaki húzódozott az utazástól, a szállodáktól. Mert olcsó, ócska szállókban kellett megszállni. Emlékszem a koromsötét Salgótarján ócska kis szállójára – az egész város olyan volt, mint egy koncentrációs tábor. Emlékszem a debreceni poloskafészekre a híres Arany Bika közelében, ott a színházban csináltunk valami riportot Doroszlaiával. Ezek az utak persze olykor hatalmas zabálásokkal is jártak, a szocialista vendéglátás uniformizált fővárosi konyhái után sok sajátos helyi specialitást kóstoltunk meg.

Volt egy felejtethetetlenül felejthető utunk, valamikor 61 januárjában, a Mezőgazdasági Könyvhónap előkészítése során. Vonattal mentünk Ferivel Ceglédig, onnan pedig kisvasúton vagy húsz kilométert, a Kossuth tsz-ig, ahol Doroszlai készített riportot a mezőgazdasági mellékletbe. (Ez ritkábban jelent meg, talán csak a könyvhónap előtt, de *Műszaki Tájékoztató* melléklet havonta volt). A kisvasút vagonjait széntüzelésű kályhákkal próbálták megmelegíteni – a kályha mellett meg lehetett sülni, de két méterrel odébb már jégcsapok lógtak. Iszonyú hideg nap volt, jóval mínusz 10 fok alatt délután is. Aztán olyan sokáig tartott a beszélgetés – az agronómuossal, a könyvtárossal, az elnökkel s ki tudja még, kivel –, hogy elment az utolsó kisvonat. (Igaz, jóféle kisüstiket is kortyolgattunk közben). Fölajánlottak, hogy befognak két lovat, és bevisznek Ceglédre fogattal. Sötét volt, végtelen „szibériai” hómezőkön keresztül vitt a tetőtől talpig bundába burkolt kocsis. Addigra húsz fok alá süllyedt a hőmérséklet, ott a téli pusztában. Rám dobtak egy plédet, lótakarót, de így is vacogott a fogam. Nagyon hosszúnak, végtelennek tetszett az út Ceglédig.

Még másnap is dideregtem – de megúsztam tüdőgyulladás nélkül.

A Tájékoztató meg a különféle prospektusok, körlevelek mellett sokféle alkalmi újság és melléklet jelent meg a Tájékoztató lapengedélyének kihasználásával. A Műszaki Tájékoztatót meg a Mezőgazdasági Tájékoztatót *Doroszai Feri* szerkesztette. *Rajka Ágival* évekig együtt szerkesztettük a *Könyvterjesztőt* – a munkahelyi könyvterjesztők lapját. Akkoriban az ország minden valamire való munkahelyén volt munkahelyi könyvbizományos, aki – elméletileg pénzt nem kaphatott tevékenységéért – 7 százalék „engedmény” fejében árusította a könyveket a kollégáknak, részletfizetési kedvezményt is kínálva. A munkahelyek akkoriban többé-kevésbé stabiloknak látszottak, kicsi volt a fluktuáció, s a könyvterjesztők java része jól együttműködött az adminisztrációval: a sétálócédulán – amelynek kitöltésével búcsúzhattak csak munkahelyéről a kilépő – az *üzemi bizományosnak (ez volt nemhivatalos elnevezésük)* is igazolnia kellett, hogy az illetőnek nincs könyvtartozása. Az összes magyar könyvforgalomnak jelentős részét – olyan 15%-át – adták az üzemi bizományosok. Nos, a munkahelyi könyvterjesztőkről írtam (írtunk) kis portrékat, riportokat, ismertettünk könyveket – ez amolyan kritikusi-recenzensi előiskola volt –, s bizonyos jelenségekről (gondolom, eléggé agitpropos stílusban) írtunk (Wessely Ferivel föl váltva) kis publicisztikákat, *Könyves Kálmán elmékedései* címmel. Egyetlen – kolumnás – írásomra emlékszem konkrétan: megírtam a *Könyvklub* előéletét. A Könyvklub a Liszt Ferenc téren működött, a mai Írók Boltja illetve a régi Japán kávéház helyén, ez volt egyik első fellépő helye az *Illés együttesnek*, könyvkiállítások helyszíne, a Versbarátok Köre műsoros estjeinek otthona. Később erről a sajátos „mozgalomról” szót kell még ejtenem. Itt csak annyit, hogy a Tájékoztató egyik melléklete – én szerkesztettem – a Versbarátok Körébe toborzott tagokat. A melléklet címe *A Szép versek barátainak* volt, fiatal költőket mutattam be benne, interjút készítettem a versről *Csernus Mariannal*, akit – ha jól emlékszem – *Sartre Nyekrászovjában* (másik címe *Főbelövendők klubja* volt) láttam először színpadon, később *Osborne Dühöngő ifjúságában* (másik, rosszabb címe *Emlékezz haraggal* volt), faggattam a most nemrég elhunyt *Egressy Istvánt*, a Rádió bemondóját és kitűnő versmondót, riportokat készítettem verskedvelő olvasókkal.

Akkoriban rúgták ki a minisztériumból – pontosabban helyezték le hozzánk – valami elszámolási zűrök miatt H. K.-t. Korábban a Kiadói Főigazgatóság nagy tekintélyű főelőadója volt, én 1960 tavaszán ismertem meg a *Belépés csak könyvsorsjeggyel* című műsor próbáján, az Operett Színházban. A könyvsorsjátékot évente kétszer – tavasszal és karácsony előtt – rendezték meg, és tárgyutalmakat – táskarádiót, tévékészüléket, könyvcsomagokat, bútort, sőt autót lehetett rajta nyerni. Emlékszem, a hatvanas évek vége felé (talán 67-ben) irtózatosan vonzó volt a csehszlovák autóipar remeke, a főnyeremény *Skoda MB1000-es* személygépkocsi, ez a szocialista luxusálom. A főpróbán – neves művészek léptek föl a monstre esztrád műsorban – *Psota Irén* énekelte akkori népszerű számát, melynek az volt a refrénje, hogy *Papírszalvétát kérek, mert 'eztet' gyűjtöm én, veszek, adok, cserélek, és nő a gyűjtemény, s tudják a környéken az összes fiúk már: aki szalvétát ad nékem, hát annak puszi jár.* Akkor ez volt az aktuális divatörület, a papírszalvéta-gyűjtés, s a cégek-vállalatok reklámszalvétái szinte elsődleges reklámhordozóvá váltak. Volt ilyen – többféle – az ÁKV-nak is, s javaslatomra megkértük a műsort összehozó *Kolozsvári Andort* (korábban jeles szcenáriumíró), hogy a művésznő a szám végével osztogasson szalvétákat a közönségnek. Nos, majdnem letaposták egymást az emberek, hogy a Psota keze által megemelkedett értékű ÁKV-s szalvétákhoz jussanak.

H. K. akkor még minisztériumi főtisztviselő odajött hozzám, gratulált az ötlethez – és kölcsönkért egy tizest. Volt nálam, adtam neki, de – ifjú voltam, kevés élettapasztalattal – nagyon elcsodálkoztam, hogy *a hatalom képviselője* így esendően kiadja magát.

Később, amikor hozzánk került, nagyon jókat szórakoztunk K-n. Gyültek, gyültek íróasztala bal oldalán az iratok, kéziratok, soha nem selejtezett, nem csomagolt le semmit. Egyszer *Menkó Lacival*, a Rádióújság ismert karikatúristájával, aki akkor ott dolgozott a propaganda

osztályon jó néhány hosszúkas NDK-brikettet csempésztünk H. K. kéziratai közé – szénfűtéses cserépkályhák voltak az irodákban –, s vártuk, mikor veszi észre. Legalább két hónapig csak tovább növekedett az aktahalom a brikettek fölött, s végül mi szoltunk kollégánknak, hogy ideje lenne rendet raknia. K. nem sokkal később elkerült osztályunkról, és az akkor induló *A Könyv* című szakmai folyóirat szerkesztője lett.

Laci nem sokkal utánam – talán fél évvel? – került oda. A gödöllői üzemellátó könyvesboltban dolgozott, és a könyvkereskedelmi szakiskolába járt. Ott fedezte fel Piroska, aki mindig azt mondta, „csak fiúcskákat akar maga köré”. Laci jól rajzolt, és volt érzéke a reklámhoz is. Hamar összebarátkoztunk, s bár sohasem voltunk nagyon közeli jó barátok – azaz nem jártunk össze esténként családostul –, de azt hiszem, mindig számíthattunk egymásra. Ma is ő illusztrálja vicckönyveimet, és fia, Krisztián (most már végzett fogorvos) olykor németből, angolból fordít nekünk.

1964-ben állami határozattal elvették tőlünk kedvenc lapunkat. Akkor alakult meg a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja (KTTK), s össz-szakmai lap lett a Tájékoztató az ő kiadásukban. Fájó szívvel, de elegáns nagyvonalúsággal adtuk át *Bor Ambrusnak* a lapot, úgy, hogy később is jó barátságban maradtunk. Ambrus hamarosan *Könyvtájékoztatóra* változtatta a lap nevét, s néhányan tovább dolgoztunk neki külsősként.

A lap később az MKKE kiadásában jelent meg, *Széll Jenő*, majd *Kristó Nagy István* szerkesztésében, most már *Könyvvilág* címmel. Kristó sokáig azt szerette volna, ha én veszem át tőle a lap szerkesztését, bízott is, menjek át hozzá dolgozni, mielőtt nyugdíjba megy – de én *Baranyai Tibort*, akinek a helyettese voltam a propaganda osztályon, nem akartam cserben hagyni. Aztán KNI közölt egy interjút *Kardos Györggyel* – ez 81-ben volt –, a Magvető igazgatója igencsak nekiment a Kiadói Főigazgatóság dolgainak, ezen *Udvarhelyi László* akkori főigazgató vagy *Pozsgay Imre* miniszter – ki ezt, ki azt mondta, valószínűleg mindkettő – annyira felháborodott, hogy Z.F-fel: azonnal nyugdíjba küldette KNI-t. Ekkor Z.F. – természetesen – nem engem kért fel Kristó helyére, hanem odahívta Zentai Péter Lászlót szerkesztőnek. Zentai később, már nem szerkesztőként, hanem mint az MKKE igazgatója anyagi okok miatt megszüntette a lapot – *Tarján Tamás*, kiváló irodalomtörténész, tanár, kritikus, rejtvényt szerkesztő, showman (érdekes: *Bor Ambrus* unokaöccse) volt éppen a szerkesztője –, amely így negyven év után egyik pillanatról a másikra kimúlt. Tarján első írásai egyébként – egy vidéki irodalmi lap, talán a *Napjaink* mellett – alighanem az általam szerkesztett *Könyvjelző* című lapban, „*A Művelt Nép képes tájékoztatójában*” jelentek meg, végzős egyetemista korában, 1972–74-ben.

Mi, az ÁKV propagandistái persze fájlaltuk a lap elvételét. Azt találtuk ki, hogy ha amaz a *megjelenő könyvek* újságja, nekünk még lehetőségünk van megcsinálni a *megjelent könyvek* lapját. Akkor pár éve szűnt meg az *Érdekes Újság* című hetilap, annak a címét elorozva találtuk ki az *Érdekes Könyvújdonságokat*. Galgóczi Piroska hamar kiharcolta az engedélyt, s azontúl havonta megjelentettük, a Tájékoztatónál sokkal reklámosabbra, kereskedelmibbre hangolt havilapunkat. Piroska főszerkesztésében *Rajka Ágival* havonta felváltva szerkesztettük a lapot. A címlapon minden alkalommal egy az időszakhoz, esedékes akcióhoz kapcsolódó majd egész oldalas grafika tündökölt, ezt rendszeresen egy Pecsénke József nevű grafikus készítette (Pecsénke nem sokkal később feltűnt a mozivásznon is egy magyar film főszereplőjeként) aztán elveszett a szemem elől. Úgy tudom, valamikor a hetvenes években kiszökött nyugatra.

A szokványos három-négy soros kis könyvismertető (annotációk) mellett hosszabb írásokat is öltünk-közlünk egy-egy valóban érdekesebb könyvről, keresve az azokban fellelhető kuriózumokat is. Mivel a lapban megrendelő szelvény is volt, s minden rendelés (a központi

körleveleké is) a mi osztályunkra érkezett, rendszeresen mérni tudtuk a munkánk hatását. Nem volt eredménytelen.

A sokféle melléklet, újságszerű alkalmi kiadvány között volt egy tévével összekapcsolt is, a *TV-Könyvbarát*. Valamikor a hatvanas évek derekán (a Libri mai Corvina könyvesboltjában) enyhe átalakítással megnyílt a TV Könyvbarátok Boltja. Az ÁKV és a Televízió szerződést kötött a könyvek együttes népszerűsítéséről. Ennek eredményeként az ÁKV létrehozta a TV Könyvbarátok Klubját, mindenféle apró kedvezményekkel. Az ünnepélyes megnyitóra (a bolt hozzám tartozott) haránt alakú prospektust szerkesztettem, a címlapon a tévé nagyszerű bemondója, Tamási Eszter fotójával. Eszter – és Takács Marika –, népszerűsége vetekedett a ma agyonreklámozott tévésekével, az egyetlen csatorna igazi sztárjai voltak mindketten. A TV Könyvesbolt megnyitására kivonult a Magyar Televízió, s persze Tamási Eszter lett a háziasszony. Barátságosan mosolygott mindenkire – egészen addig, amíg meg nem látta a kinyomtatott katalógust, amelyet a megnyitó előtti percekben még melegen szállítottak a nyomdából. Ránézett a borítóra, elsápadt. – Ki tervezte ezt a katalógust? – Én... – feleltem kissé megijedve. – Mi a baj? – Nem látja? – Nem. – Nézzen rám, és nézzen a fényképre! Nem értettem. Eszter dühösen mondta: – Miért nem szóltak, hogy melyik fotómat tesz ki címlapra? Hogy ugyanabban a ruhában jöjjenek! Dilettáns! Iszonyúan meg voltam sértve, pedig éreztem, hogy igaza van. Lezajlott a megnyitó, a tévé is befejezte a felvételt. Pezsgővel koccintottunk, és akkor a bemondónő odajött hozzám: – Megbántottam? – Meg – feleltem –, de sajnos igaza volt. Nem gondoltam rá... Ha jól emlékszem, a TV Könyvbarát című alkalmi újság első számába – kései kárpótlásul – már az a fotója került, amelyiken a megnyitós ruhát viselte.

Az *Érdekes Könyvújdonságok* a különféle lapkísérletek mellett megmaradt bázislapnak: havonta adtuk ki. Két mellékletet(?) az addigra megalakult szakkönyvcsoportnak adtunk át: a *Műszaki Könyvtájékoztatót* és a *Közgazdasági és Jogi Könyvtájékoztatót* a szakkönyvcsoport vezetője, Doroszlai Feri és csapata szerkesztette.

Mindhárom lap még akkor is megjelent, amikor én először hagytam ott a könyvszakmát, hogy hivatásos újságíróként is – akkor már egykötetes szerző voltam – kipróbáljam magam.

A Versbarátok Köre

Minden propagandistának volt két-három kiadója, amelyekkel rendszeresen tartotta a kapcsolatot. Én lettem a Magvető és a Medicina témafelelőse, mondanom sem kell talán, hogy a Medicinát elhanyagoltam a kortárs irodalom kedvéért. A Magvető Kiadó a Nádor (később egy ideig Münnich Ferenc) utcában székel, az Artex székházában, ugyanitt volt az Élet és Irodalom meg a Kortárs szerkesztősége is. A folyosók megteltek az irodalmi élettel, valódi aktív írók és reménykedő dilettánsok ücsörögtek a kopott székeken. A Magvető propagandáját akkoriban *Fábián Zoltán* felesége, a kedves *Marika* csinálta, később oda került – miután a feladatok megsokasodtak – *K. Márta* is, hogy a Versbarátok Körét szervezze.

Akkoriban a versnek hatalmas tekintélye, mondhatjuk divatja volt, talán azért, mert az egyetlen lehetőség volt arra, hogy a világgal, a szocializmussal, a hatalommal szembeni elégedetlenséget kifejezze. Versben el lehetett mondani azt, amit nyíltan sohasem. A vers maga volt a lázadás. Emlékszem, amikor Baranyi Feri *Ballada az elkényeztetett ifjúságról* című kis lázadása megjelent, sokan forradalmi tettnek tartották. Lelkes ifjú feleségem az albérleti szoba ágyára állva szavalta a sorokat, és azt mondta, ez a vers forradalmat fog csinálni. A versben ilyen sorok voltak: „...üres hordófej kong ukázt nekünk. Nem lenne lassan helyén a helyünk?”

A hatalom, ha nem is jó szívvel, de tűrte. Bár háborgott. Emlékszem, még a világ legtisztességesebb kommunistája, Galgóczi Piroska is bosszankodott Baranyi opuszán. Amikor Feri egyszer meglátogatott az irodában (nyilván hogy elcsábítson egy pohár borra) a vers megjelenése után, Piroska a cserépkályhához támaszkodva mondta neki: – *Magára haragszom... Ezt a verset nem kellett volna megírnia.* Parázs vita alakult ki, sokan részt vettünk benne, s végül Piroska azt mondta: – *Nem igaz ám, hogy haragszom, csak igazságtalan velünk, idősebb mozgalmi emberekkel.* – *Nem Galgóczi Piroskáról írtam* – felelte Baranyi –, *hanem másokról, akik magasabban vannak.*

A vers nemcsak Magyarországon, másutt is a szókimondás fegyvere volt. Akkoriban hallottuk a hírt, hogy Jevtusenko, a szovjet költészet fenegyereke teltház előtt mondta el verseit a Luzsnyiki stadionban. A közéleti költészet soha nem látott virágkorát hozták ezek az esztendők, nem kis mértékben – érdekes módon – éppen a szabadság hiánya teremtette meg a költészet bizonyos fokú szabadságát. Csak bizonyos fokú, mert ha valaki túllőtt a célon, szilenciumot kapott: hónapokig esetleg évekig nem jelenhetett meg. (Akkoriban írtam Baranyi Feri barátomról és -nak a versparódiát: *Mert hősök voltam, aki sokat mertem, / s ha borkóstolóknak kicsit többet nyeltem, / egy volt csak a célom: ne higgyék el rólam, / hogy öncélből állok a talponállóban. / Hiszen nem vagyok már kényeztetett gyermek, az életek engem rugdalnak meg vernek.* = *Jól tudom, sok még a tennivaló, munka /és sokan harapnak ma még a torkunkba. / Nem mindig hajolnak előttünk istenek, / De köztünk rossz fiúk – kevesen – nincsenek. / Hát ezért kell a bor: gondolatot termel, / miként tengert táplál a vékonka csermel'. / S ettől leszek én költőben nagymenő: / én leszek a magyar Jevtusenkó Jenő.*)

A Magvető Kiadó a Versbarátok Köre szervezésére fölvette még Soós Zoltánt, az akkor nagyon népszerű költőt, máig barátomat, aki akkoriban szokatlan új műfajt teremtett, az úgynevezett lírai groteszket. Egyes verseit – például a *Pardont, A csajt vagy később a Dadogós Eta balladáját* – fiatalok ezrei szavalták. E. Fehér Pál írta Baranyiról és róla: ... *mind Soós, mind Baranyi olyan dolgokat mondott ki társadalmunkról, amelyeket mások alig-alig mertek tollukra tűzni, vagy ha ezt megtették, fölöttébb rejtett és bonyolult kódrendszerrel közölték a nagyérdeművel. Korai kegyvesztettségüknek is az volt az egyik oka, hogy semmiképpen sem akartak konformizálódni.*” Zolival kettesben jártuk a könyvesboltokat, a művelődési intézményeket, hogy mind több embert megnyerjünk a mozgalom szervezőjének. És közben persze a kocsmákat is nagy szeretettel látogattuk, néha úgy nézett ki az utunk, hogy egy kultúrház, egy kocsmá, egy kultúrház, egy kocsmá... (Később Zoli nem is tudta abbahagyni, pár évig alkoholista volt – erről nagyon őszinte versciklust is írt –, majd egy nagy megrázkódtatás után absztinenssé vált, most már több mint negyed évszázada egyetlen korty szesz sem csúszott le a torkán.)

Maga a kör a könyvesboltok köré szerveződött. Ha jól emlékszem, 120 forint volt a belépési díj, de ezt a boltban, ahol a tag kartonját nyilvántartották, le lehetett vásárolni, mégpedig 15% kedvezménnyel. A Versbarátok Köre toborzó prospektusa szerint „*A mai magyar költők műveit a tagok kívánságára a szerző dedikációval látja el.*” Ez úgy történt, hogy vevő kifizette a könyvet a boltban, s – ha a hegy nem ment Mohamedhez – a boltvezető eljuttatta a Magvető Kiadóhoz, a kiadó értesített a költőt, hogy dedikálni valója van, a költő becaplatott a Nádor utcába (amúgy is járt oda), aláírkantotta a nevét két-három kötetre, a kiadó aztán visszajuttatta a boltban. Ez nem volt valami sikeres szervezési módszer, elég sok galibát okozott. Mint ahogy problémákat jelentett, hogy a kör szervezői a tagoknak elővásárlási jogokat ígértek „*olyan költői művekre, amelyek a különleges érdeklődés folytán hamar elfogynak*” – ezt egyszerűen nem lehetett megvalósítani. Némi segítséget jelentett, hogy megjelent a kör újságja, *A Szép Versek Barátainak*, a Tájékoztató mellékleteként, s felhívta a figyelmet a következő időszak tervezett versesköteteire. Később az ÁKV koncentrált is a

versbarátok köre szervezését, s a szétaprózódás helyett a Szent István körúti bolt – akkortól Magvető Könyvesbolt – feladatává tette a tagok nyilvántartását.

Ami nagyon jó volt: az illetménykötet. Ezt minden tag, aki eleget tett vállalt kötelezettségének, díjmentesen megkapta. A *Szép versek* antológia nem került könyvárusi forgalomba, kizárólag a kör tagjai kapták. 1964-ben. A következő évre már bolti, áras kategóriába került, bárki megvehetette (a Költészet Napján – ez is akkortól való ünnep – és az Ünnepi Könyvhéten fél áron).

És ami még jobb volt: a költészeti műsorok sokasága. A Könyvklubban – de másutt is – nagyon sok költői estet rendeztek, köztük néhány egészen felejthetetlen is. Például azt, amikor *Csernus Mariann* megrázó erővel elmondta a börtönből nemrég szabadult *Zelk Zoltán* korszakos remekét, a *Sirályt*. Ott álltam, oldalt Zelk mellett, s azt láttam, hogy hatalmas és érdekes békaszeméből potyognak a könnyek. Úgy emlékszem, versbarát matiné volt az is az Irodalmi Színpadon – a mai Radnóti Színházban –, ahol *Sinkovits Imre* először mondta el *Vihar Béla Egy katona megy a hóban* című poémáját, de úgy, hogy utána feszült csend volt a nézőtéren, majd elemi erővel robbant ki a szünni nem akaró vastaps. Költő és előadó nagyszerű találkozásai voltak ezek.

Magam a fiatal költők estjére voltam a legbüszkébb. Azt szerveztem meg, hogy a fiatal költők mutakozzanak be a könyvterjesztésben dolgozó fiataloknak. *Jovánovics Miklós*, aki akkoriban az Írószövetség ifjúsági ügyeit mozgatta (azt hiszem, ifjúsági titkár beosztása lehetett), lelkesen fogadta elképzelésemet, és segítette is megvalósítani. *Soós Zoli* is segített rávenni kortársait, lépjenek fel honoráriumigény nélkül a könyveseknek. Az est várakozáson felül sikerült. Föllépett – nem biztos, hogy mindenkire pontosan emlékszem – *Bihari Sándor*, *Balaskó Jenő* (oly átéléssel mondta el saját versét, hogy a végén összerogyott a színpadon), *Baranyi Ferenc*, *Csanády János*, *Csoóri Sándor*, *Csukás István*, *Demény Ottó*, *Gyurkovics Tibor*, *Kiss Dénes*, *Ladányi Mihály*, *Soós Zoltán*, *Székely Dezső* (ő kollégám volt az ÁKV-nál és nagyon szép verseket írt).

Sok érdekes ismeretséget köszönhetek a Versbarátok Köre szervezésének. *Kassák Lajos* egy műsor szünetében írásaimról érdeklődött (felesége korábban a feleségem kedvenc matematikatanárnője volt), s én igen nagy tisztelettel, de félszegen válaszoltam az élő klasszikusnak, akit én – természetesen – korábban legfeljebb tankönyvek lapjairól ismerhettem. *Benjámin László* – *A Vadaskerti úttól a Calvin térig* című versének előadása után (már nem emlékszem, ki mondta el) – évődve fogadta prózaírói szándékaim elsorolását, s azt mondta, a könnyebbik végén fogom meg a dolgot. Nem értettem, csodálkozva néztem rá. – *A prózaírás semmi, nem kell hozzá tehetség, mint a vershez. Csak segg kell...* – Aztán megszánt, és megveregette a vállam. – *Nem kell engem mindig komolyan venni!*

Néha vidékre is eljutottunk. Például Debrecenbe, *K. Mártával*, *Váci Mihályt*, *Csoóri Sándort* és *Fodor András*t kísérve. Este az Arany Bikában adtak vacsorát tiszteletünkre a város vezető irodalmárai. Velünk voltak az Alföld munkatársai, szerkesztői is. Elborozgattunk, beszélgettünk. Váci fáradt mosollyal hallgatta a debreceniek beszámolóját. Rossz, beteg szíve le-lefékezte egyébként kamaszos lendületét. Hamar elfáradt, derűt mutatva a vállamra támaszkodott, mintha barátkozna, de észrevettem, hogy nem érzi jól magát. Kértem, bontsunk asztalt, menjünk levegőzni. Vacsora után derűs jókedvvel belvárosi sétára indultunk. Sikeres est után voltunk, mindenki feldobódva a fogadtatástól. Váci nem jött velünk, elfáradt. Alighanem április lehetett, tavasz-szagokat hozott a szél – s Csoóri a Nagytemplom előtt keringőzni kezdett Mártával. Sosem felejttem el a képet: Fodor András dúdolta a Strauss-keringőt, s Csoóri olyan lendülettel vezette partnernőjét, hogy a járókelők mosolyogva megálltak egy-egy pillanatra.

Pécsre is lejutottam szervezni. A Jelenkor akkor a Széchenyi tér egyik bérházában székel, *Tüskés Tibor* volt a főszerkesztő. Fölkért, írjak a Versbarátok Köréről a folyóiratba. Pécssett sajátos helyzet volt, a legszínvonalasabb könyvüzlet, a Pécsi Írók Boltja nem az egész országot eluraló ÁKV-hoz, hanem kisebb „ellenfeléhez”, a Magyar Könyv Kereskedelmi Vállalathoz tartozott. És vezetője, *Kende Sándor* író, későbbi kollégám a Művelt Népnel remekül szervezett. Míg a főtéri Móricz Zsigmond boltnak csak tíz körüli versbarátja volt, Kende Sanyinál már a harmincötöt is elérte a létszám.

Sanyi alaposan belevetette magát a szervezésbe, dedikálásokat, könyvbemutatókat, költő-olvasó találkozókat rendezett, mozgósította a város legjobb amatőr versmondóit. *Arató Károly* pécsi költő kísért el hozzám, a Libresszóba, ebbe a kellemes hangulatú kis helyiségbe (vagy inkább csak sarokba), amely az Írók Boltjában működött. Kicsit irigyeltem, mert Pesten, sokkal jobb körülmények között sem lehetett addig megszervezni egy irodalmi presszót, holott ott volt a Japán kávéház akkor is: a Könyvklub. Volt néhány próbálkozásom, hogy adjuk oda a nagyközönségnek irodalmi kávéházként, de nem sikerült, gyanítom azért, mert az ÁKV néhány magas rangú vezetője ott szeretett esténként ultizni, s őket zavarta volna a nagyobb és rendszeres nyilvánosság.

Kende Sanyinak Pécssett sikerült, ami nekem Pesten nem, az ő könyvesboltjába bejárt a környékbeli értelmiség, ott tanyáztak az írók, be-beugrottak egy kis dumapartira a túloldali színházból a színészek. Ezért lett a pécsi Versbarátok Körének szinte legendás híre a szervezők körében.

Hogyan szenderült jobblétre aztán a Versbarátok Köre – már nem tudom. Az biztos, hogy sok szerepe volt abban, hogy a verseskötetek soha előtte és utána nem látott magas példányszámmal értek meg ebben a kicsi országban. Az elhalás első biztos jele – ezt akkor is így gondoltam – az volt, hogy 1965-ben a Szép Versek antológia már bolti portéka lett, ha nem is közönséges, hiszen azóta is megjelenik a költészet napja és az ünnepi könyvhetek tiszteletére. De már nincs meg az a varázsa, ami akkor volt, amikor csak a „kiválasztottak”, a kör tagjai jutottak hozzá.

Lehet, hogy a szokásos hazai trehánytság – a nagy felbuzdulást mindig hatalmas tespedés követi – szüntette meg, de az is lehet, hogy a politika, mely 1968 után joggal találhatta veszélyes fegyvernek a költészetet és a tömegeket vonzó közönségtalálkozókat.

Nagyüzemi intermezzo

Amikor már úgy éreztem, mindent tudok, és minden túlságosan is kellemes körülöttem, eldöntöttem, el kell hagynom az ÁKV-t, ezt a kellemes, kissé andalító melegvizet.

Mint egykötetes szerző „íróilag” is szükségét éreztem a változtatásnak, az élet mélyebb, komolyabb megismerésének. Tapasztalatokat akartam szerezni. Na, szereztem.

Már nem emlékszem pontosan, kinek a közvetítésével – talán *Bános Tibor* lehetett, aki rendszeres vendége volt a propaganda osztálynak – bejutottam a Hírlapkiadó nagyhatalmú igazgatójához, *Csollány Ferenchez*, majd pár hét múlva hívtak, jelentkezzek *Dundics* elvtársnál, a személyzeti vezetőnél.

Dundics elvtárs – igencsak betonkemény elvtárs volt – kifaggatott, életrajzot kért, felhívta a figyelmemet a szocialista újságírói erkölcsre, majd – néhány héttel később – üzent, hogy van egy üres státusz a Ganz-MÁVAG Dolgozók Lapja szerkesztőségében.

Vállaltam.

A Kőbányai úton, a Ganz-MÁVAG főbejáratától balra hosszú, gyári sínekkel föltépett út vezetett abba a kétszintes épületbe, ahol a szerkesztőség is volt. Iszonyú körülmények között dolgoztak a gyári munkások, az öntvénytisztítók helyzete – hátukat a nyílt terepen vaskályha fűtötte, szemükbe pedig havat fújt a szél – a XIX. század eleji kapitalizmust idézte. Nem lehetett nem észrevenni.

A főszerkesztőm, *Müller Tibor* (nem azonos a tévéből akkoriban ismert Müller Tiborral), amikor ezt megírtam, kettétépte a kéziratot, és azt mondta: ez nem igaz. De ez később volt. Először meg kellett ismerkednem a szerkesztőséggel, és a munkával. Én a szakszervezeti rovatot kaptam meg *Tuli Jóskától* (az ő nevét ismertem, egy-két regénye megjelent), aki akkor már távozóban volt a laptól. Talán két hónapot dolgoztunk együtt. Hatalmas indulatok feszítették, ha véleményt mondott – s mondott szüntelen – Müller megremegett. Aztán Tuli félrevonult *S. Jancsival* szalonnázni. A szerkesztőség ilyenkor megtelt hagymaillattal.

Kikre emlékszem még? Két kolléganőre, *Évára* és *Ágnesre* (Ági édesapját ismertem, bejárt az ÁKV-hoz, mint a Népszabadság hírrovatának vezetője), kellemes kollégák voltak. Aztán volt ott egy fiatalember, *Sz. Miklós* (később színházigazgató), meg a szerencsétlen alkoholista *S. János*, és egy *Erzsi* nevű mézesmázos hölgy, aki később kifúrta Müllert, s attól kezdve elvesztette mézesmázosságát – és iszonyú pszichikai diktatúrát honosított meg a kis szerkesztőségben, állandóan a pártbizottság mumusával fenyegetőzve. (Akkoriban emelték ki a rokonszenves és fiatal agitprop titkárt, s helyette a vaskalapos *H.* elvtárs felügyelte a szerkesztőséget.)

A légkör amúgy is elviselhetetlen volt, különösen az ÁKV liberalizmusa után: a legsötétebb bolsevizmus jellemezte az egész Ganz-MÁVAG-ot. A vezérigazgató, a rettegett *Csergő* elvtárs már külsőre is olyan volt, amilyen a hatalom: pöffeszkedő, ostoba és vaskos. Egyszer utána akartam nézni, kik vannak egy nagyüzem vadásztársaságában. Érdekelt a téma, vajon hány munkás vadászik (a GM-nak saját vadászháza volt). Először csak csodálkoztam, hogy mindenki lebeszél a témáról, aztán lassan-lassan megértettem, hogy miért. A *Vörös Zászló(?)* vadásztársaság ugyanis a vezető elvtársak bulijait szolgálta, nagy eszemiszomok, növények színhelye volt a vadászház. A vezérigazgató – az üzemi pletykák szerint – nagy kan (vadkan) volt; több megunt és csoportvezetői kinevezéssel kártalanított (állítólagos) babáját magam is ismertem a nagyüzem különböző irodáiból. Hosszú nyugat-európai útjai (szakmai utak) is alkalmasak voltak arra, hogy egy-egy gyári pipivel elkísértesse magát. Itt, ebben a rettenetes közegben született tulajdonképpen a *Griff-licenc* című szatirikus kisregényem alapötlete, de a regényt – a Kádár-kori gazdaság, és szerintem máig is találó szatíráját – csak az oldottabb nyolcvanas években lehetett megjelentetni, addig mindenhol visszadobták.

Én igencsak kíváncsi voltam, meddig mehetek el. Naiv képpel kérdezgettem szakszervezeti mukit és pártakárkit, amíg főnöknőm magához nem rendelt, hogy hagyjam abba a vadásztársaság utáni faggatózást, mert előbb-utóbb baj lesz belőle.

Abbahagytam. Mégis volt nagy balhém, mégpedig egy ártalmatlan portré-interjúból. Mint a szakszervezeti rovat gazdája, rendszeresen kellett interjúkat készítenem *A törzsgárda tagja* című sorozatba. Ez úgy ment, hogy a vállalati szakszervezeti bizottság (valamennyien függetlenített munkatársak) valamelyik tagjától vagy éppen egy-egy gyáregység titkárától kértem tippet, javaslatot. Mert minden gyáregységnek (mozdonygyár, vagonygyár, hajtóműgyár, felvonógyár, hídgyár, acélmű stb.) saját függetlenített párt- és szakszervezeti titkára is volt természetesen (igaz, legalább 15 ezren, tehát kisvárosnyian dolgoztak az összevont nagyüzemben).

Ha jól emlékszem, a vagonygyár szakszervezeti vezetőjétől kértem éppen egy nevet, s egy idősebb embert ajánlott, aki irodában dolgozott, de valamilyen műszaki beosztásban. Megkerestem az illetőt, s elmondtam, miről szeretnék vele beszélgetni. – *Szívesen állok rendelkezésére.*

kezésére – mondta ő –, *de előbb el kell mondanom valamit. Amikor a háború alatt behívtak katonának, a felderítőkhöz soroztak be. A szovjet frontra kerültem, elfogtak, nagyon sokáig voltam fogságban, mert engem ott akkor kémnek minősítettek. De hangsúlyozom, nem kém voltam, hanem behívott hadköteles, csak éppen a felderítőkhöz besorozva. Két évvel ezelőtt rehabilitáltak. Ha akarja, behozom otthonról az erről szóló okiratot... Maga Brezsnyev írta alá. Ha ezek tudtával is közli az újság, amit rólam ír, hát kérem, kérdezzen.*

Kérdeztem, nem hittem volna, hogy ebből még probléma lesz. Azért – biztos, ami biztos – elmondtam a főszerkesztőnek, amit a *törzsgárda tagja* mesélt a múltjáról. Szerkesztőm azt mondta, ha megvan a rehabilitációról a hivatalos okmánya, nincs semmi gond a közléssel.

Az interjú megjelent – és pár nappal később kitört a botrány. Persze leginkább főnöknöm – aki pedig tudott a dolgokról – fújta fel a dolgot: *egy fasiszta kémről írtam portrét a lapban, nem is tudja, hogyan lehet elkenni a dolgot, amit ő kapott H. elvtárstól...*

Kértem, hozzon össze H. elvtárrsal, és majd én tisztázom magam és őt is. Nem engedte. Azt mondta, inkább bízzam rá.

Több következménye nem lett a dolognak, csak annyi, hogy azon túl minden írásomat többszörösen ellenőriztette.

Nem bírtam elviselni ezt a sztálinista légkört. Már nagyon elszántam magam, hogy továbbállok (nem volt könnyű, mert ha valaki nem áthelyezéssel, hanem felmondással lépett ki a munkahelyéről, komoly következményekkel számolhatott), amikor egyszer az utcán találkoztam *Zala Imrével*, az ÁKV nagy tekintélyű igazgatójával. Ez valamikor 1972 elején lehetett (februárban?), akkor már megkezdődött a könyvszakma nagyszabású átszervezése: az ÁKV-ról leválasztották vidéki boltjait s a Művelt Néphez csatolták, amely így a vidéki városok és ipari központok vállalata lett (addig – 1966 júliusától – a munkahelyi könyvterjesztés volt a főfeladata). – *Hogy érzi magát az újságnál?* – kérdezte Zala. – *Elég rosszul* – feleltem őszintén. – *Nincs kedve visszajönni a szakmába propagandavezetőnek?* – Csábítóan hangzik – mondtam fölcillanó szemmel. – *Na nem hozzám, nálam már van propagandavezető, hanem a Művelt Néphez. Beszéljen az Egrivel!* (A nagyszerű Egri Emillel, aki az ÁKV-nál a vidéki osztályt vezette, s most főosztályvezetőnek került át az új Művelt Néphez).

Két este tanakodtam, föl hívjam-e Egrit, de önérzetem nem engedte, hogy én kérjek, én sírjam vissza magam. A sors azonban segített. *Doroszlai Feri* kollégám és jó barátom hívott fel. – *Na, mi van, öcskös? Nincs kedved a Művelt Népnél dolgozni?* – *De van* – mondtam lelkesen –, *éppen a napokban mondta a Zala, hogy menjek oda osztályvezetőnek.* Doroszlai hangosan nevetett. – *Na, azért akkora ajánlatom nincs, mert a propaganda osztály vezetője én vagyok, de lehetsz a helyettesem. Na, beszélhetünk róla?* – *Én nem mennék helyettesnek sehova* – mondtam, pedig sosem kívántam vezető lenni –, *de ha te vagy a főnök, akkor igen...*

Így kerültem másfél éves kitérő után vissza a szakmába.

A Könyvjelző

1972 májusában bíztak meg a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat propaganda osztályának vezetésével. A dolog meglepetésként ért, olyannyira, hogy ott sem voltam, amikor kellettem volna. Kihasználva, hogy *Doroszlai Feri* barátom, aki a propagandavezető volt (engem helyettesül csábított oda februárban) végtelen igazgatótanácsi értekezleten ül, elmentem a Magyar Ifjúság szerkesztőségébe (sok tárcám, novellám jelent meg ott akkoriban), ott eldumáltam az időt, aznap már nem is mentem vissza a munkahelyemre, a Népköztársaság útjára.

Este otthon vacsoráztam, amikor csörgött a telefon. – *Hol az istenben voltál?* – dörögte Doroszalai. – *Kerestünk, hogy gyere át az igazgató tanácsra...* – Elmentem a Magyar Ifjúsághoz. *Baj?* – *Hát eléggé* – mondta Feri. – *Át kellett volna jönnöd az igazgató tanács elé, mert hogy holnaptól te vagy a propaganda osztály vezetője.* – *Micsoda?* – hápogtam. – *És te...?* – *Nekem a beszerzési osztályt kell átvennem...* Reggel gyere be korán, mert vár a főnök. – *És ha nem vállalom?*

De ez csak amolyan riszálás volt a részemről, rögtön tudtam, hogy elvállalom, ha másért nem, hiúságból, hátha bebizonyíthatom volt kollégáimnak, az addigra elfásult, rutinból dolgozó ákávésoknak, hogy egy kis lelkesedéssel és jó ötletekkel hegyeket lehet megmozgatni a könyvszakmában is.

– *Ne hülyéskedj* – dörögte Doroszalai –, *a főnök nagyon számít rád.* – *Jó, reggelig meg-gondolom...*

Persze alig tudtam elaludni. Amikor pár hónapja visszajöttem a szakmába, elsősorban az vonzott, hogy a *Főnök* – ahogy mindannyian hívtuk –, *P. Sándor* fiatal ember, éppen negyvenéves, kellően vagánynak látszik – s már az első beszélgetésünkön elfogadta koncepciómat az új típusú ünnepi könyvhétről, na meg a saját könyves újságra vonatkozó javaslatomat. Utóbbit – kísérletképpen – elég hamar elindítottuk: *Doroszalai Feri* megbeszélte *Széll Jenő* bácsival, aki akkor a *Könyvvilág* szerkesztője volt, hogy alkalmanként – ha jól emlékszem két havonta – *Művelt Nép*es mellékletet fogunk szerkeszteni. Osztályvezetői megbízásom idején az első szám már meg is jelent.

1972-ben kezdtem hozzá, és 1973 elejére – sikerült kiharcolnom *Varga Neubauer Sándor* segítségével, hogy a *Művelt Nép*nek, a vidék nagy terjesztőjének önálló újságja legyen.

Akkor már a munkatársam volt a felkészült, művelt könyvtáros, de nehéz és lobbanékony természetű *Polónyi Péter*, fölvevük *U. Andrist* (kicsit görcsös stílusban ugyan, de tisztességes recenziókat írt a Magyar Ifjúságnak, onnan ismertem), az MKKE-től (hogy eldugják a politika szeme elől) hozzám került dolgozni a szertelen tehetségű, ötletgazdag *Konrád Juli* (akkor *Konrád György* felesége, később *Lágh Júlia* néven ismert író) – szóval jó kis csapat. És segített, sokat segített *Varga Neubauer Sándor*, akkor nyugdíjba vonult vagy küldött igazgatóhelyettes, aki – talán fájdalomdíjként – a szerkesztőbizottság vezetője lett. Az idős, régi könyves – később megírta a magyar könyvkereskedelem történetét, s ma is többkevesebb rendszerességgel publikál szakmatörténeti cikkeket – nagy szeretettel segített összehozni a lapot, melynek *Könyvjelző* lett a címe, s első száma 1973 februárja körül jelent meg. (A dátum azért nem pontos, mert a lap sem közölt dátumot, csak év- és sorszámmal jeleztük a periodicitást. Ennek lapengedélyezési okai voltak. Nagyjából kéthavonként jelentünk meg, s ha jól emlékszem, a periodikáknak évi 8 szám felett kellett szigorúbb lapengedély). Az induló újság köszöntőjét *Fábián Zoltán* (akkor az Olvasó Népért mozgalom titkára) és *Czine Mihály* írta. A lap – szándékunk szerint – jó értelemben vett PR-magazin volt, a könyvterjesztők és vásárlóközönség közötti kapcsolatteremtés volt a célja. És persze olvasás- meg könyvpropaganda, hiszen az Olvasó Népért mozgalom kiteljesedésének éveiben voltunk, s akkor még hittünk az ábrándok megvalósíthatóságában: a könyv (olcsó volt, államilag dotált) évről évre keresettebb cikk lett, mozgalmi és rendeleti úton egyaránt támogatáshoz jutott. Gondoljunk például a könyves egyesülés és a SZOT elvi megállapodására, amelyben a munkahelyi könyvterjesztés támogatásának tették le az alapjait, mondván, nem kereskedelem, hanem társadalmi munka. (A lukácsi „különleges áru”).

A *Könyvjelző* – *Jordán Gusztáv* tipográfus kollégám – áldásos közreműködése következtében színes (pontosabban kísértőszínű) mélynyomású magazin lett, közölt könyvesbolti riportokat, bemutatott könyveseket, sokat foglalkozott könyvtörténettel (a magyar könyvnyomtatás 500. évfordulója jó alkalmat adott a múlt felidezésére). Sokkal mutatósabb, szebb lap volt, mint a

Könyvvilág – akkor már *Kristó Nagy István* szerkesztette, s némi irigykedéssel gratulált a maga megszokott éles, ironikus modorában a Könyvjelzőhöz. Propagandisztikus célzattal bemutatunk neves kortárs könyvgyűjtőket – a legtöbb interjút a *Könyveiről beszél* sorozatba *Mátyás István*, egyébként a Népszava munkatársa készítette (szegény, néhány éve öngyilkos lett). Beszélgetett (az első számban) *Koncz Zsuzsával*, *Pálffy Józseffel*, *Fehér Klárával*, a röplőpávás *Vass Lajossal*, *Szepesi Györggyel*, *Makk Károllyal*, *Avar Isván*nal, *Borsos Miklóssal*, *Bodza Klárával* stb. Én csak egyszer-egyszer vettem el a rovat terjedelmét szerkesztői jogkörömnél fogva, többnyire vállalati – ma így mondanánk – lobby-érdekekből, például amikor a Művelt Nép terjeszkedni akart Vas megyében, s nekem a megyei tanács elnökét, *dr. Gonda Györgyöt* kellett rábírnom interjúra. (Megjegyzem, sok betonfejű megyei és városi vezetőt ismertem meg Művelt Népes éveim során, de Gonda György lenyűgözött páratlan műveltségével, emberi tartásával, a művészetek iránti őszinte elkötelezettségével.) Nem a rovatban, hanem a lap más oldalain megszólalt nálunk *Czinke Ferenc* kiváló festő-grafikus, *Tamás István*, a Népszabadság munkatársa, *Törőcsik Mari*, az olvasáskutató *Kamarás István* (érdemes lenne a lap 3. számában közölt *Könyvheti tudósítás 2000-ből* című futurologiáját összevetni most a valósággal), *Bertha Bulcsú*, *Lakatos Menyhért*. Ennek a kedves, barátságos cigányírónak akkor jelent meg *Füstös képek* című nagyszerű regénye. Elkísértem valahol vidéken egy író-olvasó találkozóra. Az egyik hallgató – kissé megkeveredve – így tette fel kérdését az írónak: – Szeretném megkérdezni *Füstös elvtárs*tól...

A könyvterjesztő-kereskedő mesterség megbecsülését volt hivatott szolgálni *A könyvárus emlékkönyvébe* című rovatunk. *Varga Sándor* találta ki, a második számban ő írt tanulmányt *Egy könyvárus emlékkönyvébe 1848 január* címmel *Petőfi könyvárusáról*, *Számvald Gyuláról*, akihez a költő a cikk címadó versét írta. (Petőfi kalandos sorsú könyvárusa harcolt az amerikai polgárháborúban, majd diplomata lett, Japánban képviselte az Egyesült Államokat, s 87 évesen halt meg egy New York-i szállodában).

A könyvárus emlékkönyvét azután olyan szerzők tisztelték meg írásaikkal, mint *Féja Géza*, *Fodor András*, *Ortutay Gyula*, *Mocsár Gábor*, *Bor Ambrus*, *Pákolitz István*. *Féja Géza* azt írta egyebek között (ezeket a sorait kézírásával fakszimilében is közöltük): „*Volt idő, midőn attól tartottam, hogy a könyvesboltokban elszaporodnak a hivatalnokok. Kellemesen csalódtam, mert új nemzedék nőtt fel, ifjú férfiak és nők, kiknek szenvedélyük az irodalom. Szaporodnak a klasszikus könyvárusok méltó utódai.*” S mi ezt nagyon fontosnak tartottuk, mert úgy gondoltuk, a könyvközvetítés két testvércsatornája a könyvtári és a könyvesbolti terjesztés. Ami annyit is kell jelentsen: ugyanolyan megbecsülést kell kivínnunk a könyvkereskedőknek (tájékoztatásukért, műveltségükért) amilyen többé-kevésbé a könyvtárosoknak már kijár. Azokban az években valóban nagyot nőtt a szakma rangja, sok okos és művelt fiatal került a könyvkereskedelembé. (S ki tudja, hová tűnt el úgyszólván egy egész generáció 25 év után? Szinte írmagjuk sem maradt a szakmában. Pedig még mindig csak 45-50 évesek lennének. A rendszerváltást követő, elmebeteg módon indított, mindent szétverő privatizáció szórta szét azt a generációt is. A boltokat nem a műveltebb könyvkereskedők vették meg, nekik erre nem volt pénzük. Sokáig rosszabb kezekbe kerültek.) E rovatban közöltem az *idős Gyergyai Albert Gergely úr* című írását is. Kézírással küldte, öreges betűit nagyon nehéz volt kiböngészni. S mert csak kéthavonként jelentünk meg, leadtam szedésre. Vagy két hét múlva levelezőlapot kaptam az *idős tudóstól*: „*Igen tisztelt szerkesztő Elvtárs, szíves felszólítására küldtem egy cikket a „Gergely úr”-ról, de azóta, kb. 2 hete semmi hírem sincs, hogy közlik-e a cikkemet vagy nem. Ha nem, akkor igen kérem, tessék visszaküldeni, mert egyetlen kézirat, amelyet Önök kértek, tehát, ha nem közlik, visszaküldenék, mert ismétlem ez az egyetlen példányom, beteg vagyok és gépem sincs. Válaszát várja, sok üdvözlettel Gyergyai Albert 1973-X-20*”. Esküszöm, elfacsarodott a szívem, nehogy már én is olyan legyek, mint azok a szerkesztők, akikhez én kopogtattam kézirattal s akik oly fölényes nemtörődömséggel

fogadták próbálkozásaimat (s veszítették el olykor egyetlen példányaimat)! Azonnal válaszoltam az idős mesternek, s írását persze közöltük is a 73/7 számban. Hogyne közöltem volna, én éreztem megtiszteltetésnek, hogy kéziratot küldött a francia irodalom nagy tudósa, aki akkor éppen nyolcvanéves volt (nyolc évvel később, július 7-én, a születésnapomon halt meg).

Kértem – sajnos nem kaptam – írást anyai másodnagybátyámtól, Kardos Lászlótól (személyesen csak egyszer, futólag találkoztam vele). Rövid levélben válaszolt felkérésemre 1973 szeptemberében. *„Kedves fiam, köszönöm a megtisztelő felhívást, s alkalmasabb időszakban igyekszem írni lapotokba. Azért nem most, mert nem vagyok egészséges (csigolyarepedés) és feleségem is kórházban fekszik, többszörös műtét után. Ha rendbe jövünk, jelentkezem. Szeretettel köszönt Laci bácsi.”*

Volt egy másik állandó rovatunk is: *Ha én könyvesboltos volnék...* Írókat, újságírókat, neves személyiségeket kértünk fel, mondanák el, milyennek képzelik ők az ideális könyvkereskedelmet és kereskedőt. Bajor Nagy Ernő, kiváló újságíró és szenvedélyes könyvbarát népművelő hajlamának megfelelően *„arra törekednék, hogy boltom ne csak amolyan „hoci-nesze” üzlet legyen – írta. – Néhány vendégszék – sőt, uram bocsá’ még egy-egy fekete is – várná azokat a törzsvendégeket, akik társadalmi találkozóhelyeknek tekintenék a könyvesboltot.”* Tüskés Tibor – aki élete egy szakaszában tanította is a könyvárusokat – nagyon fontos dolgot írt le, utána sokszor idéztük, idéztem magam is. *„Megfigyelték-e már, hogy akinek még nem volt telefonkészülék a kezében, milyen nehéz egy üzenetet rábízni: Hívja föl ezt meg ezt a számot...? Könyvvásárlónak sem születik senki. Először mások olvasnak föl könyvből az embernek. Aztán maga megtanul olvasni. Aztán kötelező szövegeket adnak a kezébe. Aztán könyveket kap ajándékba. Aztán könyvtári olvasó lesz... A könyvvásárlás a tudatos olvasóvá válás talán legmagasabb foka. Az idegenkedés, a rossz beidegződés küszöbét is átlépi, aki benyit egy könyvesboltba.”*

Bíró Yvette filmesztéta (akkor már tartott szilenciuma, de Konrád Juli kért tőle írást, én pedig magabiztosan közöltem, közölhettem, hiszen engem illetve a szerkesztőséget senki nem értesítette arról, hogy Bíró Yvette nem publikálhat; utána kaptam néhány ejnyét, ennyi történt mindössze, de lehet, hogy némileg ez is hozzájárult a Könyvjelző 1975 évi megszüntetéséhez). Az ő képzeletbeli könyvesboltjában persze a mozinak is nagy szerepet szánt: *„Ott a helye a könyv mellett. A mozi a bolt aurájának fűtőeleme, elektromos feszültségének egyik forrása. Úgy képezem, megszakítás nélkül egész nap kellene a vetítőnek működnie – műsorán válogatás nélkül szerepelhetne minden: klasszikus és modern film, híradó és hirdetés. Az érdeklődő szabadsága, hogy annyit fogyasszon belőle, amennyi jólesik.”* Akkor még ismeretlen volt nálunk a videózás, ma már akad olyan könyvesbolt, ahol van ilyen házimozi – vagy egész nap bekapcsolva a tévé.

Bor Ambrus: *„Ha egy reggel hirtelen könyvesboltos lennék, új városrészben kérnék magamnak boltot, Kelenföldön, Óbudán, Csebokszári-negyedben, vagy Szombathely szép peremén, vagy Szolnok szélén. Azért is kérnék ilyen helyen boltot, mert az új városrészek hírhedt baja a járulékos beruházások elmaradása, az üzlethálózat-létesítés késedelmessége... De még inkább azért kérnék ilyen városrészben könyvesboltot, mert ezekben nemcsak a házak, a lakások újak, hanem a társadalom, a közösség összetétele is... Ott akarnék lenni az orra előtt a boltommal, a könyveimmel. Be akarnám csalogatni, becsalogatnám.”*

Az állandó rovatok közé tartozott természetesen a könyvismertetés. Könyvpremier volt annak a rovatnak a címe, amelyben hosszabb recenziókat közöltünk fontosabb vagy érdekesebb újdonságokról, természetesen figyelve a „kiemelt könyvek” listájára (hivatalos nevén: kulturális és politikai szempontból kiemelten propagálandó művek jegyzéke), amelyet a minisztérium állított össze elsősorban politikai, de nem kevésbé protokolláris szempontok

szerint. De jogunk volt – s erőteljesen éltünk is e lehetőséggel – magunknak is kiemelni egyes könyveket. Tehetséges, fiatal recenzenseknek adtunk teret, azt hiszem, itt jelentkezett első – legalábbis az elsők közötti – írásaival az akkor végzős egyetemista *Tarján Tamás*, *Reményi József Tamás*, ma neves irodalomtörténészek. Nehéz utólag kibogozni a szignókból, de majdnem biztos, hogy Tarján Tamás írt *Sarkadi drámáiról*, *Szécsi Margit Szent Búborék* című verskötetéről, Féja Géza *Visegrádi estéjkéről*, Mándy Iván *Fél hat felé* című novellaskötetéről, a *Fénytestű szerelmesek* című novella-antológiáról alighanem Reményi, mégpedig *Merényi József* álnéven, –íj- ként a *Ne mondj le semmiről* versantológiáról egyebek között.

A címlapok. Minthogy a *Könyvjelző* „*A Művelt Nép képes tájékoztatója*” alcímmel jelent meg, fontos volt a fotóanyag is. Külső és belső fotósok, grafikusok egyaránt dolgozhattak a lapnak (honoráriumkeret alig volt, többnyire könyvtulvánnyal kellett pótolnom a pénzhiányt), és gyakran merítettünk korábbi olvasásnépszerűsítő fotópályázatok anyagából. Olykor trükkkel is, azt hívén, a cél szentesíti az eszközt. Egy *Koncz Tibor* nevű fotósnak, aki az Óbudai Fotókör tagja volt, kezünkbe került egy kitűnő felvétele. Markáns, öreg arc, csupa redő homlokkal, ócska kalapban, mélyen elmerül a gyűrött Pesti Turf böngészésében, nyilván két futam között. A lovis lap helyére a Kozmosz Fantasztikus Könyvek egy kötetét (történetesen *Laczkó Géza Holdbéli Dávidját*) montíroztuk, ez volt 73/2 számunk címlapja. (Akkor még nem létezett számítógépes tipográfia, képszerkesztő szoftver, sokkal nehezebb volt ilyen trükköket megcsinálni, olykor a körömmolló segítségével). Sokan gratuláltak a kifejező képhez, s volt, aki a szocialista művelődés szimbólumát látta a fotóban.

Közben propaganda osztályvezetőségemről leköszöntem – ez 1974-ben volt – O. „áldásos” tevékenysége következtében, de – egy felcsattanás után meggondolva sorsomat – ott maradtam, mint sajtócsoporthoz vezető. De erről majd másutt. És szerkesztettem tovább a lapot.

1974-ben elhatároztuk, hogy bemutatjuk a legfontosabb vidéki régiókat, átfogó körképet adunk a könyv helyzetéről. A legelső persze Debrecen és vidéke volt, *Gábor Zoli* könyvkereskedő és költő (szegény, nagyon fiatalon vitte el súlyos cukorbetegsége) állította össze az anyagot. A következő évben Szolnokról (akkor az volt a könyvhét országos vidéki megnyitójának színhelye), majd Pécsről közöltünk összeállítást. Amikor az anyagot nyomdába adtuk – munkatársam, U. András gyűjtötte össze ügyesen – még nem gondoltam volna, hogy ez a lap utolsó száma. Elutaztam családommal nyaralni (ha jól emlékszem, a Művelt Nép balatonfüredi bérelt üdülőjébe), s amikor visszatértem, már a kezembe vehettem a 75/4. számot, a hetedik oldalán ezzel a közléssel: „*LAPZÁRTA UTÁN kapta kézhez szerkesztőségünk a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának értesítését a KÖNYVJELZŐ lapkiadási engedélyének visszavonásáról. A Minisztertanács határozatának megfelelően, figyelemmel a népgazdaság egészét érintő takarékosági elvekre, a Tájékoztatási Hivatal felülvizsgálta és módosította a sajtó struktúráját s ennek során határozott a lapengedély visszavonásáról. A Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat, a KÖNYVJELZŐ szerkesztősége és szerzői ezért ebben a néhány sorban búcsúznak hirtelen az olvasótól, megköszönve eddigi figyelmüket és abban a reményben, hogy a könyv, az olvasás és a könyvvásárlás iránti érdeklődésüket a lap hiánya nem fogja befolyásolni.*”

A közleményt az engem helyettesítő Konrád Julinak kellett megfogalmaznia, gondolom, százezerszer egyeztetve a főnökséggel a néhány sort. A könyvszakma több kisebb lapja szűnt meg a nyilvánosság háta mögött, a papírgazdálkodásra hivatkozó határozattal. Akkor szüntették meg *A Könyv* című szakmai folyóiratot is, melynek feltámasztására aztán már mint a MKKE alkalmazottja – 1977 után – tettem néhány eredménytelen kísérletet.

A *Könyvjelzőt* szerették az olvasók, és becsülte a szakma is. Igazgatóm, *P. Sándor*, akivel sok kisebb-nagyobb konfliktusom volt, s akiről gyakran úgy éreztem, rossz ságokra hallgat, de azért jó fej, tehetséges és ügyes, büszkén mutogatta a Magvető nagy tekintélyű igazgatójának,

Kardos Györgynek a levelét, aki azt írta a Könyvjelzőről: „a könyvszakma legjobb propaganda orgánumának tartom.” Pedig hát a Könyvvilág változatlanul működött.

Most már egyetlen könyves lapként.

Könyvheteim, könyvnapjaim

Sajnos a Könyvvilág mellékletének a szerkesztése meg *A Művelt Nép jelenti* című sajtószolgálati bulletin könyvnapj gyorsjelentései miatt én lettem a központi ügyeletes 1972-ben. Doroszlai Feri utazott szerte az országban, én meg bent ültem az irodában, és fogadtam a telefonon – s egy-két helyről már telexen – érkező könyvheti információkat.

Akkor Kecskeméten volt az országos vidéki megnyitó – ezt valószínűleg *P. Sándor* „belügy-minisztere”, *O.* erőszakolta ki kötődése révén (egyébként vásárhelyi volt), egy tehetséges család legkisebb gyermeke, nagyszerű fivérrel. Az alma messze esett a fájától, az öcs hataloméhes, undok bürokrata volt. Később, jóval később, amikor már el kellett mennie a könyvszakmából, a Színházi Intézet gazdasági igazgatója lett, „a legfőbb kerékkötő” – ahogy *Gobbi Hilda* írta róla emlékirataiban – de erről valószínűleg majd másutt.

Ezen a könyvhéten sok minden megvalósult már azokból az elképzelésekből, amelyeket magam is javasoltam még 1971-ben az *Élet és Irodalomban*, s tőlem teljesen függetlenül *Konrád Júlia* (később *Láng Júlia* néven a SZER munkatársa, majd 1996-ban könyvheti szerző) a szakmai folyóirat, A KÖNYV lapjain. Lényege: sokféle program, zajos-műsoros „habverés” a könyv, az olvasás érdekében. Tudniillik abban az évben igen balul sikeredett a könyvhét, s *Faragó Vilmos* az *És*-ben „Könyvheti köszöntő helyett” a balsikerek okát sorolta ünnepinek igazán nem mondható vezércikkében. Erre válaszoltam a következő számban. „Az egész könyvpropaganda – írtam egyebek közt – kopott estélyi öltözékben jelenik meg: fehér inget és nyakkendőt öltve. A könyvsátrak fölött tömjénillat lebeg, s még az ünnepi műsoroknak is gyakorta siralomház-hangulatuk van.... Pedig az irodalom Dionüszosz-ünnep is, nem ellentétes az életkedvvel, a vidámsággal, az emberiséssel. Több harsányságot kívánnék hát a könyvhét önpropagandájában. Miért ne lehetne a gyermekkönyvek sátra mellett folyamatosan bábelőadásokat rendezni – könyvheti kiadványok alapján? Miért ne lehetne naponta többször tizenöt-húszperces irodalmi műsor a Váci utcában?” Nos, azok a javaslatok, amelyeket 1971 június 5-én az *És*-ben fölvettem, 1972-ben – ez volt a Nemzetközi Könyvév – mintha elkezdtek volna teljesülni.

S én ebből semmit sem láttam, mert bent ültem az Andrássy úti (akkor Népköztársaság útja) irodában.

Hanem a következő években!

1973-ban Debrecen volt az országos vidéki megnyitó színhelye, és Debrecen kitett magáért. De ebben az évben nem is volt ez olyan nehéz, hiszen a nyomtatott magyar könyv 500. évfordulóját ünnepeltük, s sikerült elérni – akkor még nem tudtuk, hogy ez a lobbizás –, hogy minden a könyvről beszéljen. Megjelent persze a *Chronica Hungarorum* fakszimile kiadása is. Jó volt a könyvheti választék, a könyvheti listára olyan jelentős könyvek kerültek, mint *Áprily Lajos*, *Benjámín László*, *Illyés Gyula*, *Zelk Zoltán* verseskötetei, *Szabó Magda Szemlélők* című regénye, *Lénárd A. Sándor* három regénye egy kötetben, *Moldova György Titkos záradék*-a. Ekkor indult – persze Debrecenből, június 4-én, hétfőn, a kettőtől hatig kívánságműsorban – a Magyar Rádió irodalmi vetélkedő sorozata, a Könyvről-könyvért. (Később évekig magam is állandó forgatókönyvírója voltam az akkor még hetente többször jelentkező vetélkedőnek). A Gambrinus-közben – igazi látványosság volt – felállították a

hajdani vásározó könyvességre emlékeztető sátor élethű mását, ezen a debreceni antikvárium kínálta portékáit. Volt persze ünnepi műsor (a Hungária Kamaraszínházban), a helyi irodalmi színpadok szinte nonstop műsort adtak a könyvsátrak között. A *Tükör* című újságban „Egy vidéki könyvbarát” azt írta 1973 július 10-én: „Azt tapasztaltam, hogy kulturált eszközökkel és módszerekkel csalogatták az embereket a sátrakhoz. Az egyik helyen bábelőadás várta a gyerekeket, a másikon pedig öntevékeny színjátszók rögtönöztek műsort. Nagyszabásúan és látványosak voltak a debreceni rendezvények, és kiderült, hogy a város lakói éppúgy örülnek a könyvtucának, mint a fővárosiak.”

Hanem az igazi – talán nem vagyok szubjektív – mégsem a hetvenhármas, hanem a következő évi volt. Azt hiszem, *minden idők legsikeresebb könyvhete*, s nemcsak vidéken. Pedig akkor már vége volt a két évig tartó könyvünneplésnek, s addigra – különböző szakmai nézeteltérések, s főként O. elborzasztó tevékenysége miatt – eléggé konfliktusos viszonyba kerültem a főnökséggel. Ebben jelentős szerepe volt az én kollektív vezetési elveimnek éppúgy, mint liberalizmusomnak – s valószínűleg annak is, hogy nem érezhettem a Párt támogatását a hátam mögött, ui. minden kapacitálás ellenére sem voltam hajlandó belépni. Aki ebből most valami hősies politikai ellenállást vél kiolvasni, téved: szinte naiv módon hittem a nem megvalósult szocializmus igazságában, csak éppen azt gondoltam: azok a vén f...ok, barátom, *Baranyi Feri* szavaival „üres hordófejek”, akik ma vannak hatalmon, nem igazi szocialisták, nem valódi baloldaliak, de majd a mi generációnk felváltja őket, és akkor... Egyszer – fenét egyszer, többször, csak most ez jut eszembe –, amikor éppen, P. Sándor, az igazgató kapacitált a párttagságra, „*éppen az ilyen fiataloknak kellene bent lenni, hogy változtassanak a dolgokon*”, azt feleltem: – *Jó, én belépek, ha kirúgják onnan...* Nem mondtam végül nevetet, de P. is jól tudta, kire, kikre gondolok. Nem voltam erős vezető párttagság híján, ezt éreztem, annyira, hogy egy alkalommal azt mondtam az igazgatómnak: – *Én nem akartam osztályvezető lenni, ti akartátok. Most akkor befejezném, legyen vezető nálatok az, akinek éjszakai táncosnő volt az édesanyja Honoluluban. – Ez lemondást jelent? – Persze. – Jól meggondoltad? – Meg. – És akkor most elmész tőlünk? – Ha maradhatok, maradok, egyszerű előadóként, munkatársként. Csak az osztályvezetésből volt elegendő, mert ilyesmire sose vágytam.*

Sok mindenre gondoltam, de arra nem, hogy válaszként éppen O-t nevezi ki fölém vezetőnek. Ez történt. – *Ti félreismeritek O-t* – mondta felháborodott tiltakozásomra P. Sándor –, *majd meglátod, ha együtt dolgozol vele... Hidd el, rendes, jó ember, tulajdonképpen arany szíve van. Polónyi Péter* elhitte, majdhogynem örök hűséget esküdött neki. (Aztán alig két hét múlva már meg akarta verni.) Én gyanakodtam, de ott maradtam helyettesként és a sajtó-csoport vezetőjeként. Aztán O. hamarosan megmutatta igazi arcát: végül – hírlett – még P.S.-t is minden fórumon följelentette. De ez később történt.

A könyvhét előtt a vállalat vezetősége felosztotta maga között az országot, minden területen egy csoport- és osztályvezető vagy annál magasabb rangú központi ember vállalta a könyvhét szervezésének segítségét. Ez nagy ötlet volt P.S.-tól, mert valóságos versengés indult meg a fejesek között.

Én Debrecent, az előző évi országos vidéki megnyitó színhelyét és Hajdu-Bihart kaptam.

A debreceni boltvezetők – akik a magyar könyv évében amolyan „bezzeggyerekek” voltak az igazgatóság szemében, mostanra mintha kiestek volna a főnök kegyeiből, s nem is lehetett pontosan tudni, miért. Én viszont kivételes jó barátságban voltam – gondolom, mint régi ismerős – a jobb nevű könyvesekkel. Régi kollégám volt *Fazekas Csaba*, a szoboszlói bolt vezetője, *Kozár Lajos*, aki a Gambrinus-közi boltot (Móricz Zsidmond könyvesbolt) vezette, a nagybolt, az Ady (a hajdani Méliusz) vezetője, az örökös újító *Kovács Béla* – és persze *Gábor Zoli*, régi könyves szakember és nagyon tehetséges költő.

Az első megbeszélésünkön – ha jól emlékszem, Kozár boltjában – egy csomó elkeseredett, sértődött könyvessel találkoztam. Nemcsak a debreceniek voltak ott, bejött Hajdúszoboszlóról *Fazekas Csaba*, Karcagról *Centeri Laci* is. – *Újabban folyton bennünket csesztetnek, kimaradtunk a fizetésemelésből* – panaszták –, *és nem is tudjuk pontosan, miért haragszik ránk a főnök.* – *Stimmel* – mondtam –, *egy cipőben járunk. Annál inkább be kell bizonyítanunk, hogy olyan habverést, mint a debreceni lesz, sehol nem tudnak az országban rendezni a könyvhéten. Vegyük sorra, milyen kapcsolataink vannak iskolákban, művelődési házakban, amatőr együtteseknél...* – Megindult az ötletroham, alig győztük jegyezni a jobbnál-jobb elképzeléseket.

A legközelebbi alkalommal megkerestük *Gyarmati Kálmánt*, aki a megyei művelődési központ vezetője volt, országos híró, profi népművelő, s vele is egyeztettük azokat. Fölmentünk *Bényei Józsefhez* is, ő a megyei lapnak volt a rovatvezetője, és országos híró költő. Ő is teljes támogatást ígért a debreceni sajtó nevében, s ebben annál is inkább bízhattunk, mert Kozár felesége, *Erzsike* is a Hajdú-Bihari Napló munkatársa volt. Lassan-lassan kialakult az előző évi országos vidéki megnyitó helyszínének 1974-es, a korábbira rálicitáló, teljes könyvheti programja.

(Zárójelben gyorsan azért egy legendás kudarcról is. Nem emlékszem már, 73-ban vagy 74-ben történt, hogy – mint rendesen – külföldi vendégeket is hívtak a könyvhétre, ezúttal a lengyel irodalom három kiválóságát. A nevek már nem emlékszem, csak az biztos, hogy egyikük a neves *Stanislaw Dygat* volt. A lengyel delegáció rendben megérkezett a pályaudvarra, de ott senki nem várta őket. Mindenki tudott a szervezők közül az érkezésről, de minden szervezet azt hitte, egy másik a vendéglátó. A három lengyel író tanácstalanul várakozott, majd a legközelebbi vonattal, jogosan dülva-fúlva visszautazott Varsóba).

Egerben volt abban az évben az országos vidéki megnyitó. Szegény szerencsétlen *Halasi Pistával* (már akkor is keményen ivott, később úgy lett öngyilkos, hogy levetette magát lakótelepi utolsó emeleti lakása ablakából) többször jártunk Egerben, hogy előkészítsük a könyvhetet. A megnyitó napján – akkor már állt a színpad, készen volt a dekoráció – megjelent O., és valami tenyérbe mászó nagyképűséggel kötött bele mindenbe. Ott nyüzsgött a megnyitó személyiség, *Ortutay Gyula* körül, segített levenni róla a kabátot – és odaadta Halasinak: – *Vigyázz Ortutay elvtárs kabátjára.* Halasi – persze akkor is volt már benne jókora adag bikavér – ledobta a kabátot a könyvsátor mögött, és elment. Óriási balhé lett a dologból, fegyelmi elé citálták a könyvhét után, és ő így védekezett: – *Semmi sem történt, csak annyi, hogy Ortutay elvtárs ruhatári fogasnak nézett, de nekem fontosabb dolgom volt, hogy ne legyen fennakadás a könyvhéten.*

A fegyelmi bizottság halkan röhögött, s O. elvtárs paprikavörösen elrohant. Halasi enyhe szóbeli figyelmeztetéssel zárta a könyvhetet. Nekem is volt egy ütközésem O.L.-lél ott, éppen a dekorátoroknak segítettem a megnyitó színpadi díszletének összeállításában, mert nagy késésben voltak, amikor O. odajött, és valamiért ordítani kezdett. Úgy felhúzott – ritkán hoztak ki ennyire a béketűrésből – hogy felé hajítottam a kezemben tartott csípőfogót. Mindkettőnk szerencséjére – nem talált. – *Ezt még megbánod!* – sziszegte pulykavörösen, de legnagyobb csodálkozásomra ennek az incidensnek nem lett közvetlen következménye.

Talán azért nem, mert a debreceni könyvhétől mindenki el volt ragadtatva. Jó is volt az országos megnyitó helyszínéről továbbutazni Debrecenbe.

Azt hiszem, ilyen látványos könyvárusítás valóban nem volt még soha Magyarországon. A Gambrinus közben álltak a sátrak, s közöttük valóságos népművészeti fesztivál zajlott. Ott korongozott a nagyszerű fazekas-család fiatalabb mestere, ifjabb *Fazekas Lajos*, a népművészet mestere, volt szíjgyártó, kosárfonó, fölléptek citerások, tánccsoportok, zenekarok, és este,

a könyvhét minden estéjén tánczási muzsikára táncolt a könyvutca. (*Ifjú Fazekas Lajos* gyönyörű fekete madaras tálját ma is őrzöm, több költözködést is szerencsésen átélt).

A következő esztendő – a szolnoki megnyitó – a Damjanich udvarban hasonló volt tartalmilag és formailag is. A Damjanich udvar – a múzeum és a könyvtár sajátos hangulatú belső árkádsora valóban impozáns helyszín volt a könyvsátrak felállításához. A kaput a dekoratőrök nyitott könyvvé alakították, fölötte a Könyvudvar felirat díszelgett. Csinos diáklányok árultak az udvarban lévő árusítóhelyeken, s persze volt népművészeti bemutató, rengeteg dedikálás, író-olvasó találkozó. Akkoriban már azon is törtem(törtük) a fejünket, hogy ismét meg kéne újítani néhány ötlettel a könyvhetet, mert – bármilyen jó és sikeres is – lassan ez a formája is megszokottá, unalmassá válik. Mindenesetre a hetvenes évek közepéig – s némileg persze még azután is – a könyvnapok színes, érdekes, tarka kavalkáddá váltak, olyanná, amilyennek Supka képzelte 1929-ben, s ahogy én ábrándoztam róla – éppen távol a könyvszakmától, átmenetileg üzemi újságíróként – az ÉS-ben 1971-ben.

Aztán később másfajta kapcsolatom – is – lett a könyvhéttel. Említettem már egy helyen, hogy 1979-ben, a könyvnapok ötvenedik évfordulójára én írtam meg a könyvnapok történetét. Z. F. – bár tudta, hogy én e témába már alaposan beleástam magam, nem kis mértékben idős barátom, *Varga Neubauer Sándor* segítségével (rengeteg levéltári anyagot ő kutatott fel helyettem és nevemben), mégis mást bízott meg, egy könyvtári kutatót, aki viszont nem tett le jó munkát Z. asztalára. Hasznos volt az ő kutatása is, de igen egyoldalú, mert csak a sajtó tükrében – azaz a korabeli lapokban tallózva – próbálta összeállítani a könyvnapok történetét. Ez kevés volt, hiszen a könyvnap soha nem lehetett s nem volt független a társadalmi közegtől, a könyvszakma állapotától, ehhez a szakmai dokumentációkat is végig kellett böngészni. Az idő sürgetett, ezt használta ki kedvelt főnököm és barátom, *Baranyai Tibor*, amikor rávette Z-t, hogy kérjen fel engem a könyvnapok történetének megírására.

Akkor én már kutattam a témában, s erről egy-két cikket is megjelentettem – ezt Z. pontosan tudta –, s arra készültem, hogy mint az ELTE könyvtár- magyar tanszékének levelező hallgatója, e témából írom majd meg szakdolgozatomat, de erre még lett volna másfél évem. Nagy lendülettel vettem bele magam a munkába, ekkor szerettem meg igazán a könyvtári olvasótermek sajátos hangulatát, egyre mohóbb kíváncsisággal olvastam a régi lapokat, dokumentumokat. Különösen elbűvölt a korábban alig ismert *Supka Géza* sokoldalú tevékenysége, egyre többet tudtam meg róla, s egy alkalommal lányával, a művészettörténész *Supka Magdolnával* is elbeszélgethettem a nagyszerű polihisztorról (akinek tudomásom szerint még mindig vannak kiadatlan munkái a család birtokában). Dolgozatomban felhasználtam persze *Batári Gyula* kéziratát is, néhány helyen az ő munkájából is átvettem sajtószemelvényeket, de – mivel évek óta ebben a közegben éltem, s megörököltam az élete utolsó éveit az ÁKV-nál eltöltött *Szenes Lajos* bácsi, a régi, tapasztalt könyves könyvheti dossziéját is – sokkal többet tudtam a könyvnapok múltjáról bárkinél.

A könyv, mely végül a jubileumi könyvhétre megjelent a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése kiadásában, nemcsak az én *A könyvnapok ötven éve* című munkámat tartalmazta, hanem a hivatalos könyvnapi listák bibliográfiáját is 1929-től 1978-ig, *T. Környi Márta* összeállításában. Bár a vaskos kötet egyszerű kartonborítóval jelent meg, de védőborítóját és magát a könyvet a kiváló könyvművész, *Szántó Tibor* tervezte.

(A nemrég elhunyt Szántóról legendák sora él a szakmai köztudatban. Amikor a *Vizsolyi Biblia* hasonmása készült, laponként ellenőrizte a nyomatokat, s mert porosnak találta a papírt, nem engedte a könyvet addig tovább készülni, míg egy nagyobb női brigád laponként végig nem törölte a teljes kinyomott anyagot. Úgy mondták, ha Szántó azt képzelte el, hogy csikóbőrbe fog könyvet köttetni, azt is eléri, hogy kedvéért levágjanak akár egy ménest).

A könyvbe *Bojár Sándor* és *Sipos Imre* fotói kerültek. Bojár Sándor, a hajdani neves fotóriporter a harmincas évek végétől rendszeresen fényképezte a könyvnapok eseményeket, s szerencsére meg is őrizte a negatívokat. Az Egyesülés pályázatot hirdetett a jubileum tiszteletére könyvnapok dokumentumok felkutatására, erre jelentkezett Bojár is felbecsülhetetlen értékű anyagával. *Sipos Imre* – a szakma közkedvelt Imre bácsija – a Mezőgazdasági Kiadó főkönyvelője volt, s nyugdíjba vonulása után hobbijának, a fotózásnak élt, ott volt minden könyves eseményen. (Kár, hogy eljövetelem után hagyták szétesni az MKKE archívumát, komoly kincsek mentek ott veszendőbe. Például a hatalmas fotógyűjtemény, tele kuriozitásokkal.)

Tanulmányom – néhány apró tévedés mellett – lényegében mai napig is vállalható, annak ellenére, hogy a szakma felügyeletét ellátó miniszterhelyettes, *dr. Marczali László* két helyen saját kezűleg cenzúrázta (Rákosit idéztem szóban és egy fényképen is látható volt, ez háborította fel, pedig hát történelmi dokumentum volt, korjellemző.) A tévedéseim? Ez volt egyetlen írásom, amiben egy helyen 1956-ot *ellenforradalomnak* írtam le. Nem fogom a cenzúrára: abban a korban ez így volt természetes. Sokkal jobban röstellem, hogy néhány író – regénye címéből ítélve – anélkül, hogy bármit is olvastam volna tőlük, szélsőjobbboldalnak bélyegeztem. Itt kérek bocsánatot érte *Somogyvári Gyula* és az „angol beteg” *Almássy Miklós* emlékeitől.

Még mindig jobban jártam, mint *S. Pali* kollégám, jeles Ady-kutató. Ő szerkesztette a könyvnapok prospektust, s régi könyvnapok fotókkal akarta színesíteni, köztük egy Rákosit ábrázoló felvétellel is. Ebből Marczali botrányt csinált, és lerákosította – jókat röhögtünk ezen – a köztudottan antikommunista S.-t.

Visszatérve a könyvre és tanulmányomra: nagyon nagy sikere volt. *M(áriássy) J(udit)* írta az *ÉS* 1979. május 26-i számában: „Az évforduló alkalmából az olvasó kap születésnap ajándékot a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésétől, abban az 560 oldalas, adatokban, dokumentumokban gazdag, ízléses kivitelű kötetben, melyet 40 forintért megvásárolhatnak irodalmárok és könyvbarátok, írók és olvasók. Az „ünnepelt” könyvnapok életrajzát Köves József kitűnő monográfiája teszi mindenki számára izgalmassá. Munkáját és a szép könyvet előállító csapat többi tagjának értékes útmutatóit természetesen bővebb elemzés, szabályos recenzió illeti meg az *ÉS*-ben.”² Zay László így írt a *Nemzetben* június 3-án: „Látszatra a tanulmány a könyvnapok, könyvnapok, könyvnapok történetét tárja föl, de akarva-akaratlan igazolja, hogy betű és élet elválaszthatatlanok...”³ A *Magyarország* című tekintélyes hetilap (melyben annak az évnek az elején négy folytatásban tömören megírtam a könyvnapok történetét) május 22-én ezt írta: „Köves József tanulmánya vezeti be a kötetet.... Ebből pontos képet kapunk a könyvnapok magyarországi történetéről, az előzményekről, a társadalmi háttérrel... fontos kötettel gyarapodott a hazai könyvkiadás és könyvterjesztés története.”⁴

A múltidézés jegyében telt el a jubileumi könyvnap: érdemes könyvesek (akkor kivételesen közéjük soroltak engem is) jubileumi emléklakettet kaptak, a Könyvklubban (még létezett) kiállítás nyílt a régi könyvnapok relikviáiból.

Szép könyvnap volt, számomra különösen. Megkaptam a *Szocialista Kultúráért* kitüntetést Pozsgaitól, s máig is büszke vagyok rá: a kultúráért, a kultúra szervezéséért kaptam, függetlenül attól, hogy az szocialista vagy sem. (Amúgy pedig, ha volt annak a szocialistának nevezett társadalomnak valami érdeme, hát éppen a kultúra támogatása volt.)

Ki gondolta volna akkor, hogy néhány éven belül újra nagyot fordul sorsom?

² *Élet és Irodalom*, 1979. május 26.

³ *Magyar Nemzet*, 1979. június 3.

⁴ *Magyarország*, 1979. május 22.

„A Művelt Nép az Olvasó Népért”

A Művelt Nép – az Olvasó Népért. Ez a közhelyes jelmondat – mely, ha jól emlékszem – először egy ajándék művelúr könyvjelzőn jelent meg – az én „leleményem” volt. De tényleg kifejezett valamit.

1972-ben ugyanis ismét átszervezték a könyvszakmát, ekkor a korábban országos Állami Könyvterjesztő Vállalatból budapesti – Budapesten terjesztő – céget csináltak, vidéki boltjait át kellett adnia a korábban (1966-tól, egy korábbi átszervezéstől számítva) munkahelyi könyvterjesztéssel foglalkozó Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalatnak, így ez lett a vidéki könyvellátás gazdája. Mellettük harmadikként megalakították a Könyvértékesítő Vállalatot, amely a korábbi Szövetkezeti Könyvterjesztő feladatát átvéve az Áfész könyvesboltok, falusi boltok ellátója lett, másrészt a könyvtárellátással (Könyvtárellátó, becenevén Kelló) lett megbízva. A Művelt Nép fiatal, ambiciózus vezetőt kapott az akkor éppen negyvenéves P. Sándor személyében, aki nagy becsvággyal indította tevékenységét, s – főként eleinte – igen fogékony volt minden újra, amivel bizonyíthatta képességeit. Ő és a vállalat néhány vezetője halálosan komolyan meg volt győződve arról, hogy ez a jelszó valós tartalmat fed (ne feledjük: 1972-t írtunk). Nem egészen 3 hónapos ottlét után én lettem az osztály vezetője – 34 évem akkor poétikusan ifjú kornak tetszett ilyen magas poszton –, s P. Sándor már az első pillanattól keresett mellém valami – talán engem féken tartó – helyettest. Ti. én a régi, Jászberényi József vezette Művelt Nép maradék propagandistáit örököltem, tulajdonképpen rettenetesen bizalmatlan és konok csapatot, akikhez – legalábbis a többséghez – korbácsos vezető kellett volna, nem olyan liberális figura, mint én voltam. Az igazán tehetségesek akkor már elmentek a Művelt Nép propaganda osztályáról, mert csak átmenetinek tekintették a munkahelyet, amíg írói létüket nem tudják teljessé tenni. Korábban ugyanis ott dolgozott Sumonyi Papp Zoltán, Oláh János, Bereményi (Rózner) Géza, Mosonyi Aliz. Szóke Sándor, majd Várady László volt a vezetőjük, hasonlóan értelmes, ügyes propagandisták. Szellemes, jó csapat volt – de én már nem őket örököltem. Akadt köztük olyan engedetlen, önfejű asszony, aki egyszerűen nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy megváltozott az egész vállalat feladatköre, nem csinálhatja a korábbi koncepció szerint a feladatait – és volt a pártkapcsolatokra hivatkozó sunyi boszorkány, aki ott keverte a fekáliát, ahol csak lehetett. Ilyen közegben szinte természetes, hogy fiatalemberként egyetlen bizalmast választottam magamnak, egy fiatal nőt (később kiderült, hogy nemigen volt méltó erre, ő is kijátszott a hátam mögött). Mígnem egyszer P. Sándor magához kéretett, s elkezdte mondani, hogy vigyázzak, mert M. veszélyes lehet rám nézve; más titkárnőt kellene választanom. Addig mondta, míg le nem esett a tantusz: – *Értem... Szóval te azt hiszed, hogy a szeretőm?* – Pontosan. – *De hát esküszöm neked, hogy semmi közöm hozzá! – Tőlem lehetne –* felelte P. –, *de a látszat...* Mindenesetre áthelyezte tőlem egy másik osztályra az egyetlen viszonylag értelmes propaganda előadót (ma *marketing menedzsernek* hívnák). Helyette megengedte, hogy fölvegyem U. Andrást, aki munkára jelentkezett. Ismertem, a Magyar Ifjúság kultúrovatánál találkoztam vele néhányszor, egy időben fölváltva írtunk oda könyvkritikákat. Örültem neki, végre egy írni tudó ember, gondoltam. Ebben később kissé csalódtam, kiderült, hogy a profinak hitt Bandi meglehetősen görcsösen fogalmaz, rengeteget kell bibelődni a dolgozataival – viszont igen korrekt, őszinte ember, száz százalékgig tisztességes. Sokat kellett foglalkoznom vele, míg kialakult valamelyes stílári készsége, de az évek során – később elment egy szakszervezeti laphoz – kifejezetten jó barátok és bizalmas munkatársak lettünk. Ma is újságíró, mára egészen jól megtanult írni, éppen nemrég jelent meg könyve is.

Aztán egyszer fölhívott a „Főnök”: – *Jóska, megtaláltam a helyettesedet. Nagyon értelmes pasas. Most indult el tőlem, mindjárt átmegy hozzád.* (A központ az Andrassy út – akkor Népköztársaság útja – 21-ben volt, a mi szerkesztőségünk pedig a 16. szám alatt, ahol hajdan a Singer és Wolfner működött. Este volt már, őszi koraeste, éppen haza indultam volna, mert

vége volt a munkaidőnek, amikor bekopogott hozzám egy őszes hajú, sugárzó tekintetű, kifejezetten jó arcú férfi, és bemutatkozott: – *Polónyi Péter vagyok. Az igazgató elvtárstól jövök, és itt fogok dolgozni önnél.* Leültettem, helyet kínáltam. – *Igen, átszólt, hogy megvan a helyettesem.* Csodálkozva nézett rám: – *Nekem azt mondta, csoportvezető leszek.* Zengő, tiszta hangja volt, és gyönyörködtető szabatossággal fogalmazott. – *Az nálunk ugyanaz – feleltem.* – *Mondja, hány éves?* – *Negyvenegy vagyok.* – *Akkor te vagy az idősebb, mert én csak harmincnégy.* De tegeződjünk, hiszen kollégák leszünk, és remélem, jó barátok is. Elmosolyodott. – *Én is remélem, de tudnod kell, hogy én eddig minden főnökömmel összekaptam, volt, akit meg is vertem.* A sok szörnyű banya között egyszerűen gyönyörűség volt hallgatni ezt a furcsa férfit. – *Igen? Akkor te vagy az emberem* – ujjongtam –, *úgy érzem, baromi jókat fogunk veszekedni.*

Hosszú ideig így is volt – néha túlságosan is. Péter fantasztikusan felkészült népművelő-könyvtáros volt; remek retorikai képességgel, íráskészséggel megáldott, szenvedélyes közéleti személyiség. Akiket valamilyen – többnyire igazán nemes – ügy szolgálatába akart állítani, azokat lebilincselően igyekezett meggyőzni, fénylő szemében örök szenvedély lobogott (bár egyesek szerint az enyhe örület lángja). Én az ő megismeréséig is szerettem a munkámat és a könyvszakma világát, de a szakma elkötelezettjévé, bevallom, ő tett igazán. Lelkes volt és lelkesítő, ha az olvasásról, a könyvekről volt szó. Könyvtárosként a könyvközvetítés másik fontos tényezőjének tekintette a könyvkereskedelmet, s nagyobb műveltséget feltételezett a könyvterjesztőkről, mint amennyi volt bennük. (Hozzáteszem, a szakiskolán megismert leggyöngébb tanítványom is a szakma fénylő fáklyája lehetett volna öt-hat éve, a könyvkereskedők akkori mezőnyében.) Lelkesedése nem ismert határt, nehéz volt a realitás talajára visszarángatni, nem számolt – nem akart számolni – politikai és gazdasági falakkal. Hosszas, többórás munkámba került meggyőzni, hogy miért nem kivitelezhető egy-egy javaslata (naponta voltak érdekes ötletei), végül belátta igazamat, és elkeseredett. Ilyenkor elmentünk egy szomszédos vendéglőbe, megittunk egy-két korsó sört vagy néhány fröccsöt, ettől Péter ismét föllángolt, és előlről kellett kezdenem a meggyőzést. Végül elfogadta érveimet – másnapig. Így ment ez hosszú időn keresztül. Együtt jártunk az akkor éppen nagyon erőteljesen működő Olvasó Népért mozgalom programjaira, segítette az együttműködés kialakítását a különféle programokban, s ez nem volt nehéz, mert a mozgalom titkára *Fábián Zoltán* volt, aki igen jó írónak indult, de mert minden jó ügy szenvedélyes szervezője lett, írói vénája nem tudott igazán kiteljesedni.

*

Ha már említettem a nevét, teszek egy kis kitérőt. Fábián Zoli 1983 május 2-án halt meg, s máig szégyellem, hogy nem tudtam elbúcsúzni tőle, nem jutottam ki a temetésére. Z. F. és Baranyai Tibi mentek ki, ők kérték, maradjak bent az irodában, legyen ott valaki. Mégis én szégyellem, hiszen nekik csak protokolláris kapcsolatuk volt Zolival, nekem pedig személyes is.

Gyalázatos véletlen végzett vele, Leányfalun, otthon, a zebrán ütötte el egy autó, melyet egy részeg ügyész vezetett. Marikával, a feleségével ment volna át a túloldalra, amikor az Elvtárs, a szocialista igazság szolgálja beléjük hajtott.

Zoli ötvenhat éves volt.

Az utolsó években ritkábban hozott vele össze a sors, korábban munkám során nagyon sokszor. Nagyszerű ember volt, minden újra fogékony ő is, lelkes és lelkesítő. Jóakarata, segítő szándéka közsímmert volt – engem is végigkísért szerény pályámon, huszonéves koromtól negyvenig is talán.

Furcsa: a halála előtti vasárnap a Dunakanyarból hazafelé robogva jutott éppen eszembe, hogy ha két újabb könyvemből lenne nálam példány, most bezörgethetnék hozzájuk, hogy dedikáljam a köteteket, hálával és tisztelettel.

Tulajdonképpen egyike volt pályám nagyon kevés segítőjének. 1960-ban a budapesti KISZ felszabadulási novellapályázatán – ő volt a zsűri elnöke – dicséretben részesítette egy írásmat (ezen a pályázaton futott be Baráth Lajos és Bertha Bulcsú, utóbbi, ha jól emlékszem, A fűtőház messze van c. novellájával). Talán két évvel később találkoztam vele először személyesen. A Budapesti Mezőgazdasági Gépgyárba (vagy a Szállítóberendezések Gyárába? – hiszen ugyanaz, csak nem tudom, akkor éppen melyik nevet viselte), a Római-partra kísértem könyvpropagandistaként a Visszhang antológia (a Körképek elődje) néhány szerzőjét író-olvasó találkozóra. A kötet szerkesztője, Z. Szalai Sándor volt ott (ki gondolta akkor, hogy magyar klasszikusok kiadása ügyében sajtóbéli összecsapás lesz közöttünk másfél évtizeddel később?), aztán Szakonyi Karcsi, Kertész Ákos, Bor Ambrus, Tímár Máté, talán Fülöp János is – és Fábíán Zoltán.

Zoli a nevemről rögtön felismerte, hogy én vagyok az a pályázó. Dicsért és biztatott.

Újabb két év múlva már számon kért. Hol vannak újabb írásaim? És sürgetett. Aztán – amikor a Napjainkban, a Tiszatájban újra olvasott, elsőként sietett gratulálni vagy véleményt mondani.

Az Írószövetség titkára volt, s amikor egyszer a lakásgondjainkról beszéltem neki, azonnal segíteni próbált. Levelet írt a Fővárosi Tanács elnökhelyettesének, a VI. Kerületi Tanácsnak (ahol albérletben laktunk feleségemmel), mozgósított „egy tehetséges fiatal prózaíró” érdekében. Talán az ő levelei is gyorsították ügyünket: öt év albérlet után, 1967-ben szövetkezeti lakáshoz jutottunk.

1972-ben a Könyvjelző indításakor ő írta a beköszöntőt. Lelkesedett az olvasást népszerűsítő folyóiratért, sokszor dicsérte koncepciókat később is. Akkoriban – nem kis mértékben Polónyi Péter hatására – még én is hittem a Művelt Nép terveiben, én hoztam össze P. Sándorral, és Zoli, mint minden ügynek, amely az olvasást, a művelődést látszott segíteni, jó pártfogója lett.

Jártam vele az országban sokfelé, mindenütt szerették, örültek a jelenlétének. Olvasómozgalmi tevékenysége – említettem már – behatárolta alkotóerejét. Állítom, nagyon tehetséges volt – életműve mégis torzó. Még 1955-ben vagy 56-ban irodalomra fogékony osztálytársam, Matzner Gyuri hívta fel a figyelmemet Fábíán Zoltán Íme, Európa című könyvére. A Rákosi-évek bezártsága után ez volt az első terjedelmesebb írás, mely őszintén, becsületesen tekintett ki sorompóink fölött. Friss, lelkesítő munka volt. De Zoli keveset írt, lefoglalta a közérdek, az olvasónevelés, a népművelés. Száguldott, utazott keresztül-kasul az országon. Darvas József jól jellemezte 1973-ban, az olvasómozgalom konferenciáján, amikor a mozgalom szervezését az Ozorai példához hasonlította: néhány író futkározik fölemelt zászlóval körbe-körbe a hegyen, elől persze Fábíán Zoli, s odalent ezért azt hiszik, sokan vannak. A zárszóban – emlékszem – Darvas el is küldte Zolit: most már vonuljon el írni is! Zoli persze nem fogadott szót (mi is sokszor ösztököltük Magyarai Miskával), s csak sokkal később, talán 1982-ben vonult nyugdíjba írószövetségi funkciójából, de azután is ő maradt az olvasómozgalmi munkabizottság elnöke, s járta az országot a jó ügyek utazójaként.

Egy szegedi tanácskozás után – jut most eszembe – mennyire megharagudott rám! A Magyar Ifjúságot tudósítottam – a rendhagyó irodalomórákról volt szó –, Zoli volt a vita fő-főszereplője (Polónyi Péterrel és vele utaztunk Kecskemétre, Szegedre, Békéscsabára) – és a tudósításban egyetlen szó se esett róla. Nem az én hibám volt, a szerkesztő kihagyott egy teljes passzust. Zoli nem volt hiú, s nem elsősorban szereplésének méltatását hiányolta, hanem azt hitte, tendenciózusan másnak (még hozzá akkori mélyen megvetett főnökömnek) akarok hízelegni, hamisan az ő szájába adva az elhangzottakat. Hiába magyarázkodtam, nehezen békélt meg.

Tán két-három évvel később Tiszaroffon, a gyermekotthonban voltunk együtt Zolival, Juhász Róberttel (a Népfront osztályvezetője volt akkor) és Ratkó Jóskával. Könyvtárat adtunk át, ünnepélyesen. Este a nyíregyházi Szabolcs szállóban napfényszínű szatmári szilvapálinka mellett engedett föl irányomban ismét.

S azután még hány találkozás, hány út, főként Szabolcsban! Szerettem, becsültem, tiszteltem – s bosszantott, hogy elfecséreli idejét és tehetségét.

Pedig nem fecsérelte el igazán. Egyik utolsó katonája volt annak az íróseregnek, amelyik közügyekben akart az ország javára cselekedni – s nem demagóg jobboldali frázisokkal hatni a tömegekre. Nem Csurka és a hasonszőrűek gondolkodnak népben, nemzetben, hanem az olyan emberek, amilyen Ratkó Jóska vagy Fábíán Zoli volt. Azóta – ez Karinthy Ferenc szava a nyolcvanas évek elejéről – az irodalomban az irracionalisták kerekedtek felül. A közéletben pedig a melldőngető magyarkodás, pántlikás, csüddöngölős anyaföldezés – ezt is Cini írta naplójában, 1990-ben,- a nagyhangú nacionalisták.

*

De vissza a Művelt Nép propagandistáihoz. P. szeretett mindent állandóan átszervezni, újraindítani. Ehhez mindig fölállított valami új koncepciót – hiszen így lettem én is propagandavezető egy időre –, szervezeti módosításokat rendszeresen, mondhatni két-három hónaponként hozott, előfordult, hogy egy kéthetes balatoni nyaralás után úgy mentem be hozzá: – *Visszajöttem, és most szeretném tudni, hol dolgozom, és milyen beosztásban.* Azt hiszem, mindig sakkozott, s a folytonos személycserékkel valójában az volt a célja, hogy az ő hatalmát senki ne tudja megközelíteni. Amúgy elég vegyes érzelmekkel viseltettem iránta: szerettem a társaságát, jó humorát és vagányságát, tiszteltem valódi közgazdasági-kereskedelmi tudását (egy más korban biztosan nagy menedzser lehetett volna képességei alapján), de folytonos konfliktusba kerültem vele a napi munkák során, s elég sok fegyelmi büntetést is bevasaltam tőle.. Folyton nevelni akart, naponta éreztette, hogy – Salamon Béla mondásával – *övé a labda.*

Propagandavezetői beosztásomból történt lemondásom után – említettem – P. éppen azt az O.-t nevezte ki a helyemre, aki lemondásom fő oka volt. Mint az igazgatási osztály vezetője – vállalati főrendőr – intézkedéseivel, áskálódásaival fokozatosan elszívta döntéskészségemet, szarkeveréseivel folytonos konfliktusba kergetett. Mégis maradtam, bár fenntartásokkal. Dr. O. ekkor taktikát váltott: eljött velünk borozni, házibulira U. A. szükségülködésére, hogy maga mellé állítson bennünket. Pétert átmenetileg sikerült is. Dr. O. úgy adta elő *Péter elképzeléseit*, lekapva szarukeretes szemüvegét, s mélyen belenézve hallgatója szemébe, hogy barátomat megfogta, s nagy lelkesedésében örök hűséget esküdött neki. Ez a hűség persze nem tarthatott sokáig, hamarosan ismét konfliktusba keveredtek, és Péter elkerült a propaganda osztályról. Azt mondta neki az igazgató, hogy meg kell szerveznie a mezőgazdasági szakkönyvszolgálatot. (Pár évvel a rendszerváltás után egyszer találkoztam volt igazgatómmal, beszélgettünk az aktuális politikai eseményekről. Éppen nagy vezetőleváltások zajlottak, s Sándor felháborodva mondta, hogy bosszantja a dolog. Engem is dühített, de halkan megjegyeztem: – *Azért én is ismertem egy igazgatót, aki rendszeresen átszervezett és leváltott...* Mire Sándor: – *Ez igaz, Jóska, de te tudod a legjobban, hogy az egzisztenciája soha senkinek nem forgott veszélyben.*)

Akkoriban Péter rettenetesen rideg volt velem, alig köszönt vissza, ha összefutottunk. Egy alkalommal Halasi Pista becsábított egy Majakovszkij (Király) utcai borozóba. Ott összeháztalálkoztunk Péterrel, éppen az ajtóig kísért valakit. Nem volt mit tenni, kényszeredetten köszönt, én kértem, maradjon velünk, és hoztam három pohár bort. Koccintottunk. – *Nos, Péter – néztem rá –, itt az alkalom, hogy elmondd, mi bajod van velem!* Polónyi Péter a táskájába nyúlt, elővett egy noteszt, és föllapozta a K-betűnél. – *Köves... Itt van... Nem álltál*

ki mellettem azon a megbeszélésen, ahol... És elkezdte sorolni a „bűnlajstromomat”. Mindegyikre tudtam magyarázatot adni, jelentéktelen apróságok voltak, s végezetül Péter meg is békült. Nem sokkal később – több volt feleségét ismertem meg néhány hónap alatt – elment a cégtől. Újra házasodott, és a gödöllői múzeum igazgatója lett. Egyszer még találkoztam vele, talán 86-ban Besztercebányán. Állt a sarkon, új – negyedik? – feleségét várta, aki bement az áruházba vásárolni. Lelkesen köszöntöttem, örültem, hogy viszontlátom, de ő meglehetősen ridegen köszönt vissza annyi év után. Én akkor már otthagytam a kiadói egyesülést, erre utaltak szemrehányóan szavai: – *Hallom, cserben hagytad a szakmát, Z-t. – Nem, Péter, a szakma és Z. hagyott cserben engem.*

Kétkedve hallgatta. Azt mondtam, látogasson meg egyszer Szadán, a telkünkön, nagyon közel van Gödöllőhöz, ott majd hosszabban elbeszélgethetünk. Ebben maradtunk.

Sosem láttam többet. Csak unokatestvérétől – aki Péter első feleségével élt boldog házasságban – tudom (Gyula ugyanis kollégám volt a Rádióújságnál), hogy Pétert pár év múlva autóbaleset érte, súlyos, maradandó sérüléseket szenvedett. Valamikor a kilencvenes évek elején halt meg.

Kalandozások kora

A legjobban ezt szerettem: utazni – ha csak a hazán belül is. Lelkesen jártam vidékre, még többnapos utakra is mindig kapható voltam. Külföldi kiküldetésfélét ugyanis csak egyetlen egyszer kaptam az Egyesüléshez kerülésem előtt: 1973-ban jugoszláviai szakmai tapasztalat-cserére mehettem *Egri Emillel*, aki akkor a Művelt Nép igazgatóhelyettese volt. S mert a Vajdaság vidékies könyvesboltjaiban sok tapasztalni valót nem találtunk, a kedves és barátságos Fórumosok közbenjárásával lementünk Dubrovnikba, hogy megkóstoljuk a gyönyörű tengert. Akkor még béke volt arrafelé, és a dalmát város kövei tükörként fénylettek. Persze, saját pénzen, mindenféle hitelek segítségével jártam külföldön: Lengyelországban többször is, egyszer Zakopanében együtt nyaraltunk *Jerzy Andrzejewskyvel*, s kihasználva az alkalmat, *Somló* (ma *Szászi*) *Julival* közösen interjút kértünk az ES-nek a nagy lengyel írótól.

Szerencsével – lottó négyes! – már a hatvanas évek végén eljutottam Párizsba, Nizzába is. Görögországba pedig E.G.M. barátommal és családjával mentünk 1976-ban (négy felnőtt és két kilencéves gyerek), Neufeld Robi barátom meghívására. Ezt most azért szúrom közbe, mert az érdekes kanyarokat tevő élet furcsaságait jól szemlélteti. Az előtörténet: egy-két évvel korábban E.G.M. a feleségével Svédországban járt. A stockholmi magyarokkal egy társaságban – mert hajdani ÁKV-s titkárnőnk fia akkor kint élt – szóba került a nevem, s egy férfiú megkérdezte: – Nem a Rózsák terénél lakott ez a Köves Jóska? – De igen... Na, mert osztálytársak voltunk a Hernád utcai általánosban. Ő volt Neufeld Robi, aki már akkor „globalizálódott”: egy svéd, aki pesti magyar zsidó – görög feleséggel. Azonnal fölvevük – ismét – a kapcsolatot több évtized elszakadás után, s rávett, ők úgyis az anyósánál nyaralnak, utazzunk mi is Görögországba. Robi Athénban az állomáson várt minket, s nagy örömkialtással üdvözöltük egymást hajdani csúfnevünkön: – Szevasz, Kutya! Szevasz, Töci! Robi és felesége azóta is jó barátunk, Robi több könyvet írt svéd nyelven (1956-os menekülésének regényes történetét is), az egyik magyarul is megjelent közreműködésemmel: *Fékezz, vagy csődbe jutsz!* Volt a címe, s igen tanulságos volt az akkor induló magyar kisvállalkozások számára.

A külföldi utaknál nem kisebb kaland volt számomra Magyarország. Minden zugát bejártam, Zalaegerszegtől Nyíregyházáig, Miskolctól Pécsig és Szegedig. A Művelt Nép az átszervezés előtti cégtől, tehát a régi Művelt Néptől örökölte a rendhagyó irodalomórák intézményét. Ez

valóban *irodalomóra* volt, többnyire középiskolában, s annyiban *rendhagyó*, hogy – a vállalat propagandakeretéből honorálva – nem a magyar szakos tanár, hanem többnyire egy pesti irodalomtörténész és egy kortárs író tartotta. F. Mártának hívták a vállalat propaganda előadóját, aki ezeket az órákat szervezte rendkívül lelkesen, de makacsul a saját szűk körére támaszkodva, s hiába fizette a Művelt Nép, ő a vállalat érdekeivel sehogy sem akart törődni. Nekem jutott az a feladat, hogy a rendhagyó irodalomórákat valahogy közelebb hozzam a cég érdekeihez. Hogyan? Ha olyan jeles írókat és költőket honorálunk és viszünk vidéki városokba, mint mondjuk *Sánta Ferenc*, *Szeberényi Lehel*, *Raffay Sarolta*, *Kamondy László*, *Páskándy Géza*, *Nagy László*, *Csoóri Sándor*, vagy az erdélyi balladagyűjtő *Kallós Zoltán*, és olyan irodalomtudósokat mint a prédikátorokhoz hasonlóan szépszavú *Czine Mihály*, *Bata Imre*, legalább annyi visszatérüljön a vállalatnak – itt kezdődött a *szocialista piár* –, hogy a város vezetőivel is találkozzanak, szóljon róluk s általuk rólunk is a megyei sajtó. Én megpróbáltam Márta szűk körét kissé kitágítani, első kötetes íróknak is lehetőséget adva a közreműködésekre. De túlzottan beleszólni nem tudtam és nem is akartam munkatársam dolgaiba, inkább csak közvetíteni próbáltam közte és a főnökség között. Nem sok sikerrel, és ebben a főnökeim irodalmi „botfűlősége” éppúgy közrejátszott, mint kolléganőm makacssága és értetlensége.

Elkezdtem én is járni az országot – olykor egyszerre több városban is szerveztünk rendhagyó irodalomórákat, író-olvasó találkozókat. 1973 márciusában a szegedi Tömörkény Gimnáziumban *kulturális együttműködési megállapodást* írtunk alá (a magyar könyvnyomtatás évfordulójának tiszteletére persze). Az iskola a könyves akciók segítségét ígérte, a vállalat az iskola rendszeres könyvellátását vállalta (még jó, hiszen ez volt a feladata és az érdeke), és persze újabb és újabb rendhagyó irodalomórák szervezését jelentős írókkal, irodalomtörténészekkel. *Czine Mihállyal* és *Szeberényi Lehellel* zajlott le az óra, a gyerekek élvezték. (Később kiderült, ez a megállapodás ugyanolyan szocialista tohuvabohu volt, mint a szocbrigádok kulturális vállalkozásai, sosem lett belőle semmi.)

Többször utaztam *Czine Mihállyal* és *Kamondyval*. Kamondyt azóta – mint annyi korán elment kortársát – szinte elfelejtették. Pedig remek novellákat írt. Amikor személyesen megismertem, már nagyon sokszor olvastam azt a novelláját, melyet még Tóth László néven publikált először, s melyben egy pingpongmeccset írt le a háborús időkben, drámaian. Ha jól emlékszem, *Az utolsó játszma* volt a címe. Laci, aki eléggé zárkózott, mondhatnám érdes ember volt, *U. Andris*sal és velem hamar feloldódott. Egyszer arról faggattuk, tud-e az író pingpongozni, ha már egyszer erről a sportról írja egyik legsikeresebb novelláját. Kamondy dicsekedve azt mondta: majdnem válogatott szinten. Andris rendszeresen járt pingpongozni valahová, és elcsalta Kamondyt is. Nem voltam ott a meccsükön, másnap kérdeztem, mi volt, s Andris szinte bocsánatkérően azt mondta: – *Nagyon megvertem. Nem baj?*

Még egy emlékem van Kamondyról. Czine Miskával és vele voltunk Szekszárdon, rendhagyó irodalomórán. Ahogy ez rendszeres volt, a jól sikerült óra után – ahol Czine a kortárs magyar elbeszélőkről beszélt, és Laci illusztrálta ezt saját novellájával – a magyar szakos tanár meghívott minket a hegyre, a borpincéjébe. Megittunk két-három pohár jóízű vörösbort, majd visszasétáltunk a könyvesbolthoz, ahol a kocsí várt minket. A tanár útközben találkozott egy fess ősz úrral, bocsánatot kért, és pár percre megállt vele beszélgetni. Nekünk is bemutatta az urat, váltottak még néhány szót, majd az ősz férfiú tovább vonult. – *Anyósom szeretője* – mondta magyarázkodva vendéglátónk. – *Remek cím egy vígjátékhoz!* – kiáltottam fel. Kamondy villámgyorsan a zsebébe nyúlt, és kivett egy forintot. – *Megveszem!* – *Te voltál a gyorsabb* – mondta Czine –, *de Jóska fedezte fel a címet...* – *Rendben* – nézett rám Kamondy. – *Ha öt évig nem írom meg, a tiéd lehet.* Nem írta meg. Családi konfliktusokba keveredett, Fodor Mártának panasolta el bűjät-baját rendszeresen, Márta higgasztani próbálta, de

Kamondy – úgy láttuk – lelkileg megzavarodott. Még annak az évnek az őszén öngyilkos lett. Negyvennégy éves volt akkor.

Jó pár évvel később írtam egy kétrészes bohózatot, *A feleségem szeretője* címmel. Sosem mutatták be, nem is igen házaltam vele (Baranyi közvetítésével a tévé szórakoztató osztályán kötött ki, üzentek, hogy érdekli őket a darab, de ezzel el is aludt), én se erőltettem, játszadozásnak éreztem a munkámat, melynek *nyári tejszínhab két részben* alcímet vagy műfaji megjelölést adtam, s csak évek múlva döbrentem rá, hogy végül is a Kamondytól örökölt címet használtam, némileg átdolgozva.

Volt a Művelt Nép vezetőinek – ma úgy mondanák, *menedzsmentjének* – olyan ábrándja is, hogy ne a könyvesbolton kívül legyenek ezek a rendezvények, hanem bent az üzletben. Igen ám, de erre alkalmas könyvesbolt nemigen volt az országban. Azt találtam hát ki, hogy a televízió akkori népszerű külpolitikai műsorainak mintájára *Irodalmi Fórumokat* kell rendezni a könyvesboltokban. Előre meghirdetjük, ki lesz a vendég, ki kell tenni egy urnát, s az író az urnába előre bedobott kérdésekre válaszol, esetleg egy-két részlet is elhangzik a program színesítéséül. Így – gondoltam, s joggal – húsz-huszonöt perc alatt ugyanannyi élményhez jutnak a bolt törzsvevői, mint más esetben egy másfél órás író-olvasó találkozón, és ennyi időt állva is ki lehet bírni, ha igazán pergő a program.

Veszprémben, majd Szombathelyen próbáltuk ki a bolti fórumot *Merényi Judittal* és persze *Baranyi Ferivel*. Judit versmondással kezdte, aztán én közvetítettem (felolvastam) a közönség kérdéseit. Baranyi tömören de frappánsan válaszolgatott. Sikeres volt a dolog, a közönség észre sem vette, hogy *negyven* percet végigálldogált. Szombathelyen hasonlóképpen sikeres fórumot rendeztünk, a kísérletnek aztán mégsem lett folytatása, mert a Művelt Nép – mint annyiszor – átszervezte a propaganda osztályát, s a következő garnitúra már új, egészen más ötletekkel nyüzsgött a vezérkar körül. Doroszlai Feri barátom, aki a beszerzési osztályt vezette akkor, gyakran mondta: itt kétféle nő dolgozhat: repipipi és strapatyúk. Hát a folyton változó összetételű propagandán strapatyúk nemigen volt, mert hamar kimarták volna a repipipik. Akik közt még olyan – valóban csodaszép – nő is volt, akit olykor magunkkal vittünk egy-egy vidéki tárgyalásra a mindenféle megyei elvtársakhoz, de megkértük, lehetőleg ne beszéljen, csak mosolyogjon. S bizony: sokat segített néma mosolyával, hisz az elvtárs(ak)nak majd kigúvadt a szeme.

A cég sokszor segítette távoli falvak, kisvárosok könyvellátását is. Nem önzetlenül, a segítség (műsorok, könyvcsomagok) nyomán sok nagyközségben nyílt nem sokkal később könyvesbolt, amelyet a helyi tanács kedvezményes díjjal adott oda a cégnek. Valahogy így jutottam el 1973 júniusában a tyukodi portyára is: műsorokat, rendhagyó irodalomórákat ígért a Végh Antal által előterjesztett program. Anti segítséget kért a vállalatomtól: adjunk könyvet Tyukodnak, rendezzünk könyvvásárt, és közben támogassuk a Csapatot: a *Szocreált*. A Real Madridra hajazó szó az írók futballcsapatát jelentette, azt hiszem, *Moldova Gyuri* találta ki, később két csapatot is hívtak így, merthogy az írók – akik közt elég gyakori az ellentét – egy idő után kettészakadtak, Moldova-féle és Végh-féle csapatra. Moldovánál többnyire „urbánus” írók játszottak: *Csurka* – igen, akkor urbánusnak számított – volt a kapus, és akkor még a legnagyobb barátságban együtt rúgta a labdát a zsidó *Mezei Andrással*, persze Moldovával, a liberális *Szále Lacival*, aztán *Farkas Lacival* (Új Írás), *Kenessei Andrással*, *Módos Péterrel*. Végh Anti csapatában: *Mócsi Ferenc* (Sántha Ferenc fia), *Döbrentey Kornél*, *Rózsa Endre*, *Utassy József*, hirtelen az ő nevük bukkan fel az emlékezet homályából, néha *Simonffy András állt a kapuban*. Olykor-olykor (rajongtam a fociért, de abszolút tehetségtelen voltam), ha nem volt ki a létszám, én is beálltam tíz-húsz percre, vagy egy félidőre.

Arra se nagyon emlékszem, kik voltak ott azon a bizonyos tyukodi portyán. Ami biztos: egy *Kónya Imre* nevű fiatal jogász, és Tivadar Pál ügyvéd erősítette többek között a csapatot, mint

„szakíró”. Ott volt a buszban Rózsa Bandi, Soós Zoli (akkor még erősen ivósan), Veszprémi Miklós, Döbrentei, Simonffy, Szalay Pál... Volt még két lány is, csak az egyiknek a nevére emlékszem: Guth Zsókanak hívták, és a Femina FC gólkirálynője volt. Velünk utazott egy koromfekete néger diák is, egészen fiatal kölyök, talán húszéves, csak törve beszélte a magyart.

Végh Anti fantasztikus szervező volt már akkoriban is. Mikrobuszt bérelt – ő maga a feleségével saját Daciáján jött mögöttünk. Addig a csapatkapitányságot Veszprémi Mikire bízta, és – szokása szerint – szónoklatot tartott, hogy a két meccs végéig mindenki legyen sportszerű, ne igyon szeszt, mert aki piál, azonnal kizárja a csapatból.

Alig indultunk el, Soós Zoli (mondom, akkor még aktív piás, most már több mint negyed százada nem iszik szeszt) kihúzott a zsebéből egy üveg pálinkát. Óvatosan húzogattunk belőle az úton, hogy ideiglenes csapatkapitányunk, aki elől ült a bajuszos sofőr mellett, észre ne vegye. De az üveg – ahogy az italkedvelő írók felfigyeltek az illatra, egyre előbbre keveredett, s Veszprémi „Nyizsi” éppen hátrafordult. – *Gyerekek, ne hülyéskedjete, mert Anti dühös lesz!* – kérlelte a társulatot, hiába. Akkor lemondóan sóhajtott: – *Adjatok egy kortyot nekem is!* Az ivás tehát legalizálódott. Soós hamarosan bolsevik mozgalmi dalokat kezdett énekelni. Én Döbrentével beszélgettem. Kornél minden mondata gunyorosnak tűnt, talán a – nekem modorosnak tűnő – hanghordozása miatt. Nem régen ismertük egymást, ezért meglepett, hogy arról beszél, mennyire rokonszenves vagyok neki, s nem tudtam, gúnyolódik-e vagy komolyan gondolja. De azt hiszem, őszinte volt, csak a stílusában volt valami manír, valami fölvet, mesterkél.

Valahol Szolnokon túl járhattunk már, amikor hatalmas csattanást hallottunk előttünk. Buszunk leállt, kívülről Végh Anti nyitotta ránk az ajtót: – *Fiúk, gyertek menteni! Hátha még segíthetünk!* Egymás után ugráltunk le, csak egy író maradt a buszon (nem mondom meg a nevét): megijedt. Mert a látvány – csak akkor vettem észre, mi történt, amikor már az úton álltam – iszonyú volt. Egy Zsiguli rohant bele az előtte dőcögő Trabantba. Roncsok, vér, vér és vér. Az előttünk álló, összetört kocsiban a hátsó szélvédő üveg szilánkjai között egy három év körüli kislány üvöltött, csurom vér volt ő is. Szinte megvadulva rohantunk oda Simonffyval, kiemeltük a gyereket a kocsiból, leállítottuk, őrjöngve lehúztam róla a felső ruhát – mások vére fröcskölte össze, az ijedtségen kívül más baja nem történt.

Már sokan voltunk, mások is megálltak segíteni, hozták a sérülteket, s végigfektették őket a földön. Egy fiatal asszony – nem tudott mozdulni, alighanem a gerince tört ketté – alig hallhatóan kérdezte: – *A kislány?* – *Semmi baja* – mondtam gyorsan, határozottan. – *Papa?* – *Egy kicsit megütötte magát.* Az asszony megkönnyebbülten sóhajtott, és elájult.

A papa az úton feküdt, hatalmas vértócsa közepén. Nem tudtam, él-e még egyáltalán. A másik kocsiból egy test lógott ki élettelenül.

Szörnyű volt. És az eső is eleredt, elég sűrűn hullva a kiterített sebesültekre.

Megvártuk, míg Karcagról megérkezett a mentő, csak akkor szálltunk Végh vezényszavára vissza a buszba. – *Most kéne valami ital* – mondtam borzongva. Állandóan a véres jelenet volt a szemem előtt. Szerencsére kiderült, hogy másnál is van pálinka, s hamarosan eléggé ittas lett a társaság. Soós előhúzott iszákjából (mindig azt mondta, azért hord iszákot, mert ő *iszákos*) egy rendőrségi kézilámpát, s megmutatta, hogy nemcsak világít, szirénázni is tud. Attól kezdve megállás nélkül szirénázott, miközben rugós bicskájával hadonászott jobbra-balra. – *Én leütöm ezt az örültet* – mondta dühöngve Kornél, de nem mozdult meg. Ő is ittas volt, de benne részegen is maradt valami magasabb rendű elegancia.

Délután Hajdúböszörményben volt az első meccs. Székelyhídi Ágoston fogadta a csapatot – ő Végh Anti rokona, úgy tudom –, s rögtön a pályára mentünk. Soós, Simonffy meg én nem

játszottunk – tehát többször elmentünk a pálya csehójába inni valamit. Egy helyi csinos kis tanítónő csapódott hozzánk, s mert hűvös szél fújt, elkérte a pulóverem. Simonffy adta rá, s maga is alábújt (nem mintha fázott volna, hanem mert elég begyes volt a lány).

A meccs – amennyire figyeltük közben – a böszörményiek fölényében telt. Már 2:0-ra vezettek, amikor női labdarúgóink egyike, a centert játszó Guth Zsóka belőtte a Szocreál vegyescsapat szépítő gólját. Ez lett a végeredmény. Utána gyors író-olvasó találkozó a helyi presszóban (s persze megint konyak), majd tovább, nehogy túl későn érjünk Tyukodra.

Kollégiumi szálláson kaptunk ágyakat. Hatalmas termék voltak, Végh Antiék egy akkora hodályban szálltak meg, amelyben legalább tizenhat emeletes ágy volt. Nekem szerencsém volt, odébb volt egy kisebb szoba, négy vagy ötágyas. Soós Zoli került még ugyanoda, Kónya Imre – rájuk emlékszem leginkább, de enne oka van.

A helyi téész kitett magáért. A falunak volt egy komoly szabadtéri színpada, előtte vályogból építettek könyvsátrakat, ott folyt a dedikálás hatalmas csinnadratta, a helyi romák megállás nélküli muzsikálása mellett. A színpadon monstre műsor volt Végh Anti szervezésében: megérkezett Pestről Hacsek és Sajó (*Kibédy Ervin és Hlatky László*), énekelt az első sikereit arató *Bódy Magdi*, *Szűcs Judit*, *Vincze Viktória*. Soós Zoli, aki szinte profi versmondó is volt – persze ittasan – a *Dadogós Eta balladája* című versét szavalta, Végh Anti konferált és felolvasott, Utassy Joe két drámai tömörségű verset mondott el, én a többször bevált humoros önéletrajzomat olvastam fel, tetszett a tyukodiaknak. A műsor után a helyi téész hatalmas vacsorát adott a „pesti írók” és más művészek tiszteletére. Birkát, borjút, disznót vágtak, folyt a bor és a sör, igazi *bolse vita* zajlott, hatalmas énekléssel, még földön ülve is danászva. Amikor aztán szép görögdinnyéket tálaltak fel – jóval a dinnyeszezon előtt – Végh Anti felpattant: – *Ne egyen senki! Ezek le akarják etetni a csapatot a meccs előtt!*

De akkor már senki nem figyelt rá, az írók iszonyúan részegek voltak.

Amikor vége volt a lakomának, és visszamentünk szállásunkra, Soós Zoli észrevette, hogy a faluban lakodalom van. Néhányan felkerekedtek, hogy megnézzék a lagzit (nyilván még tovább akartak inni). Közben a szeszgőz a kollégiumon belül is dolgozott néhány majdani tananyagban. Az egyik futballista-lány éjszaka felébresztette Antit: – *Végh elvtárs! (Így!) Végh elvtárs! Ébredjen! Meg akarnak....* (ő kimondta, én nem teszem). Végh Antal mély álomból riadhatott föl, mert azt dünnögte: – *Had’ akarják!* Mire a lány kétségbeesetten: – *De öten vannak!* Na, erre már Végh is fölpattant, és kirohant rendet teremteni a folyosóra. Két följazott legényt eltiltott a másnapi focitól, hármat meg gyöngéden rábeszél az alvásra. Pattogása a mi szobánkig hallatszott.

Alig aludtam el, óriási ordítózás ébresztett fel, megjöttek a *lakodalmások*. Könnyörögtem, hogy maradjanak csöndben, aludni akarok, de ennek az lett a vége, hogy nekem támadtak, és egyikük – ki gondolta az elázott ügyvédről akkor, hogy két évtizeddel később belügyminiszter és vezető politikus lesz? – nagy harciasan verekedni akart. Két másik szobatársam fékezte csak meg.

Végh Anti értett a szervezéshez: valóságos kis tyukodi SZUR-t rendezett. Nagy csinnadrattával vonultak fel a csapatok, szép számú közönség előtt. A Szocreál vendégekké lépett föl, a két focista lánnyal, és középen egy magas, koromfekete néger fiúval, aki ugyan egyáltalán nem tudott focizni, viszont ilyen még kétségtelen, nem láttak a kelet-magyarországi faluban. Gyenge és másnapos volt a csapat, némelyik játékos alig állt a lábán a dárídós este következtében. A tyukodiak három góljára az írók „vegyescsapata” csak eggyel tudott válaszolni. Azt is – úgy emlékszem – megint csak Zsóka rúgta.

Hazafelé a buszon megint előkerültek az italok. Hosszú, iszonyúan hosszú volt az út Budapestig. Kívül-belül piszkosnak, ápolatlannak éreztem magam. Órákig fürödtem, hogy lemossam magamról az út mocskát.

Mentem azért máskor is a csapattal. Egy alkalommal Nyíregyházára utaztunk, vonaton. Előzetesen úgy jelezték a programot vendéglátóink, hogy a meccs után a Móricz Zsigmond Színházban lépünk fel irodalmi esten. Megérkezésünk után a csapatot a megyei pártbizottság tanácstermébe terelték, ahol egy *Ekler* nevű ideológiai titkár fogadott (fogadott?, leült velünk szemben a pulpitusra) bennünket. Körülbelül azt közölte, hogy ebben a megyében nagyon nem szeretik a magyar írókat, mert folyton botrány van körülöttük. Elsősorban Végh Anti miatt prüszköltek a megyei elvtársak, csak pár éve jelent meg híres-hírhedt penészleki riportja, az *Állóvíz*, majd szociográfiája, az *Erdőháton*, *Nyíren*, a Magyarország felfedezése sorozatban. Antit akkor Darvas József védte meg, s az esetről írt egy drámát is, az volt a címe: *A térképen nem található*. Miskolcon mutatták be, s az ország minden részéből fölkerekedett az értelmiség, hogy lássa ezt a darabot, mielőtt „leveszik műsorról.” De nem vették le, éppen nem működött a cenzúra, sőt, később Pesten is bemutatta a Madách.

Ott ültem a pártbizottság tanácstermében, mellettem *Mócsi Feri*, tehetséges prózaíró, meg – ha jól emlékszem, *Rózsa Endre*, *Kiss Benedek*, *Sziládi János*, *Simonffy* és *Döbrentei*. Talán *Utassy* is? *Ekler* elvtárs kinyilatkoztatta: mit szabad nekünk és mit nem, amíg a megyében tartózkodunk. Végh tiltakozott, vitatkozott az ideológiai titkárral, egyszer föl is pattant, hogy akkor mi hazautazunk – aztán lehiggadt ő is, meg a pártvezető is. Kompromisszum született: a színházat nem adják, nem kell akkora közönség a fiatal íróknak, de engedélyeznek – lássuk jóindulatukat – egy találkozót a főiskolán. A meccs eredményére nem emlékszem, de a főiskolára igen. A főigazgató, *Margócsy József* ügyesen gondoskodott arról, hogy lehetőleg szűk kis termet kapjunk, ahová nem fér be túlságosan sok hallgató. Volt, aki nagyon kemény szavakat mondott fogadtatásunkról, de a diákok körében azért kissé lecsillapodtak a kedélyek, s az éjszakai vonattal már megnyugodva tértünk haza, s inkább csak azért dühöngtünk, mert vendéglátóink – vagy Tóni? – megspórolták a hálókocsi-jegy árát. Egy hálókocsi peronján vacogtunk hazáig – hajnalig.

Voltam a Szocreállal még „külföldi” partyán is: Szencen szálltunk meg, egy hangulatos halastó partján, romantikus vendégházban, másnap bementünk Pozsonyba (akkor jártam ott először, és megszerettem ezt a várost), majd Dunaszerdahelyen játszottunk a szlovákiai magyar írók-pedagógusok vegyes csapata ellen (én csak tizenöt percet, mert ennyire futotta állóképességemből), aztán egy nagy színházteremben, teltház előtt adtunk műsort. Megint azt a kis humoros írást olvastam fel, amellyel mindig siker arattam. *Önéletrajz* volt a címe, *A griff licenc* című könyvemben előszóként – a korábbi változathoz képest bővítve – megjelentettem.

Elég rövid írás, ide másolom.

Budapesten, a VII. kerületben születtem 1938-ban, mint ezt A 206563 számú anyakönyvi kivonatom tanúsítja. Középiskoláimat közepesen végeztem 38/1955-1956 szám alatt.

1956-tól dolgozó ember vagyok, 541-es törzskönyvi számmal végzett újságíró. Házasságkötésem alkalmából az A 215 413/folyószám 1382(1962) házassági anyakönyvi kivonat boldogtalan tulajdonosa lettem, feleségemet A 226178-nak hívják, keresztneve – papírai szerint – Folyószám 1133/42.

Fiúgyermekem C 701738, törzskönyvi száma 4527/1967, tehát már nagy legény.

Iskoláimat jeles eredménnyel 70/38/71-gyel fejeztem be, néhány éve 1 380707 0168-nak is hívnak.

Munkámért megkaptam a V-107/68 számú Kiváló Dolgozó kitüntetés viselésére jogosító igazolványt, valamint az 1-263-213/74 számú szigorú igazgatói figyelmeztetést.

Irodalmi munkásságomról is valamit. A 67.020090/1-et (alcíme If 781 –c– 6870) tizenhat éve adták ki, az ISBN 963 11 3001 0-át egyszerre lehúzta és dicsérte a kritika, az ISBN 963 253 573 1 ürügyén pedig nézetek csaptak össze a sajtóban.

Tulajdonosa vagyok a 40102 OTP törzsszámú szövetkezeti lakásnak, s a vele járó 43 706 forint adósságnak. Postai irányítószámom 1105, telefon 774-664, a közlekedésben pedig S 86104 vagyok, kombinált bérlet.

Amint önéletrajzoknál szokás, most alá kellene írnom... De a nevem... Sajnos egyre ritkábban jut eszembe.

Ennyi. Mindig, minden író-olvasó találkozón sikert arattam a kis humoreszkkal, de Duna-szerdahelyen hangos röhögés fogadta. Akkora, hogy én is elröhögtem magam a színpadon. Végh Anti felsuttogott a pulpitus mögött: – *Ne röhögj!* Erre a többiek is hangos röhögésbe kezdtek. Utánam *Döbrentey* következett – volna. De drámai erejű versét nem akarta közvetlenül énutánam felolvasni, amit nem csodáltam. Végh gyorsan megváltoztatta a „műsort”, legyen utánam némi átmenet a drámai végkifejlet felé.

Anti országos visszhangot – és országos botrányt – kiváltó futballkönyvét is egy Szocreál-meccs után dedikálta nekem. Mányban játszott a csapat (olyan vendégjátékosokkal kiegészítve, mint a Salgótarján NB I-es játékosa, Valuch Ernő), de kevesebben jöttek el a vártnál a játékosok közül, így én, aki általában csak tizenöt- húsz percet fociztam, csak hogy jogosultságot nyerjek az író-olvasó találkozókon való részvételhez, kénytelen voltam mindkét félidőt végigjátszani. Pontosabban a másodikat már csak asszisztálni, hiszen nem lévén edzésben, a hajtást nemigen bírtam. Nem dicsekvésből mondom: lőttem egy kapufát is. Véletlenül, persze.

Ezért írta Anti unyi tanyáján a *Miért beteg a magyar futball?* amerikai kiadásába 1979 április 1-jén, hogy „*Köves Jóskának 90 perces talponállásának emlékére!*”.

Azok a hetvenes évek

Egy kicsit összekeveredtek már bennem azoknak az éveknek az eseményei. Az biztos, hogy O. végül összerúgta a patkót a főnökkel, följelentette mindenütt, ahol csak lehetett, hallo-másból tudom, hogy P.-t aztán *Drucker Tibor* mentette meg. S ha így volt, jól tette, mert P. – minden hibájával együtt – sokkal pozitívabb figurája volt a könyvszakmának, mint a fertőzött lelkületű O., aki a hírek – s másutt említettem: Gobbi Hilda tanúsága – szerint attól kezdve a színháztörténeti kutatások területén fejtette ki kártékony tevékenységét.

Utódjául P. a Népfront munkatársát, *Magyari Misit* választotta. Misi nem volt lángelme, de jó szándékú, tiszta ember, szeretetre méltó és kedves. Nem dolgoztam a „keze alatt”, mert akkortól én már az úgynevezett „*Sajtó önálló csoport*” – ilyen volt akkor a hivatalos nyelv – vezetője voltam (ma talán *szóvivőnek* mondanák), közvetlenül az igazgató keze alá tartozva. Szerkesztettem a *Könyvjelző* című lapot, a cég sajtóbulletinjét, ennek *A Művelt Nép* jelenti volt a címe, s a benne közölt híreket sokszor átvették a megyei lapok is. Akkor nálam dolgozott *U. Andris* és *Konrád Juli*. A többiek Magyari Miska osztályán dolgoztak, az ő csoportvezetője lett *Halasi Pista*. Az az osztály – részben derék Miska barátom emberi erényei, ám vezetői gyengéi, másrészt a cég egyre kuszább állapota miatt – állandóan fluktuálódott, emberek tűntek fel és el, egynapos lángelmék arattak dicsőséget majd buktak el, csinos cicababák jelentek meg, lettek az ilyen-olyan vezetők barátnői, majd hirtelen eltűntek az

életünkből. Mi Konrád Julival és U. Andrissal viszonylag békés egyetértésben csináltuk a lapot, amíg – vélem, némileg Juli otléte miatt is – meg nem szüntették. T.i. mi voltunk a vállalat „kis ellenzéki csapata”. Én mert védtem és kedveltem őket, ők mert valóban azok voltak minden porcikájukban. Főként Juli, akkor Konrád György író felesége, gyermekei anyja. Amúgy én akkor csak „vállalatilag” voltam ellenzéki, mert sokszor megkérdőjeleztem főnököm módszereit, taktikázását, nem dőltem be minden ötletének. S ha lehurrogtak vagy fegyelmit kaptam – pontosabban írásbeli figyelmeztetést többször is – dohogtam, csökönyösködtem, mondtam a magamét, persze mindhiába. A politikában én inkább a szocializmus megreformálhatóságában bíztam, kicsit Baranyi Feri barátom, meg Ladányi Miska, Soós, Ratkó költészetének hatása alatt. De állítom, csak nagyon kevesen voltak akkoriban – a hatvannyolcas bevonulás okozta sokk ellenére sem – igazán ellenzékiek a mi korosztályunkból. Utólag persze nagyon megszaporodtak aztán. A Kádár rendszer a hatvanas évek második felében viszonylag kellemes közegnek tetszett, különösen azoknak, akik körülnéztek szomszédainknál is. Hogy létezik nálunk viszonylag szervezett ellenzék, arról nem is tudtam. Jellemző, hogy egyszer a Római-part egy csónakházában összefutottam a rég nem látott Kőszeg Ferivel, a demokratikus ellenzék egyik vezéralakjával (korábban a Szépirodalmi propagandistájaként majd szerkesztőjeként ismertem), s elbeszélgetvén a homokozó előtti padon, igen csak kerülgettem a politikai témákat, mert azt hittem, vaskalapos kommunista.

Naivitásomra jellemző az is, hogy egyszer – amikor már nagyon ment a balhé Konrádék ellenzékiisége miatt – meg is kérdeztem Julitól: – *De ugye, nem a szocializmus ellen vagytok, csak másként képzelitek el?* Juli szinte anyáskodva mondta a „kis naiv hülyének”: – *Hát persze...*

Julit egyébként a kiadói egyesülés propaganda osztályáról vette át a Művelt Nép, s nyilván már ennek is politikai oka volt. Drucker Tibor – ezt Juli nem tudta, és haragudott az Egyesülés főtítkárára – azért kérte meg P.-t, vegye át tőle az „egyébként kiváló propagandistát”, hogy ne legyen annyira szem előtt. Nos, szem előtt maradt így is. Egy igazgatótanácsai értekezlet után – ez még 73-ban volt – P. azt mondta a vezetőknek: – *Most siessetek a helyetekre, mert engem várnak. Itt a belügyi összekötőnk.* Nem telt el tíz perc, és az igazgató titkárnője telefonált: – *P. elvtárs kéri, jöjjön át hozzá, de siessen!*

Máris rohantam a túloldalra (mi az Andrássy út 16-ban voltunk, a központ pedig a 21-ben). Főnököm bent ült a fotelben, mellette egy vörös arcú, középmagas férfi. Bemutatkozott, G. Lászlónak hívták. Én naiv marha – mert nem is gondoltam, hogy ez olyan titkos dolog – erre megkérdeztem: – *Ön a mi belügyi összekötőnk?* A vörös arcúnak most aztán teljesen vörös lett az arca, és P. is krákgolni kezdett. – *Nos, így is lehet mondani* – nyögte végül ki a vendég. Sándor rám nézett – *Szóval, az a helyzet, Jóska, hogy az elvtárs egy kis szívességre kérne téged.*

Hamarosan megtudtam, mi is ez a szívesség. Arról volt szó, hogy Dinnyés József daltulajdonos, a vállalati KISZ szervezet március 15-ei ünnepségén vendégszerepel, s hogy ne legyen „hőbörgés”, jó lenne, ha én, mint irodalomértő ember, elkérném Jóska műsorát, s végignézném, nem lázító hangvételű-e. – *Nem arról van szó* – próbálta magyarázni G. László –, *hogy Dinnyés lázítani akar. De ha mondjuk túl sok forradalmi Petőfi-vers kerül egymás után sorra, keményebbnek érződhet a hangvétel.* – *Tehát például ha a Nemzeti dal után a Föltámadott a tengert akarja énekelni, beszéljem le?* – *Valahogy így...*

Megtagadni, úgy éreztem, nem lehet a felkérést, gondoltam, bármennyire marhaságnak tartom, majd lejátszom a dolgot a daltulajdonossal. Szóltam a szervezőknek, hogy ha megjön Dinnyés Jóska, rögtön küldjék be hozzám. Ismertem már egy ideje, igazán baráti volt a kapcsolatunk. Elmondtam neki, hogy itt jártak a belügyből, és aggódnak. Jóska nevetett. – *Mit nem szabad énekelnem?* – *Azt mondták, mindent szabad, csak a sorrend...* Jóska erre tollat

kért, és leírta a műsorát. – *Így megfelel? – Tudod, hogy nekem igen. Csak nekik nem biztos... Szerintem ide iktass be valami lágyabbat – mutattam oda, ahol valóban három nagyon forradalmi Petőfi-vers volt egymás után felsorolva. Oké?* Dinnyés nem értette, de vállat vont. – *Ha úgy gondolod...*

Ennyi történt. Aztán sokáig semmi. Október közepe után kaptam egy telefont. G. László hívott, kért, hogy menjek át ekkor és ekkor a Negró presszóba. Megijedtem, sokat hallottam már arról, hogyan akarnak beszervezni embereket. De természetesen átmentem. G. megkérdezte, hogy boldogultam tavasszal Dinnyéssel. Nem mondtam meg persze, hogy elárultam őt. – *Átnéztem a műsorát, javasoltam bizonyos hangsúlyeltolásokat, és ő elfogadta. – Igen – bólintott G. L. – Tudom, hogy rendben lement az a program. Holnap viszont október huszonharmadika lesz... Most azt szeretném, ha Konrád Györgyné – így mondta – nem lenne Pesten vagy legalábbis nem jutna el a Belváros felé. Néhányan ilyenkor nagyon szeretnék a diákság körében zavargásokat kezdeni.*

Kínos volt a dolog, megint csak azt tudtam tenni, hogy azonnal elmondtam Julinak az egészet. – *Jó – mondta kolléganőm –, ha úgy gondolod, elmegyek vidékre.*

Hogy aztán elment-e vagy sem, arra már nem emlékszem. Elmesélte, hogy a belügy (akkor persze nem tudtuk, s most is csak gondolom, hogy az ú.n. III/III-asról lehetett szó) figyeli őket. Nekem rettenetesen tetszett az a sztorija, hogy egyszer észrevette: egy pasas mindenhol a nyomában van. Juli elkezdett presszóról presszóra járni, és mindenütt rendelt valamit. Követőjének kénytelen-kelletlen be kellett vele ülnie, és rendelnie is kellett természetesen. – *Képzeld el – nevetett Juli –, mekkora fegyelmet kaphatott a belügytől, amiért ilyen borsos számlát akart elszámolni.*

A történet annyira szórakoztatott, hogy legközelebb, amikor a belügyi összekötő telefonon bejelentkezett és áthívott a Negróba, magam is kipróbáltam ezt a módszert. – *Iszik valamit?* Konyakot rendeltem. Ő is. Aztán kértem még egy konyakot, majd egy harmadikat, negyediket is. Összetegeződtünk. G. László gondosan eltette a számlát, azt hiszem, meg kellett magyaráznia a főnökeinek, milyen ügy érdekében fogyasztott államköltségen ennyi szeszt.

Egy következő alkalommal – mert G. László egyre rendszeresebben jelentkezett – elmondtam Julinak, hogy főleg róla kérdezget. Konrád Juli nagyon kíváncsi lett, gondolom arra, nem ugyanez a pasas szokta-e őt kísérgetni. – *Ha lehet, beülök vele a hátsó sarokba, kukucskálj be a kirakátüvegen, nézd meg magadnak...* Át is jött, belesett, de – mint utána elmondta – nem sokat látott a kirakat sötét üvegétől.

Aztán G. Lászlóval sokszor és sok helyen találkoztam – véletlenül. Vasas meccsre mentem a fiammal – ott volt. Kiderült, hogy régi Vasas-drukker. Kirándulni mentem családotul, a Hármashatárhegyen is összefutottunk. Barátságos volt és rokonszenves, de tartottam tőle. Ha elhívott – mert többször elhívott – a Negróba, közömbös (vagy közömbösnek látszó?) dolgokat kérdezett. Próbáltam kitérni a felelet elől, sokszor zavarban voltam. Olykor összevissza locsogtam, kis jelentéktelen vállalati történeteket, szidtam O. L-t, „bevallottam”, hogy van egy boxerem, tehát egy illegális, tiltott „fegyver” (Soós Zolitól, a mániákus fegyverbarát költőtől kaptam a harmincötödik születésnapomon), s nem tudtam, ez most macska-egér játék vagy ő ennyivel is beéri. Amúgy észrevettem: minden vállalati dologról többet tudott, mint én, sőt, az egész könyvszakmáról – hiszen minden szereplőjét ismerte. Cikket vittem az Élet és Irodalomnak, a főszerkesztői szobából jött ki éppen, és zavarba jött. Bementem valamiért a Kiadói Egyesüléshez, ott láttam a titkársági szobában a főtítkárra várakozni.

Aztán O. vette át tőlem a propagandaosztály vezetését, és G. László a következő március 15-ei teendőket már övele beszélte meg. O. be is hívatta Halasit, aki akkor a propaganda csoport vezetője volt, meg engem, a sajtócsoport főnökét, s elmondta, mit „kér a belügyi összekötő”.

Konrád Julit nem szabad a Belvárosba engedni, mert zavart kelthet a puszta jelenlétével is. Hogy hogyan – ez azt hiszem, föl se merült. O. utasította Halasit, hogy egész nap – március 15-e akkor munkanap volt – legyen Konrád Juli mellett, *nehogy valami balhéba keveredjék*. Valaki megkérdezte Halasitól a vállalati irodák előterében, ahol mindig rengetegen ültek, beszélgettek, tárgyaltak a kis asztalok mellett, hová megy olyan sietve, mire Pista (akiben már délelőtt is volt néhány pohár bor) hangosan elkiáltotta magát: – *Megyek tüntetni Konrád Julival a Belvárosba, O. elvtárs utasítására!* A kollégák röhögtek, O. pedig fülig vörösödve pattant ki a szobájából, hogy rendre utasítsa indiszkrét munkatársát.

(Később, az Egyesülésnél is többször találkozom G. Lászlóval: hol az igazgató, Z.F. szobájából jött ki, hol pedig a Magvetőtől. De találkoztam vele az ÉS-nél is, a főszerkesztői irodájából jött ki éppen. Amikor *A közös kutya* című könyvem megjelent, bekopogott az én irodámba is, és kért egy dedikált példányt. Egyértelmű volt számomra, hogy G. L. a teljes magyar könyvkiadás és könyvterjesztés „szakmai belügyese” – de lehet, hogy a teljes kulturális terület hozzá tartozott?

Közvetlenül a rendszerváltás után, 1990-ben a *7Lap* című magazin szerkesztőjeként találkoztam vele utoljára. Valamiért bementem volna a főszerkesztő, *Sándor István* szobájába, s a titkárságon, láthatóan Istvánra várva ott ült G. L. Meglátott, rettenetes zavarban pattant föl a székről. – *Szervusz, Laci! Hát te mit keresel itt?* – néztem rá csodálkozva. Nagyot legyintett, s halkán, nehogy az ott ülők meghallják, azt mondta: – *Mindegy... Te úgyis tudod, ki voltam. – És most ki vagy? – A Könyvértékesítőnél dolgozom... Drucker úr küldött ide egy levéllel...*)

Csalóka az emlékezet. Hiába erőltetem az agyamat, sehogy nem emlékszem, hogy amikor Konrádékat az ország elhagyására akarták kényszeríteni – pontosabban rábeszélni –, keresgélte-e engem még G. L. vagy addigra végképp felhagyott faggatásommal. Azt hiszem, lassanként rájött, hogy nem vagyok használható hírforrás – vagy éppen emberileg talált rokonszenvesnek, s ezért nem kísérletezett tovább velem.

Mindenesetre megéltem – s Konrád (Láng) Júliával átéltem – családi drámájukat abban a nehéz esztendőben, 1974-ben. *Konrád Györggyel* ritkán találkoztam, néha belátogatott az irodába, akkor kimentünk a közvetlenül mellettünk lévő *Tokaji borozóba*, megittunk egy-két pohár szamorodnit vagy furmintot, beszélgettünk, majd ő sietett a dolgára. Ritkán volt együtt a feleségével. Juli a családjáról alig beszélt, legfőljebb két gyermekéről, „*Dorka szabályos emberke, Miklós valóságos kis anarchista*” ; egyszer kölcsönadta *A városalapító* kéziratát, elég nehezen olvastam el, úgy éreztem, *A látogató* sokkal jobb – de valószínűleg nehéz volt számomra a regény, teljesen más, mint amit én szerettem vagy szerettem volna művelni. Egyszer voltam náluk is, Szilágyi Dezső téri lakásukban – ha jól emlékszem, *Varga Sándorral* és *U. Andrással*. Egy kedves öregasszony is volt ott, mint kiderült, *Duczynska Ilona*, a hajdani anarchista forradalmár, addigra már csak aranyos öreg néni. Annyit mondott Juli, hogy Gyuri azért nincs otthon, s mostanában azért jön oly ritkán a Népköztársaság útjára, mert Csobánkán dolgozik. Ma már tudom, hogy akkor és ott írta Szelényivel a legendás szamizdat munkát.

Családjukról, illetve sorsukról akkor tudtam meg egy kicsit többet, amikor Juli – ez 1974. október 24-én vagy 25-én lehetett – sápadtan és feldúltan jött be az irodába. Csak hosszas faggatásra mondta el, amikor négy szemközt voltunk: – *Gyurit tegnap elvitték*. Innentől nem tudom, mi történt. Azt mondtam, menjen el napközben, és intézze, ami ilyenkor intézhető. Juli többször telefonált a nővérének – ő a férjével alighanem úgy keveredett a dologba, hogy a kézirat egyik példányát őrizték, majd a rejtegetett kéziratpéldányt Konrád kérésére átadták a rendőrségnek. Aznap Konrádékat ügyészi figyelmeztetéssel szabadlábra helyezték.

Másnap vagy harmadnap Juli megkért, adjam át a szobát meg az írógépet. *Miért?* – *Szeretném megírni a kívándorlási kérelmünket*. Kedveltem Julit, a bohóságait ugyanúgy, mint remek vagy éppen borzasztóan extravagáns ötleteit. (Egyszer óriási botrányt kavart egy

nőnap reklám-szórólappal, terjesztését azonnal letiltották. Ez volt a szlogenje: *A könyv nem hervad, nem illan el, és ráadásul meg sem ehető. Ajándékozzon nőnapra könyvet!* A Kiadói Főigazgatóság és a cég vezetői örjöngtek: így megszentsegteleníteni a könyvet! És ráadásul egy ünnepi reklámban!). És most azt láttam, hogy kétségbeesetten, sírással küszködve dolgozik az írógépemen. Szerettem volna segíteni, de nem tudtam. Vigasztalni pedig nem lehetett.

Egyszer csak kitépte a lapot a gépből (azt hiszem, Aczél György volt a levél címzettje), és azt mondta: – *Nem megy... Én ezt nem bírom megírni!*

Néhány nappal később azzal jött be az irodába, hogy úgy döntöttek, mégsem tesznek eleget a belügyesek felszólításának, és lesz, ami lesz – maradnak.

Juli hamarosan elment – *el kellett mennie?* – a cégtől. Még egyszer-kétszer belátogatott, aztán elveszett a szemem elől. Párizsba került – ennyit tudtam róla – a két gyerekkel. A nyolcvanas években, amikor egyre mozgalmasabbá vált nálunk a politikai élet, esténként Szabad Európát hallgattam, s ott ismertem fel a hangját. Először azt hiszem *Hajdú Anna*, később *Lángh Júlia* néven tudósított. A rendszerváltáskor hazatért, aztán Afrikába ment gyermekek közé, tanítani, később erről az időszakáról sikeres könyvet is írt.

Körülbelül Juli távozása idején már nekem is nagyon elegendő volt a Művelt Népből. Igaz, „ellenfelem” már régen nem dolgozott ott, s tulajdonképpen engem is békén hagytak a sajtó-csoport élén, sőt, azt kell mondanom, hogy kellemes és szeretetre méltóan lezser közvetlen főnököm volt akkor *dr. Mogyoróssy Rajmund* személyében – mégis, valahogy az egész központ kuszává vált, sok pity kis nyüzsgő karrierista fontoskodott a vezetők körül, a propaganda-osztály személyzete szinte havonta lecserélődött.

Amikor O. elment a Művelt Néptől, az igazgató megkérdezte tőlem, mi a véleményem *Magyari Mihályról* (*ő akkor a Hazafias Népfrontnál dolgozott*). – *Ha arra gondolsz, hogy idehoznád propagandavezetőnek* – rögtön kitaláltam főnököm szándékát –, *azt mondom, szerintem erre nem alkalmas. De nagyon szeretetre méltó ember.* – *Na látod* – mondta P. –, *nekünk most, a mindenkitől utált O. regnálása után éppen egy kedves, szeretnivaló ember kell.* Ezt az érvelést elfogadtam, de ha nem fogadtam volna el, Sándor akkor is kinevezte volna Magyarit.

Aki valóban derűs, kedves, szeretetre méltó férfiú volt. Csak éppen minden munkatársa örökké átverte. Nem tudott fegyelmet tartani, talán nem is nagyon akart. Igazi demokrata volt, azt hitte, elég pár kedves szó – ebben nála nem volt hiány –, és mindenki kedve szerint dolgozik majd. Nem így volt. Aztán – ez gyakran előfordult a cégnél – a *csinibabák*, a propaganda-osztály repipipije kikezdtek. Magyari nem viselte a pletykálkodásokat, zaklatott lett, és nem sokkal azután, hogy én átmentem a Mekekéhez (ez a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének gúnyneve az MKKE betűszóból) – a szó legszorosabb értelmében – meghasadt a szíve. Kedves kollégámé, barátomé, akinek ügyetlenkedései, tehetetlensége sokszor bosszantott, de akit mégis nagyon szerettem. Halála azért volt különösen döbbenetes hatású, mert egészen váratlanul ért. Előtte néhány nappal (talán hétfői napon) még együtt söröztünk, s én magyaráztam, mit tennék én a helyében a munkahelyén. És szombaton – délelőtt még dolgozott – hazament, és – meghalt. Tudtommal – látszólag – soha semmi baja nem volt a szívének. Az első reakcióm a hitetlenkedésé, a második a döbbeneté, a harmadik a felháborodásé volt. „*Foglalkozás körében elkövetett gondatlanságból származó emberölés*” – vállalta, kollégái ellen így fogalmaztam magamban a vádat Miska halála miatt, mert mérhetetlen önzésükben nem vették észre, hogy ez a funkció nem való ennek a jóakarátú, derék embernek; főnökei csesztették éjjel-és nappal, beosztottai pedig furkálták a háta mögött.

Amikor Miska felváltotta O-t, én már szerettem volna továbbállni, ám nem sokat tettem érte. Vártam, talán a csodára.

Amúgy voltak érdekes feladatok is. A *könyvcsekk*. Azt hiszem, a főnök ötlete volt. Nem könyvutalvány, hanem *csekk*. Készpénzkímélő eszköz – Magyarországon addig szerintem hasonló sem volt soha. Tetszett az elképzelés, de különösen megragadott P. dinamizmusa. Viszonylag sok pénzt volt hajlandó a bevezetésre fordítani. A MAHIR profijaival közösen igazi európai színvonalú reklámkampányt szerveztünk, benne a *Könyvvel könnyebb* (az én szlogenem volt) és a *Könyvcsekkkel könnyebb* reklámja.

Egyszer egy vállalati – talán szilveszteri – bulira hülyéskedésből csináltunk egy kis magnós összeállítást, „szívküldivel”. P.-nek „kedvenc nótáját” küldtük: *Letörölöm a könyvcsekket az arcodról*.

Magyari Miskával sokat utaztunk akkoriban, s a kollégák szeretettel fogadtak bennünket mindenütt, Szombathelytől Nyíregyházáig. A keleti megyékbe amúgy is szívesen jártunk, mert ott mindig lelkesedtek az új dolgok iránt. Szívemhez egyformán közel állt *Debrecen* és *Nyíregyháza*. Utóbbiban jó kapcsolatokat alakítottam ki több népművelővel. Ha bármelyiküket meglátogattam, már nyúltak is a szekrényhez, hogy előkerüljön a jóféle, sárgás szatmári szilva. Egy országsszerte ismert tiszántúli művelődésház-vezető, *Doszlop Miklós* pedig rendszeresen a Szabolcs szálló éttermében várt minket, asztala alatt demizsonnnal, abból töltötte a szilvóriumot, ha a pincér nem nézett oda. Amikor az ő nevével először találkoztam (levelet írt a cégnek, együttműködést ajánlva), azt hittem, valami hatalmas szál férfi, dörgő hanggal, olyan (d)oszlopos termet, s meglepett, hogy egy kicsi, nyiszlett kis emberkével találkoztam először Nyíregyházán.

Nem tudom az évet (talán 75-ben?), de még Művelt Népes koromban nagyszerű költészet napi országos megnyitót szerveztünk Nyíregyházán. Megnyitottuk a Váci Mihályról, a megye szülöttéről és szerelmeséről elnevezett könyvesboltot, a Móricz Zsigmond színházban költészeti estet szerveztünk, a város a színház közelében szobrot állított Vácinak.

Az est egyik vendége *Baranyi Feri* volt. *Ratkó Jóska* (mindig átmeneti ballonkabátban láttam, olyan volt rajta, mint a garabonciás köpenye) azt mondta, menjünk ki a pályaudvarra, fogadni Baranyi Ferit. Elkértem a főnökségtől a vállalati kocsit, és Sztojcsjev Todorov a bolgár sofőr – számunkra Jóska – kivitt az állomásra. Egy-két perc volt a gyorsvonat érkezéséig. – *Fogadjuk méltó módon Baranyit* – mondta Ratkó, és kért három korsó sört. Letettük a pultra, vártunk. A vonat késett. Megittuk a sört, s mert a korsók száma páratlan volt, kértünk újabb három korsóval. Vártunk ismét. Beszélgettünk, nem földi dolgokról. Arról, hogy készül az öhom, ez a jellegzetes nyírségi parasztétel. – *Majd eljössz egyszer Nagyállóra* – mondta Jóska –, és *főzök neked. A lényeg, hogy harminckétszer kell megforgatni szabadtűzön, és minden forgatásnál meg kell inni egy fröccsöt*. – *Úristen* – rémültem meg a feladattól, azt hiszem, komolyan –, *annyi fröccs nem fér belém*. Ratkó megnyugtató: – *Nem is neked kell meginnod, hanem a szakácsnak!*

Megérkezett a gyorsvonat, de Baranyi sehol. Ismét megittuk hát az ő sörét is. Sztojcsjev Jóska már toporgott, hogy vissza kell menni. Beültünk a kocsiba, vissza a könyvesboltba. Baranyi ott csevegett. – *Hát te?* – nézett rá Ratkó. – *Kint vártunk a pályaudvaron. Hogy kerültünk el?* – *Kocsival jöttem, áthoztak Szolnokról* – magyarázta meg a rejtélyt Baranyi Feri. – *Úgy kell neked* – mondta Ratkó. – *Mert a két Jóska megitta az összes sörödet*.

Szerettem Ratkót, mert tiszta és tisztességes ember volt. Furcsamód, sokfelé összeakadtunk véletlenül is. Fábián Zoltánnak és a népfrontos Juhász Róberttel (meg persze Magyari Miskával) Tiszadobra vittünk ajándék-könyvtárat, a gyermekotthonnak. Váratlanul megjelent Ratkó Jóska. Jött, mert látni akarta az intézet árva és félárva gyermekeit. Máskor Salgótarjánból, barátainktól jöttem haza feleségemmel, és Pásztó környékén megálltunk ebédelni. Ott ült Ratkó, a garabonciás egy asztalnál, egyedül. Olvasótábor szervezett a környéken, onnan készült éppen hazafelé.

Utoljára 1986 szeptemberében találkoztunk. És megint a garabonciással. Munkahelyem, a Magyar Rádió küldött ki *Sóskuti Márta* szerkesztővel és *Jónás István* riporterrel Kárpátaljára. Az én öreg Ladámmal mentünk. Ráfordultunk az M3-ra, elhagytuk a várost, majd a szélben homokfelhővel takart Mogyoródot is. Egyszer csak a sztrádát övező töltés vagy dombocska oldalán egy integető alakot láttam meg. Ahogy közeledtünk, egyre inkább Ratkóra emlékeztetett. Lelassítottam, tényleg ő volt az, *Ratkó*, az ország vándora, a garabonciás. Persze megálltam, megörültem a váratlan találkozásnak. – *Hogy kerülsz ide, az autópálya szélére?* – öleltem meg csodálkozva. – *Elromlott az autónk, Marcsi elvitte javíttatni Gyöngyösre, oda kell jutnom, onnan már kocsival megyünk haza Nagykállóba. De te hogy kerülsz ide pont most? Micsoda furcsa véletlen. Elviszel?* – *Én ne vinném el Ratkó Jóskát? Gyere, ülj be.* Jónás Pista hátraült Sóskuti Márta mellé, és Gyöngyösig jól beszélgettünk. Ratkóval. Kiszállt, még visszaintett, én is integettem utána.

Akkor láttam utoljára.

Az Editorg indulása

1981-ben, negyvenharmadik(!) életévemben befejeztem az egyetemet, mégpedig nagyon jó eredménnyel. Hat évvel korábban úgy kerültem az ELTÉ-re, hogy eszemben sem volt egyetemre járni. Feleségem készült magyar-könyvtár felvételi vizsgára, és én azt mondtam: ha vendéghallgatónak elfogadnak, elkísérem, hogy könnyebben menjen neki a tanulás. Akkoriban az újságíró szövetség tagjai felvételi nélkül kerülhettek az egyetemre, azzal a feltétellel, hogy az első félévet négyesnél jobb eredménnyel kell elvégezniük. Addig csak vendéghallgatók, sikeres vizsga után rendes hallgatóvá válnak. Juli – hajdan színjászó, versmondó, de addigra iszonyúan lámpalázás feleségem – kisebb ideg-összeroppanást kapott, és nem sikerült a felvételi. Én – így helyette is – bekerültem a könyvtár-magyar szakra, és jelesre tettem le első vizsgáimat. Onnan kezdve mindig jó jegyeim voltak, a kitűnő diplomához is csak egyetlen jegy hiányzott: sehogy sem ment a polgárd.

Annak az évnek kora őszén meghalt az édesapám (74 évesen elvitte a napi három csomag Kossuth, a garantált tüdőrák), s azért, hogy többet tudjam látogatni egyedül maradt édesanyámat, nagyon gyorsan beiratkoztam egy gépkocsivezető tanfolyamra. Soha korábban eszembe nem jutott volna az autóvezetés (bár néha álmomban előfordult, hogy vezetem, de ezek többnyire szörnyű álmok voltak, élesen emlékszem egyre: keringtem körbe-körbe a Rózsák-terén, mert nem tudtam működtetni a féket).

1982-ben beutalót kaptunk a Művelődési Minisztérium lellei üdülőjébe. Három T-betűs Trabant vonult végig a balatoni úton sokak multságára: az egyikben mi hárman, mögöttünk *L. Kati* a kislányával (a kis Kati ma színésznő, a *Szomszédok* sorozatban ismerhették meg), a harmadikat *R. Ildikó* kolléganőm vezette, mellette férje, kitűnő költő, hátul gyermekük, *Szabolcs* (mára sikeres ifjú műfordító). Mivel iszonyú időt fogtunk ki, a két hét lejárta előtt pár nappal már hazaindultunk, de költő barátunk javaslatára egy kis kerülővel. A három T (ez nem az aczéli jelszó, hanem a három még tanulóvezető Trabant) megjelenése a szigligeti alkotóház parkolójában is komoly feltűnést keltett. (Közel az alkotóházhoz, egy szigligeti kocsmában, ahová nem tudom, miért mentem be, hiszen vezetem és nem ihattam, találkoztam utoljára a nagyon visszavonult és döbbenetesen megöregedett *Hunyady Jóskával*, kitűnő ifjúsági regények szerzőjével, akit az ÁKV-tól ismertem meg, rendszeresen bejárt a propaganda osztályra, s sokszor első bírálója volt szárnypróbálgató novelláimnak).

Arra mentünk haza, hogy az MKKE-ben egyre keservesebb a hangulat. Bármennyire szerettünk volna hasznosan tölteni el munkaidőnket, hiába ostromoltuk jobbnál jobb javas-

latokkal az igazgató-főtitkárt, ő – mindenki így parodizálta már: tehetetlenül széttárt kézzel – csak azt mondta, *jó javaslat, meg lehetne csinálni, de hát a minisztérium, ugye...* – és valóban széttárta a kezét. Még olyan is előfordult, hogy osztályvezetői értekezleten azt javasolta, mindenki adjon be ötleteket, név nélkül, mondjuk jelígyesen, mit csináljon az Egyesülés. Mi Baranyai Tibivel be is adtunk egyet papíron: *valósítsuk meg az osztályvezetői értekezleteken elhangzott javaslatokat*. Mire Z. csak annyit mondott: – *Ti folyton hülyéskedtek!*

Valamikor akkortájt – 82 őszén – mondta egyszer *Iszlainé Merkovszky Erzsike*, a bibliográfiai osztály vezetője, hogy érdemes lenne *gazdasági munkaközösséget* (ez egy tipikusan akkori vállalkozói képződmény volt) alakítani a nem hivatásos kiadók dolgainak szakszerű intézésére.

Ezt Baranyai Tibivel együtt igencsak jó ötletnek tartottuk, amit komolyan kell venni. Nemcsak azért, mert végre születhet valami, amiben hasznosíthatjuk agyunkat, ötleteinket, s ami egyre több – rosszul fizetett – üres órákat kitölti. Azokban az években Magyarországon kb. 8000 könyvcím jelent meg, majdnem a fele nem hivatásos könyvkiadóknál, azaz különböző intézményeknél, vállalatoknál, múzeumok, helytörténeti gyűjtemények kiadásában, s ezek az ú.n. „nem hivatásosok” gyakran nem voltak tisztában a könyvkészítés legelemibb szabályaival sem, kiadványaik tervezetlenek és szerkesztetlenek voltak, nem ismerték a szabványokat, az sem tudták, mi az, hogy impresszum, mi a tipográfia. Erre valóban érdemes volt építeni. Gondolataink elkalandoztak, már nevet is keresgélünk alakuló vállalkozásunknak. – *Valami idegen, talán latinos név kellene* – vélte Baranyai Tibi. – *Kiadványszervezés. Azaz Editio és Organizáció. Legyen a nevünk Editorg.*

Ez nagyon jól hangzott, azonnal elfogadtuk, s elkezdtek keresgélni, kiket vegyünk be az alakuló vállalkozásba. Elsőnek *L. Katinak* szóltunk, kollégánk volt a propaganda osztályon, és nagyon jó barátságban voltunk, sülve-főve együtt munkahelyen kívül is. Lelkesen csatlakozott.

Én azt ajánlottam, vegyük bele a vállalkozásba *E-t*, és *A-t*, kolléganőinket, sőt gondoltam *Kerekes Tiborra* (nem sokkal Baranyai Tibi halála után szívroham vitte el), meg a Nyár utcai kiállítási gyűjtemény vezetőjére, *Morvay Lacira* is. (Ő pedig, a kisczárnapárt egyik alapítója, a kevés szeretetre méltóak egyike a nagyhangúak között, a rendszerváltás után halt meg.) Baranyai Tibi azonban nagyon okosan, s teljes joggal leállított. – *Nem, Jóska, nem így kell bővülnünk, ha sikerül a vállalkozásunk, adhatunk megbízásokat, de egyenlő jogokat egyelőre ne adjunk nekik... Sokkal inkább szükségünk van jogászra, aki a cég bejegyzésével szakszerűen foglalkozik, meg aztán a kiadói jogokban is megfelelően jártas.* – *Kire gondolsz? – Természetesen a Lincusra.* – Lincusnak – többnyire inkább a háta mögött dr. *Lindner Gyulát*, a jogi iroda vezetőjét neveztük. Nem voltunk barátok, udvarias, kollégialis volt a viszony közöttünk. Csodálkoztam Tibor ötletén, de nem elleneztem. – *Akkor a főkönyvelést Kakucsi Robira kellene bízni* – mondtam rá. Ezen pedig Tibor és Erzsike csodálkozott. – *Kakucsira? – Nézzétek, mi elég lezserek, könnyelműek vagyunk. Robi ideális fék, az Egyesülés pénzeit is olyan szigorúan kezeli, mondhatnók kukacos módon, ő aztán vigyázna, nehogy elszaladjon velünk valamerre a ló. Ha valaki betartja a jogszabályokat, a már-már aggályosan törvénytisztelő Robi biztosan...*

Egyetértettek a javaslattal. Volt a Mekekében egy buli – már nem emlékszem, milyen alkalomból –, amikor pezsgőzés közben megemléztünk két nálunk idősebb kollégánknak a dolgot, s egyikük sem ellenkezett. Lindner azonnal kézbe vette az ügyeket – ha jól emlékszem, akkor még a kerületi tanácsnál kellett bejegyeztetni a gazdasági munkaközösséget. Az volt az előírás, hogy a vállalkozás legalább egy tagjának legyen szakirányú felsőfokú diplomája, mi pedig Iszlainé Merkovszky Erzsikével könyvtárosi diplomával rendelkezünk (az enyém még majdnem friss volt), Tibi pedig az Idegen Nyelvek főiskoláján szerzett

képesítést, s évtizedek óta tanította a fiatal könyveseket könyvtörténetre. (Én ugyanott könyvpropagandát tanítottam tíz éven át). Így hát nem sok gondunk volt a bejegyzéssel kapcsolatban.

Annál több viszont a minisztériummal. De erről majd később.

A gmk-t hamar sikerült elindítani – különösképpen Lindner jogi jártassága és Baranyai Tibi személyes kapcsolatai következtében. Még *László József*, a kiadói főigazgatóság egyik helyettes vezetője is rokonszenvezett az elképzeléssel, sőt, az Egyesülés elnöke, *Bernát György* (egyébként az Akadémiai Kiadó igazgatója) is jó ötletnek tartotta, amikor elmeséltük neki. Persze ez csak magánvélemény volt, mert abban a korban mindenkinek volt egy magán- és egy attól igencsak eltérő hivatalos véleménye.

Amúgy pedig szívésen kerestük az úgynevezett *támogatókat*... Akik persze nem támogatók voltak, csak *bíztatók*. Emlékszem, egyszer meglátogatt bennünket azokban a napokban az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató-helyettese, nagy figyelemmel hallgatott meg bennünket, s lelkesen ajánlotta föl segítségét. Hogy miben tudott volna segíteni egy főkönyvtáros, azt persze nem tudom. Talán a munkánk szakszerűségében? De hiszen magunk sem voltunk kutyaütők, legfeljebb közvetlen könyvkiadási gyakorlatunk nem volt.

Kass János. A kiváló grafikusművész, rendszeresen vendégünk, barátunk. Ő igazán lelkesedett, s ujjongva mondta – sosem láttam addig ezt a finom, csöndes szavú úriembert ennyire lelkesedni –, hogy ebben az Editorg-ötletben *legalább évi tizenöt millió forint van*. Ami akkor óriási pénz volt (osztályvezető-helyettesi fizetésem nem érte el a nyolcezer forintot; egy új autó (igaz, szocialista, 120 ezerbe került, s csak kiutalásra lehetett megszerezni). Janó azt mondta, ezen túl mi fogjuk kiadni az ő munkáit is, rávesz több sikeres író, hogy könyveit utánnymásra hozzánk hozza, sőt, ő most készíti – rajzolja – Szeged panorámatérképét felkérésre, rá fogja bízni az illetékeseket, hogy velünk csináltassák meg. Mindebből persze semmi se lett, azt sem tudom, a térkép elkészült-e valaha. De nem is ez volt a lényeg, hanem a lelkesedés, a biztatás őszintesége.

A kiadványszervezési gmk indulása közben megjelent a *Gál Robival* közösen írt „riportregényünk”, a *Labdarúgás alulnézetben*. A műfaji megjelölést én adtam. Először dokumentum-riportkönyvet írtunk, Robi ezt erőszakolta (szociológus volt), de valahogy az egész nem akart igazi művé összeállni, s a Medicina Kiadó sportszerkesztősége joggal adta vissza átdolgozásra. Ekkor kértem Robit, bízza rám a javítást, belekeverek egy csipetnyi fikciót, s a regény – legyen a műfaja riportregény – sokkal igazabb lesz, mint volt a valóság. A könyv megjelenését vártam, de nem tudtam a napját, s az Egyesülés propaganda osztályára rendszeresen érkező úgynevezett *tp*-csomagban (tiszteletpéldány, de valójában bemutatópéldány volt, mert el kellett számolni vele) találkoztam munkánkkal először. Nem szerzett örömet, csúnya kivitelű volt, olyan, akár egy pártbrosúra. Beleolvastam, s bizonytalan voltam, nem tudtam eldönteni, jót vagy rosszat írtunk Robival. A téma az övé volt, szórakozásból lejárt focizni egy kiscsapatához, hamar rádöbbsent, hogy itt, a labdarúgás alsóházában is olyan erkölcstelen minden, mint a nagyoknál, ottani tapasztalatait gyűjtötte össze, s adta át nekem. Az újságíró figuráját, aki megírja a bajnokság történetét, s ezért végül kirúgják – pontosabban áthelyezik – az üzemi laptól, én találtam ki, nem kis mértékben korábbi, Ganz-MÁVAG-béli üzemi lapos tapasztalataimra támaszkodva.

Nem gondoltam akkor, hogy ez a kis terjedelmű riportregény ekkora vihart kavart!

EGM-től hallottam először, hogy *Szepesi György*, gyermek- és ifjúkorom riporter-ideálja intézkedett, hogy a rádióban egy szó se hangozzék el a könyvről. Később, rádiós újságíró koromban egyszer interjút készítettem Szepesivel, s beszélgetésünk közben emlékeztettem arra a régi történetre. Azt mondta, ő nem tiltott meg semmit. – *Te voltál a kiadónál is az egyik*

lektor, és nem javasoltad a könyvet kiadásra. – Ez igaz, de aztán átírtátok – mondta Szepesi –, s abban a formájában már igenis, szerettem.

De akkor máshonnét is arról érkeztek hírek (máig sem tudom, igaz vagy sem), hogy Szepesi mindent elkövet: a lapok se foglalkozzanak könyvünkkel. A mai napig sem értem, miért és miben zavarhatta a *Labdarúgás alulnézetben*. (Ő volt akkor az MLSZ elnöke, talán e funkciójában volt neki kellemetlen a könyvecskénk?) Amikor ezt *Iszlai Zoli* – aki akkor az *És* kritikái rovatát vezette – megtudta, azonnal felkérte *Végh Antit*, írjon ő a riportregényről.

Este Anti felhívott, gyorsan vigyek neki egy példányt a könyvünkből. Hallotta, hogy az MLSZ és Szepesi fúrja. – *Igen, úgy fest a dolog* – mondtam. Pattogott a telefonba. – *Fel kell jelenteni! Miért nem jelentitek fel? – Miért? Hogyan? Hiszen ezt csak pletykaszinten tudom... És ha igaz is, mi lehet a vád ellene? – Akkor hívd fel, menj be hozzá, és legalább mondd meg neki, hogy csibész...! És holnap korán hozd a könyvet, írok róla a jövő hétre az És-be, elvállaltam...!*

Másnap kocsival kimentem a Lipótmezei útra. Anti nem volt egyedül, ott ült nála a *Hőköm Színház* teljes társulata: *Harsányi Gábor* és *Karinthy Márton*. (Gábort már ismertem: az Editorg kiadta egy *Bentner* álnéven írt krimijét). Hamar kiderült: Anti foci-színművet ír nekik, nagy, látványos showt képzelnek el, kibérelték hozzá a Budapest Sportszarnokot, tízezer néző előtt igazi meccs is lesz a darabban.

Ott voltam aztán a botrányos premieren, a darab úgy bukott meg, mint egy hülye diák, és teljes joggal. A színészek menteni akarták a menthetőt, átmentek a legsötétebb ripacskodásba, a közönség kifütyülte az előadást. Szünetben *Juhász Jácint*től kérdeztem kétségbeesve: – *Mi lesz ebből?* Jácus keserűen legyintett. – *Életem szégyene*. És ment vissza „focizni”. A nyolcvanas évek legnagyobb kulturális botránya volt, ráment *Végh Anti* presztízse és a *Hőköm* is, legalábbis hosszabb időre.

Kisebb botrány lett *Végh Anti És-beli* recenziójából is. Tudniillik – mi mást tehetett volna a *Miért beteg a magyar futball* szerzője? – barátom a könyvünk ürügyén alaposan nekiment mindennek és mindenkinek, akinek csak köze volt a könyvhöz. Erre a következő héten Szepesi válaszolt, s bizony úgy tett, mintha a könyv lektoraként ő támogatónk lett volna. Elég az hozzá, úgy érezhettük magunkat a könyv szerzőiként, mint ha egy pingpongmeccsen mi lennénk a labda. A könyv végül az *Ezüstgerely* pályázaton is megemléztődött, díjat nem, de oklevelet kaptunk, s hogy az én szürke nevemmel, bármennyire erőlködhetnék, nem lehet igazi ismertségre szert tenni, az is igazolta, hogy az oklevél így szólt: *Gál Róbert és Köves Róbert...*(Később meg a nálam sokkal kevesebb kötetes költő-dramaturggal, *Köves Pistával* tévesztettek össze rendszeresen.)

Egy kicsit ugyanez igazolódott az azévi kőszegi gyermekfilm-szemlén is, ahol az én kisregényemből, a *Közös kutyából* készített tévéfilm (rendezte: *Bohák György*) lett a fesztivál nyitó filmje. Én szerettem a filmet, bár a tévé magas illetékesei sok mindent változtattak az eredetileg elkészült változaton, különösen egy szerintem kitűnően sikerült álmjelenet elhagyását sajnáltam. Ebben *Farkas Antal* mint rendőr faggatta az én kis hőszámot, *Gabit*. De végül is, azt hiszem, jó kis gyerekmozi volt, *Novák János* remek zenéjével – *Bontovics Kati* énekelte –, aranyos gyerekszereplőkkel (köztük az akkor több filmben népszerűvé vált *Mészáros Marcival*, akinek édesapja egy ideig kollégám volt a Művelt Népnel), a tüneményes *Patkós Irmával*, *Gera Zoltánnal*, *Moór Mariannal*, *Várhegyi Terézszel*, *Halász Judittal*, *Szombathy Gyulával*, *Raksányi Gellérttel*.... Elég az hozzá, a Kőszegi Szemlén szokás volt megszavaztatni a gyerekeket a bemutatott munkákról. A *Közös kutya* tetszési indexe 98%, a legmagasabb volt. (Pechemre jellemző: két év múlva, a következő szemlén már közönségdíjat is osztottak). Ezért a vitában szépen lehúzták a szociológusok, pedagógusok, demagógusok. Olyan hülyeségeket mondtak, hogy „nem tipikus családmodell”, meg: „nem szembesíti a

gyerekeket a valódi problémákkal, amikor pedig hazánkba már begyűrűzik a recesszió”. Akkor elképzeltem egy új kezdősort a filmhez: együtt ül a tipikus családmódel, és riadtan nézi a begyűrűző világválságot.

A vita után nagy társasággal beültünk borozni egy kőszegi vendéglőbe. A hallottak után eléggé el voltam ketyyenve, *Csukás István* (őt mindig nagyon szerettem költőként s emberként is – tiszta, derűs egyénisége vonzott) próbált vigasztalni. Azt mesélte, néhány éve az ő munkáját is így bunkózták le az elméleti okosok. – *Melyiket?* – kérdeztem. – *A keménykalap és krumpliorrt*. Ez tényleg megvigasztalt, Pista regényének filmváltozatát akkor már vagy negyven ország megvette.

Ha ennyi nem is, de *A közös kutya* is ért el sikereket, sok országban sugározták, úgy tudom, Csehszlovákiában többször adta a tévé, mint idehaza. Sajnos a szocialista országok vették meg, úgyhogy egy fillér nem járt a sugárzásokért: a szocialista országok csereberélték a műsorokat, s a Magyar Televízió szerződése szerint ezért nem járt külön díjazás.

De most már kanyarodjunk vissza az Editorg kezdő lépéseihez.

Sokan fogadták nagyon lelkesen vállalkozásunk hírért, sőt, maga Z. is barátságosan érdeklődött, azt hitte akkor még, hogy valóban a nem hivatásos kiadást szeretnénk szerény keretek között istápolni (mi is azt hittük először). Ha igaz – mert Baranyai Tibinek szólt –, ő közvetítette első munkánkat is: valami vízgazdálkodási vagy vízügyi szabványgyűjteményt kellett sajtó alá hozni, majd megjelentetni, s meglehetősen jó pénzt kapott a munkáért munkaközösségünk. De ennél többre és jobbra vágytunk.

Korábban egy-két évvel – amikor a kommunista kultúrpolitika egy kicsikét oldódni látszott – eljátszottunk a gondolattal, hogy ki kéne adni egy nosztalgia-könyvsorozatot, mondjuk *Lila regények* címmel. *Rapcsányi Laci*, a Rádió vezető riportere, jó barátunk lelkesen játszadozott velünk a képzeletbeli sorozat összeállításában. Az lett volna az alapkoncepciója, hogy a közönségnek joga van megismerni a régi legendákat, mondjuk *Ohnet Vasgyárosától*, *Masters Jön a rozson át* című lilaságától *Török Rezső Péntek Rézijeig*, vagy *Vaszary Gábor Ketten Párizs ellen-jéig*. Minden könyvet csak egyetlen egyszer megjelentetni – ez lett volna a cél. Baranyai Tibi azt találta ki, hogy a sorozat álljon 55 kötetből, az ára legyen – kötve – 55 forint, a példányszáma pedig 55 ezer. (Szerintem akkor kevés lett volna). A dolog lassanként túlment a szellemi játékon, igen komoly lista és előtanulmány lett a dologból, s – ha jól emlékszem, *Baranyai Tibi* közreműködésével – eljutott *Kardos Györgyhöz*, a Magvető nagyhatalmú igazgatójához. (Kardossal egyazon emeleten dolgoztunk.) Az igazgató barátságosan visszautasította az elképzelést. Azt mondta, túl jó, nagy sikere lenne, hatalmas nyereséget hozna a kiadónak, és a minisztérium azonnal elvonná ezt a nyereséget. Korjelző üzenet volt ez a magyar szocializmus butaságáról. Nem Kardoséról, ő – manapság divat szidni, mint kommunistát – a létező korlátokhoz képest kitűnő kiadóvezető volt.

Az Editorg – ez volt a mi ábrándunk – korábbi tabukat készült kiadni, Magyarországon elsőként. Nem tudom már, ki kezdte a magánkiadást, az a gyanúm, hogy az Editorg volt az első valóban „magán” gmk... Akkor már – úgy emlékszem – létezett a *Go-Press*, de mint a Gondolat Kiadó vállalkozása (úgynevezett vgmk, vállalati gazdasági munkaközösség), meg a *Planétás gmk* – a Mezőgazdasági Kiadón belül. Nem sokkal utánunk vagy velünk egy időben indulhatott a *Táltos*, *Marosi László* és családja magáncége. Marosi – aki üzletileg bátrabbnak és ügyesebbnek bizonyult, mint mi – hamarosan legendás kis vagyon gazdája lett. S ez okozta a vesztét is. Pontosabban az, hogy ezzel, illetve nyeresége nagyságával nyíltan eldicsekedett a tévé *Stúdió* műsorában. Attól kezdve revizorok sokasága szállta meg irodáját.

Mint ahogy valamivel később minket is majdnem elveszejtettek a revizorok. A rendszer ugyanis szerette volna erősebbre fogni a gyeplőt, s némiképp lefékezni – főleg kulturális

területen – az addigra nagyon nekibuzdult kisvállalkozásokat. Az Apeh elődje – már azt sem tudom, hogy hívták, talán a Pénzügyminisztérium Behajtási Igazgatóságának? – egy *Demeter Ervin* nevű revizort küldött egy fiatal nő kíséretében a nyakunkra. (Demeter ma, 2000-ben, amikor e soroknál tartok, éppen az MDF-et hagyta el, s elnyerte a nem éppen elismerő „megélhetési politikus” címet.) A revízió több mint hárommillió forint büntetés megfizetésére kötelezte az Editorgot úgy, hogy *megállapításának minden pontja szakmai tévedés volt*. Például olyan, hogy megbízónk, *Presser Pici* az LGT-ről szóló magánkiadásból 5.000 példányt magának tartott, s nem vontunk le tőle személyi jövedelemadót. Hangsúlyozom: az ő megbízásából készült az *Ilyen a boks...*c. könyv emlékezetem szerint 50.000 példánya, ő finanszírozta, s joga volt azt tenni a könyvvel, saját tulajdonával, amit akart. Nem nekünk kellett volna ellenőriznünk, hogy eladta vagy rajongóinak osztogatta szét, hanem az adóhatóságnak. És mi nem vontunk le jövedelemadót! Mint ahogy Agárdi Tamástól sem, a *Grafológia mindenkinek* szerzőjétől, mert hivatalos levéllel igazolta, hogy másutt, a kerületi tanácsnál fizeti be adóját. (Akkor még nem voltak új, egységes adótörvények). A dolog vége az lett, hogy Lindner Gyula perelni akarta az adóhivatalt, mire behívták – nyilván már elemezték Demeter szakszerűtlenségéből no meg – feltehetően – szándékos rosszindulatból származó tévedéseit –, és azt kérték, ne pereljünk, ne rongáljuk a Hivatal presztízsét, hanem *írjunk kérvényt*, s akkor elengedik a három milliót. Így lett, mert L. az a fajta jogász volt, aki jobban szeretett megegyezni, mint porösködni.

De ez később történt, ha jól emlékszem, 1987-ben, s most még csak a kezdeteknél tartunk. Ahogy e kis kitérő előtt említettem volt, a korábban tabu témákat vagy az Európában létező, de Magyarországon még újdonságnak ható témákat keresgeltük. Például – ez volt első igazán nagy sikerünk – *Iszlai Erzsike* említette, hogy *Szántó Péter*, a fiatal író és remek tévékritikus – az LGT-könyv szerzője – a kínai konyha mestere. Nosza, író és kínai főzőművész, bíztassuk egy kínai szakácskönyv megírására. De határidőre, mert a könyvnek a karácsonyi könyvpiacon a helye. Péter vállalta, s becsületére legyen mondva, hetek alatt elkészítette a *Kínai főzőiskola alapfokon* kéziratát. *Lantos Kálmán* tipográfus – felesége, a lelkes szervező *Lantos Kati* (ma a General Press vezetője) is tagja lett az Editorgnak – megtervezte a bécsi kínai éttermek hangulatát felidéző borítót, mi otthon feleségemmel, s kedves kőbányai szomszédainkkal lektoráltuk a kéziratot, olymódon, hogy megpróbáltuk megfőzni néhány receptjét. S mert a leírás nem mindig volt egyértelmű, az *édes-savanyú sertés* – emlékszem – nagyon levesesre sikeredett, a *Chop-Suey* meg kicsit szárazabb lett a kelleténél, s elkészítése kétnapi munka volt, nem is beszélve az amúgy nagyon finom *nyolcízű rizspudingról*, melyet négyen raktunk össze, dekoráltunk, szó szerint értelmezve Szántó Péter leírását (Péter azt írta, ebbe mindent belerakhatunk, ami édes és nem mozog). Végezetül azonban a próbálkozásunk rendkívül ízletesre sikerült, csak az állaggal volt némi probléma. (Viszont beleszerettem a kínai kajába, a Szántó-könyv segítségével egy csomó dolgot megtanultam, s azóta talán mesteremet is túlszárnyalva főzök ezt-ézt „kínaiul”).

Most már csak egy kiadót kellett találnunk, amelyik a nevét adja a dologhoz. A Siklósi Norbert-vezette Lapkiadót találtuk meg, ott *Kovalcsik József* (később a Magyar Hírlap, majd a Metró Újság kiadójának vezérigazgatója) karolta fel az ötletet. Igen ám, de a Lapkiadó – minthogy a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala alá tartozott felügyeletileg – a Tájéihvtól kért egyszeri kiadási engedélyt. A karácsonyi vásárra az első magyar nyelvű kínai szakácskönyv meg is jelent 60 000 példányban, és napok alatt elfogyott. Jó is, hogy elfogyott, mert a Kiadói Főigazgatóság „betiltotta”. Hatásköri túllépés miatt, merthogy könyvre csak ők adhattak engedélyt, a Lapkiadónak csak újságot, magazint lehetett volna engedélyezni. Addigra viszont már elvétele sem lehetett példányt találni az üzletekben.

Kisebb csetepaté volt a *Tudománytár* sorozat egyes kiadványaiból is. Patrónusunk, *Drucker Tibor* (korábban, az Egyesülés főtítkáraként ő csábított át a Művelt Néptől, s bár fárasztó volt

vele dolgozni, mert imádta a megbeszéléseket, de jó is volt vele dolgozni, mert fogékony volt az ötletekre) a Könyvértékesítő Vállalat igazgatójaként szívesen finanszírozott egy reprint sorozatot. Nos, ezt a sorozatot *Tudománytárnak* neveztük el, *Gazda István* tudománytörténész lett a sorozatszerkesztő. Az első kötet az *Ógörög-magyar* szótár volt, s némely állami kiadóknál okozott pánikot, mert nem nekik jutott eszükbe a mű megjelentetése. A másik a *Magyarország honismereti irodalma* című félreprint volt, *Bodor Antal* könyvészeti ritkaságát az 1941-44 évi helytörténeti könyvészettel *Gazda Pista* egészítette ki. Ahogy az lenni szokott, ekkor valakik följelentettek bennünket és Druckert a minisztériumban, hogy „jobboldali” könyveket publikálunk, de *Gazda Pista* már korábban kifogta a szelet a vitorlából, előre számított ilyesmire, ezért a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum főigazgatójával – pompás taktikai trükk volt ez akkor – íratta meg az előszót. A munkásmozgalmi múzeum vezetője ugyanis *elméletileg* csakis „politikailag megbízható” ember lehetett.

Aztán egy alkalommal – valami értekezleten lehettem házon kívül – Baranyai Tibi azzal fogadott az irodában, hogy „volt itt egy pasas, kéziratot hozott, ez lesz a következő könyvünk, óriási példányszámot fogunk vele elérni”. És megpaskolta az íróasztalán heverő kézirat-csomót. – *Mi az?* – kérdeztem. – *Könyv a homokosokról. A pasi pszichológus, biztosan ismered a nevét, mert a Gondolatnál ő adta ki A pesti vicc tanulmánykötetét. – Ó, hát persze – feleltem –, olvastam is... Erőss László. Tibor bólintott. – Ó... ez tuti siker, könyv a homokosokról. Én egy kicsit szkeptikus voltam. – El kell olvasni... – El – mondta barátom és főnököm. – De azt már tudjuk, hogy ez a pasas tud írni... – És ha nem engedélyezik? – Eddig mindig áttörtük a hülyeség falát.*

Ez igaz volt, és Tibor ebben zseni volt. Ha valamit nagyon akart, ami a főnökeinek ellenére volt, többnyire így kezdte mondókáját: – *Márpedig én, mint kommunista...* És ettől a kezdettől a majmok mindig megijedtek. Merthogy tulajdonképpen – többnyire – ugyanúgy nem voltak kommunisták, akárcsak Tibi. (Tisztességes baloldali gondolkodású volt – ez más). És ha egy kommunista úgy gondolja... Ez a vagány felütés szinte mindig hatott.

Még aznap este elolvastam a kéziratot, nem volt remekmű, de igazi újdonság volt, kicsit locsogós – a szerző maga is nőiesen locsogós volt, és úgy is írt –, de valóban újszerű, merész.

Akkorra már jó kapcsolatot alakítottunk ki a *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadóval* (a kiadóhoz tartozott a Minerva), igazgatója, *Dalos Vilmos* látott fantáziát a közös vállalkozásban. Egyszer hatszemközt azt mondta: – *Én kommunista vagyok, és elvi okokból nem értek egyet a gémkázással... De ha engedik, és a vállalatomnak, amelyet rám bízta, hasznot hoz, hát miért ne...?* Vili – tisztességes, rendes ember – átugrotta önmaga árnyékát. Az más kérdés, hogy aránytalanul kevés pénz maradt nálunk a nyereségből, eleinte csak 25, később 30, majd a hatalom gyengülésével arányosan növekedve már 50 %. De nekünk óriási pénz volt ez is. Emlékszem, egyszer (talán 83 őszén) fejenként 80 ezer forintot osztottunk fel szépen növekvő nyereségünkből. Akkor a fizetésem körülbelül 7500 forint lehetett. Baranyai Tibi – alacsony termetű férfi volt – azt mondta hülyéskedve: – *Most bemegyünk egy éjszakai lokálba, föl-pattanok a bárszékre egy csinos dög mellé, és azt mondom neki: ne higgye, hogy ilyen magas vagyok, csak a pénztárcámon ülök.*

Szóval *Erőss* kézírata nem nyűgözött le, de mindenképpen kiadhatónak és kiadásra érdemesnek ítélt. S tudván, hogy nehéz lesz megtörni a minisztérium ellenállását, eleve tekintélyes lektorokat választottunk: *Buda Bélát*, a kiváló pszichológust, és *dr. Rácz Istvánt*, a Bör- és Nemikórtani Intézet főigazgatóját, egy zárófejezetet írtunk *dr. Kovács László* professzorral (Magyarországon ez a könyv foglalkozott először az AIDS-betegséggel, addig még a sajtó sem adott hírt róla).

Nos, hiába küldte fel lektorálás és gondos szerkesztés után a Minerva, mely nevét adta a kiadáshoz, engedélyezésre a Kiadói Főigazgatóságra, ott úgy döntöttek, hogy a vitatott anyag

még további lektorálást igényel, elküldték hát szakmai bírálatra az Egészségügyi Minisztériumba. S mert persze ott nem volt homoszexuális osztály vagy főosztály, a feladatot az anya- és csecsemővédelmi osztályra testálták. Így aztán a kézirat igen negatív véleményt kapott, körülbelül azért, mert anya- és csecsemővédelmi szempontból a homoszexualitás nem túl egészséges, sőt, csecsemők részére könyvben nem propagálandó.

Újabb csaták, győzködések – s mint végül minden –, ez a könyv is megjelent 84-ben. Ha jól emlékszem, 65 ezer példányban fogyott el, alig egy-két nap alatt.

Közben megjelent az ILK-nál egy szatirikus kötetem, *A griff-licenc*. Nem volt igazán sikeres – ami az olvasói fogadtatást illeti –, de a barátaim elismeréssel szóltak róla. Kiadói tévedés volt, mert – szatirikus meseregény a címadó – a kötött könyv fedele félrevezető volt. Gyerek-könyvnek nézték, olyannyira, hogy sok könyvesboltban meg könyvtárban láttam is a gyerekgregények közé besorolva. Sőt, a *Ki kicsoda a mai magyar gyermekirodalomban?* című, tudományos igényű OSZK-kiadvány is gyerekgregénynek „minősítette”. Holott – első változatát majd tíz évvel a megjelenés előtt írtam – a Kádár-kor, vagy ha úgy tetszik, a szocialista gazdaság, főként a szocialista nagyipar bírálata volt. (Talán ezért is hallgatták el annyira?). Nem a legjobb, a legkeményebb. Egyébként a könyv megjelenését áttételesen az Editorgnak köszönhetem: kolléganőm férje, *Lantos Kálmán* az Ifjúsági Lapkiadó műszaki osztályának vezetője volt, maga is neves tipográfus, máig jó barátom. Ő kapta fel a kéziratomat (kisregény és novellák), s beszélt rá az ILK-t a kiadásra.

A minisztériummal – a hatalommal – több kisebb-nagyobb összecsapásunk volt. Azt hiszem, 84-ben történt az is, hogy *behivattak*. Mert nyilatkoztam az Esti Hírlapnak a kisvállalkozások gyorsaságáról, fölényéről – az állami kiadókkal szemben. Az Esti munkatársa egy kicsit kifacsarta a szavaimat, s úgy tálalta beszélgetésünket, mintha én azt mondanám, hogy az állami könyvkiadás halálra ítéltetett. Azt hiszem, ez volt az a pillanat, amikortól Z. F. úgy érezhette, meg kell szabadulnia tőlem és L. Katitól. A többi editorgossal nem mert ujjat húzni, szüksége volt az egyikük jogi tanácsaira, a másiknak főszerkesztő volt a férje, a harmadik túl sokat tudott magándolgairól...Mi voltunk a legkönnyebben sebezhetőek. De akkor még csak a különböző jutalmazásokból maradtunk ki, s csak Baranyai halála után merte komolyabb lépésekre is elszánni magát.

Visszaemlékezvén azokra az évekre, érdekes talán az is, kiket beszéltem le a próbálkozásról.

Egy alkalommal egy fiatalember jelent meg a Vörösmarty téri irodában (tizedik emelet, sarokszoza, gyönyörű panoráma). A nevét már ismertem, fiatal rádióriporter, a legígéretesebb tehetségek egyike. Leültünk, beszélgettünk. Könyvet akar írni Vitrayról. Az lenne a címe: *Milyen ember Vitray Tamás?* Jó, érdekes, biztosan vennék az emberek. – *De milyen ember Vitray Tamás?* – kérdeztem. – *Nézd, ez interjúkötet lesz* – mondta vendégem. – *Huszonöt-harminc ember nyilatkozik róla. Az egyik így, a másik úgy...* – És Vitray tud róla? – *Még nem* – felelte az ifjú riporter –, *de természetesen megmutatom neki az anyagot, egyeztetni fogom vele.* – *Ez mind nem elég* – ráztam a fejem, és elmondtam neki addigi kiadói illetve kiadás-politikai tapasztalataimat. Az engedélyezés tortúráját, az állami kiadók lemondó nyilatkozatainak szükségességét, a jogi bonyodalmakat. – *Minden nyilatkozódtól írásbeli hozzájárulást kell szerezned.* – *Tudom* – mondta a riporter. – *Értek a joghoz.* Abban maradtunk, hogy ha összeáll az anyag, folytatjuk a beszélgetést. De láttam, nem túlságosan lelkesedett fel attól, amit elmondtam neki. Kicsit elkenődötten távozott. Aztán – pár év múlva – könyvet írt *Molnár Csilla Andreáról*, a tragikus sorsú szépségkirálynőről, kiadta tolszó-interjúit óriási sikerrel, majd egy igen pimasz könyvet is. Az volt a címe: *Ez egy tiszta jó könyv* – és az előszón kívül csak üres lapokat tartalmazott. Hatalmas példányszámban fogyott el.

Néha, amikor a tévében végignézem fantasztikusan népszerű és lebilincselően profi műsorait, eszembe jut, hogy pályáját (egy icipicit) talán nekem is köszönheti. Ha én akkor nem

beszélem le a könyvírásról a népszerű *Friderikusz Sándort*, lehet, hogy ma ő is pusztán egyike a kiadótól-kiadóig kéziratokkal házaló szerzőknek. De mert nálam többé nem jelentkezett, s ez a könyv máig nem készült el, egyértelmű, hogy *sikerült alaposan lebeszélnem*. Persze azért írt ő később könyveket: legnagyobb sikere a tragikus sorsú szépségkirálynőről, Molnár Csilla Andreáról szóló művének volt.

A másik ember, aki érzékelhetően elszontyolodva távozott tőlem, *Hankiss Elemér* volt. Pár évvel korábban megjelent a Magvetőnél két izgalmas esszéje, a *Diagnózisok* és a *Társadalmi csapdák*. Kemény, húsbavágó írás volt mindkettő, csoda, hogy engedték a megjelenését. Egyszer... Hankiss azért keresett meg, hogy az Editorg segítségével megpróbálkozzék a magánkiadással, pontosabban a szerzői saját kiadással – ahogy akkoriban hivatalosan mondták. – *Mi boldogan segítenénk* – mondtam –, *de a te munkáidat szinte biztos, hogy nem fogják engedélyezni magánkiadásban*. Bánatosan távozott. Nem tudom, megpróbált-e valahogy engedélyt kérni, vagy belátta, hogy *az a rendszer* nem enged többet neki. Gondolom, belátta.

Akadtt azután olyan is, akit mi beszéltünk rá, hogy adjon ki könyvet. EGM barátom például... Nagy anyagi zűrben volt – mint mindig –, és én a könyvkiadásról meséltem neki. Náluk voltunk éppen Almássy téri lakásukban, s megkérdeztem tőle: – *Nem akarsz keresni 3-400 ezer forintot? Óriási pénz volt ez akkor.* – *Hogyan?* – nézett rám hitetlenkedve. – *Nincs valami régi kéziratod? Például az a sci-fid, ami pár éve a Magyar Ifjúságban folytatásokban ment. És ha kevés a terjedelem, kiegészítheted mással... Te olyan jóban vagy a három terjesztő vállalat igazgatójával, tőled biztosan megveszik ötvenezer példányban. Ez pedig neked kábé négyszázezret jelent.*

Misi barátom azonnal fölmászott a gardróbszekrény felső polcához, és matatni kezdett... hamarosan előkerült három fantasztikus kisregény kézírata. És hamarosan könyv lett belőle, barátom jó kis summát keresett, ahogy jósoztam. Nem volt ugyan rendkívül sikeres mű, de a terjesztők akkor még fixre vásároltak, és vállalták a kockázatot. Ugyanígy beszéltük rá könyvírásra, illetve kiadásra M. Ákost, a tévéhíradó ismert riporterét. Ő akkoriban újszólván barátunk volt, élettársa, Ági a propagandaosztály titkárnője, azaz titkárnőnk.

Iszlaiéknál voltunk nagy társasággal vacsorán. Elmondtuk neki, *Egri János* milyen tisztes összeget keresett azzal, hogy megcsináltuk neki az *Elmebajnokság* című tévés vetélkedőjének könyv-változatát. (Később mi csináltunk játékkönyvet *Vágó István A fele sem igaz* című műsorából is.) Azt mondtuk, pillanatok alatt összegyűjtheti, csokorba szedheti úti jegyzeteit, hiszen egy-egy darabját lapokban már publikálta. M. Á. kapott az ötleten, s hamarosan megszületett *A repülőszőnyeg utasa* című könyv. Ennek engedélyezésével nem volt gond, hiszen Á. volt a TV-Híradó „könyvszakmai” munkatársa, a fejesek is jóban akartak lenni vele. A könyv nagyon szépre sikeredett, *Fraunhoffer Ferivel* (később az Editorg teljes jogú tagjává vált) terveztettük, ez volt a gmk első kötött könyve. Pontosan 1984. május 11-én jelent meg. Ákos – ahogy jósoztuk – keresett vele közel félmillió forintot (nagyon nagy pénz volt ez 84-ben), s az Editorgnak is jutott a szerződés szerint vagy kétszázhuszezer. Aztán egy délelőtt – Tibor nem volt bent valamiért – bejött Ákos egy fiatalemberrel, borzasztó hivatalos képet vágott – nem ilyen volt eddig a kapcsolatunk –, s amikor leültem őket, közölte, hogy az ügyvédje azért kísért el, mert soknak tartják az Editorg 17% (!) hasznát. Elképedve mondtam, hogy a szerződést aláírta, az ügylet teljesen szabályos. Erre Á. azt kérdezte: *mit csináltatok ti, miért kaptok ennyi pénzt?* – *Végül is mi adtuk az ötletet, hogy írj meg a könyvet* – feleltem. – *Mi szereztünk nyomdát, mi terveztettük, mi adtuk el...* – *Nyomdát én is tudtam volna szerezni, eladni magam is eladtam volna, hiszen a terjesztővállalatoknak már épp elég szívességet tettem... És nem ti terveztétek, hanem a Fraunhoffer Feri.*

Megdöbbsentett a barátunk! Nem így ismertük eddig. – *De Fraunhoffert mi találtuk a munkához. Éppen ez a kiadványszervezés, és a mi nevünk Editorg Kiadványszervezési Gmk...*

A dolog vége az lett, hogy – gesztusból – engedünk egy kicsit (emlékezetem szerint harmincezer forintot), de M. Á. azt mondta, még gondolkozik. Végül az ügyvédje – ügyvéd barátja? – higgasztotta le, mondván, a szerződés szabályos, örüljön az engedménynek. Amikor Baranyai Tibinek elmeséltük a történetet, először el sem hitte, aztán kesernyésen mondta: – *Egy haverral kevesebb... Ide ne tegye be a lábát többet!* Sosem bocsátotta meg a történeteket Á.-nak... Én megbocsátottam, mert – szörnyű: ez a sosem egyetlen évet sem jelentett – 1985-ben eljött Tibor temetésére, s én ezt főhajtásnak tekintettem.

„Fordulatom” éve

Az a nyolcvanötös.

Drámai volt, óriási változásokat hozott az életemben. Akkor már elkötelezettje, sőt mániákusa voltam a *könyvességnek*, s már – *Editorg!* – a kiadásnak is. Tovább műveltem társaimmal a könyv- és olvasáspropagandát, mint az MKKE helyettes propagandavezetője, szerveztem velük a könyvkiadást kisvállalkozásban, tanítottam a könyves szakiskolán (könyvpropagandát), utaztam, kiállításokat, könyvheteket, akciókat, sajtótájékoztatókat szerveztem. És egyszer csak különös fordulatok történtek.

Akkoriban naplót is vezettem. Nem rendszeresen, inkább csak ötletszerűen. Egykori és egykorú jegyzeteimből áll össze ennek a sorsfordító évnek a krónikája.

Február 15-én anyám otthon, a Péterfy Sándor utcában leesett a lépcsőn. Csigolyatöréssel szállították a Koltóiba. Telefonon kaptam a hírt az egyik szomszédjától, hamar odaértem, és én kísértem el a mentőautóval. Nem volt nagyon súlyos az állapota, de 78 éves volt már, és mozdulatlanságra ítélve, ő, az örökmozgó. (Pár évvel később, 1990 kora őszén, nem sokkal unokája esküvője után elütötte egy autó, s néhány napi szenvedés után meghalt).

Alig három nappal később rémulten tapasztaltuk, hogy barátunk és főnökünk, Baranyai Tibi beteg. Előző héten jött haza Kubából, ahol magyar könyvkiállítást épített, s azt vettük észre, hogy nem tud rendesen beszélni, a nyelve elakad, nem jön ki a szó. Azt mutogatta, hogy nem fáj, csak valami furcsát érez a szájában, az ínye körül.

Utólag rádöbbsentünk, hogy elutazása előtt is így, akadozva beszélt. Akkor azt hittük, ivott.

Anyám viszonylag hamar rendbejött, pár nap múlva már tudott járni, egy kicsit ülni is. Amikor kihoztuk, rövid időre magunkhoz vettük (bár könyörgött, tiltakozott, hogy inkább hazamenne, de ki ápolta volna ott, ki segített volna neki?)

Ugyanaznap Baranyai Tibinek megbénult a jobb karja, és egyáltalán nem tudott beszélni.

Aztán jött az újabb rossz hír: minden bizonnyal rosszindulatú tumor, ezt jelezte a CT-vizsgálat..

Kati kolléganőm húga (aki abban a kórházban, sőt azon az osztályon volt ápolónő) mást mondott. Beszélt a proffal, *talán* nem rosszindulatú, hanem valami gyorsan növekvő vérrög. A műtét nagyon veszélyes, mert szörnyű vérzékenységgel jár, de ha ezen túlesik, meg is gyógyulhat. Ezt írtam akkor naplómbe:

Holnap reggel 8-kor kezdődik a műtét, és délután 3-ig is eltarthat. Izgulunk, remegünk, mindenki kiborulva várja-lesi az új és új híreket. Z. Feri is sápadt, karikás a szeme. A lányok két napja bögnék, és ma egy pillanatra én is... de talán nem vették észre.

Mennyire tudtam haragudni rá! De mindig szeretettel. Egyébként is olyan kedves csibész (istenem, majdnem azt írtam: volt), hogy levette az embert a lábáról. Bár haragudhatnék rá ezután is!

Ha hívó volnék, imádkoznék érte.

Tibort február 28-án reggel nyolckor műtötték. Szörnyű, feszültséggel teli nap volt. A délelőtt még csak-csak eltelt, mert ügyfelek jöttek egymás után, s tárgyalni kellett velük.

De aztán déltől... Fel-alá járkáltam, nem találtam a helyem.

A többiek hasonlóképpen.

Egy órától már minden telefoncsöngésre összerezzentünk. Kati otthon várja húga üzenetét, s azonnal átszól – ez a megállapodás.

Nehéz percek. Italt hozatunk és várunk.

Háromkor csöng a telefon. Andrea veszi fel: – *Mi van?...Igen...*

És ledobja a kagylót az íróasztalra, és bög, bög. – *Add ide – mondom, és felveszem. – Mondd, mi a helyzet?* Kati a vonalban: – *Klasszul sikerült a műtét. Minden rendben... De gyertek el hozzám. Gyorsan, siessetek, mert nem bírom egyedül.*

Ő is sír. Talán megkönnyebbülten? De valami hamisat is érzek a hangjában.

Gyorsan közöljük a jó hírt a kollégákkal, ismerősökkel, aztán taxiba vágódunk.

Kati bögve fogad. És elmondja a rosszabbik valóságot. A műtét tökéletesen sikerült. A húga szerint Tibor rohamosan fog fölépülni.

Aztán egy fél év vagy egy év múlva hirtelen gyors leépülés, és – műhetetlen. Mert a daganat rosszindulatú. Március 9-én, szombaton Tibort hazavitték – azt hiszem, csak hétvégére – a kórházból.

Hívtam őket otthon, Zoltán fia vette fel: – *Sétáltunk egy kicsit, fürödtünk, jól ettünk, és most ledőltünk pihenni.*

A többes szám első személy – engem, a vonal túlsó végén – nagyon-nagyon zavart. Ennyire magatehetetlen? Egy hónap alatt zavaros, gyermekes lett ez az életerős, kedves pasas? Rossz jelnek tekintették kollégáim azt is, hogy kiadták a kórházból. Menthetetlen betegekkel szokták ezt megtenni.

Én hittem – vagy inkább reménykedtem – a csodákban. Például az *interferonban* (EGM tanácsolja, próbáljunk szerezni a Szovjetunióból). Vagy a Kovács Ádám-féle kísérletben. Hátha tényleg vannak már csodaszerek. Hátha a Celladam...

Ismét a naplóm:

Március 12, kedd. Országos gyásznapi, mert meghalt Csernyenko 74 évesen. Három év alatt három szovjet pártvezér halt meg. Meglepetés, hogy a rogyant aggastyánok után most egy 54 éves ember, valami Gorbacsov került a hatalom élére. Vajon mit hoz?

És Tibor sorsa mi lesz...? A legszörnyűbb típusú rákról szól a diagnózis. Reménytelen – és holnapután meg kell látogatni, mert most egy időre javul az állapota. Fél évre talán?

Március 14, csütörtök. Tibiről rossz hírek. *Morvay Laci* volt nála, úgy érzi, Tibi rosszabb állapotban, hangulatban van, mint egy hete, amikor meglátogatta a kórházban.

L. Katival fölmentünk Tiborhoz. Szorongó érzéssel kopogtunk be – de a vártnál jobb állapotban találtuk. Bár a jobb keze béna, és beszélni sem tud, eléggé jó a hangulata, s úgy tűnt – mindent pontosan megért.

Március 25, hétfő Ferivel – azt hiszem – előbb-utóbb konfliktusba fogok kerülni.

Kifejezetten úgy érzem, nem bánná, ha valami hibát találna a munkámban most, hogy Tibor nincs.

Hogy bizalmatlan velem, régóta észlelem. Nem tekint partnernek – elvégre csak három felsőbb illetve felsőfokú végzettségem van, vannak szakmai tudományos publikációim, negyed százados propagandista gyakorlatom, szerkesztettem lapokat, írtam vagy öt könyvet.

Mégis, ő elolvastatja az általam ellenőrzött prospektust *S. Palival*. Pali okos, kiváló Ady-kutató, érdes és szellemes szabadgondolkodó, de nem igazán nagy stílusza. Most is rosszul javít, persze újra átirom.

Március 29, péntek. Baranyai Tiboréknál Katival.

Tibi mintha kissé javult volna: ül, amikor belépünk, szemmel láthatóan örül nekünk. De ez csak percekig tart. Elfárad, kéri a kezem. „*Fölállnál? Segítsek?*” – kérdelem, ő meg rázza a fejét, hogy nem. Kati tapint rá gyorsabban: „*Elmenjünk? Elfáradtál?*” Bólintás. Igen.

Egy *picit* mozog a jobb oldala is. Szörnyű tudni, hogy ez a javulás csak átmeneti lehet.

Április 1, hétfő. Bolond nap, valóban.

Ma reggel el kellett indulnom Pozsonyba, felépíteni a nemzetközi vándor könyvkiállítást. Tegnap elkezdett zötyögni a Skoda, ha apró kátyúba gurult az első kerék, berázódott a kormány. Így nem lehet elindulni. Elhatároztam, hogy reggel, útközben megnézetem.

Érdre mentem, ahhoz az érdi maszekhoz, aki – akkor még a Trabantomon – egyszer már segített. Rágurultam az aknára, megnézte a kormányművet, teljesen tropa, ki kéne cserélni.

Egy fillért sem fogadott el, mert nem garantálta, hogy eljutok a Skodával Pozsonyig.

Eljutottam.

Bonyodalmakkal persze. A vámnál a banki engedéllyel kihozott könyvekkel volt némi problémám. Alig tudtam meggyőzni őket.

1 órakor értem a Hotel Kyjev – így írják – elé. Kettőre eléм jöttem a fogadóim, de hamar leráztam őket. Séta, majd bementem a magyar könyvesboltba, a belvárosba.

Április 2, kedd. Könyvkiállítást építeni – nem boszorkányság. Kicsit mégis drukoltam: egyedül még soha nem kellett csinálnom.

Végül minden megy, de nem tudom, mikor követek el olyan bakit, amit az ostobák felfújhatnak politikai ügygé. Ez a kiállítás most egy szoci sorozat része: Vándorkiállítás a Győzelem Napja 40. évfordulója tiszteletére.

Egyet tudok: most külföldön vagyok, hivatalosan, mint Magyarország képviselője, s ezt komolyan veszem. Akkor is, ha a magyar könyvanyag, amit kiküldtek, siralmasan unalmas. Az NDK könyvei kivitelre színesebbek (és rájuk jellemzően milliányi példányt hoztak a marxizmus klasszikusaiból, meg kiraknak szép Honecker-idézeteket is persze). Színesebb, változatosabb az orosz stand, ők most nem politikai szlogenekkel, hanem gyermekrajzokkal dekorálnak, s ez nagyon földobja az összképet.

Délutánra az aznapra tervezett részt befejeztem.

Este a könyvesek klubjában. Gusztusos, majdhogynem elegáns hely. Ilyen nincs otthon. Kár. Politizálunk. Nem hivatalos kísérom – gondolom – kommunista, a férje valami belügyes. Éppen ezért jó rondaságokat mondok az ő Huszákjukra, hogy undorító mindenütt – irodában, várótermekben, boltokban – az ő fényképét látni. Ez legalább nincs már nálunk.

Április 3. szerda. A kocsit itt nem tudják megjavítani, mert „külföldről nem vállalhatnak munkát”. *A lift és a szocializmus nem működik.*

Ma még egyszer átnéztem a fölépített kiállítást. Könyveink szakadtak, piszkosak. De az anyag áll, a csúfságokat – amennyire lehet – eltüntettem, úgy, hogy leveszem a sérült védőborítókat, koszoltokat radírozok. Ma mindenki kész lett, még *Adam* is, a lengyel fiú. Pedig az ő munkamódszere igen sajátos. Fényképfelvételek után rakosgatja a könyveket a tárlókra. Megnézi a fotót, aztán elkezd lázasan keresgélni a dobozokban. Ha megtalál egy könyvet, komótosan elhelyezi, aztán kimegy a folyosóra, és elszív egy cigarettát. Utána visszamegy, megnézi a fotót, és elkezd kotorászni a dobozokban...

Most este fél nyolc van, és már ágyban vagyok. Unom most ezt a várost, sok volt az öt nap. Már végigvettem minden valamirevaló éttermet. Elég volt Pozsonyból.

Április 11-én, a Költészet Napján valami hivatalos programra készültem. Bent ültem Tibor elárvult asztalánál, amikor csöngött a telefon. A nagyobbik fia volt. – *Apu... meghalt* – mondta.

A temetést április 24-re tűzték ki. Meg tudtuk még szervezni, hogy a lapok megemlékezzenek róla (Magyar Hírlap ÉS, Új Tükör), hogy az MTI kiadja a halálhírt. Legalább ennyi maradjon utána.

Drága, kedves, szeretetre méltó ember volt. Sokszor haragudtam rá a lezsersége miatt – néhány percig. Tovább nem lehetett. Az Új Tükör fényképes gyászhirot adott. „*De helyes*” – nézték az újságot a kolléganők.

Sajnos, akaratom és szándékom ellenére ceremóniamesterré váltam az előkészületek során. Úgy alakultak a dolgok, hogy először az Egyesülés igazgatója, Feri emlékezik, aztán egy vietnami bajtársa (ha még nem írtam le, Tibor a szövetséges ellenőrző csapatokkal töltött kint néhány hónapot.) A sírnál a jó barát, *Rapcsányi László* búcsúztatja.

Szorongtam az egésztől, alig vártam, hogy lezárják az urnaszekrényt, remélve, akkor majd elkezdődik a megnyugvás is.

Nem kezdődött el, utána is, hosszú hónapokon át minden éjjel róla álmodtam.

(*Rapcsányi Laci* gyönyörű profán imát mondott a falnál, és Z. is megrendítő gyászbeszédet írt).

Ismét naplóból:

Április 30. Megkaptam a megbízást, (igen, *mb.*) az osztály vezetésére „*további intézkedésig*”. Ezzel én lettem az ünnepi könyvhét országos szervezőbizottságának titkára is – holnap Debrecenbe kell utaznom a helyi szervezőbizottság záróértekezletére.

Május 3, péntek. Moszkva. A reggel 8 órai Malév járattal. Zuhogó esőben indulunk, elég rázós az út Kijevig, onnan már simább. Megérkezés, a „*Sereme motyó*” (ahogy az itteni magyarok becézik) most egészen más, mint két éve volt, modern, nem lépcső, csak *cső, lép nélkül* visz a gépből az épületbe.

Ebéd a Budapest Szállóban, mindhárom vendéglátóm tud egy kicsit franciául. Délután *Gergely Laci* (itt dolgozik a KGST-ben) értem jön a szállodába. Kint várom a kapu előtt, bejön velem, de a széken ülő, Brezsnyev-szerű portás, zakóján egy halom kitüntetés, kinyújtja a kezét, hogy nem lehet. – *Figyeld meg, hogyan kell ezekkel bánni!* – mondja Laci, és elkapja a „*gyezurnij*” kezét: – *Gratulálok nagyszerű kitüntetéseihez a győzelem évfordulóján!* – és hosszan rázogatja az eres mancsokat. Az öreg meghatottan köszöni, Laci már bent van, az őr még utána is integet.

Rémes ország, mindenkinek van egy kis hatalma a hierarchiában, és mindenki visszaél vele. A vendéglőben csak úgy kapsz asztalt – holott üres az egész terem –, ha megvesztegeted a pincért. Legutóbb, két éve még meg is csókolt a korábban szigorú pincéernő, mert a golyóstoll mellé *Morvay Laci* jóvoltából egy minikönyvet is kapott.

Május 4, szombat. Bemutakozó látogatás valami fejesnél. Van már tolmácsom, *Vologya*, a moszkvai rádió magyar adásának riportere..

Szörnyű ez a sok trottyos, csilingelő veterán. (Gergely Laci: *Az öregek uralják ezt az egész hatalmas birodalmat*).

Ki a Szovjet Hadsereg Házába, estig építem a kiállítást. Majdnem készen vagyok vele.

Május 6, hétfő. Nagy szovjet megnyitó és pezsgős druzsba. Jó hírek Gorbacsovról, az új főnökről – de ugyanakkor szigorú tekintetű hazai „elvtársak” jönnek, s azt tanácsolják, hogy a Csernyenkó kötetet tüntessem el; máris feledésre ítéltetett. Ez a magyar könyvkiadás egyik ordítóan szervilis baromsága: ha jön egy új szocialista országbeli pártvezér, azonnal ki kell adni beszédeit, cikkeit.

Greckó marsallt is levetetik, róla is rosszak most a hivatalos vélemények.

Május 9. csütörtök. Újra itthon. Este a nyíregyházi MórícZ Zsigmond Színház vendégjátéka a Tháliában. *Rudas. Valitól* kapunk jegyet, telt ház van. *Ratkó József: Segítsd a királyt!* Jóska merészen verses drámát írt, és úgy érzem, csodálatosat. Új nemzeti dráma – mondták sokan –, méltó párja a Bánk bánnak. Ez túlzás, de van némi igazság benne. Bár tele van dramaturgiai képtelenségekkel, az istenáldotta tehetség átsüt az egészen, semmissé teszi a formai elvárásainkat.

Rudas Pisti megnémított énekmondója megrázó alakítás, *Holl István* lenyűgöző az öreg pogány szerepében.

A végén húszperces vastaps.

Utána a büfében találkozom *Szigeti Andrissal* is (szomszédunkban lakott, együtt játszottunk az Egressy Klubban, és most már vagy tizenöt éve nem láttam). *Rudas Pista* segítségével keresem *Ratkót* – nemcsak a költő, az ember is nagyon közel áll hozzám –, de nem találom. Aztán *Pista* üzenetet hoz: – *Jóska azt üzeni, hogy szeret téged, és maradj továbbra is fiatal, de ő most megszökik innen.*

Gondolom, kopott zakóban, nyitott gallérú ingben volt itt is. A flanc nem az ő világa, talán ez elől menekült.

Május 16, csütörtök. Nem lepődtem meg. Valaki (azt hiszem, megbízható forrás) azt hallotta, hogy igazgatóm pályázatot akar kiírni a propagandavezetői poszt betöltésére.

Állást kell keresnem – ez majdnem bizonyos. Mert abban a pillanatban, amikor kiderül a hír valódisága, fölmondok.

Tegnap este *EGM* (telefonon) képtelenségnek nevezte a pletykát. Ha csak – tette hozzá – valaki nem pályázik a helyemre a Mekekéből.

Szinte biztos, hogy nem bentről.

Nekem Ferivel amúgy nincs bajom, csak a szervilizmusa kétségbeejtő. Párttag – de persze biztos, hogy nem kommunista. Csak a funkciója betöltéséhez ez is kellett. Nem is ítélem el ezért, mások is ezt csinálják. Csak nem az én ízlésvilágom.

Különben igen művelt, értelmes ember – és jó szakember a szakma bizonyos területein. Például kitűnő antikvárius volt, az igazi tudós fajtából.

Május 18, szombat. Újra fellángolt a csetepaté az Editorg körül. A KF és néhány kiadó vezetője gyűlöli magántevékenységünket – nem tudni pontosan, miért.

Csak egy példa.

Kitaláltunk egy könyvet. *Kutyaiskola*. Az egyre nagyobb kutyadivatban fontos is: olyan – színes ismeretterjesztő – könyvet kell írni, amelyikből pontosan meg lehet tanulni a kutyák nevelését, képzését.

Megtaláltuk a szerzőt is, *Sárkány Pali* (aki az ország egyetlen ebszakértőjévé kiáltatta ki magát) szakmai ellenfelét, *dr. Kováts Zsolt* főállatorvost. A Mezőgazdasági Kiadó (igazgató: *dr. Sárkány Pál*) lemondott róla, nem vállalja. A szabályok értelmében egy szakirányú kiadó lemondó nyilatkozata és két pozitív lektori jelentés kell ahhoz, hogy a szerző magánkiadást, pontosabban hivatalos nevén *szerzői saját kiadást* csinálhasson. Akkor a munkálatokkal megbízhat egy gazdasági munkaközösséget, ez esetben az EDITORG-ot.

Sok munka, alku, tárgyalás nyomán született egy nagyon jó kézirat. Megterveztettük a borítót, előre lekötöttük a nyomdát. A terjesztők magas példányszámot rendeltek. Kitűnő szakemberekkel lektoráltattuk az anyagot.

Kováts Zsolt szerzői kiadásra engedélyt kért a KF-en. Hitegették, majd kapott egy levelet, hogy kéziratát átküldték véleményezésre a Gondolat Kiadónak. Persze *Siklós Margit* – férfias hangja miatt Margit bácsinak gúnyolják – lecsapott rá: csak ő adhatja ki. Annyi tisztesség nem volt benne, mint a KJK igazgatójában, aki hasonló esetről felhívott, és közölte, hogy akkor persze közösen csináljuk meg a könyvet.

Aztán. *Lindner Gyula* a Minervánál járt, onnét *D. Major Klára* egy kiadványunk engedélyeztetése miatt felhívta *V. Mariannt*, a KF osztályvezetőjét. – *Egyelőre nem adunk engedélyt – így a válasz –, meg kell várni a főigazgató elvtársat. A közeljövőben tárgyaljuk meg ellenintézkedéseinket, mert az EDITORG és a Táltos túlságosan nagy vállalkozássá nőtte ki magát.*

Erre Gyula bejelentkezett a főigazgató-helyettesnél. Nem hiszem, hogy tisztázni tudunk bármit is: a KF merő rosszindulat, ahogy mondják, dolgozik az SI-faktor (Sárga Irigység). És a bizonytalanságukat is érezzük: nem tudják, merre a meddig.

Május 21, kedd. Ma bent volt *Rapcsányi*, most jött haza Izraelből, ahol valami magas kitüntetést kapott.

A „*Sárga Regények*” ötkötetes sorozat is veszélybe került, a KF meg akarja fűrni. Laci azt mondja, ha baj van, ő megy be Tarnóchoz, hiszen ez a sorozat sajtótörténet is!

Május 31, péntek. Megnyílt a könyvhét. A debreceni országos megnyitó ünnepség remekül sikerült. Délután taxival Debrecenből Ibrányba, a Könyvről könyvért vetélkedőre, onnan vissza Nádudvarra. Nádudvaron a téesz vendégei vagyunk, a díszvacsorát még elérem. Jól beiszunk (mindig így végződik a könyvheti megnyitó), majd a busz – *Bohumil Hrabal* és a szlovákiai *Dobos László* között ülök, kár, hogy Hraballal egy szót sem tudunk váltani egymással. Valaki a Székely Himnuszba kezd, *Czine Misi* gyöngéden leállítja. Nem árt az óvatosság.

Énekelünk.

Kellemes út volt, de rettenetesen fárasztó.

Június 10, hétfő. Mindenki az *Osztropoli Herschel ostarát* keresi, a zsidó viccgyűjteményt, az EDITORG legújabb könyvét (sok viccet én adtam Hajdú Pistának a gyűjteményhez). Óriási siker már megint, nyilván újabb irigységeket gerjeszt..

Július 23, kedd. A Sárga Regények – Rapcsányi gyűjtése, Hegedüs Géza bácsi előszavával – nem működhet, a főigazgató hallani sem akar róla, úgy hírlik. Az okát nem tudjuk. Beszéltünk J. Miklóssal, hátha ő közbenjárna valahogy. Ugyanis Rapi megkérdezte Tarnóctól, hogy „a magyar füzetes regények sajtótörténeti jelentőségű összefoglalása sekélyesíti a magyar könyvkiadást, a Zalatnay Cini könyve nem?”. Mire Tarnóc: „Én itt hivatalnok vagyok, s ha utasítanak, meggyőződéseim ellenére is kénytelen vagyok engedélyezni.” Okos szöveg. Ha ez az ország így működik, akkor hát megpróbáljuk megkeresni valahogy az „utasítót”.

Július 30, kedd. Tegnap valaki figyelmeztetett, hogy a Művelődési Közlönyben (ilyeneket nem olvasok) megjelent a pályázati felhívás a propagandavezetői állás betöltésére. Erre beadtam a felmondásom – pályázat gyanánt.

Július 31, szerda. Reggel Drucker. Tibor irodájában, a Váci úton. Odaadtam neki a felmondásom másolatát, azonnal felajánlott egy jó állást maga mellett. Pataki Erzsí is buzdít, örülne, ha együtt dolgoznánk. Ő főosztályvezető a Tékánál. Z. eljárása – hallom – még T.- t, az ÁKV igazgatóját is felmérgette, pedig hát ő évek óta neheztel rám valami apró félreértés miatt. Érdekesen alakul így a dolog, szerintem Feri ki fogja dobni Katit is – hiszen alapvetően talán nem is velünk van baja, hanem a vállalkozásunkkal –, s akkor úgyszólván megszűnik az igazi propaganda.

Augusztus 1, csütörtök. Főnököm válasza: a felmondást elfogadja, a felmondási idő alatti munkavégzéstől felment.

Most nagyon furcsán érzem magam. Holnap nem kell bemennem.

Kibírom?

Augusztus 6, kedd. Négy kellemes napot töltöttünk Palóznakon, Balázs Árpíéknál. A legjobbkor jött, alig jutott eszembe a munkahelyi ügyem. Figyelmes vendéglátóink remek programot szerveztek. Vasárnap este (pénteken érkeztünk) pinceavató volt, 25-en voltunk a nem túl nagy borpincében. Nagyot énekeltünk. Illetve ők (kitűnő színészek: Cs. Németh, Tóth Jutka, Dunai Tamás, no meg zeneszerző házigazdánk) énekeltek, mert én, a botfülű inkább csak velük dudorásztam. Aztán egy kicsit egyedül maradtam a teraszon, néztem a Balatont, a munkámra gondoltam, és egyszer csak éreztem: könnyek gyűlnek a szememben. És szégyelltem magam önmagam előtt.

Most itthon vagyok, és nagyon furcsa, hogy nem kell bemennem sehova. Nincs hová mennem.

Augusztus 30, péntek. Délben a Kiadói Főigazgatóságon, Veres Mariannál. Furcsa helyzet. Státuszilag már nem függök tőlük, egzisztenciálisan sajnos annál inkább.

Nem akarják engedélyezni a Minervának, hogy a gondozásunkkal jeleztesse néhány könyvünket. Pedig milliókat hozhat – elsősorban a kiadónak. Kifakadok: ha állami kiadónál nem engedik megjelenni, a szerzők állampolgári jogon maguk akarják kiadni, s ha ezt is elutasítja a minisztérium, az Alkotmányügyi Tanácshoz fordulnak. (Közben röstellem, hogy annyira pöffitek, a fogorvos tegnap szedte le alsó hidamat, és három laza fogamat húzta ki elől.)

Mariannra ez végül hatott, ő alapjában kedves, jóindulatú asszony, de hát állami hivatalnok. – *Beszélek még egyszer Paál Rózsával – mondja. Ebben maradunk.*

Szeptember 4, szerda. Ma – hallom – Z. értekezletre hívta össze a propagandaosztályt, közölte, hogy engem alkalmatlannak tartott a vezetésre, és – hogy nem szakad le az ég! – állítólag ezt meg is mondta nekem.

Valóságalapja annyi, hogy volt egy beszélgetésünk még májusban, amikor könyvkereskedő szakmunkástanulókat vizsgáztattunk. Akkor kinyögte: hiszen tudja ő ezt, és meg is érti, de hát

az EDITORG, a magánvállalkozásunk, ugye, tudom, hogy nagyon rossz szemmel nézik a minisztériumban. Megkérdeztem: és Lindner Gyula? *Ő is benne van, pedig ő a jogi osztály vezetője.* – Az más – felelte –, *az ő területe nincs annyira szem előtt, mint a propaganda.* Azt mondtam erre: – *Nézd, mióta megbízottként vezetem az osztályt, kínosan vigyázok arra, hogy munkaidőn kívülre essék ez a tevékenység.* Kivéve azt a néhány ügyfelet, aki nem tud, nem hajlandó késő délután jönni. De azt a kieső időt ledolgozom könyvheti vasárnapokon, kiállítás-építéseken.

Spongyát rá! Kiléptem, nincs már közöm hozzá.

Szeptember 7, szombat. Tegnap az Editorg értekezletén vendégül láttuk Reviczky Bélát a Kiadói Főigazgatóságról. Jó hírrel jött, három könyvünk (a *Japán főzőiskola*, az *Étkek*, *tippek*, *fortélyok* és az *Illik tudni*) mégis megkapja a kiadási engedélyt – a Minervánál. Lám, érdemes volt egy kicsit keményebbnek lenni, eredményesebb ez, mint az óvatos simulékonyság.

Október 1, kedd. Kati is felmondott az Egyesülésnél. Ugyanúgy fogadták el a felmondását, mint az enyémet. Felmentve a munkavégzés alól, két hónapig kapja a fizetését. Iszlai Erzsike azt mondja: ő is nagyon szívesen eljönne, szörnyű rossz lett a légkör.

Október 25, péntek. Pár nap múlva lesz főállásom. A *Mezőgazdasági Szövetkezeti Élet* olvasószerkesztője leszek. Bár csak elsejétől vagyok alkalmazásban, már most javítgatom a cikkeket, és megcsinálom az első szám korrektúráját.

November 1, péntek. Hivatalosan ma dolgoznék először új munkahelyemen, a Mezőgazdasági Szövetkezeti Életnél, a TOT székházában. De valami közbejött.

Reggel hétkor két fiatalember csöngetett be. Engem kerestek. Igazolták magukat, rendőrnnyomozók. Kérték, öltözzek fel, be kell vinniük *Közlekedési bűncselekmény* gyanúja miatt. Frászt kaptam, azt hittem, a fiam csinált valamit az én kocsimmal, és nem merte elmondani. Kérdeztem, mehetek-e saját kocsimmal, s a nálam lévő kéziratokat bevihetem-e először a munkahelyemre. Beleegyeztek, de úgy, hogy egyikük mellém ült. Bementünk az Akadémia utcába, korán volt, még senki nem volt az irodában. A megszerkesztett anyagokat letettem a szerkesztő R. Feri asztalára, s írtam egy rövid levelet, hogy közbejött valami, majd jelentkezem. – Mehetünk – mondtam a zsarunak, aki még lopva (azt hitte, nem veszem észre) belekukucskált a levelezésembe.

A Hámán Kató út egyik mellékutcájába kellett kanyarodnom, a másik kocsi után. Ki volt írva: Gazdasági Rendőrség. – *Jé* – mondtam csodálkozva –, *itt a gazdasági rendőrség is?* Kísérőm nem válaszolt.

Fölmentünk az emeletre, kísérőm elkérte a személyimmet, a forgalmimat és a kocsi kulcsait, és leültetett a folyosón. Hosszan, nagyon hosszan hagytak itt ülni, aztán behívtak, leültettek. A másik fiatalember, aki értem jött, letett maga elé egy A/4-es jegyzetömböt, és arra kért, soroljam fel, kik a barátaim. Megkérdeztem, hogy ez miért szükséges, mivel vádolnak. Nagyon barátságosan azt mondta: csak soroljam, majd később megtudom.

Nos, ilyenkor óvatosnak kell lenni, gondoltam, s elkezdtem írni azoknak a nevét, akikről úgy gondoltam, politikailag vagy zsaruilag teljesen megbízhatónak számítanak. Elsőként Soós Zolit említettem, aki hobbiból önkéntes rendőrködött és versciklust írt a rendőrségről, majd F. rendőrfőkapitányt, kisfiam szerelmének nevelőapját, akinek telkén többször vendégeskedtünk a nyáron. Aztán megálltam...

– *Mondja, mire jó ez? Meddig kellene sorolnom? Nagyon sok barátom van.* – *Helyes* – mondta beleegyezően –, *elég, ha felsorolja, hogy külföldiek közül kikkel barátkozik.* Még csak magamban végigfutottam a külföldi ismerősök névsorán, s úgy gondoltam – mert akkor azt hittem, valami politikai ügyről lehet csak szó –, ismerőseim közül senki nem avatkozik

közvetlenül politikai dolgokba, nyugodtan sorolhatom a nevüket. S elkezdtem a bécsi ismerősöktől stockholmi barátomig neveket sorolni. Amikor N. R. nevét említettem, a nyomozó megállt: – *Igen? Mikor járt utoljára Stockholmban? – Még sosem jártam.* – A nyomozó letette a tollat. – *Soha? – Soha.* – *Na, várjon egy kicsit!* Kihallgatóm fölállt, és átment a másik szobába. Ott valakivel hosszan pusmogott. Akkor megjelent egy ősz hajú, kiöregedett focistára emlékeztető zsarú civilben, és leült. Később tudtam meg, hogy P. Lászlónak hívják, s talán őrnagyi rangban van. Ő sokkal gorombábban kezdte, mint a másik. – *Mikor járt utoljára Stockholmban? – Kérem, én soha nem jártam Stockholmban.* – *Ne hazudjon!* – És fölkel, felém hajolt, mint aki ütni akar. Önkéntelenül is elkaptam egy kicsit a fejem. – *Ide figyeljen!* – mondtam remegő hangon. – *Maga rendőrtiszt, egyetlen szavába kerül, hogy megkérdezze az útlevélosztálytól. Akkor meg minek ez?* Úgy látszik, ez hatott, mert elhallgatott, és hosszan nézett rám szúrósan. Majd azt kérdezte: – *Milyen külföldi elektronikus cuccai vannak? – Ha ez érdekl, elsorolhatom. Van egy szovjet mini tévém és egy zsebszámológépem. A fiamnak van egy öreg magnója, bizományiban vettük a tévét is, ezt is. És a kocsiban van egy autórádió. – Milyen gyártmány? – Esküszöm, nem tudom. Ott az autókulcsom maguknál, menjen le, és nézze meg... – Ismeri ön L. Gy-öt? – Igen, ismerem, osztálytársam volt az általános iskolában, akárcsak N. Róbert. – Milyen kapcsolatuk van? – Nem sok. Amikor Robi barátom Pesten járt, néha találkoztunk. – És Aczél Ferencet ismeri? – Ő – jutott eszembe, ez a Robi valami hülye seftelési ügybe keveredhetett. Pár hete felhívott, hogy küld nekem egy magnókazettát, azon elmeséli mi minden történt vele az elmúlt másfél évben, hallgassam meg. A kazettát egy Aczél nevű fiatalember hozza, aki nála töltött két napot, menjek ki érte a ferihegyi repülőtérre. – Nem mentem ki, mert nem értem rá, aztán váci feladóval a fiatalember elküldte nekem a kazettát, amin Robi nosztalgikusan emlékezett gyermekkorunkra, majd elmesélte nyaralását valamelyik görög szigeten (Mária, a felesége görög). De mi köze ennek kihallgatásomhoz? Fogalmam sem volt.*

Kiküldtek a folyosóra, ott ücsörögtettek vagy másfél órán át. Egyszer csak jött két zsarú L. Gyurival, aki – akárcsak Robi – valaha osztálytársam volt az általános iskolában.

Leültették mellettem. Gyorsan váltottunk néhány szót. Nem tudja, mi ez, de közös barátunk nyilván valami masinát bízhatott Vácról érkezett vendégére, aki a vámnál – talán – lebukhatott. Gyurinak balszerencséje volt, nála házkutatást is tartottak, és találtak egy kevés valutát. Annyit, amennyit minden józan magyar tartogat titokban magánál.

Gyurit behívták, engem otthelyeztek. Reggel hét óra óta ők rendelkeztek velem, s most már majdnem egy óra volt, iszonyúan éhes voltam.

S mert láthatóan senki nem törődött velem, lementem a földszintre, mert reggel láttam, hogy a bejárat mellett büfé van. Bementem, kértem egy szendvicset és egy kávét. Már a kávémat ittam, amikor az ajtóban megjelent az a bizonyos P. őrnagy. Odanyújtotta az irataimat, és azt mondta: – *Elmehet! – Igen? – néztem rá bosszúsan. – És akkor bocsánat... vagy ilyesmi? – Az nálunk nem szokás* – mondta, és otthagyt. Gyorsan telefonáltam haza, hogy minden rendben van, nincs semmi probléma. És bementem új munkahelyemre. Kínos volt, de nagy vonalakban elmondtam, mi történt. Nem valami nagy bizalommal néztek rám.

„Kétféltű” éveim

1985-ös naplóból hosszan idéztem. Úgy érzem, mégsem eleget, hiszen éppen csak érintettem sorsdöntő körülményeit.

Egy alkalommal – említettem naplómban – együtt vizsgáztattunk a szakiskolán, s egy üres félórán félreültünk egy sarokba beszélgetni. Feri elmondta a kifogásait. Az Editorggal

szemben nagy a bizalmatlanság „odafent”, ez a melléktevékenység ráadásul munkaidőben zajlik stb. Igaz, de akkorra már *Lantos Kati* segítségével találtunk egy helyiséget a Vizafofón, igyekeztünk oda terelni délutánra az üzleti partnereket, de bevallottam, eltart még egy ideig, míg teljesen ketté tudjuk választani a dolgokat. *Aztán az is baj, hogy te gyakran túl lezsérnek tetszel* – mondta. A munkámat maximálisan igyekszem elvégezni, a könyvhét eredménye is tanúsítja. A lezserség? Nem tudok fogcsikorgatva dolgozni, csak könnyedén. Nagyon gondolkozik, lehetek-e utódja B. Tibinek – mondta. – *Nézd, én soha nem akartam propagandavezető lenni, de kívülről jött főnököt nem tudnék elfogadni. Lehet, hogy ez hiúsági kérdés, de végül is a tapasztalataim, a sokéves könyvpropagandista munkám... Hát akkor egy kevésbé hozzáértőnek parírozzak? Ha így döntesz, én felmondok.*

Két vagy három nappal beszélgetésünk után többen megsúgták, hogy igazgatóm már rég megpályáztatta a propagandavezetői posztot a Művelődési Közlönyben – ez hozzánk a propagandaosztályra nem járt –, a hátam mögött, talán hogy én ne is tudjak róla.

Erről értesülve – mintegy pályázatként – benyújtottam részletes felmondásomat, tudatosan pályázatnak is beillő megfogalmazásban.

Tisztelt igazgató úr!

A Művelődési Közlöny 1985. július 15-i számában megjelent az Egyesülés pályázati felhívása a propaganda osztályvezetői státusz betöltésére. Mivel a pályázati felhívás tényét, mint 1977 óta kinevezett helyettes, súlyosan sértőnek tartom a magam személyére nézve egy olyan munkaterületen, ahol ez nem előírás, az Egyesülésnél betöltött munkaviszonyomat a mai nappal felmondom.

Indoklás.

1959 novembere óta dolgozom a könyvszakmában, 1960 január óta propagandistaként. Az Állami Könyvterjesztő Vállalat propaganda előadójaként egyik szerkesztője voltam a Könyvvilág elődjének, a Tájékoztatónak, s szerkesztettem az azóta sajnálatosan megszűnt (mert több átszervezés áldozatául esett) A Szép Versek barátainak és a Könyvterjesztő (a munkahelyi bizományosok orgánuma volt) című kiadványt.

Mint az ÁKV munkatársa, a hatvanas évek elején aktív részt vállaltam egy jelentős írógeneráció megismertetésében és népszerűsítésében (Baranyi, Gerelyes, Szakonyi, Gyurkovics, Solymár, Kiss Dénes, Moldova, Végh Antal stb.), ezt annak idején – a Fiatalok jelentkeznek című kiadványsorozatomért – az Írószövetség is elismerte. Jelentős szerepet vállaltam az akkor nagyon gyorsan olvasómozgalommá nőtt Versbarátok Köre megszervezésében és rendszeres programjainak megvalósításában... ezért kaptam meg első ízben a Kiváló Dolgozó címet. Egy évvel később másodszor is Kiváló Dolgozó lettem, a TV Könyvbarátok Köre megszervezése elismeréseként – írtam többek között. – A Művelt Nép által elindított új típusú könyvhetek 1972-73 évi megszervezése is nem kis mértékben az én javaslataim alapján ment végbe (ezeket az Élet és Irodalom 1971. június 5-i számában publikáltam). A Művelt Népnél kezdeményezője és megszüntetéséig szerkesztője voltam a Könyvjelző című képes tájékoztató-propagandalapnak, amelyet akkoriban sokan a szakma legjobb propaganda orgánumának minősítettek. Bizonyos koncepcióbeli viták miatt magam kértem itt propaganda osztályvezetői státusból való felmentésemet, de változatlanul a vállalatnál maradtam a sajtócsoport vezetőjeként, s munkámat – leköszönésem után! – a vállalat itt is Kiváló Dolgozó kitüntetéssel honorálta.

... a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésénél – az ismétlődő feladatok mellett szerkesztettem a Könyves Hírek, majd a Kolofon című kiadványt, arra törekedve, hogy – ha csak lépésenként is – felújítsuk a szakmai folyóiratot, amelyik 1878 és 1975

között úgyszólván mindig élt a könyveseknél, más-más címen. A Kolofont – mellesleg megjegyzem – azért kellett megszüntetni, mert 1983-ban az e célra tervezett 80.000 forint a költségvetésből töröltetett!

...

Munkámat mindig igyekeztem a legjobb tudásom szerint ellátni. Emellett a könyv-szakmai képzésben hosszú évek óta én tanítom a könyvpropaganda ismereteket az utánpótlásnak, s én vagyok az évtizede használt A könyvpropaganda alapjai című jegyzet összeállítója is.

A könyvhét 50. évfordulójára feldolgoztam a könyvnapok történetét, előadások sokaságát tartottam könyvszakmai témákról művelődési intézményekben, rádióban stb., mindemellett sok százra tehető szakmai publikációim száma, például az Élet és Irodalom, a Magyar Ifjúság, a jelenkor, a Népszava hasábjain. 1979-ben a Művelődési Miniszter A Szocialista Kultúráért kitüntetéssel jutalmazta munkámat.

Azt hiszem, képzettségem is alkalmassá tehetett a propagandavezetői munkakör betöltésére...

Irodalmi tevékenységemről is valamit:... több tucat elbeszélésem és 4 kötetem jelent meg eddig. Ebben a szakmában – amelynek több mint negyedszázada munkása vagyok –, úgy érzem, természetes lett volna, hogy Baranyai Tibor váratlan halála után pályázat nélkül is bizalmat szavazzanak nekem. Ezt az elmúlt félév (aktív helyettesítési időszakom) munkája, melyet Ön éppen a minap ismert el az osztályvezetői értekezleten, csakúgy indokolta volna, mint egész életem.

Kérem felmondásom tudomásulvételét.

Budapest, 1985. július 29.

Volt hát időm állás után nézni. Persze ez is magyarázatot kíván: miért nem volt elég az Editorg? Hiszen egyre jobban ment üzletileg is, nagyon szép pénzeket vittem haza, lakást cseréltünk, átépítettük, már kisebb utazásokra is futotta néha. Nos, egyszerűen nem hittük, hogy a kommunista kormány és a párt sokáig eltűri a magánvállalkozások gyarapodását. Jó történelmi okunk volt hinni, hogy ez is csak átmeneti lazítás, mint annyi minden korábban, például maga az új gazdasági mechanizmus is. És még valami: úgy éreztem, most alkalmam van váltani, újságíró leszek, amire pedig egész életemben vágytam, és sosem adatott meg százszázalékosan.

S közben az Editorg újabb csatározásai a hatalommal. Feleségem megírta az *Illik tudni*-t. A segítségemmel, persze, mert nyüszölni kellett, hogy dolgozzék. Illemkönyv évek óta nem volt a könyvpiacon, szinte biztos volt, hogy hatalmas példányszámban lehet megjelentetni. (Csak Köves Juliként akarta jegyezni a könyvet, mire én azt mondtam: majd ha szakácskönyvet írsz, lehetsz Köves Juli, egy illetanhoz olyasmi illik, mint Beniczkyné Bajza Lenke. Nos így egyeztünk meg végül a Köves J. Julianna névben. Feleségem azóta is ezen a néven publikál). Ha már itt tartunk, elmesélem, hogy az általam egyébként tisztelt és szeretett kitűnő szerkesztő, Máriássy Judit volt az Illik tudni első lektora. Iszonyúan levágta lektori jelentésében a munkát, mondhatni, minden sorát rossznak találva. Emlékszem, különösen fölháborította a dohányzás illetmanának taglalása. Jucó ugyanis erős dohányos volt, s nagyon bosszantotta, hogy feleségem szerint értekezleten sem illik dohányozni, inkább tartsanak több szünetet. És Jucó háborgásában leírta ezt a nagyon szervilisen hangzó mondatot: „A jó vezetőről szóló rész épp úgy rossz beidegződéseken alapul, mint az a passzus, hogy értekezleten ne gyűjtsunk rá (mi lesz Kádár Jánossal a következő tárgyalásán?)” Szerencsére a kézirat másik két olvasója szinte száz százalékig pozitívan nyilatkozott a könyvről (amely azóta tizenhárom kiadásban,

több mint kétszáz ezer példányban fogyott el). De akkor még nem ért véget a kézirat kálváriája.

A Kiadói Főigazgatóság három „editorgos” könyvre nem akart engedélyt adni a kiadás felelősségét vállaló Minervának. Az Illik tudni sorsában osztozott *Matolcsy Ildikó Éttek, tippek, fortélyok* című újszerű receptgyűjteménye és *Gál Zoltán* (egyébként fotóriporter) japán feleségével együtt írt szakácskönyve, a *Japán főzőiskola*. Nem volt tartalmi, sem politikai kifogás egyik ellen sem, inkább a sárga irigység – az SI-faktor – dolgozhatott a hivatali apparátusban. Aztán – naplómban utaltam rá – bementünk a Kiadói Főigazgatóságra, Lindner tapintatosan, mi Lantos Katival majdnem ordítva vitatkoztunk a KF vezetőivel. Nyertünk. Pár héttel később a Minerva engedélyt kapott a könyvek közreműködésünkkel történő megjelentetésére.

Persze könnyebben voltam nagyhangú, már nem tartoztam a *fennhatóságuk* alá. Állást kerestem, s ezt meg is találtam a *Mezőgazdasági Szövetkezeti Élet*nél. De csak rövid ideig voltam ott, még fél évet sem töltöttem el a TOT székházában. Idegen volt nekem az a közeg. Nem a szerkesztőségé, hiszen a főszerkesztőmmel és a titkárnővel nagyon jó kapcsolatunk alakult ki – s talán javítottam is valamelyest a lap színvonalán – hanem az egész. Mert hát én született pesti voltam.

Ha csak lehetett, nem is tartózkodtam bent. Utaztam, riportoztam, vagy siettem ki az Editorgba. Kisvállalkozásunk addigra már egy kéthelyiséges irodát tartott fenn a Népfürdő utcában.

Egy nap üzenet várt ott kint: *Vitray Tamás* keresett, hívjam vissza. Jelentkeztem. Kérte, látogassam meg a tévében, a harmadik emeleten. Egy óra múlva átmentem hozzá. Elmondta: könyvet írna majd a mexikói vb-ről, de azzal a feltétellel, ha gyorsaságban lekörözhet minden sportújságíró.

Elmeséltem a lehetőségeket és a buktatókat. Úgy saccoltam, hivatásos kiadó égisze alatt 200 ezer forint lehetne a maximális honorárium, de magánkiadásban 4-500 ezer forintot is nyerhet. – *Ugyan!* – mondta –, *azért neki sem ülök...* S nehogy túl anyagiassá gondoljam, gyorsan hozzátette: – *Friderikusz állítólag 900 ezret keresett volna azzal a vékony könyvecskéjével, ha nem kell egy per miatt bezúzni, és módosítva újranyomtatni.*

Elmagyaráztam, hogy a bolti árat a Kiadói Főigazgatóság hagyja jóvá. Nem tudom, Friderikusz hogyan tudott ilyen voltaképpen ritka magas árat elérni.

Abban maradtunk, mindenesetre ír egy szinopszist, és megszerzi a Medicina Kiadó sportszerkesztőségének lemondó nyilatkozatát, ami a magánkiadáshoz szükséges.

A búcsúzkodásnál megkérdeztem, miért nem adja ki a *Telefere* beszélgetéseit...

Elgondolkodva, nagyon őszintén válaszolt: – *Éppen most néztem végig videón az Ötszemközt anyagait, amikről akkoriban mindenki azt mondta, hogy hű meg ha...* Hát, mit mondjak, nem is olyan jó. Akkor még újdonság volt, de ma már ezt a műfajt sokan tudják a szakmában. De még fontosabb, hogy ezek az interjúk metakommunikációk is... Pusztán olvasva pedig nem olyan erősek... Ezt nem csinálom meg soha.

Megértettem. De nem írta meg Vitray a focikönyvet sem, gondolom, nem azért, mert kevesebbet tudott volna keresni vele, mint Friderikusz. Hanem a bizakodással kiutazott magyar csapat katasztrofális vereséget szenvedett a Szovjetunió csapatától – és már csak az érdekelte volna a közönséget, miért veszítettünk.

Azon a tavaszon a fő állásom is megváltozott: végre „igazi” laphoz kerültem, a *Rádió és Televízióújság* munkatársa lettem. Hamar megszerettem új környezetemet, öröm volt a Rádió

épületében lenni, értelmes emberekkel csevegni munkaszünetekben a Pagodában, írni (nagyon tömören nagyon érdekes dolgokat) és szerkeszteni, meg nyomdába járni, lapot imprimálni. Akkor még ólomba szedték a lapot, s e klasszikus újságcsinálásnak – legalábbis számomra – volt valami visszahozhatatlan „bukéja”.

Abban az évben én voltam a szilveszteri szám nyomdai ügyeletes szerkesztője. Akkoriban már híre járt annak, hogy *Losonczi Pált*, az Elnöki Tanács elnökét leváltják. Bizonytalanná vált, ki mondja majd a szokott újévi köszöntőt éjfél után a rádióban. Korrigáltam a lapot a Zrínyi Nyomdában, és a műsorban a név helyén még csak pontok voltak. Többször betelefonáltam a Rádióba, hogy mondjanak már nevet. Nem tudtak mondani. Hatalmas betűkkel, rengeteg felkiáltójellel felhívtam a figyelmet a hiányra, hogy az utánam imprimálni jövő kolléganőmet figyelmeztessem, ezt még pótolni kell. Ő azonban ellezserkedte a dolgot, és a lap műsorában ez jelent meg: „*Újévi köszöntő. Elmondja:*”

Így, kipontozva, név nélkül.

Kisebb politikai balhé lett a dologból, a Rádió elnöke fegyelmi vizsgálatot rendelt el. Ellenem. Többszörösen kikérdeztek a Rádió vezetői, s én hiába hajtogattam, hogy nem követtem el hibát, nemigen akarták elhinni. *Juhász Judit* – később az Antall-kormány szóvivője – valami szakszervezeti funkciót viselt akkor a Rádióban. Nem ismertük egymást, csak hallott az esetről, felhívott telefonon, és kifaggatott. A védelmemre kelt több fórumon is. Végül a főszerkesztőm, *Boros János* is a védelmébe vett, de nem akarta kolléganőmet sem bemártani. Aztán lassan a balhé elcsitult, a fegyelmi vizsgálat azt állapította meg, hogy a hibát a véletlenek hülye összejátszása okozta, nem kell politikai szabotázszt gyanítani az eset mögött.

Utolsó fellángolás – A „klasszikusaffér”

Nemcsak munkatársaim nehézkessége, az előző rendszerből érthetően „átörökített” gyávasága, hanem a piac megváltozott (erőszakkal és ostobán megváltoztatott) körülményei is tették, hogy az Editorg napja lemenőben volt.

Szükség lett volna radikális változtatásokra.

1990 vége felé úgy döntöttem, meg kell szakítanom a kétlaki életet, s mindenképpen a könyvkiadást kell megtartanom tevékenységem egyetlen területének. Fő állásom a *7Lap* című színes, képes magazinnál volt akkor, rövid idő alatt megbecsült szerkesztő és publicista lettem a korát néhány évvel megelőző, s ezért eleve bukásra ítéltetett lapnál. *Sándor István*, a kiváló tévés személyiség még híradósként kezdte szerkeszteni a lapot, majd az emlékezetes „híradós puccs” után ő is megszűntette kétlakiságát, s csak vezérigazgató-főszerkesztőként vezette a lapot. Pillanatok alatt nagyon jó kis csapat alakult ki, néhány igen profi újságíró-szerkesztővel: *Varga Zsuzsa*, *Peredi Ági*, *Váczai András* neve ugrik be hirtelen, de alig voltunk többen újságírók.. Gyorsan remek külsős gárdát szerveztünk be: dolgozott a lapba sokak mellett *Sipos Tamás*, *Levendel Ádám*, *Füzesi István*, *Mező Ferenc*, *a fiatalon elhunyt, nagyon tehetséges Pataki Kálmán*.... És persze a tévések, hiszen elsősorban televíziózásról szólt a lap: *Vágó István*, *Érdi Sándor*, *Aczél Endre*... Jól éreztem itt magam, ötleteimet – s ezt korábban nem minden munkahelyemen mondhattam el – elfogadták, Sándortól teljesen szabad kezlet kaptam néhány sorozat végigcsinálásához. Beküldött fényképek alapján gyermekszépségversenyt rendeztünk, igen nagy közönséget vonzott. Interjút csináltam – egyebek között – az akkoriban nemzetközi sikerei csúcsán álló *Uri Gellerrel*, majd ennek nyomán elindítottuk az *Uri Gellereket keresünk* sorozatot, rengeteg érdekes, valóban meghökkentő, különös képességű emberről (főként gyerekekről) írhattam, élveztem ezt a munkát.

A 7Lap teljesen elektronizált szerkesztőség volt, kitűnően összehangolt számítógépes rendszerrel, olyan technikai felszereléssel, hogy videoszalagokra vettük a fontosabb külföldi tévék híradóit, s az onnan kiválasztott képkockákat digitalizáltuk, így állítottuk össze a lap képanyagának egy részét. Kár – talán ez volt Sándor Pista hibája –, hogy nem mérte fel kellően: nem elég hatalmas pénzt invesztálni a technikába, nem elég viszonylag jól fizetni a kevés munkatársat, a lap fenntartásához – amíg elfogadják a piacon s megindul a hirdetőik érdeklődése is – még további százmilliók és legalább egy-két év türelmi idő kell. Persze belejátszhatott, hogy a befektető – *Demján Sándor*, illetve az általa vezetett Magyar Hitelbank – nem adott további pénzeket. Sándor István ekkor kiszállt (90 őszén) s helyét egy volt tanácskiáder vette át. Nem volt vele semmi személyes problémám, de éreztem benne a tehetetlenséget, vagyis inkább azt, hogy őt már a lap felszámolására hozták ide. Ezért bejelentettem, hogy év végével elmegyek. (A többieknek felmondtak, így én voltam az egyetlen – a marha! – aki nem kapott végkielégítést). Kár ezért az újságért, szerintem nagyon érdekes magazin volt, csak két-három évvel megelőzte a korát.

Újra munka után kellett volna néznem, de nagyon untam már, hogy csak mellékfoglalkozásban vagyok könyvkiadó. Az Editorgot – társaim nehézkessége miatt csak verejtékezve – meggyőztem, hogy adjanak szolid alapfizetést, s akkor én főállásban vállalom az ügyvezetői teendőket. Addigra már – ez is kemény meccs volt a nehézkes öregfiúkkal – átalakultunk gmk-ból Kft-vé, s emiatt – na meg a romló piaci helyzet miatt – szükség is volt valakire, aki egész napját áldozza a cégre, nemcsak délután 3-tól 5-ig „editorgozik”. Korábban megpróbáltuk az akkor már nyugdíjas Doroszai Ferit felkérni, ő el is jött egy beszélgetésre, megtisztelőnek találta, hogy rá gondoltunk, de felesége betegsége miatt végül nem vállalta el az ügyvezetést.

Nem volt igazán jó éve az Editornak az a kilencvenes. Nem azért, mintha kevésbé lettek volna piacképesek a könyveink. Hiszen akkor jelent meg – egyebek között – a *Kínai gyógytorna* (egyik szerzője az az *Eőry Ajándok* volt, aki korábban az én rábeszélésemre megírta az első magyar akupresszúrás népszerű ismeretterjesztő könyvecskét), vagy a *Nagy kártyakönyv*, melyet *Berend Mihály* szerkesztett – ugyancsak rábeszélésemre – korábbi, *Kártyások könyve* című munkája bővített változataként. Elindítottunk két olcsó sorozatot is, a *Szivarzseb Könyvek* kis viccfüzeteit (*300 állatvicc* után itt adtam közre először én is néhány tematikus kis viccgyűjteményemet). E vicckönyvecskék rövid terjedelmű munkák voltak, de azt találtam ki, hogy legyenek A/6-os, tehát igen kicsi formátumúak, így, mégis lesz egy kis „gerincük”, nem füzeteknek látszanak. Hasonló megfontolás szülte a *Horror Könyvek* sorozatot is. Én személy szerint nemigen kedveltem horrorokat, de nem tartottam alantas műfajnak sem. Grimm meséi sem alantasok, pedig legtöbbjük valódi horror. A *Gázláng*, ez a jellegzetes pszichohorror, egyik kedvenc filmem volt, láttam vagy tizenötször. A műfaj már betört Magyarországra *King* vaskos regényeivel, mi pedig olcsóbb füzeteket akartunk csinálni, viszonylag szerény áron dobva piacra. A felfordult piaci helyzet miatt rosszul kereső, egyre nagyobb szegénységben élő írókon is lehet segíteni a sorozattal, gondoltuk az indításkor. Azt hiszem, most már el lehet árulni néhány álneves szerzőnk nevét, akik rábeszélésemre – egyrészt a tisztos honoráriumért, másrészt élvezve az idegen bőrben bujkálás játékosságát – igen jó kis történeteket agyaltak ki. Tehát: *Lewis Warry*, *A Mészáros* szerzője *Andai György*, a kitűnő újságíró, a *Tallózó* volt főszerkesztője; *Andrew C. Copper*, aki a nagyon filmszerű, nagyon profi *A szelek háza* című kisregényt írta, nem más, mint az ismert filmesztéta *Réz András* (remek filmet lehetne csinálni ebből a kisregényből); *A túlvilági szajha* költői boszorkánytörténetét *Francesco del Sarto* bőrébe bújva *Baranyi Ferenc* írta meg; *Bertrand Edward Rand* *Az ölés öröme* című nagyon jó történetét *Berend Mihály* (több krimi is publikált ezen az álneven); *A Haláljárat a semmibe* című légiterror-történet *Gregory McIvor* néven a nemrég elhunyt kiváló író-esszéista, *Sükösd Mihály* műve.

A bajt az okozta, hogy a volt állami terjesztők rendelete egyre inkább visszaesett, elindult a – példátlanul gyatrán sikerült – privatizáció (melyben az Antall-kormány által elkezdett kótyavetyélést a Horn-kormány folytatta). De erről később lesz még szó. A nyolcvanas évek vége óta egymás után alakultak az új kereskedő cégek, virágzott az úgynevezett aluljárós könyvkereskedelem, Demszky csak 90 vége felé kezdett fellépni – jogosan, de nem elég körültekintően, nem túl bölcsen – az utcai árusítás elharapózása ellen. Körülbelül ekkortól a kis tőkével alakult kisebb-nagyobb terjesztőcégek – elsősorban telhetetlenségük és hozzá-nem-értésük következtében – egyre-másra csődöltek be. Az Editorg pénzei is elúsztak ezeknél a cégeknél. Egy nagy példányszámokkal operáló vállalkozás, a *Cleopatra* például kizárólagos terjesztésre vette meg a fent említett két olcsó sorozat köteteit, majd úgy szűnt meg és szivódott fel, hogy 200 millió fölötti (mai pénzben ez milliárdokat jelent) ki nem fizetett adósságával majdnem megfojtotta a könyvszakmát – ebből az Editorgnak járt volna 2,5 millió. A *Betűvető* elvitte vagy 300 ezer forintunkat, a *Hálózat Kft* (ebben átmenetileg sajnos a fiamnak is volt érdekeltsége) másfél milliót, az *Új Idő* – Végh Antal vállalkozása – vagy négyszázezret. Egyszer elmentem Antihoz a Szigony utcába, ahol az irodái voltak. Éppen nagy sürgésforgást találtam, a Stúdió stábjá vonult ki, hogy riportot csináljon az író-könyvkiadóval, ott dolgozott már Györffy Miklós, a riporter, de még nem kezdődött a felvétel. Végh Anti meglátott, és felkiáltott: – Jó, hogy jössz, Jóska, akartalak keresni... Te leszel az újságíró iskolám főigazgatója. – Nagyszabású elképzeléseket mutogatott éppen Györffynek egy látványos kördiagramon: mekkora szeletet jelent majd az oktatás, a könyvkiadás, a kereskedelem, a színház és még ki tudja, mi volt ott... – Nem leszek én semmi, nem azért jöttem, hanem hogy fizessd meg a tartozásodat! Pattogni kezdett: – Nem fizetek! Nekem se fizetnek, én sem fizetek! Ez legalább egyértelmű volt, akkor döbbsentem rá, hogy Anti, aki a magánterjesztésnek és magánkiadásnak az úttörője volt Magyarországon – túl nagyot markolt, és már belebukott. Pár hónap múlva ez a nyilvánosság előtt is egyértelművé vált. Az elkecseregett író-vállalkozó és általam (e konfliktus ellenére) változatlanul kedvelt régi barát panaszos nyilatkozatokban közölte az újságolvasó nagyközönséggel, hogy kivándorol. Mélységesen fölháborodott kolléganőm, Kati erre írt egy rövid szösszenetet a Népszabadságnak. Íme, a lap olvasói oldalán Angolosan címen 1991 november 22-én megjelent pár sor: „A Népszabadságban olvastuk, hogy Végh Antal kivándorolni készül. Miközben sok boldogságot és gyors érvényesülést kívánunk neki választott új hazájában, szeretnénk felhívni a figyelmét: illetlenség adósságokat hátrahagyva távozni. Márpedig az író – mint az Új Idő Kft. alapítója és ügyvezető igazgatója – csak az Editorg kiadónak 435 110 forinttal tartozik évek óta.”

Ide iktatom egy 1991-ben írt cikkem néhány részletét, már csak azért is, mert magyarul soha nem volt olvasható, ugyanis az angol nyelvű *The Hungarian Observer*ben jelent meg ugyan-csak 1999 novemberben, *Sok a kiadó, kevés a pénz* címmel (lám, a cím mit sem veszített időszerűségéből).

1990 második felében csődbe ment egy könyvterjesztői magánvállalkozás, amelyik igen rövid ideig működött (már amennyire működött) a hangzatos Cleopatra néven. A véget egyesek szélhámosok, mások dilettánsok vállalkozásának tartották. Utólag.

A Cleopatra története igen rövid. Egy hajdani órás-mester és egy állítólagos bank-szakember összeáll, hogy megpróbálja megszervezni elsősorban a vidék fehér foltjainak könyvellátását. S mivel fehér folt jócskán akad, eleinte szépen fogynak a könyvek – különösen a leginkább ellátatlan keleti térségekben. A Cleopatra néhány hónapig igen pontosan fizet a kiadónak, s ezzel elnyeri bizalmukat.

Aztán az órás-mester és a bankos vérszemet kap: sorra köti a monopolterjesztésre a szerződéseket egyes művekre. Olykor 50-70 ezer példányokra is (ilyen nagyságrend a 10,5 millió lélekszámú kis országban már kirobbanó sikerű bestseller). A Cleopatrának leszállított tételek aztán bekerülnek egy hatalmas raktárba, s onnan alig-alig jutnak el a

piacra, mert a cégnek – mint hamar kiderül – nincsenek igazi kapcsolatai a kiskereskedőkkel (...) Az eredmény: teljes csőd, 270 millió forintos behajthatatlan adósság.

(...) Ha nem lett volna Cleopatra-ügy, a magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem égető gondjai talán még évekig a felszín alatt rejtőzködtek volna.

(...) Tudniillik Magyarországon az elmúlt két-három évben jelentősen megváltozott a könyvszakma is.

Ahogy a pártállam és apparátusa fokozatosan visszavonult, úgy nőtt meg az igény az addig tabunak számító kiadványok iránt. (...) Ugyanakkor néhány kiadói magánvállalkozás már korábban, a nyolcvanas évek elejétől létezett, s kemény csatározásokban próbálta lassan, téglánként bontogatni a pártállami kultúrpolitika berlini falát.

(...) az 1987-89 közötti fellendülés hatására – egyre-másra alakultak a kiadók, nem hivatalos adatok szerint 1990 végére a korábbi kb. 30-ról 500 fölé ugrott a számuk. Összehasonlításképpen: a két világháború között mintegy 100 kiadó működött Magyarországon.

Vajon ez az országunk képességeit messze meghaladó számú kiadó miért bízott a Cleopatrában? Igaz-e az a vélemény, amit a rádió riportjában az egyik érdekelt, egy kiadó igazgatója hangoztatott: e kiadókat elvakította a várt magas haszon, megszállította a gyors meggazdagodás lehetősége?

Hogy e kérdésre válaszolhassunk, ismét tudni kell egy pár dolgot. A kádári években három terjesztő vállalat működött, hozzájuk tartozott valamennyi könyvesbolt, néhány magánantikváriumot leszámítva, sőt, ők látták el a vidéken és gyárakban működő szépszámú bizományost is. Egy-egy sikeresnek ígérkező könyvből e három állami vállalat akkoriban simán megvásárolt 40-60 ezer példányt, olykor még többet is. Az utóbbi két évben jó, ha hasonló keresettségű könyvekből 10-15 ezret rendelnek, vagy annyit sem.(...)

(...) a privatizáció újabb bajt hoz majd a könyvszakmára. Valószínűleg a könyvesboltokat nem könyvtárak veszik meg (szegény réteg), hanem tőkeerős, drágább áruval foglalkozó cégek. Így a könyv a belvárosokból is kiszorul az utcára. Az utcán viszont az új önkormányzatok „rendet” akarnak teremteni.(...) Hol lehet majd könyvet vásárolni? Ki tudja?

(...) A liberalizálódás nemcsak nagyobb szabadsággal, hanem gátlástalan szabados-sággal is járt. Elárasztja a könyvüzleteket és más árusítóhelyeket a legocsmányabb ponyva, a pornográfia, a primitív, hazug pletyka, az álpolitikai halandzsa. Nem a korrekt, európai piacgazdaság, hanem a maffiamódszerek uralkodnak.

(...) Az állami támogatás – s ezt bizony magyarázza az ország siralmas anyagi állapota – úgyszólván megszűnőben van, klasszikus irodalomhoz például sehol nem lehet hozzájutni (holott volna rá kereslet...) Akkor, amikor minden vállalat tartozik mindenkinek s közben mindhiába várja saját követeléseinek teljesülését, nem könnyű egy kereskedőnek olyan könyvekbe fektetni kevéske pénzét, amelyek csak lassan, hónapok, esetleg évek alatt fogyhatnak el s nem öt perc alatt, mint a Cicciolina ezredik éjszakája vagy hasonló című álnyalánkságok.

Anarchia dúl az egész könyvpiacra. Ha egy kiadó tervbe vett egy könyvet, s hozzálátott az előkészületekhez, egy másik megelőzi. Sem a kiadónál, sem a terjesztőknél nem dívik az érdekek összehangolása. Szabadverseny van, tisztességes, európai üzletmenet nincsen. S persze nincs a könyvszakmának érdekképviselője. A régi Egyesülés halódik – korábban sem a szakma, hanem az irányító hatóság érdekeit képviselte szolgálatteljesítéssel.

Lehet-e reménykedni? Hála a korán jelentkezett csődhelyzetnek: igen. Talán egy-két év alatt most már letisztul a könyvpiac, s talán egyszer majd marad pénzük az embereknek kultúrára is.

De addig sok kis cég elhullik. És nemcsak a férgese.

Ilyen nehéz időszakban, 1991-től vettem át az Editorg ügyvezetését, vállalva a kisebb (sőt, nagyon alacsony) fizetést, bízva abban, hogy a szekeret ki tudom húzni a kátyúból. A könyvüzleteket járva úton-útfélen panaszkodtak a terjesztők, hogy a diákok hiába keresik a kötelező olvasmányokat, alig-alig jelenik meg valami. A Szépirodalmi Kiadó – mely korábban a klasszikusok kiadója volt – haldoklik, és senki nem akarja észrevenni, hogy klasszikusokat kiadni akár üzletet is jelenthet. Amúgy is váltani szerettem volna. Mindig is az volt kiadói elképzelésem, hogy minden réteg igényét ki kell elégíteni – a krimikedvelőét éppúgy, mint a magas irodalom olvasóját. *A jó kiadó – sokszínű kiadó.* Változatlanul nem akartam elvetni a krimiket, könnyedebb olvasmányokat, csak az arányokat szerettem volna megváltoztatni. Ilyen körülmények között indítottuk el az *Editorg Klasszikusokat*, remélve, hogy – hiszen itt nem kell magas jogdíjat fizetnünk – viszonylag olcsó ára kedvezően hat a terjesztői rendelésekre.

Ezek a reményeink be is váltak, mert az első kötetekre (Karinthy: *Utazás a koponyám körül*, Kosztolányi: *Édes Anna*, Arany János: *Toldi*) igen nagy mennyiségű – már-már a nyolcvanas éveket idéző – rendelés érkezett az akkor még meglévő állami terjesztőktől. Egy-egy kötet elérte a 20-25 ezer példányt. Szépek is voltak ezek a karcsú kötetkék, a sorozattervre régi barátunkat, Kass Jánost kértük fel, Fraunhofer Feri elegáns tipográfiát alakított ki, az egyes kötetek utószavát neves irodalomtörténészek, esszéisták írták: *Sükösd Mihály, Kovács Sándor Iván, Poszler György, Majtényi Zoltán.* (A *falujegyzőjét* Majtényi átdolgozásában adtuk ki, ő úgyszólván magyarra fordította a régiessége miatt már-már élvezhetetlen Eötvöst, így téve emészthetővé, sőt, olvasmányossá. A könyv megjelenését a korábbi Eötvös-kutató miniszterelnök, Antall József is üdvözölte a sorozatszerkesztő Sükösd Mihálynak címzett rövid levélben).

Lelkesen és boldogan ünnepeltük az első klasszikus kötetek megérkezését, úgy éreztük, győztünk, s kiadói tematikánk végre helyes arányba fordul. Ezentúl is hajlandók leszünk lektűröket megjelentetni, de a kiadó fő profilja a klasszikusok kiadása.

És akkor – éppen ettől! – kitört a botrány. Először Lindner hozta a hírt, ő még főállásban az Egyesülés jogi irodáját vezette, hogy az igazgató tanácsi ülésen a Szépirodalmi Kiadó igazgatója, Z. Szalai Sándor kirohant a sorozatunk ellen, *bitorlásnak* nyilvánította azt. Lindner örök kompromisszum-keresése győzött az én hirtelen indulataim felett: a legokosabb volt fölkeresni a felháborodott megbízott igazgatót. Illés Endre hajdani szobájában fogadott (még voltak irodák az azóta kísértetkastély New York palotában), kicsit rémülten. Elmondtam, a mi tevékenységünk teljesen szabályos. Lindner hozzátette: jogilag a dolog tiszta. Fölajánlottam az együttműködést, felsoroltam, arra az évre milyen műveket tervezünk. – *Ez korrekt* – mondta Szalai. – *De Az aranyember a mi tervünkben is szerepel.* – *Csak hogy nekünk már 25 ezer példányos megrendelésünk van rá – feleltem.* – *Nekünk is... majdnem ennyi* – motyogta némileg zavartan, látszott az arcán, hogy ez nem igaz. Végül úgy döntöttem, teszünk egy gesztust a békekéség érdekében. – *Jó, akkor mi a javatokra lemondunk Az aranyemberről, helyette Az új földesúr jelenik majd meg a sorozatban, ez úgyis elég sokáig tabu volt. És ezentúl feltüntetjük a köteteken a forrást is.* Barátságban váltunk el, ezért volt kétszeresen is meglepő, hogy pár nap múlva Szalai a Szépirodalmi Kiadó egész kollektívája nevében *Nyílt levelet* tett közzé, *tiltakozást*, sok munkatárs aláírásával. A szöveg megjelent a Magyar Nemzetben 1991. május 11-i számában, és ugyanakkor megjelent egy Nyilatkozat is 38 aláírással. Utóbbiban irodalomtörténészek és írók körülbelül azt írták le, hogy féltik a magyar

klasszikusok szöveggondozásait a könyvpiacra lévő *kontároktól* – értsd: tőlünk –, mert mindaz a filológiai munka, amit évtizedek alatt a Szépirodalmi Kiadó összehozott, *kufárok és pénzéhes hiénák* kezébe kerül. És ezért kéri az állami beavatkozást.

Na, ez nem hiányzott. Társaim zöme bizony ismét megjed. Mi lesz ebből? Nos, gyorsan írtam egy választ. Ezt május 14-én közölte a lap.

Mi ellen tiltakoznak a Szépirodalmi Könyvkiadó munkatársai? Hogy végre a nemzeti remekművek ismét eljutnak a könyvüzletekbe? Nem értjük.

(...) Nyereszkeskedés? Eláruljuk: a terjesztők a példányszám nagy részét bizományba vették át. Hogy ez milyen kockázatot jelent a keményen fölemelt kereskedelmi árrés mellett, az talán nem szorul bizonyításra – mire (ha eladják a köteteket) elszámolnak a bizományba átvett tételekkel, elméleti kis nyereségünket elviszi az infláció.

Etikátlanság? Mi? Közkinccsé tenni a nemzet klasszikusait? Vagy az, hogy megtört egy pártállami monopólium? Ráadásul nem suba alatt: tavaly értesítettük tervünkről a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatóját, nem érthette tehát váratlanul a sorozat megjelenése (...)

Jogtalanság? A szöveggondozás – sajnos – nem szerzői jog. Mi is azt valljuk, jogi védelemben kellene részesíteni a szerkesztői-szöveggondozói munkát is (...) De jelenleg nincs ilyen szabály... Addig csak annyit tehetünk – s ezt a minap közöltük is a tiltakozó kiadó vezetőjével –, hogy a mostantól nyomdába kerülő kötetekben feltüntetjük a forrást.

A kiadó munkatársai s az impozáns névsort felvonultató irodalomtudósok bennünket nyereszkeskedéssel vádolnak, s megkérdézik, vajon mi mikor fordítottuk nyereségünket értékek támogatására. Nos, például mi jelentettük meg a nyilatkozatot sorrendben elsőnek aláíró Ablonczy László Latinovits-könyvét. Aláírta a tiltakozást Örkény István özvegye is. Az Editorg támogatásával jelent meg két éve a Pesti a gyógyszergyárban (Örkény István a száműzetésben) című, házagypótló irodalomtörténeti tanulmány. Gondolom, a nyilatkozat aláírói is tisztában vannak azzal, hogy monográfiákat, tanulmányköteteket megjelentetni nem éppen nyereséges – de fontos és megtisztelő – vállalkozás (...)

Soroljuk még? Fölösleges. Tesszük a dolgunkat, s igenis, nyereségesek szeretnénk lenni. De nem nyereszkeskedni akarunk, hanem ezekben a kétségbeeső nehéz években is megőrizni, sőt javítani kiadónk színvonalát.

Ugyanebben a számban Szigethy Gábor irodalomtörténész, akkor az MDF országgyűlési képviselője nálam sokkal keményebben válaszolt a Szépirodalmi Kiadó akciójára. A cikk címe az volt: *Demokrácia – avagy adj Uramisten, de csak nekem!?*

Számomra itt derült ki – Szigethy egyértelműen leírta –, hogy a Szépirodalmi Kiadó igazgatója szövegezte az irodalomtörténészek nyilatkozatát, melyben miniszteri rendeletet szorgalmaz a Szépirodalmi Kiadó privilégiumainak védelmében, s levélben kérte fel a 38 irodalomtudóst és író (nyilván jóval többet is) annak aláírására. „A magyar feudalizmus – írta Szigethy – ép és egészséges: meghalt a szocialista pártállam, éljen a parlamenti demokrácia – a tekintélyelvű, hűbérúri hierarchikus rendszer meg csak virul: várjuk – már aki! – felülről a rendeletet, a nekünk kedvező, minket pártoló, a mi igazunkat igazoló miniszteri rendelet. Magyarán: itten harmincnyolcan (s még hányan?) azt állítják: kultúrpolitikára vagyunk szükség. Nem a kultúra sokszínű létezésére, hanem a kultúra egyszínű irányítására: mostan nem szocialista pártállami, hanem parlamenti demokratikus kultúrpolitikára. A lényeg egy: a miniszter, a hatalom döntse el, kié a jog, kinek van igaza. S ha nekünk kedvező a rendelet szövege, akkor szeretjük a minisztert (s a kultúrpolitikát!).

Aztán a Héttorony Kiadó igazgatója, Verő László is tollat ragadott. Ő már kétségbeesett dühét is sorokba öntötte. „Azt sem értem, miféle támogatásról ír dohogásai közepette a Szépirodalmi Kiadó. Talán arról, hogy amikor valaki magyar klasszikust ad ki, s az netán nyereséges, akkor a nyereségét utalja át az egyedül letéteményes kiadó számlájára? No nem, ez képtelenség. Történik mindez akkor, amikor a kulturális kormányzat újabb merényletre készül – ha lehet még beszélni róla – a „szakma” ellen. Tudniillik könyvjóváírással az állami kiadókat kívánja „megerősíteni”, könyvesboltokat juttatván számukra. Ismétlem: az állami kiadók számára. Nem azt fontolgatja a tárca, hogy a kultúrát teremtő kiadókat támogatja, nem. Az állami kiadókat.” Majd néhány bekezdéssel odébb: „A három állami terjesztő széthull, átalakul. Egyikből kft.-k virágoztak ki ugyanazzal a kontraszelektált társasággal az élükön, amelynek tagjai még állami korukban tönkretették a vállalatot, másik az ingatlanait eladva nyereséget mutat ki, s közben fizetéseképtelen, a harmadik igazgatóját kirúgták, mert politikailag nem volt comme il faut, noha a szakma boszorkánykonyhájában igazán otthonosan mozgott.”⁵

A „klasszikusbotrány” néhány nap múlva új, érdekes fordulatot vett. A Szépirodalmi Kiadó néhány munkatársa nem volt hajlandó aláírni az igazgató által fogalmazott tiltakozást. Őket – létszámleépítés címén – kirúgták. Egyikük, Károly Márta nyilatkozott a Kurir munkatársának, aki interjúsorozatban próbálta körüljárni az ügyet. „Tudja, hányszor próbáltunk már vitatkozni a főnökséggel – mondta többek között a kirúgottak szószólója –, mert úgy láttuk, rosszul mennek a kiadó dolgai? (...) A belső véleménynyilvánításoknak megvan a jutalma: a „differenciált” fizetésemeléskor jól elmaradtunk a többiektől. A Szépirodalmi régóta válságos helyzetben van, úgy láttuk, senkinek sincs elképzelése a megújulásra. (...) A klasszikusok kiadása ügyében írt nyilatkozatot (...) nem tudtuk aláírni, mert hiszen elvileg nem értünk egyet avval, hogy ez valamiféle „szerzett jogok” alapján egy elnehezült, elefántszerű vállalat monopóliuma legyen. S miután a szöveg úgy jelent meg, hogy lényegében a kiadó egészének a véleménye, előbb szerettünk volna a szövegben bizonyos konszenzusra jutni. Nem sikerült. Ezért adtuk ki nyilatkozatunkat, amelyben kénytelen voltunk elmondani, hogy nekünk nem egészen ez a véleményünk. S most itt vagyunk, kirúgva.”

Szegény Z. Szalai! Támadni akart, s lám, mindenhol ott támadták.

A „klasszikusbotrány” azért valami kis jót is hozott: ez a szakma, amelynek résztvevői az elmúlt egy-két évben mindenben és mindig ellenérdekűek voltak és soha semmiben nem tudtak megegyezni, leült tárgyalni a klasszikusok kiadásáról. 17 kiadó (a Szépirodalmi is) közös nyilatkozatot írt alá. A nyilatkozat egyértelműen leszögezte, hogy a „klasszikusokra egyetlen kiadó sem formálhat kizárólagos igényt.”

Látszólag tehát kialakult egy bizonyos szintű egyetértés, ám Z. Szalai augusztusban nyilatkozott a Kurirban, s nagyon csúsztatott. Mi – említettem már – nagyvonalú gesztussal lemondunk a Szépirodalmi javára Az aranyember megjelentetéséről, mert láttuk, hogy a Szépirodalmi már elég sok munkát fektetett a kiadás előkészületeibe (tettük ezt 26 ezres rendelésállomány birtokában), s helyette Az új földesúr kiadását kezdtük gondozni. Minderről akkor azt mondtam Décsi Ágnesnek, a Kurir munkatársának: – (...) túl azon, hogy bosszantanak a csúsztatások, hálásak lehetünk a Szépirodalmi Kiadó vezetőjének, mert reklámot csinált sorozatunknak. (Megjegyzem, ha ő ráfizetésre dolgozik, azonnal meg kell vonni tőle minden támogatást.) Mi jeleztük Z. Szalai Sándornak, mely klasszikusok megjelentetését tervezzük sorozatunkban. A Szépirodalmi éveken át totojázott ilyen jellegű könyvek kiadásával, pedig akkor még monopolhelyzetben volt. Az iskolások meg hiába keresték a boltokban a kötelező olvasmányokat. A kiadónál, ahogy a mi terveinkről értesültek, kapkodni kezdtek.

⁵ Magyar Nemzet, 1991. május 22.

Csodálkoztak, amikor a terjesztők nem rendeltek tőlük, mivel már lekötötték nálunk a szükséges mennyiséget.

Tulajdonképpen a „klasszikusvitának” itt már vége szakadt. Azok – mint Z. Szalai –, akik nem vették észre, hogy már egy másik világban élnek, s az állam segítő beavatkozására vártak, szinte természetesen veszítettek. A Klasszikusok sorozatot – bár többször fenyegetett pénzügyi okokból a befejezés réme – az Editorg tovább folytatta, a Szépirodalmi pedig hamarosan új igazgatót kapott.

Már elhagytam az Editorgot, de az ottmaradt munkatársak még mindig kiadtak, továbbnyomtak a sorozat köteteiből. Ám addigra több kiadó is belevágott hasonló jellegű sorozatokba, bátrabban és határozottabban foglalták el helyüket a piacon, mint az Editorg. Az átmeneti konjunktúra véget ért.

Búcsú az Editorgtól

A feleségem 1987-ben, 27 esztendő után hagyta ott az ÁKV-t, amikor E.G.M megalapította a Háttér Kiadót, és átcsábította – jóval magasabb fizetéssel és lehetőségekkel kecsegtetve – kereskedelmi igazgatónak. Igen ám, de – ha jól emlékszem, 90-ben – Misit meghívta néhány évre az izraeli rádió Jeruzsálembe, a magyar adás vezetésére. Addigra a Háttér Kiadó eléggé eladósodott.

Misi korábban megérezte, hogy itt előbb-utóbb gondjai lesznek, és még 88-89-ben elhívta gazdasági igazgatónak dr. Kiss Ernőt, aki korábban valamelyik pedagógiai intézménynek volt a gazdasági vezetője. Az egyébként rendkívül jó eszű, döntéskész közgazdász is eléggé rosszul mérte fel kiadója helyzetét, gyorsan megszüntette a *Válasz-levelezőlap* című újságot, amelyet én szerkesztettem *Andai Gyurival* és *Erős Zolival*, majd – nem bízva a lapok jövőjében – eladta az ugyancsak Háttér-kiadásban indult *Tallózót* (*Andai György*) és *168 órát* (*Mester Ákos*). Szerintem még a nagyon nagy remittendával kiadott *Válasz-levelezőlapot* (a Rádió hallgatói levelekre épített újságját) sem kellett volna oly hirtelen megszüntetni, mert több érdeklődő szívesen átvette volna a lapot. Nekem volt egy olyan elképzelésem – beszélünk is róla tévésekkel, hogy alakítsuk át a tévé *Ablak* című népszerű szolgáltató műsorának lapjává, és vegyük fel az (akkor még sokkalta vonzóbb) *Ablak* címet is.

Amikor ez nem sikerült – pontosabban senki nem mondta ki a döntő szót –, megpróbáltam egy akkoriban nagyon prosperáló céget rábírní a lap megvásárlására. A Műszi tudomásom szerint mutatott is némi érdeklődést, de dr. Kiss Ernő már tárgyalni sem volt hajlandó a lap jövőjéről. (Aztán pár év múlva a Műszi is megbukott.)

Amikor E.G.M elutazott Izraelbe, a kiadót dr. Kiss Ernőre hagyta. Az újonnan megválasztott igazgató fölvette a saját lányát – mégpedig propagandistának, a feleségem, Julika osztályára. A kereskedelmi igazgató és az új ügyvezető közötti, kezdetben jónak mondható viszony hamarosan elmérgesedett.

Én 91-ben már éreztem, hogy előbb-utóbb bekövetkezik a szakítás is, és magam sem fogom sokáig bírni egyre nehezkesebb – és sok esetben egyre bizalmatlanabb – társaim „többségi” döntéseit, ellenakcióit az Editorgban. Az év végével le is mondtam az ügyvezetésről, és visszamentem – visszacsábítottak – a Rádióhoz, az akkor már RTV Újsághoz (ma Színes RTV), elég tisztességes fizetéssel. De még nem gondoltam arra, hogy kilépjek az Editorgból, hiszen a saját gyermekemnek éreztem változatlanul. Akkoriban találtam ki, hogy alapítsunk ketten családi betéti társaságot, annál is inkább, mert 1991 vége körül – de csak december 31-ig – igen nagy adókedvezménnyel lehetett kisvállalkozásokat bejegyeztetni. Nagyon gyorsan,

még karácsony előtt benyújtottuk a *K.u.K. Könyv- és Lapkiadó Betéti Társaság* (Köves und Köves) iratait a cégbíróságnak.

És akkor megtörtént az, amiről én már korábban is sejtettem, hogy bekövetkezik: feleségemet új főnöke – eléggé el nem ítéhető módon és stílusban – kirúgta. Nem célom itt részletezni a körülményeket, annyit azonban meg kell jegyezni, hogy – bár ez tudományosan bizonyíthatatlan – feleségem 1993-ban fölfedezett rákbetegségének valószínűleg ez a nagyon súlyos lelki trauma lehetett a kiváltó oka. Julikát a csapás *kegyetlenül megviselte*. Sírva ült az Editorgban, azt kérte, hadd dolgozzon ott, *ingyen*, csak hogy tudják a Háttérnél: azonnal lett munkája, szükség van rá.: – *Julikám, ne izgasd magad!* – mondta erre Kati. – *Majd elintéződik.... Ne törődj a dolgokkal. Járj ki a telkedre, kapcsolódj ki!* Évtizedeket dolgozott az ÁKV-nál (egy nagyon rövid epizódot kivéve), ahol megbecsülték. Nem szokott hozzá az ilyen új helyzetekhez.

A következő év elején azután én is szakítottam az Editorggal. Elegem lett...

A közvetlen kiváltó ok *Stephen Barlay Zsákutca a levegőben* című egészen magas színvonalú thrillerje volt. Korábban – akkor még békében vagy legalább látszólagos békében dr. Kiss Ernővel – a Háttérrel közösen adtuk ki a szerző – később londoni jó barátom – *Légikatasztrófák* című, valóban világhírű munkáját. A könyv jól fogyott, huszon-valahányezer példányával sikerkönyv lett. Barlay elrepült Pestre, részt vett a könyv bemutatóján, és ott megegyeztünk egy másik repülős könyvének magyar kiadásában. Kiss Ernő vállalta a fordítást, s a *Crash Course* című repülős thrillert (mely szerintem kicsit jobb, izgalmasabb és repülésileg szakszerűbb Haley regényeinél) *Kocsis Anikó* kitűnően magyarította.

Aztán – volt már róla szó – súlyos konfliktus keletkezett a feleségem és Kiss Ernő között. Kiss (miután kirúgta), most volt annyira „elegáns”, hogy felajánlotta: eláll a közös kiadástól, adja ki a regényt egyedül az Editorg.

Kati akkoriban semmiben nem akarta azt csinálni, amit én. Azt mondta: – *Nem kell a kutyának sem, alig jött be rá rendelés. Ne adjuk ki!* Az Editorg engedelmes kis öregjei mindig meghunyászkodtak a nagyobb hang előtt, most is bólogattak. *Rendben van* – közöltem erre –, *akkor majd kiadja a K.u.K.*

Bólogatós társaim beleegyeztek. Elmentem *Novák Gyurihoz*, aki akkor a Budapesti Könyvkereskedelmi Kft (BUK) gazdája volt. Éppen síelni készült a Tátrába egy hétre. – *Figyelj ide!* – mondtam. – *Adok egy kéziratot. Vidd el magaddal, és olvasd el, csak úgy kikapcsolódásként. Aztán, ha hazajössz, majd ajánlom is megvételre, de most csak élvezd a sztorit.* Egy hét múlva Gyuri megrendelte kizárólagos terjesztési joggal, 13<|>000 példányban. (Azért ennyire nem volt kapós, a példányszám egy kis részét le kellett értékelnie – de nem fizetett rá).

Akkor azt kértem editorgos társaimtól, segítsenek. Az a helyzet ugyanis, hogy a Háttér tartozik az Editorgnak még az első közös kiadásunk (*A magyarok bejövetele* album reprintje) nyereségével. Ha a Háttérnek nem kell fizetnem (Kiss Ernő nyilván nem tenné számomra lehetővé a késedelmes fizetést), s ehelyett az Editorgnak tartozom egy ideig, mindenki jól jár. Az Editorg kintlévősége csökken, a Háttér megússza tartozása egy részének törlesztését készpénz nélkül, én pedig haladékat kapok. A kis öregek hozzájárultak. Majd levonják az én nyereségemből.

Fölhívtam Kiss Ernőt, elmondtam neki az Editorggal kötött megállapodásomat. Jónak tartotta, azt mondta, ő is így szeretne volna elintézni. Közöltem vele, hogy természetesen az Editorg egyetértésével tárgyalok.

A következő héten Kati (nyilván nem értette az egészet, sosem volt érzéke a pénzügyi-gazdasági dolgokhoz) hangos tiltakozása nyomán az öregek *visszavonták* adott szavukat.

Aminek következtében én hazugságban maradtam a Háttér igazgatója előtt, és az Editorg sosem jutott hozzá a követeléséhez, mert a Háttér nem tudott (nem is akart) fizetni. Sőt, Kiss Ernő még meggyőzte arról is Katit, hogy a fiam adósságaiért én morálisan felelős vagyok.

A fiam ugyanis megpróbálkozott – mint annyian akkortájt – egy könyvterjesztő vállalkozással, de különböző okok miatt, amiben saját felelőtlensége is szerepet játszott, megbukott. De ugyanabban az egy-két évben megbukott még a *Betűvető*, a *Hírhozó*, a *Cleopatra*, az *Új Idő*, másként a *Művelt Nép* és a *Könyvértékesítő Vállalat* is. Utóbbi kettőt meg a jól működő harmadikat, az *ÁKV*-t az állam buktatta meg. Úgy privatizálta ugyanis, hogy helyrehozhatatlanul szétverte. *Fekete György* államtitkár kezdte, és a 94-es, őket váltó rezsim folytatta.

Amikor mindez – ami a hátam mögött történt – számomra kiderült, azonnal bejelentettem, hogy kilépek. Jogász társunkhoz címezve terjedelmes levélben próbáltam megmagyarázni – nem a döntésemet, az már nemigen szorult magyarázatra, hanem az ő pipogyaságuk következményeit, s azt, mennyi részem – s joggal éreztem, hogy oroszlánrészem – volt az ő módosodásukban. És persze észrevettem megkésve, hogy mindenki más lett, mint régebben volt (gondolom, én is). Régen, még Tibor halála után is, nagyon szerettünk együtt lenni. Közös mentünk presszóba, éttermekbe, „komoly” felnőttként is jókat tudtunk hülyéskedni, csapatostul utaztunk a frankfurti könyvvásárra. Talán Erzsike halála után változott meg ennyire minden? Hármunkban együtt megbíztak, bennem – mert egyedül maradtam – nem? S akkor már ennek tudtam be azt is, hogy fiam esküvőjén, 1990 nyarán – minden barátunk ott volt, de az Editorgból egyedül Fraunhoffer Feri jelent meg.

Túlságosan terjedelmes volt a levél, amit L. Gyulának eljuttattam. Nem idézem elejétől végig, de néhány fontos részlete – igaz, átsüt rajta az indulat és a csalódottság – jobban elmondja, mi történt velünk és mi történt bennem, mint a távoli visszaemlékezés.

Ezt a céget – írtam – Iszlai Erzsi, Baranyai Tibor és én találtuk ki és alapítottuk. Mindhárman – akkor ez kellett – felsőfokú, könyvtárosi diplomával rendelkezünk (és kellő tapasztalattal is) egy „nem hivatásos” kiadó indításához. Talán már elfelejtődött, de csak miután mi hárman akkor megegyeztünk az alapokban, egyeztünk meg, hogy kollégáink közül kinek ajánljuk fel a belépést, és kinek nem. Mindennek ma már csak annyi jelentősége van persze, hogy – meggyőződéssel vallom – az Editorg szakmai jó hírét két korán eltávozott barátunknak és nekem köszönhette. Erzsike maga volt a megszállott szorgalom, Tibi pedig a gyors és éles ész. Sok apró összetűzés mellett is jól lehetett velük együttműködni, dolgozni. Haláluk óta sok tehetetlenség és (gyakorta) fölösleges félelem fogta vissza a tevékenységet.

*Mellékelek egy nem is teljes listát arról, hogy mely szerzőket, műveket, ötleteket hoztam én. F. Miklós ki tudná számítani – nagyjából –, hogy azokon mennyit kerestetek velem együtt, s mennyit kerestünk volna még, ha néhány cég (*Betűvető*, *Hírhozó*, *Új Idők*, *KG*, *Cleopatra* stb.) nem fuccsol be s viszi el komoly pénzeinket.*

Megjegyzem, én „családilag” olyanokat hoztam, mint az Illik tudni négy kiadása (legalább másfélmilliós össznyeréssel vagy még többel) vagy az én Állati című viccgűjteményem (tessék utánanézni, ki mennyi pénzhez jutott általa). De sorolhatnám egyéb ötleteimet, „hozásaimat” a Tolnay Klári-kötettől a Nagy kártyakönyvig vagy ... a Klasszikusok sorozat elindításáig...

... én elég régen foglalkozom már e tevékenység megszüntetésének a gondolatával. Csakhogy az Editorgot én mindig saját gyermekemnek tekintetem, s nem vitt rá a lelkiismeret, hogy befejezzem. Most is fájdalommal teszem meg, alig pár hónappal a hivatalos tizedik évforduló előtt. Erre pedig – bocsánat, ki kell mondani – nem került volna sor, ha egy kicsit bátrabbak, elgondolkodóbbak és a nagy hang által

kevésbé befolyásolhatók vagytok. Tavalý hetenként háromszor-négyszer összeültünk, s Ti sokszor megsemmisítően vágátok el elképzeléseimet, mert – egyszerűen – volt bennük némi kockázat is. Mióta nem én ülök itt ügyvezetőként (majdnem fél éve), egyetlen egyszer sem kértetek beszámolást, mint tőlem naponta. A cég pedig súlyosan eladósodott, s zuhan a mélypont felé. Tudniillik – ez csak az egyik, de igazolható magyarázat – én ... utána is jártam a felbukkanó lehetőségeknek, ha kellett, utaztam, hogy a Cleopátra-bukásból visszahozzam az életbe a céget. Például elautóztam Pozsonyba kétszer – az egyik utamat elismerték „félhivatalosnak”, azaz költségeim egy részének elszámolását elfogadtátok, a többit saját zsebemből fizettem –, s eladtunk vagy 700<|>000 forint értékű árut (általában a fizikai munkát is én végeztem, a raktározást, csomagolást stb.)...

Hangsúlyozom: én mindent megpróbáltam, mániákusan. S éppen ezért voltak dühkitöréseim a múlt év vége felé – Miklós emlékeztetett rá a minap –, mert nem sikerült veletek megértetnem, hogy nincs több esély. Gondolkodás nélkül, rendszeresen leszavaztatok. Másutt az ügyvezetőre bízzák a dolgok irányítását, s hosszabb időt hagynak neki az elszámolásig. Nálunk nem így volt. Elfogadtatok egy javaslatot, én annak szellemében tárgyaltam, aztán visszavontátok a szavazatok és a következő héten az ellenkezőjét szavaztatok meg. Én pedig bocsánatot kérhettem a tárgyalópartnertől, kertelhettem, hazudozhattam. Meg akartam menteni a vállalkozást. Rögeszmésen.

... Nos, nagyon sajnálom, ebből elég volt. A K.u.K. már egy kicsit dacból is alakult, Hogy ami az Editorgnak – szűklátókörűségből, lustaságból, felületességből – nem kell, arról igazolja, hogy piacképes termék. Sikerült, lásd a Barlay-kötet példányszámát...

Higgyétek el, részemről nincs harag. Legfeljebb szomorúság.

Katit feldúlta a levelem, amikor Gyula közszemlére tette. Különbén nem dobott volna választ a levélszekrényembe. Meglehetősen éleset. Én nem ezt akartam, csak azt, hogy ébredjenek fel végre. Haragudtam Katira? Haragudtam, persze. De nem annyira, hogy örök haraggal a lelkünkben mondjunk búcsút a munkában-barátságban együtt töltött éveknél. (Végül nem is mondtunk búcsút, máig baráti a kapcsolatunk, miként e kézirat utolsó simításai előtt elhunyt férjével, a kiváló íróval, Sükösd Mihállyal is az volt).

Akkor bementem az Editorgba. Nem bántam meg, hogy megírtam a terjedelmes „elbocsátó szép üzenetet”. Több millió forint lett volna búcsúzáskor a részem, de az Editorg már jócskán el volt adósodva, amikor el kellett volna számolnunk, s ők is hiába vártak jelentős összegeket: például a *Cleopatra* (akkor már bottal üthettük a nyomát) meg a Művelt Nép két és fél – két és fél millió forinttal tartozott, a *Téka* (Könyvértékesítő, Könyvesház) másféllel, a *Hálózat* ugyancsak másféllel.

Otthagytam az általam kitalált *Klasszikusok* sorozatot, én új kiadómban egészen más szerettem volna csinálni. Csakhogy az idő nem kedvezett akkor a könyvkiadásnak, a példányszámok évről-évre lejjebb zuhantak, a könyvárak pedig jócskán megnőttek.

Innen kezdve tehát a K.u.K. kötötte le minden energiámat. Dolgoztam közben, mert mint említettem, visszahívtak a *Rádió- és Televízióújsághoz*, de már új gazdái voltak (akkor éppen a *Magyar Nemzet Kiadó*, majd később egy darabig a *Nap TV is*), s a tulajdonosok (képviselőinek) stílusa elviselhetetlenebb volt, mint hajdan az „elvtársaké”. Hatalmasabbak voltak, pénz volt a kezükben, legalábbis ezt játszották.

Ami igaz: elég tisztességesen megfizettek. De akkorra a *Rádióújság* – ez volt a nem hivatalos neve – kezdett átalakulni az új idők követelményeinek megfelelően, már nem nagyon írhattam intellektuális, jópofa kis egyflekkéseket, mint a nyolcvanas évek vége felé, a tulajdonosok szeszélyeinek volt kitéve a szerkesztés.

Egyre inkább éreztem, hogy nem sokáig maradok a lapnál. Bár a munkatársak kedveltek, sőt, állítom: jó barátok voltunk, a sok-sok külső főnök (mind beleszólt mindennapjainkba) zavart, idegesített.

Szerettem volna önálló lenni. Amikor a VICO vette meg a lapot (azóta már több gazdája is volt), már nem mentem tovább a csapattal. Úgy döntöttem, ezután csak a könyvkiadásnak élek.

A K.u.K. alapítása

Említettem, hogy még javában Editorgos voltam, amikor 1991 decemberében elmentünk a cégbíróságra, és bejegyeztettük saját kiadónkat. Volt ugyanis akkoriban egy törvény, mely jelentős adókedvezményt adott azoknak a vállalkozásoknak, amelyeket 1991. december 31. előtt bejegyeztek.

Nem gondoltuk mi akkor még komolyan a saját kiadót (elégké ostobák voltunk, mert az volt annak a nagyon rövid időszaknak a vége, amikor még tisztos vagyont lehetett teremteni könyvkiadásból), mindkettőnknek volt állásunk, csak arra gondoltunk, hogy otthon, lakásban – szinte kikapcsolódásként – megvalósítjuk egy-két ötletünket, megteremtve magunknak a *mellékkereset* lehetőségét, mondjuk egy-egy nagyon vágyott külföldi utazás költségeire. Úgy gondoltuk, évi három-négy könyv megjelentetése hoz majd ennyi nyereséget.

(A K.u.K. Könyvkiadóról sokan azt hiszik, hogy valami osztrák-magyar vállalkozás. Holott feleséggemmel jegyeztük be, s valójában Köves und Köves a jelentése. Korábbi „mekekés” kollégám, a Könyvvilág hajdani főszerkesztője, a mindig epés Kristó Nagy István egy verses-kötetünket úgy dicsérte meg, hogy „*Még a kiadó kétfejű sassal hitelesített idétlen neve (K.u.K.) sem riaszthat el.*” Mások szellemesnek, jópofának, ötletesnek találták névválasztásunkat.)

Akkoriban már igencsak lefelé zuhantak a művek példányszámai, de az Editorgnál egy-egy klasszikus még 15-20 ezer példányban jelenhetett meg (ezért is volt olcsó – többek között), egy krimi, vagy inkább modernebb változata, a *thriller* még 91-ben is elérte olykor a 25 ezret. Ha a szerzőt mondjuk Vavyan Fable-nak hívták (*Molnár Éva*) vagy *Evelyn Marshnak* (eleinte *Mocsári Erika* is az Editorg szerzője volt), akkor még a 60-80 ezret is el lehetett adni. Még az előző nyáron írtam egy néhány íves krimi, *J.J. Stone* álneven, *Halál a Riviérán* címmel. Hogy az induláshoz, pontosabban az első szerződések megkötéséhez szükséges nem túl nagy tőkét megszerezzük, a krimi eladtam az akkor még működő *Rakéta regényújságnak* is, majd hamarosan könyv alakban is megjelentettük. Ez volt a K.u.K. első könyve. Akkoriban még tíz-tizenöt ezer között mozogtak az ilyen típusú művek példányszámai (többnyire fix rendeléssel), de az én krimim – talán mert túlságosan vékony volt – csak 7 ezer körül fogyott el. Csakhogy honorárium nem terhelte (még a címlapot is én „ollóztam” össze: vettem egy lejárt szexuáliságot, s abból körömmollóval – de sok címlap készült így akkor! – kivágtam egy ölelkező pár viszonylag diszkrét figuráját, alájuk ragasztottam egy prospektusból kivágott rulett-motívumot). Így, ezzel a silány – de a célnak azért akkor megfelelő – címlappal jelent meg 1992 elején, *J.J. Stone* regénye, a *Halál a Riviérán*, s ennek a könyvnek a nyeresége elég volt ahhoz, hogy egy következő könyv kiadásába is belevágjunk. Nem volt rossz írás, talán jobb is, mint a korabeli álneves magyar krimik többsége. De sajnos már túl voltunk azon a – rövid – időszakon, amikor egy álneves szerzőnek még viszonylag könnyű volt befutni: a mezőny egyre növekedett.

És nem is akartam oly nagyon befutni ezen a pályán. Akkoriban még hittem, hogy valódi szépirói pályám folytatódhat, nemrég jelent meg egy novelláskötetem *Álmaim idegen városa* címmel. Persze reménykedtem, hogy a kriminek sikere lesz, s akkor egyre inkább megszeretett – mert addigra felépült és rendezett – szadai telkünkön nyaranként vagy kétnyaranként úgyszólván játékból is megírhatok egy-egy krimit a viszonylag jól kitalált Devigny felügyelő köré építve. Nos, ilyen sikerem nem lett, de a könyv (óvatosságból csak annyiban jelentettük meg, amennyi fix rendelésünk volt) hamar elfogyott, s annyi nyereségünk maradt is rajta, hogy belevághattunk a következő kötetek kiadásába.

Akkor indítottuk el a *KutyaTár* sorozatot, úgy gondolva, hogy a világ- és a magyar irodalom nagy kutyaregényei bizonyára sikeresek lesznek. Azok is voltak: akkor még (92 elején) tizenkettő-tizennégyezer példányban lehetett eladni egy-egy ilyen típusú könyvet. Két Jack London remekművel indítottunk, *A beszélő kutyával* és *Az éneklő kutyával*, ezeket követte a *Lassie hazatér*, Knight örökbecsűje, s itt még az is a kezünkre játszott, hogy akkoriban kezdték sugározni a tévében a majd 100 részes Lassie-sorozatot. Megjelentettük ifjúkori kedvencem, Richard Katz bűbájos *Kutyapostáját*, a posta akkori reklámfőnöke példányszámvásárlással támogatta a kiadást. Szerettük volna megjelentetni *Fekete István Bogáncsát* is, de a nyomdába adás előtt kemény levelet kaptam kiadótársamtól, Véber Jánostól (apjával, Véber Károly irodalomtörténésszel közösen működtettek és azt hiszem, ma is működtetnek kiadót), hogy a jogokkal ők rendelkeznek. Nosza, kaptam a Fekete Istvánnéval kötött érvényes szerződést, s fölkerestem Véber Karcsit a Bank utcában. Pillanatok alatt kiderült, hogy az özvegy – tévedésből vagy sem? – két kiadónak adta el ugyanannak a műnek a jogait. Összehasonlítottuk a szerződéseket, s azonnal be kellett látnom, az övéké régebbi keletű. – *Akkor hát add ki te, Karcsi* – mondtam –, *én meg majd perelek*. Meg is indítottuk a pert egy fiatal ügyvéd segítségével, hiszen érvényes rendeléseink voltak a terjesztőtől s nem keveset költöttünk már a regény kiadására: készen volt a címlapterv, kiszedve a szöveg, megtervezve a könyv. Az idős özvegyasszonyt egy távoli rokonuk, a jogok kezelésével megbízott úr (ugyancsak *Fekete István* nevű) képviselte, akivel közvetlenül a tárgyalás előtt, a folyosón megegyeztünk. Én elengedtem a követelésünk felét, ő pedig ígéretet tett, hogy amint lejár a kiadás joga a Nesztornál, velünk köt érvényes szerződést (s így az író özvegye is visszakaphat valamit a most elvesztett summából jogdíjként). Fekete úr az egyezményes összeget ki is fizette, de a jogot később mégsem nekünk adta el – *pedig a regénynek nagyon is ott lett volna a helye a világirodalom legjobb kutyatörténeteit gyűjtő sorozatban*.

Ma, a harmadik évezred elején elmondhatom, hogy a K.u.K. Kiadó rangos műhely lett, amelynek újdonságaira figyel a nagyközönség és a szakma is (pedig ennek a szétesett szakmának a figyelmét nehezebb felkelteni). Ezt ugyan csak az utóbbi két-három évben sikerült elérnünk, némi profilmódosítás és egységesítés után. Korábban is – állítom – nagyon jó könyveket adtunk ki sok műfajban. Például az első teljes évünkben (1992), amikor a szolid tőkegyűjtésre törekedtünk, kiadtuk a már említett *Jack London* regényeket, aztán a több kiadást is megért *Lassie hazatért*, *Villamont Kisdarázsát*, mely vagy tíz évvel korábban egyszer már óriási siker volt nálunk, a *Barlay* thrillert, a feleségem megírta kis háztartási kalauzát (*Köves J. Julianna: Háztartási ABC*).

1993-ban csak 7 könyvet adtunk ki, pedig tizenkettőt terveztünk. (*Köves J. Julianna: Illik tudni...* új kiadásban, *Villamont Nem akarok belehalni a szerelembe* – ez a Kisdarázs nagyon gyenge folytatása volt, de az első könyv sikere megtette a hatását; *Cannon, A.: Kelet mágusai; Marie-Louise Fischer.: A szív alárendelése; azaz Barlay.: London nincs többé* című újabb remek thrillerje; *Egely György: Parajelenségek* és még egy *Fischer*-lektűr, a *Soha többé szegénység*.) Szinte mind sikeres volt – de alaptőkét, ami stabil működésünket segítette volna, mégsem sikerült belőlük félretenni. Nagyon sok oka volt ennek. Az egyik az, hogy egymás után buktak meg a kereskedelmi vállalkozások, s együtt hatalmas összeget tett ki az a

járandóságunk, amelyet sosem kaptunk meg. Különösen érzékenyen érintett bennünket – és az egész könyvszakmát – a korábban 0 kulcsos általános forgalmi adó eltörlése és szinte folyamatos emelése, a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat gyalázatos privatizálása (a mi könyveinket orozta el a hatalom) – de erről még szó lesz hosszabban is, a kulturális járulék bevezetése már csak föltette az i-re a pontot.

És hozzá a családi tragédiasorozat, ami abban az évben ért. Nehéz róla beszélni, írni ma is. Április másodikán megszületett első kis unokám, *Ádám*. Az első pillanatban belészerettem, s ez a szerelem ma is tart, csak már megosztva a kisebbikkel, *Renátával*. Nagy lett volna a boldogság, de Isten nem így döntött. Feleségem ugyanazokban a napokban kórházba került, s hamarosan kiderült, rosszindulatú daganattal, urológiai rákkal. A tumor nem látszott áttételesnek, de olyan rossz helyen volt – mint az orvosok elmondták –, ami feltétlenül indokolja, hogy a hólyagot eltávolítsák, és más, kényszerű módon oldják meg a dolgot. Nem könnyen, de tudomásul vettük a sors akaratát. Már ki volt tűzve a műtét napja, amikor üzenet érkezett az éppen Németországban időző sógornómtól, Zsuzsitól (a fiam rohant ki vele Szadára): azonnal faxoljunk ki minden leletet, mert egy orvos társaságban elmesélte a bajt, és talán ők tudnak segíteni. Mi kint voltunk szadai telkünkön, ahol azzal foglalatostkodtam, hogy Julikát megpróbáljam fizikailag és lelkileg felkészíteni a kegyetlen műtetre és a további életre. Elküldtük a faxot a gödöllői postáról, és azonnal hazaautóztunk, hogy otthonról – Szadán nem volt telefonunk – tudjunk beszélni Németországgal. Otthon a levélszekrényben egy üzenet várt a főorvostól: egy héttel el kell halasztani a műtétet. A sors kezét láttuk a dologban, az égiek segítenek, időt nyerünk az új döntésre. Aztán jött a telefon Németországból. Azt mondták, valóságos konzílium ül ott együtt a leleteinkkel, orvosok, köztük urológus is. És hogy azt a műtétet, amit a Kútvölgyiben terveznek, *nem szabad megcsináltatni*, csak vég-szükség esetén. Azt tanácsolták – Németországból –, hogy keressük meg a Jahn Ferenc kórház vezető urológusát, *dr. Kisbenedek Lászlót*, mondjuk azt, hogy egy kint praktizáló magyar urológus küldött hozzá, S. Péter. Hétfőn kerestük a kórházban az osztályvezető főorvost. – *Konferencián van* – mondták. Kikerestük a telefonkönyvből a nevét, de hiába tárcsáztunk, a szám nem felelt. Elindultunk a telefonnévsorban jelzett címre. – *Igen, ez valóban az ő lakása volt, de évekkel ezelőtt elváltak. – És most hol lakik? – A Baross téren, itt és itt.* Rohantunk a megadott címre. Egy idős úr nyitott ajtót. – *Nincsenek itthon, elvitték a gyereket egy születésnapjára. – Mikor jönnek haza? – Egy órán belül itthon kell lenniük.* Otthagytam a névjegyem azzal, hogy később visszajövünk. Lementünk, beültünk egy presszóba a Bethlen utcában. Rendeltünk valamit, de hozzá se nyúltunk a poharakhoz. Szorongtunk, alig tudtunk egymásra nézni. A sorsunkról volt szó, s még nem tudtuk, mit kínál. Reménykedtünk és féltünk.

Főnt ketten nyitottak ajtót, az urológus és a felesége. Bevezettek, hellyel kínáltak. Elmondtuk, hogyan kerültünk ide. Kisbenedek doktor komoran nézte a leleteket, hümmögött. *Igen, nagyon rossz helyen van a tumor. A záróizomnál.* A felesége – úgy éreztem, mély empátiával fogadta történetünket – szinte kérve kérdezte: – *Semmi esélyt nem látsz? – De igen* – mondta az orvos –, *talán tizenöt-húsz százalék esély van. – Akkor te megcsinálsz. Ha valaki meg tudja menteni, csakis te vagy!* Néztük dr. Kisbenedek László szigorú és komoly arcát (később megismertük a másikat, a derűs-kedveset, sőt a velünk együtt boldogat is). – *Hát, jó, nem bánom* – mondta. – *Bár a kolléga diagnózisával egyet kell értenem, megpróbálhatjuk.. Holnap elvégezzük vizsgálatokat, és csütörtökön műtét, transzuretálisan, azaz nem vágunk... Azután aláveti magát egy kemoterápiás kezelésnek. De egyet meg kell ígérenie* – nézett a feleségemre – *ezt a beavatkozást meg lehet néhányszor ismételni is. De ha én azt mondom, most már nincs más megoldás, csak ez a radikális, tudomásul veszi. – Igen* – mondtuk egyszerre. – *Megígérjük.*

A műtét várakozáson felül sikerült, a kontrollvizsgálatok biztató eredményt mutattak ki. Következett a kemoterápia, mindazzal a szörnyűséggel, ami vele jár. Közben a kiadóba, amelyet eddig ketten üzemeltettünk, fölvevük B. Évát, aki akkor jött el a Háttértől, s azt tudtuk róla, hogy nagyon rendes, segítőkész ember. Az is volt, mindvégig, nélküle nem tudtam volna végigcsinálni azt a szörnyű esztendőt. Úgy éreztem, feleségem gyógyulásában azzal nyújtom a legnagyobb segítséget, ha mindvégig, a legszörnyűbb pillanatokban is mellette vagyok. Havonta kellett kapnia a kezelést a Kékgolyó utcában, azokat a napokat végig mellette töltöttem. A kezeléseket után három-négy napig súlyos toxikus állapotban volt, ezeken a napokon is ott ültem mellette, csak néha-néha rohantam le a lakástól alig száz méterre lévő irodába, egy-két telefont elintézni és Évát eligazítani a teendőkről.

Augusztusban hosszabb hétvégét akartunk Szadán tölteni, hogy feleségemet fölerősítsük és fölkészítsük az újabb kemoterápiára. Akkor nagyon jó állapotban volt, s – bár parókával járt – egyáltalán nem látszott rajta súlyos betegsége. Úgy volt, hogy fiamék is kijönnek a kis Ádám-mal pénteken vagy szombaton. Pénteken reggel (augusztus 5. – ha jól emlékszem) telefonáltam Gabi munkahelyére, hogy megkérdezzem, mikor várhatjuk őket. – *Józsai bácsi* – mondta a kollégája –, *maga nem tudja? Tegnap autóbalesetet szenvedtek családotul.* – *Úristen* – borzongtam a kánikulában –, *mi van velük?* – *Kórházban vannak, a Balesetiben. Nagyon súlyos...* – Száguldottam föl a hegyre. – *Szedj össze mindent!* – szóltam a feleségemnek. – *Baleset érte őket, kórházban vannak!* Persze örölteen kezdett visítani. Gorombán ráripakodtam: – *Hallgass el, így nem tudok vezetni.*

Zsuzsi, a húga már ott volt a kórházban. Megtudtuk – később –, hogy mielőtt elájult volna a mentőkocsiban, a fiam még az ő telefonszámát meg tudta mondani. Ő már tegnap is bent volt. – *Ádám jól van, de megfigyelik.* Négyhónapos gyönyörű unokám valóban jól volt. Szinte elégedetten mosolygott a rácsos kórházi ágyból mindenkire. A fején találtak egy ütőfoltot, pár napig megfigyelik, nincs-e koponyasérülése, aztán hazaadják. Mónika állapota már súlyosabb volt: nyílt kartörés – és rettenetes lelki megrázkódtatás. Sírt. Nem tudott beszélni. Csak annyit: – *Mi van Zsömikével?* Mindenki így becézi felnőtt korában is a fiamat. – *Nem tudjuk még, most megyek föl az intenzívra.* Zsuzsi kikísért a folyosóra. – *Ne menj fel, kérlek, ne nézz rá!* Megértettem, hogy szörnyű látványban lesz részem, de persze tudni akartam, mi van az egyetlen gyermekemmel.

Rettenetes állapotban volt, az orvosok nem vállalkoztak jóslásra. Eszméletlenül feküdt, testét zsinórok, infúziós csövek, gépek borították. Az egyetlen gyermekem – és lehet, hogy nem éli túl? Az orvosok nem nyilatkoztak.

Megsimogattam a kézfejét, és kimentem a folyosóra, csak ott eredtek el a könnyeim.

Másnap eszméletlenül vitték a műtőbe, hogy darabokra tört combját összerakják, a combcsontba fémet építsenek. De még több mint egy héten át öntudatlanul feküdt, sorozatbortörésekkel, sérült tüdővel. Az orvosok, kiváltképpen *Radányi Ádám* szinte éjjel-nappal vigyáztak rá, figyelték minden rezdülését. (Az ő nevét a többi ugyancsak nagyszerű orvos között azért jegyeztem meg, mert amikor fiamat kivihettem a kórházból, szerettem volna meghálálni emberségét és gondosságát, de ő nemhogy pénzt, még egy könyvet sem volt hajlandó elfogadni. Sok nagyszerű orvost ismertem meg abban a rettenetes esztendőben, jobb véleményem van a magyar orvostársadalomról, mint a legtöbb embernek.) Lassan-lassan derült csak fény a rémtörténet mozzanataira. Ádámkát kellett volna orvoshoz vinni, védőoltásra. A fiam kocsija szerelőnél volt, kollégáját kérte meg, fuvarozza el őket. A vezető mellett ült, a menyem meg hátul a kisbabával. Ádámka szerencsére be volt szíjazva a hordozható mózeskosárba. A vezető a kőbányai Bodza utcában nem vette észre az útkereszteződést, az egyik dús lombú fa eltakarta a stoplátlát. Jobbról, főútvonalról szaladt

beléjük nagy sebességgel egy kocsi. Gábor fiamat a tűzoltók vágták ki a roncsok közül, Mónika kezéből kiesett a kosár a babával...

Először Ádám került hozzánk, egy hét megfigyelés után, aztán hamarosan Mónika is. A fiamat szeptember ötödikén hozhattam csak haza a kórházból. Haza – mihozzánk. Mónika is, ő is segítségre szorultak. A menyem nem tudta használni az egyik kezét, a fiam eleinte járókerettel, később két mankóval közlekedett. A fürdésnél a kádból nekem kellett be- és kiemelnem, márpedig még a baleset után lefogyva is volt vagy kilencvenöt kiló. Vásároltam, elláttam Ádámot, s közben a feleségem is megkapta a következő adag kemo-infúzió sorozatot. Az egész lakás olyan volt, mint egy kórterem.

Munkára alig maradt időm, és energiám. Néha le-leszaladtam az irodába, megpróbáltam ezt-azt elintézni, de kevés sikerrel. A sorozatos bajok elvitték tartalék pénzünket, cégünk parányi tőkéjéhez is hozzá kellett nyúlnunk. A kiadott művek száma is visszaesett a bajok és más irányú elfoglaltságom következtében abban az évben csak hét könyvön díszelgett a kétfejű sas.

A tüntetés elmarad

Akkor még (1991-1992-ben) létezett a „három nővér”, az Állami Könyvterjesztő Vállalat, a Művelt Nép és a Könyvértékesítő, de már a nagyon rossz privatizáció vakvágányára téve bukácsolt mindegyik. Azt hiszem, komoly történeti kutatásokat igényelne kideríteni, melyik volt nagy terjesztőből milyen kisebb cégek váltak ki – és mikor. Például a Művelt Népből lett (kivált?) a *Kapocs* és a *Bibliofil*, aztán a Bibliofil bekebelezte a Kapocsot (egy darabig együttes néven is szerepeltek Bibliofil-Kapocsként) – de lehet, hogy tévedek, mert ember legyen, aki követni tudta az átalakulások kusza sorozatát. A Könyvértékesítőből először Téka lett, aztán Könyvesház Kft, amelyik aztán beleolvadt a Bibliofilba, amelyik aztán nemrég a Saxumnak a tulajdona lett. Azé a Saxumé, amelyet részben vagy egészben megvett a Magyar Könyvklub.

No, itt hagyom abba, mielőtt belemélyednék, hogy az ÁKV-ból Libri meg Könyv és Kultúrcikk lett, majd – talán rájöttek, hogy ez a név az ötvenes éveket idézi – Líra és Lantta váltak... Tény az, hogy a Bibliofil őselődje, a Művelt Nép nem csődbe ment, hanem *pusztulásba kergették*. Ahelyett, hogy a régi infrastruktúrát valamiképpen megőrizve privatizálták volna, szétdarabolták a vállalatot. Ebben – úgy mondják – *Fekete György* járt az élen. A korábban kitűnő belsőépítész (ő tervezte a szocialista országok 1985-ös győzelem-napi vándor könyvkiállítását, melyről már szóltam korábban, meg nagyon szép szovjet kiállítások installációit – szóval, ahogy Illyés írta: *mindenki szem a láncban*) akkor az Antall-kormány művelődési minisztériumának helyettes államtitkára volt. A Művelt Nép nagy értékű raktárának (a budaörsi raktárbázisnak) értékesítése elegendő pénzt hozott volna ahhoz, hogy a cég kifizesse felgyülemlett adósságait. Fekete állítólag hallani sem akart arról, hogy a komolyan érdeklődő Bertelsmann vásárolja meg a komplexumot (a külföldi *karvalytőke*, ugyebár), magyar vevőt kell rá keresni. E megfontolásból a Magyar Könyv Alapítványnak „ajándékozta” azt a raktárat, amelyért a német cég akkor – hírlik – 480 millió forintot fizetett volna. Az alapítvány kuratóriuma azután évekig nem tudott megszabadulni a számára kizárólag veszteséget termelő minisztériumi „ajándéktól”. Az épület ebek harmincadjára jutott, állaga folyamatosan romlott, s csak az eredeti érték töredékéért tudták végül nagy nehezen értékesíteni. De ez már a következő választás után történt, s az évről-évre nehezebb helyzetbe került könyvesekkel a Horn-kormány se bánt jobban, mint elődje.

Az egész privatizációs ügy olyan kusza – e sorok írásakor még mindig nincs vége –, hogy csak dokumentumokkal tudom *némileg* érzékeltetni.

A Művelt Nép 1972-ben lett a vidéki városok, ipari centrumok nagy hálózattal (több mint háromszáz könyvesbolttal) rendelkező nagyvállalata. Mesterséges kreáció volt, de az akkori viszonyok között korántsem a legsikertelenebb. Dinamikus, fiatal vezetőt kapott, aki sok hibája mellett rendkívül ügyes taktikai érzékkel tudta fejleszteni a vállalatot, az akkor még szinte ismeretlen szót használva: tudott *lobbizoni* cége és a könyvkereskedelem érdekeiért, s nyugdíjazásáig stabil hálózatot igazgatott. Utódját, *Jenei Istvánt* ő maga hozta fel pár évvel korábban Debrecenből, ahol boltvezető-helyettes volt, először Százhalombattára, az ottani keverőraktár élére. *Egri Emil* igazgatóhelyettes nyugdíjba vonulása után J. lett az igazgató helyettese, majd az igazgató. Őneki kellett levezényelni a szokatlan privatizációt (hogy aztán annak lezajlása után azonnal kirúgják az új tulajdonosok).

1992-ben a Művelt Nép vagyona még bőségesen elegendőnek látszott ahhoz, hogy a privatizációt mindenki megelégedésére lehessen megejteni. Az akkori miniszter – *dr. Andrásfalvy Bertalan* – 1992 augusztus 26-án keltezett *Határozatában* még *végelszámolásról* volt szó.

„A végelszámolás legkésőbbi határideje 1993. augusztus 26. Végelszámolóként *Palotás Jánost* (nem azonos az ismert nagyvállalkozóval, a régi Művelt Nép vezető munkatársa volt. K.J.) jelölöm ki.

I n d o k l á s

A vállalat az 1990. évi LXXIV. törvény alapján, a törvény hatálya alá eső kiskereskedelmi egységeket az előprivatizáció keretében értékesíti.

A vállalat 25 könyvesboltjából megalapítja az Állami Vagyonügynökség jóváhagyásával a BIBLIOFIL Kereskedelmi és Kiadó Kft-t.

A 80.759/1992.XVII. sz. Művelődési és Köznevelési Minisztérium határozata értelmében az alapító a Magyar Könyv Alapítvány javára elvonja a vállalat nagykereskedelmi bázisát képező budaörsi raktárát.

Mindezek alapján a vállalat a tevékenységét 1992. december 31-ig jogutódlás nélkül megszünteti.

A vállalat ingatlanvagyonára – tekintve, hogy a Magyar Könyv Alapítvány az elvont vagyon erejéig az elvonás arányában a vállalati tartozásokért kezesként felel – a végelszámolásra lehetőség ad.”

A Művelt Nép a kilencvenes évek elején még mindig 170 ingatlan tulajdonosa volt, ezeknek együttes értéke meghaladta a 330 millió forintot. Ebből az előprivatizáció során az ÁVÜ (az ÁPV Rt jogelődje) 208 millió forintot, a kulturális kormányzat pedig 130 milliót vont el „könyv szerinti” értékben. A boltokat jól értékesítették, olykor a kikiáltási ár sokszorosáért. Ebből a pénzből – nem beszélve a budaörsi raktárról – busásan ki lehetett volna fizetni a hitelező kiadókat, intézményeket és a vállalat elbocsátott dolgozóit. De nem így történt.

A pénztelen kiadókat semmibe vették a hivatalok. Könyveiket, melyek ellenértékét hiába várták a megrendelő Művelt Néptől, a boltokkal együtt privatizálták. Vagy hagyták a raktárban leértékelődni. Egy olyan időszakban, amikor amúgy is minden a könyv, a könyvkiadás ellen dolgozott. Az általános fogalmi adó a 0-s kulcsról előbb 6, majd 10, és végül 12%-ra emelkedett, rohamosan nőttek a nyomdai- és a papírárak, tizedére csökkent az átlagpéldányszám. *Minden kormány, bal és jobboldali egyaránt, mindig a könyvkultúra ellen dolgozott.*

„És oda akarok menni, hogy összeszedjem, volt már vagy harminc golyó, de élémbe ugrott az egyik Pásztor, a kisebbik, és rám kiáltott: „Einstand!” Én hátra néztem, és Kolnay meg a Barabás már szaladtak, a Weisz a falnál állt, és sápadt volt, a Richter meg még gondolkodott, hogy szaladjon-e vagy nem. Én próbáltam előbb becsületesen. Azt mondtam: „Kérem, ehhez maguknak nincs joguk” – de akkor az öregebbik Pásztor már szedte fel a golyókat, és rakta be a zsebébe. A fiatalabbik megfogta a mellemen a kabátomat, és rám kiáltott: „Nem hallottad, hogy einstand?!” Hát persze aztán én sem szóltam semmit. A Weisz pityeregni kezdett a falnál. És a Kolnay meg a Kende a múzeum sarkáról kukucskáltak vissza, hogy mi történik. És a Pásztorok mind fölszedték a golyókat, és egy szót se szóltak, csak továbbmentek. Ez volt az egész.”

Mindenki ismeri a Pál utcai fiúkból a történetet. Hát ezt csinálták velünk is, könyvkiadókkal. Mi is próbáltuk előbb becsületesen, mint a kis Nemecek. És ugyanolyan eredménnyel.

A jogos pénzükre hiába váró, türelmüket vesztett kiadók 1994. április 1-jén levélben fordultak dr. Szabó Tamás akkori privatizációs miniszterhez.

„Tisztelt Miniszter úr!

Több könyvkiadó nevében szíves segítségét és intézkedését kérjük az alábbi témában.

A Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat a könyvkiadóknak kb. 300-400 millió Ft-tal tartozik.

Az előprivatizáció során, a boltok eladásából befolyt összeget az ÁVÜ elvonta azzal, hogy a Művelt Nép budaörsi raktárának eladása után ebből az összegből a hitelezőket ki tudja fizetni.

Akkor még e raktárra volt komoly vevő, ezért mi könyvkiadók vártunk, hogy végre a tartozást rendezik.

Néhány hete értesített a Művelt Nép felszámoló biztosa, hogy a raktár megvételétől a vevő elállt, így azt belátható időn belül eladni nem tudja.

Ezután az információ után több kiadóval együtt azonnal írtunk az ÁVÜ-nek, hogy akkor készkezesként (1990 évi VII. trv. 12 paragrafus /3/ bekezdése szerint) fizesse meg a tartozást kamatokkal együtt.

Információnk szerint az ÁVÜ erre nem hajlandó, bár elég nyomatékosan felhívtuk a figyelmét, hogy most már sem adót, sem TB járulékot nem tudunk fizetni, olyan mérvű pénzügyi gondot okoz a tartozás.

Ismételten kérjük Miniszter Urat, hogy vizsgálta meg, hogy az ÁVÜ jogszerűen akar-e eljárni.

Mi, könyvkiadók, végső elkeseredésünkben egy demonstrációtól sem riadunk vissza igazságunk, valamint a talpon maradásunk érdekében.”

(Az aláírók: Lantos Kálmánné – Generál Press Kft, Lothringer Miklós – Auktor Kiadó, Szamosi Ivánné – Falukönyv-Ciceró, Köves József – K.u.K. Kiadó, dr. Kiss Ernő – Háttér Kiadó, Felföldi Jenőné – Planétás Könyvkiadó, Földes Tamás – Tálentum Kft. Aláírta még a Gabó kiadó és a Fabula Kiadó is, e két olvashatatlan szignót nem tudtam megfejteni).

A levélre a tárca nélküli miniszter Lantos Katinak – aki hihetetlen energiával szervezte a kiadókat – enyhén szólva cinikus együttérzéssel válaszolt SZT-1035/94 iktatószámú levelében:

„Tisztelt Ügyvezető Igazgató Asszony!

A Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalattal kapcsolatos levelére válaszolva az alábbiakról tájékoztatom.

Az 1990. évi VII. törvény és az azt hatályon kívül helyező 1992. évi LIV törvény alapján a vállalatra bízott vagyon elvonása esetén az elvonás időpontjában fennálló tartozásokért – az elvont vagyon erejéig és az elvonás arányában a Vagyonügynökség kezesként felel. (Tessenek pontosan érteni: az elvont vagyon erejéig, akkor is, ha a többszöröséért értékesítik. K.J.)

Az elvonás folytán a hitelezőket ért kárért a Vagyonügynökség tartozik felelősséggel. Ezek a rendelkezések nem érintik az állami vállalatokról szóló 1977. évi VI. törvény 27.§ (3) bekezdésének szabályát, miszerint a vállalat a kötelezettségeiért a rábízott vagyonával maga felel. A hivatkozott jogszabályhely alapján az Állami Vagyonügynökség kezessége mögöttes felelősségen alapuló sortartó (egyszerű) kezesség, amely csak akkor érvényesíthető, ha az eredeti kötelezettől a követelést igazoltan nem lehet behajtani.

A fentiek alapján téves a levelükben foglalt azon hivatkozás, hogy az ÁVÜ készfizető kezesként felel a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat tartozásaiért.

A hatályos polgári jogi szabályok alapján az Állami Vagyonügynökség ún. sortartási kifogást emelhet mindaddig, amíg a jogosult nem igazolja követelésének a kötelezettől való behajtása lehetetlenségét.

A jelenlegi bírói gyakorlat szerint a követelés akkor behajthatatlan, ha a végrehajtás a kötelezettel szemben folyamatban van, de a jogosult nem tud – a szerződéskötéskor szem előtt tartott feltételekkel – a követeléséhez jutni, mert a végrehajtás alá vont vagyon nem nyújt kellő fedezetet.

A leírtak alapján ahhoz, hogy az Állami Vagyonügynökség mögöttes kezesi felelősségen alapuló helytállási kötelezettsége megnyíljon, végrehajtást kell kezdeményezniük a végelszámolás alatt lévő Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalattal szemben.

Kérem, hogy válaszmóról szíveskedjék értesíteni a részemre küldött levelet aláíró többi könyvkiadó vezetőjét is.

Budapest, 1994. április 18.

Dr. Szabó Tamás”

Az egyre inkább elszegényedő kiadók persze nemigen mertek perbe indulni, hiszen akkor az eljárás költségeit is vállalniuk kellett volna. Végül 1994 októberében a *Háttér Kiadó* és a *Generál Press*, más oldalról pedig *Dombóvár Város Önkormányzata* terjesztett elő felszámolás iránti kérelmet. Ezek alapján a Fővárosi Bíróság 1994. október 7-ei végzésében – dr. Serényi György sk. bíró – megállapította az adós fizetésképtelenségét, és elrendelte a felszámolást.

Ekkor már új kormány volt hatalmon, az ÁVÜ-ből ÁPV Rt lett – de a könyvesek jogos követelésével kapcsolatban a helyzet mit sem változott. A Librotrade Kft. ügyvezetője, *Madl Pál* levélben fordult dr. Fodor Gábor Művelődési és Közoktatási Miniszterhez a jogtalanul elvont pénzek ügyében. A miniszter helyett *Lascsik Attila*, az ÁPV Rt igazgatója válaszolt:

„Tisztelt uram!

Dr. Fodor Gábor, Művelődési és Közoktatási Miniszter úrnak címzett levelében foglaltakra válaszolva a következőkről tudok Önnek beszámolni.

A Magyar Könyv Alapítvány számára elvont budaörsi raktár eladásából kellett volna a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalatnak tartozásait, a hitelezői igényeket kielégítenie.

Azonban a raktár többszöri értékesítésére kiírt pályázat meghirdetése ellenére eredménytelenül zárult. Legfrissebb információink szerint a közeljövőben sikeres lesz a raktár értékesítése (mivel az ügy szerződéskötési stádiumban van), és ezzel remélhetőleg mód nyílik az Önök követelésének kielégítésére is.

További információkkal az MNKV végelszámolója, Palotás úr tud szolgálni.

Kérem a fentiek szíves tudomásulvételét.

Budapest, 1994. augusztus 26.

Üdvözlettel:

*Lascsik Attila
igazgató”*

Ennyi. Az én kis kiadómnak, a K.u.K.-nak akkor kb. 280<|>000 forinttal tartozott a már nem létező, pár éve pedig még virágzó Művelt Nép, nem szólva a kamatokról. Ebből az összegből akkor még egy sok ezer példányos könyvet lehetett (volna) finanszírozni. Nagyobb, régebben működő kiadóknak ennél sokkal több (olykor tíz-húszszoros) volt a veszteségük. Néme-lyiknek több milliós. És vártak a pénzükre az önkormányzatok, az áramszolgáltatók, az elbocsátott dolgozók is.

1995 márciusában aztán – másutt már volt erről szó – jött a Bokros-csomag.

Most már égető szükségünk lett volna (nemcsak nekünk, persze) az évek óta hiányzó összegre és kamataira. Megkértük Szakonyi Pétert, a kitűnő gazdasági újságírót, nézzen utána a volt Művelt Nép ügyeinek. Péternek még az előző rendszerben én segítettem világra ötletét, az egyetlen számot – de azt sikeresen – megélt Jóga magazint. Természetesen vállalta, hogy körüljárja a dolgot.

„Ebek harmincadján a 400 milliós raktár – írta Szakonyi a Magyar Hírlapban 1995. augusztus 30-án.. A Művelt Nép működését ugyan már 1992 végén beszüntették, de a cég vagyonának egy részét már ezelőtt elvonta az Állami Vagyonügynökség és a kulturális tárca. Ezt követte a végelszámolás, amelynek keretében a cég minden ingósága és ingatlana eladásra került. Pénz mégsem keletkezett ebből, hiszen a Művelt Nép bolthálózatát és budaörsi raktárát már 1992-ben elvonták. A boltok jó részét eladták, a raktárt pedig a Magyar Könyv Alapítványnak adták át. Ez utóbbit hiába kínálta 15 ingatlanforgalmazó cég – mégsem sikerült eladni, pedig az első ajánlat még 400 millió forintról szólt. Az értékes raktár azóta üresen áll, és csak a csoda – és egy szolgálati lakásban ott lakó házaspár – mentette meg attól, hogy szét ne hordják.”

Szakonyi cikke arra is kitért, hogy az ingatlanok könyv szerinti értéke meghaladja a 300 millió forintot, de az ÁVÜ és a Kulturális Minisztérium ennek hatszorosaért adta el a vállalat egykori vagyontárgyait. „A cég felszámolója, Rácz Gábor szerint az egykori ÁVÜ vezetése ugyan már hajlott a kompromisszumra – és a fizetésre – (...) de álláspontjuk ismét megváltozott, és csak a felszámolás végét követően hajlandók a felszámolás során befolyt összeg és a hitelezői igények közötti összeg kifizetésére.”

Az újságíró egy hónappal később, szeptember 23-án újra foglalkozott a témával. „A hitelezőknek mégsem jutott a befolyt pénzből, mert a csődbe ment cég (szerintem ez pontatlan: ugyanis tudatosan csődbe vitt cég K.J.) tartozásaiért való kezességvállalás az ÁVÜ véleménye szerint csak a felszámolási eljárást követően, s nem annak megindulásával egy időben lép érvénybe. Mivel ez idén novemberben záródik, ezután elméletben már fizetnie kellene a

jogutód ÁPV Rt.-nek. Erre azonban nagy valószínűséggel csak hónapok – perek esetén pedig évek – múlva kerül sor. Információnk szerint ugyanis az ÁPV Rt. Igyekszik „tisztá képet kapni” a Művelt Nép felszámolását követő helyzetről, s lezárni készül a már ellene megindult pereket is. Ez pedig időbe kerül.”⁶

Valószínűleg ez a második cikk adta meg a végső lökést. Nem várhattunk tovább a kormány és a politikai erők jóindulatára. Lantos Kati (az ő cégének, a Generál Pressnek vagy két és fél millióját nyúlták le a Művelt Nép privatizátorai) szervezte meg a találkozást az MSZP vezető tisztségviselőjével, Lendvai Ildikóval, aki korábban könyves kolléga, a Gondolat Kiadó igazgatója volt. A képviselő a „Fehér házban” fogadott bennünket, ismerte az ügyet, s azt tanácsolta, írjunk levelet az új privatizációs miniszternek, Suchman Tamásnak, és a kultusz-miniszter Fodor Gábornak. Vállalta, hogy majd a parlamenti tanácskozások alatt ő személyesen kézbesíti a címzeteknek a levelet, és beszél is velük a könyvesek érdekében. Kívülük Lascsik Attila, a soros ÁPV Rt-s vezérigazgató is megkapta – ha a képviselő valóban átadta – a levél egy példányát. Hárman írtuk alá, Lantos Kálmánné, Földes Tamás (a Gabo és Talentum Kft-k ügyvezetője) és jómagam. „Morálisan is elfogadhatatlannak tartjuk – írtuk többek között –, hogy amíg a kiadók minden adót és járulékot (kulturális járulékot is!) pontosan fizetnek, addig az állam a kiadók jogos követeléseivel packázik.... Az ÁPV Rt. a legkülönbözőbb jogi manőverekkel igyekszik elodázní a per lezárását, ill. a jogosan járó összeg kifizetését, nyilvánvalóan arra várva, hogy a hosszas bírósági procedura ideje alatt az amúgy is válságos helyzetben lévő kiadók jó része csődbe mehet.” Egyezséget is ajánlottunk: hajlandók lettünk volna a kamatok egy részétől eltekinteni.

Hosszas hallgatás után, 1996. február 23-án Suchman Tamás tárca nélküli miniszter válaszolt a levélre.

„Tisztelt Ügyvezető Igazgató Úr!

A Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat felszámolásával kapcsolatban az ÁPV Rt. kezesi felelőssége tárgyában írt levelére válaszolva az alábbiakról tájékoztatom:

az ÁVÜ illetve jogutódja, az ÁPV Rt. Az 1992. Évi LIV. Törvény 53.§-a szerint a vállalat vagyonának elvonása esetében az elvonás időpontjában fennálló tartozásokért – az elvont vagyon erejéig és az elvonás arányában kezesként felel. Ez a kezeség azonban sortartó, ezért az ÁPV Rt. a kifizetést a felszámolási zárómérleg elkészítéséhez köti.

A Művelt Nép Vállalat felszámoló biztosával, valamint több hitelező képviselőjével tárgyalások vannak folyamatban az ÁPV Rt. kezesi felelőssége mértékének és a kifizetés időpontjának meghatározása tekintetében.

Megjegyzem, hogy a művelődési és közoktatási miniszter által elvont vagyontárgyak esetében az ÁPV Rt.-nek semmiféle felelőssége nem áll fenn, így e tekintetben fizetési kötelezettség sem terheli...

Több hitelező konkrét ajánlata alapján az ÁPV Rt. ügyvezetősége részére előterjesztés készül, melyben az Ön egyezségi javaslatát is figyelembe véve kerül sor a kifizetés összehszerűségére és időpontjára vonatkozóan a döntés meghozatalára, melyről tájékoztatni fogjuk...”

A miniszter válasza természetesen elfogadhatatlan volt számunkra, és az egész szakma számára. Ezért a következőket írtuk:

⁶ Magyar Hírlap, 1995. szeptember 23.

TISZTELT MINISZTER ÚR!

Közljük, hogy ... válaszlevelét nem tudjuk elfogadni, mert az abban leírtak törvényellenesek, s számunkra érthetetlen, hogy a Magyar Köztársaság minisztere aláír ilyen törvényteleniséget.

A PTK ide vonatkozó szabályai szerint a kezesség nemcsak a tényleges tartozásra terjed ki, hanem kártalanítási kötelezettséget is jelent.

Tekintettel arra, hogy a Művelt Nép fizetéseképtelenségét 1994. november 11-i dátummal már a Bíróság is megállapította, az ÁPV Rt-nek akkortól gondoskodnia kellett volna a hitelezők kifizetéséről ill. kártalanításáról, nem beszélve arról, hogy a Művelt Nép vagyonának elvonásakor a fennálló tartozásokat ki kellett volna fizetnie.

A folyamatban lévő peres eljárást mindaddig nem vonjuk vissza, amíg az Önök részéről a törvénytelenység fennáll.

Az ÁPV Rt. Időhúzó taktikája érthetetlen, hiszen a tartozás összege ma már tudomásunk szerint 800-1000 millió forintba növekedett, s a követelések jogossága nem hagy kétséget afelől, hogy a bíróság a törvényteleniséget megszünteti.

Tekintettel arra, hogy Önök az 1995. október 4-én kelt levelünkre a 30 napos válaszadási kötelezettséget sem tartották be, s ugyanezen időpontban a televízió nyilvánossága előtt ígért 1995. dec. 31-ei rendezés sem történt meg, egyezségi ajánlatunkat semmisnek tekintjük, s ragaszkodunk az eredetileg követelt összeghez, annak a kifizetésig járó kamataihoz valamint kártalanításunkhoz.

Egyúttal azt is jelezzük, hogy jelen levelünkkel egy időben panaszunkkal az Állami Számvevőszéket is megkeressük, ugyanis az Önök által említett zárómérlegre – abban az esetben, ha már kimutatható, hogy a Művelt Népnél nincs vagyona, tehát végelszámolás helyett felszámolás kezdődött – nincs szükség, a zárómérleg előtt lehetett volna minden követelést rendezni.

Továbbá tájékoztatjuk Önt arról, hogy amennyiben levelünkre a törvényben előírt határidőn belül kedvező érdemi válasz nem érkezik, kénytelenek vagyunk teljes erővel a nyilvánossághoz fordulni.

Ezt a levelet Lantos Katival ketten írtuk alá „a pert indított kiadók megbízásából.”

Április 12-én megérkezett a válasz Kamarás Miklós vezérigazgató-helyettes aláírásával:

„Ezúton tájékoztatjuk, hogy a Művelt Nép Vállalat f.a. felszámolási eljárásában bejelentett hitelezői igények kezesi felelősség alapján történő kielégítése érdekében az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Részvénytársaság ügyvezetésének döntése alapján az összes hitelező bevonásával peren kívüli megegyezésre törekszünk.

Ennek érdekében megbízottunk az összes hitelezővel felveszi a kapcsolatot, és személyes tárgyalások során terjeszti elő a konkrét javaslatot a törvényes keretek között. Kérjük szíveskedjenek a tárgyalások során konstruktívan együttműködni.”⁷

És valóban megkezdődtek bizonyos tárgyalások: fogadtak néhányunkat a vagyonkezelőknél, előbb csak jogászai, majd igazgatói szinten is. Egy ilyen alkalommal az ÁPV Rt. képviselői hajlandóságot mutattak arra, hogy (még mindig csak az elvont vagyon erejéig) a kiadói szakma számára 40 napon belül érvényes választ adjanak.

⁷ Az iktatószám nélküli ÁPV Rt-fejléces levél másolata a K.u.K. Kiadó iratai között van.

Ekkor Lantos Kati az érintett kiadóknak körlevelet küldött ki, felhatalmazásukat kérve arra, hogy nevükben tárgyalásokat folytathassunk.

„Elgondolásunk az, hogy tőkeköveteléseink teljes egészének, s a tőkére eső kamatok 80%-ának mértékéig mérsékelt követelés 30 napon belüli kiegyenlítése esetén az ÁPV Rt. önkéntes teljesítését elfogadjuk.

Mivel látható, hogy követelésünk nem teljes mértékben térülhet meg, fenn kívánjuk tartani a meg nem térülő összegekre eljárásainkat, vagy azt a jogot, hogy eljárást indíthassanak a hitelezők, így jogainkról nem mondunk le.

Amennyiben Önök megbíznak bennünket, úgy ennek tényét, ha visszautasítják közreműködésünket, ennek tényét kérjük levelünk vételét követő 3 napon belül a GENERÁL-PRESS Kft.-nél írásban, telefaxon jelezni.”

Nagyon sok kiadó jelezte vissza, hogy felhatalmaz bennünket a tárgyalások megkezdésével. Fogadott minket – Katival, Drucker Tiborral és a néhány Békés megyei hitelezőt képviselő dr. Egri Levente békéscsabai jogásszal – az ÁPV Rt. egyik éppen aktuális igazgatója (mert a vagyonkezelő ügyvezető igazgatói székei állandóan változtak), de követelésünket – némi felületes ígéretes mellett – lényegében lepasszolta. (Érdekesség: a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, korábbi munkahelyem, ilyen fontos, az egész szakma életét jelentősen meghatározó kérdésben nemcsak nem foglalt állást, de még saját követelésének érvényesítését sem bízta ránk).

Minthogy augusztusig nem tudtunk elérni – az előzetes ígéretések ellenére – semmit, elhatároztuk, hogy nyilvános demonstrációt rendezünk az ÁPV Rt. székháza előtt. A könyves tüntetés napját szeptember 6-ára, péntekre tűztük ki.

Felhívást küldtünk a könyvszakma dolgozóinak, kértük, ne csak a közvetlenül érintettek, hanem mindenki segítse a demonstrációt. Külön felkértük a Művelt Nép volt dolgozóit (akik addigra valamilyen különalkuval mégis hozzájutottak pénzükhöz), hogy ők is támogassák jelenlétükkel a megmozdulást.

Csütörtökön délelőtt jelentkeztek az ÁPV Rt-től: a vezérigazgató, Kocsis István kéri, üljünk le tárgyalni még egyszer. Alighanem szerepet játszott ebben a másnapi pápalátogatás is: a hatalom nem örült volna annak, ha a Szentatya magyarországi útját zavaró körülmények nehezítenék. Mert soha ilyen magas szinten nem álltak velünk szóba eddig.

Még aznap délelőtt felhívott Kocsis András Sándor, a Kossuth Kiadó vezérigazgatója. Hosszasan vitakoztunk a teendőkről, mint az Egyesülés alelnöke, nem értett egyet a demonstrációval. Nem értett egyet, de megértette. Délután a tévé budapesti híradójában elmondta, reménykedik a megegyezésben. Mi nem reménykedtünk.

Este 6 órára beszéltük meg a találkozót a vezérigazgatói tárgyalóban. Kocsis István mellett egy feltűnően mély hangú szőke fiatalember, alighanem a jogi osztály munkatársa ült (nem mutatkozott be), valamint a nem sokkal később kirobbant Tocsik ügyben elhíresült dr. Liszkai Péter képviselte a privatizációs szervezetet, a követelők részéről Lantos Kati, dr. Egri Levente, Rácz Gábor (a Művelt Nép felszámolója), dr. Szabó Tibor ügyvéd és jómagam ültünk asztalhoz. Ahogy máskor is, Kati rendkívül élesen indított, túl hevesen támadt az asztal túloldalán ülőkre, akik persze rögtön közölték, hogy ilyen hangnemben nem tudnak tárgyalni. A helyzetet a Művelt Nép felszámoló biztosa billentette helyre, rendkívül szerény és udvarias hangon, nagyon rokonszenvesen, de határozottan érvelve ecsetelte, hogy véleménye szerint az ÁPV Rt miben és hogyan követ el évek óta törvénytelenégeket. – Önök – mondtam én, végre szót kapva – egyszerűen elvették a kiadók pénzét. Kérdem, mennyivel tisztességesebb ez a „lenyúlás”, mint a bolsevik államosítás volt annak idején? Kocsis István, az ÁPV vezér-

igazgatója meglehetősen tárgyilagosan, s érezhető jóindulattal magyarázta el, hogy – bár alapvetően igazunk van s követeléseink jogosak – ők egyszerűen a fennálló ellentmondásos törvények miatt nem tudnak fizetni. A követelőknek – mondta – meg kell várniuk a bíróság döntését. Mi úgy véltük, eleget vártunk, hiszen hosszú évek teltek el a Művelt Nép ostoba szétcincálása óta. Amennyiben nem fizetnek, reggel a tüntetést megtartjuk. Az ÁPV vezetői időt kértek, és átvonultak a vezérigazgatói irodába. Magunkra maradva, esélyeinket latolgattuk. Jogi képviselőnk, *Szabó Tibor* megígérte a következő lépést. Ajánlatot fogunk kapni, miszerint az ÁPV Rt *megvásárolja a kiadók követeléseit*. Valóban fölvetették ezt a lehetőséget, amikor visszajöttek, de még hosszú alkudozás előzte meg az egyezség szentesítését.

Az aláírás végül megtörtént. Az egyezség egyik példánya az ÁPV széfjébe került, a másikat Lantos Kati zárta el kiadója páncéljában, s gondolom, azóta is ott van. Mert az egyezség *szigorú üzleti titoknak minősített*. Most már elárulhatom: lényege pontosan az, amit Szabó Tibor gondolt. Az alapkövetelések összegének általuk elismert mintegy háromnegyed részét (a többiért a Művelődési Minisztérium illetve a Magyar Kulturális Alap volt sáros, mert a Művelt Nép budaörsi raktára az ő tulajdonukba került) a vagyonkezelő megvásárolta, s valóban: fel is osztotta a kiadók között. A kamatkövetelésekért a per azóta is folyik, immár nyolc éve. Így segíti a kultúrát pártállástól függetlenül a mindenkori magyar állam.

Már éjfél körül járt az idő, amikor megegyeztünk. Megkérték, fogalmazzam meg a kommunikét a sajtónak. Néhány perc múlva a miniszter, *Suchmann Tamás* is bejött, meghallgatni a közleményt. Felolvastam a sebtében megfogalmazott néhány sort: *Nyilatkozat. Az ÁPV Rt és a hitelező 57 könyvkiadó képviselői 1996. szeptember 5-én a késő esti órákba nyúló tárgyaláson egyezsége jutottak. Ennek értelmében a kiadók az ÁPV Rt-től megfelelő biztosítékot kaptak arra, hogy követeléseik belátható időn belül megnyugtató módon rendeződnek. Ezért a szervezőbizottság úgy döntött, hogy a szeptember 6-án délelőttre tervezett demonstrációt lemondja.*

Mindenki rábólintott, s néhány perc múlva már a vezérigazgatói iroda faxán elküldhettük az MTI-nek.

Másnap reggel Kocsis Istvánnal és a szervezőbizottság tagjaival ott álltunk a pesti rakparton, az ÁPV székház bejárata előtt. A kivezenyelt rendőrök megnyugvással vették tudomásul, hogy nem lesz tüntetés. A könyvesek – azok, akiket nem tudtunk kora reggel értesíteni s eljöttek ide demonstrálni – szintén tudomásul vették, hogy elmarad a tüntetés, de ők nem megnyugvással, inkább gyanakodva, bizalmatlanul. Bizalmatlanul, igen, mert néhány héttel később, amikor a megállapodás szerinti pénzhez hozzájutottak a kiadók, alig valaki mondott köszönetet Lantos Katinak és nekünk azért, mert értük is csatába szálltunk. Az „üzleti titok” kicsit még gyanúba is kevert bennünket – volt, aki azt hitte, vagyonokat kaptunk az ő kárukra.

Most, amikor leírtam a megállapodás lényegét, úgy érzem, már semmi nem kötelezi az aláírókat a titoktartásra. Nem azért, mert mások állnak az ÁPV Rt. élén, hanem mert a független magyar bíróság éppen a napokban másodfokon ítéletet hozott (2. Gf. 75.486/1999/3.): törvényesnek minősítette az ÁPV eljárását, és jogtalannak a mi követeléseinket, sőt, a perben álló kiadókat fellebbezési perköltségek megfizetésére kötelezte.

Azaz: a független magyar bíróság *törvényesítette az einstandot*.

Szüretféle

Aztán – ha a könyvkiadásban nem is, családi életemben, és ez a legfontosabb – minden jóra fordult. Feleségem kilábolt a súlyos betegségből, fiam, menyem felgyógyultak (bár Gábornak több műtétje volt még, s alig észrevehetően ma is biceg egy kicsit), és a következő évben

ismét teljes energiával lehetett dolgozni. Szinte újra kellett kezdeni, a betegségek, műtétek, gyógyszerek miatt úgyszólván valamennyi pénzt ki kellett vonni a vállalkozásból – s ráadásul minden évre jutott egy-két könyvkereskedelmi csőd.

Megint saját munkáinkkal kellett megpróbálnunk segíteni a K.u.K. Kiadón. Az 1987-ben már nagy sikert aratott állatvicc-gyűjteményem újrakiadásával (*Állati... 300 állatvicc*), persze az *Illik tudnival*, *Knight Lassie hazatérjének* újrakiadásával próbáltunk kimászni a csávából – néha már Juli is le tudott jönni dolgozni, sőt – akkor volt először páróka nélkül, visszanőtt, de még rövid saját hajával – részt vett velem a budapesti könyvfesztiválon is. S minthogy állandóan azt mondtuk, nem tudunk a tükörbe nézni, ha a lektőrök mellett nem adunk igazi értéket is, a könyvhétre nagyon szép kivitelben megcsináltuk *André Chénier Válogatott verseit*, Baranyi Feri gondozásában. Chénier-kötet – akármilyen hihetetlen – korábban soha nem jelent még meg Magyarországon.

Sikerült abban az évben megszereznem egy francia lektűr kiadási jogát. Ez volt *A sebész-asszony* – azóta több kiadást is megért. Az esztendő végül is elég jól zárult: az előző év kiadói és egyéni veszteségeit emberileg és anyagilag is sikerült behozni. Mivel feleségemnek rendszeresen kellett orvosi vizsgálatokra és kezelésekre járnia (a mai napig is), és még kisebb, kontroll-jellegű műtétje is volt, úgy döntöttem, lelki gyógyszerként befizetünk egy izraeli, eilati üdülést. Ez nagy könnyelműség volt, hiszen ennyire azért nem billent pozitívrá a kiadó mérlege, s ráadásul már jelentkeztünk márciusra a jeruzsálemi nemzetközi könyvvásárra is, de úgy éreztem, elsősorban az ő érdekében meg kell tennünk.

Sose bánom meg ezt a két utat. Eilatról eljutottunk a Holt-tengerhez, és fölmentünk a Maszadára. Bibliái tájakon, biblikus hangulatban tettük meg az utat. Isten nézett ránk a kopár, holdbéli tájakon minden szikla mögül.

A jeruzsálemi szakmai út – országjárással egybekötve – talán még csodálatosabb utazás lett. Maga a könyvvásár, amelyre egy csoport kiadói szakember utazott, nem volt túlságosan jelentős, tartalmában, küllemében, erejében messze elmaradt a londoni vagy a párizsi, de talán még a budapesti vagy a pécsi mögött is. (Mert a kilencvenes évek elején Pécsen is volt évente – szeptemberenként – egy nagyszabású könyvvásár, a sok mindennel próbálkozó *Schenk Jánosnak* köszönhetően. A 92-esen részt vettünk, s mondhatom, nagyon jó hangulata volt az egésznek. A következő évben a betegségek miatt nem tudtunk ott lenni Pécsen, magam egy napra mertem otthagyni lábadozó családomat, vonattal mentem, féltem a hosszú autózástól, annyira kimerült voltam, az esztendő borzalmas eseményei fizikailag és idegileg is megviseltek.)

Az izraeli – ha jól emlékszem, tíznapos – út során elvittek Betlehembe, Názáretbe, jártunk Akkón, Netanián, hajókáztunk félelmetes viharban a Genezáreti tavon – és csodáltkunk a hirtelen megnyugvó víz fölött Isten szép mosolyát, a lány ívű szivárványt; megnéztük a Golán fennsíkot, és – bár féltettek bennünket a terrortámadások miatt – egy szabadprogramos napon távolsági busszal elmentünk Jaffába és Tel-Avivba, sőt, másnap Julival kettesben ismét buszra szálltunk, és meglátogattuk Haifán hajdani „második mamáját”, akkor már kilencven fölötti kedves és fantasztikusan mozgékony öregasszonyt (a 99-dik születésnapja előestéjén halt), valamint öccsét, *dr. Arje Kaddart*, aki az *Izraeli Magyar Szemle* című újságot szerkesztette – e kézirat nyomdába adása előtt bekövetkezett haláláig – fáradhatatlanul. Érdekes: akkor csöppet sem féltünk merényletektől, teljes biztonságban éreztük magunkat. Azóta megváltozott a világ.

Az izraeli úton velünk volt *dr. Kiss Ernő* is, a Háttér Kiadó igazgatója, akiről fentebb azt írtam, hogy nagymértékben hozzájárult feleségem betegségéhez. Mi addigra túl voltunk sértettségen és haragon, hálásak voltunk Istennek, hogy rendezte életünket, megbocsátottunk

hát Ernőnek, s jól tettük, mert több alkalmunk nem is lett volna már: két hónappal később meghalt.

Hazafelé, a repülőgépen megkaptuk a legfrissebb magyar újságokat. A megszorító intézkedéseket (az úgynevezett Bokros-csomagot) jelentették be, s e csomag néhány nap múlva olyan súllyal zuhant rá a magyar könyvkiadásra, hogy hajszal híján maga alá temette az egész szakmát. Csak a düh és elkeseredés dolgozott bennünk, senki nem gondolta végig önzetlenül, hogy ami nekünk személy szerint csak teher és gond, az ország számára talán hasznos lesz. Márpedig három év múlva (amikor a szocialisták és a szabaddemokraták belebuktak abba, hogy csak hosszas tévóvázás után mentették meg a csödtől az országot) ez egyértelmű lett.

Nekünk – és általában a könyvszakmának – kizárólag rosszat hozott a csomag. Újra – nem először – forgalmiadó-emelés, drasztikus mértékű forintleértékelés, a szerzői jogdíjak társadalombiztosítási járulékkal sújtása (ezt aztán áprilisban az Alkotmánybíróság semmisnek nyilvánította, de pár évvel később ügyes trükkel mégis csak sikerült véghez vinni a tébésítést), újabb adónemek kivetése, később a papírárak iszonyú megemelése – mindennek az volt a következménye, hogy a könyvtárak is alaposan megnövekedtek. Az emberek szinte végképp abbahagyták a könyvvásárlást, örültek, hogy a drága kenyérre még telik.

Mindig, amióta könyvkiadással foglalkozom, büszke voltam arra, hogy tudok védekezni a külső behatásokkal szemben, tudok fordítani kiadói elképzeléseimen, van még elég új és új ötlet a tarsolyomban. De most... most úgy éreztem: nincs tovább, ezt már igazán nem lehet túlélni.

Még az előző év októberében Frankfurtban lekötöttem az európai könyvvilág új szenzációját, egy nemrég fölfedezett Verne-regényt. Szerencsémre (vagy szerencsétlenségemre) hírét én hallottam először a magyar kiadók közül, s így ajánlatommal sikerült orrhosszal megelőznöm „versenytársaimat”, egyebek közt *Bolgár Györgyöt*, a kitűnő publicistát, aki akkor (mert a szélsőjobb nyomására eltávolították a Rádióból) a Helikon igazgatója volt. A *Párizs a XX. században* nem sokkal a Bokros-csomag után készült el tízezer példányban, s hiába volt óriási a sajtója és hiába volt még mindig viszonylag olcsó (kötve 495,- forint), nagyjából a fele fogyott el. Nemcsak a korlátozó gazdasági intézkedések okozták a viszonylagos kudarcot, hanem az is, hogy ezekben az években – kihasználva a valódi könyv drágulását – tobzódtak a könyvszakma *ócskásai*, akik régi sikereket, klasszikusokat adtak ki új, megmásított címmel, megtévesztve az olvasóközönséget. Sokan a mi valóban újonnan fölfedezett Vernénk mögött is ilyesféle trükköt sejtettek. A könyvet végül csak nagyon nehezen sikerült eladnunk. Mint mindig, most is olyan műveket kellett keresnem, amelyekért nem kell jogdíjat fizetni – mi tagadás, egy kicsit kapkodtunk, hogy felszínen maradjunk. Legelőször is egy újabb viccgyűjteményt állítottam össze, *500 remek vicc* volt a címe. Elégé jól fogyott, de egy szolid paperback nyereségéből nem lehetett volna a vállalkozást fenntartani. Megcsináltam tehát a folytatását is, az *Újabb 500 remek viccet*, és kiadtuk (akkor hetedik kiadásban) feleségem illemkódexét. Ezek a könyvek egy kicsit helyrebillentették a kiadó mérlegét, de az, hogy megjelent ifjúkori kedvencem, *Chevalier Botrány Clochemerle-ben* című pazar szatírája, és nem kellett senkinek (a nehéz francia szót nem bírták kiejteni a kereskedők, „az a Cö-betüs nem kell” – mondták, s a bizományba átvett könyveket eldugták a raktárak sarkába). Sikerebb volt Barlay újabb politikai thrillerjének kiadása: a *Kémháború Kubábant* megkedvelték az olvasók.

Addigra a könyvkereskedelem már teljesen átállt a bizományi rendelésre, nem vállalva semmiféle kockázatot. Nehéz ilyenkor új ötletet bevezetni. Erre is ez az év hozott példát. Találtam egy német könyvet, a *Falken Verlag* nyakkendő-s könyvét. Nem terjedelmes munka, sokféle nyakkendőkötéssel, végig színes fotókkal; egy nyakkendővel együtt csomagolva jó kis karácsonyi ajándék – gondoltam én, s a könyvet körbevittem megmutatni a fontosabb

nagykereskedőknek. Fanyalogtak. – *Kinek kell ez? Ki hord ma nyakkendőt?* S hiába érveltem, hogy egyre-másra jelennek meg új és új társasági lapok, hogy a yuppik, a vállalkozók, a menedzserek öltözetének fontos eleme a nyakkendő, csak legyintettek. – *Jó, tíz példányt kérek bizományba... Megkóstoljuk, küldjél majd húsz példányt....* Summa summárum: összejött így vagy 300 példányos megrendelés – persze csak bizományba. De én makacs voltam. Megkerestem a *Roland Rt*-t, amelyik a magyar nyakkendőpiac vezető cége volt akkor. Elmondtam ajánlatomat: legalább 3000 példányban vegyék ők meg a könyvet, és hozzák ők forgalomba. Lelkesen fogadták az ötletet, 3000 példányt úgy hoztak forgalomba, hogy díszdobozt csináltattak, amiben a könyv mellett egy nyakkendő is volt. Megvettem a Falkentől a nyomdai filmeket, lefordítottam a szöveget. A könyv októberre elkészült, s a Roland – ha jól tudom – nagyon sokat értékesített cégeknek karácsonyi ajándékként, meg aztán ők maguk is e könyvet adták partnereiknek. A vevők pedig, akik a Roland valamelyik kapcsolatán keresztül hallottak a könyvről, elkezdtek keresni, de a könyvkereskedők csak a fejüket csóválták: ilyen könyv nem létezik. A Rolandnak végül is maradt vagy 300 példánya, ezt – közvetítéssel – átadta a Saxum Kft-nek bizományba. A könyv hamarosan elfogyott, és a legközelebbi kiadásból (máig négyszer kellett már kinyomtatni, s a *Nyakkendők – a nyakkendőkötés titkai* még most is keresett könyv, sok kiadást megélt azóta) már elkezdtek rendelni a korábban húzódozó terjesztők is. Ugyanebben az évben, karácsony előtt fejeztem be és jelentettük meg a 3000 viccet közlő *Nagy vicckönyvet*. Kirobbanó sikere volt! Elkezdtek hívni televíziós és rádiós műsorokba, sokat foglalkozott a könyvvel a sajtó. Tudniillik 3000 viccet egybegyűjteni rekordteljesítmény volt, előttem korábban csak egy *Nagy Imre* nevű úrnak (*Az Ojság* c. vicclap szerkesztője volt) sikerült, aki 1931-ben ötezer viccet jelentetett meg öt kötetben. Ha ő volt a magyar csúcstartó, akkor én 1995-ben feljöttem a második helyre. *Föld. S. Péter* barátom, a kitűnő humorista és közíró a *Kurir Elefánt*ban azzal méltatta a teljesítményem, hogy *körülbelül ennyi vicc forog közszájon a világon*. (Aztán később, 1999-ben a tízezer viccet tartalmazó *A legnagyobb vicckönyvvel* megdupláztam a „magyar rekordot”, 2001 karácsonyára pedig elkészült a *Kis-nagy vicckönyv – a legnagyobb vicckönyv kisöccse 3500 új viccel*. Egy magazin az ország legviccesebb embere címmel írt rólam két teljes oldalt, a NapTV pedig korábban úgy harangozott be: a *Vicckirály*. Pedig én élőben elég gyatrán mondok vicceket.) S megint úgy alakult, ahogy már-már törvényszerű volt. Isten vagy a Sors állandóan megszabta nekem: eddig és ne tovább! Ha valamennyire sikeresek voltunk akár anyagilag, akár egyébként, váratlanul mindig történt valami. Sorsunk megállított, nehogy elbázzuk magunkat. Most is kiegyenesedtünk egy kicsit, a Nagy vicckönyv a kiadónknak is jelentős anyagi hasznot hozott, még decemberben két újabb kiadást kellett csináltatni belőle. S erre december 28-án, amíg a Rádióban „parádéztam” Tarján Tamás beszélgetős műsorában, a Pollack Mihály téri parkolóból ellopták az alig egyéves, rettenetesen megszeretett Opel Astrámat.

Tervezett január elejei utazásunk így elmaradt. Azonnal új kocsit kellett lízingelni, hiszen nemcsak vezetője és irodalmi vezetője voltam (még vagyok is) a kiadónak, hanem gépkocsi-vezetője és áruszállítója is. Korábban (tán 92-ben) játékból csináltattam is egy névjegyet: „*Köves József irodalmi- és gépkocsivezető*” szöveggel. Szerencsére azért most nem kellett teljesen a nulláról kezdenünk – hamarosan, még az év elején újra ki kellett adnunk a változatlanul sikeres *Nagy vicckönyvet* és a következő hónapokban néhány olyan könyvvel is megpróbálkozhattunk, amire őszintén büszkék lehetünk. Bár érdekes módon egyik régi kedvencemet, a humoros irodalom kis remekét, *Erich Kästner Az eltűnt miniatűrjét* nem kapkodták szét a vásárlók, de folytatva a viccgyűjtést, megcsináltam a *Nagy vicckönyv* 2. kötetét, 2500 új viccel – így már én lettem a magyar rekorder Nagy Imre 5000 vicce után –, s ennek az első kötetet megközelítő sikere volt. Az 1995-ös frankfurti vásáron fiammal voltunk kint, ő vette észre *Daniel Ichbiah.: Bill Gates et la saga Microsoft®* című könyvét, s rábeszélte, vegyük meg a magyar kiadás jogát. Egy kicsit húzódoztam, drágálltam a Pocket ajánlatát. – *Apu,*

nyugodtan – győzködött a fiam –, *hidd el, annyi hirdetésoldalt szerzek hozzá, hogy már önmagában az is nyereséges lesz.* Igaza lett, a magyarországi számítógépes cégek sorra foglaltak le oldalakat, s végül már azt kellett mondanom – persze nem komolyan – Gabinak, álljon le, mert nagyon rosszul venné ki magát, ha több lenne a hirdetés, mint a könyv szövege. *A Bill Gates és a Microsoft® regénye egy* esztendő leforgása alatt három kiadást ért meg magyarul. Hatalmas sikere volt angol író-barátom, Barlay új repülős könyvének is. *A Fekete doboz* (eredeti címe: *Cleared for Take-Off*) annyira elfogyott, hogy még a kiadónak sem maradt vastartaléka. Sikeres volt első velűrbársonyba kötött versantológiánk is, a *Száz szerelmes sóhaj*, természetesen Baranyi barátom válogatásában, azokból a grafikákból válogatott illusztrációkkal, amelyeket Reich Karcsi annak idején nekem adott (a *Furcsa párok* címlapjához hozta az Editorgba). Volt persze nem eladható könyvünk is, de nem szégyelltük, sőt, örültünk, hogy legalább párszázan megvették *Kertész Manó: Szállok az Úrnak* című nyelvészeti munkáját, alcíme szerint *Az udvarias magyar beszéd történeté-t.* Grétsy László dicséretét viszont kivívtuk, nagyon szépeket mondott a könyvről és a kiadóról Vágó István nyelvészkedő műsorában.

Az 1997-es esztendő volt a K.u.K. életében „a fordulat éve”. Pedig ez is rosszul kezdődött a korábbi szolid felfutás után.

Február elején egy reggel arra mentem le az irodába, hogy az ajtó feltörve, minden kimutatás, papír a földön, a betörők elvitték a fénymásolót, a faxot, a két teljes számítógépes konfigurációt, a jobb telefonokat, a kis színes tévét, amit nem mertünk télire kint hagyni Szadán, a kávéfőzőt – mindent, ami mozdítható. Juli – aki mindig nálam később jár be az irodába – összeomlott, azt akarta, hagyjuk abba az egészet, hiszen mindig mindent előlről kell kezdenünk. Persze az első elkeseredettség hamar elmúlt, különösen, amikor kiderült, hogy a biztosító társaság sokkal tisztességesebben értékeli a történeteket, mint az, amelyikkel az ellopott autóra kötöttünk szerződést. Nagyon gyorsan működési előleget utaltak ki, hogy a legszükségesebbeket minél gyorsabban be tudjuk szerezni. Abban az évben utánnyomásban adtuk ki KutyaTár sorozatunkban *A vadon szavát*. Pechünk volt, egy *Scriptores* nevű kaposvári kalózkiadó szinte ugyanakkor megjelentette jogtalanul (a fordítói jog nálunk volt), s hiába minden föl- és bejelentés, könyvnek nem nevezhető borzadály füzetük olcsóbb volt, mint a mi tisztességesen kivitelezett munkánk, így jobban is vásárolták. (A kaposvári rendőrség viszont feljött Budapestre, és házkutatást akart tartani a *Scriptores* helyett a nekünk rendszeresen nyomdai előkészítő munkát végző *Scriptor Bt*-nél. Bűnüldözés magyar módra).

Abban az évben határoztuk el, hogy fordítunk kiadónk profilján. Amennyire csak lehet, visszafogjuk a lektűrkiadást, és megkeressük az ajándékozásra alkalmas, mutatós de viszonylag olcsó könyveket. Felkértük Baranyit egy újabb velűrbársonyba kötött antológia válogatására, s megcsináltuk *Czinke Ferenc* illusztrációival a világirodalom legszebb szerelmes szonettjeit gyűjtő *A szív szonettjei – 100+1 szonett a világirodalomból* versantológiát, kiadtuk Döbrentey Ildikó *Égbőlpottyant új meséjkjét*, és – büszke vagyok rá – a *Félszáz mondat a szerelemről* című kis ajándékkönyvet a Szépművészeti Múzeum kincseinek reprodukcióival. Ezt azóta követte a *barátságról, a szeretetről, az édesanyáknak, a ballagóknak szóló félszáz mondat*, és még egy: *Félszáz mondat Neked* – ez már kortárs magyar művészek munkáival illusztrálva. Négy nyelven – kivételesen nem festmények és szobrok reprodukcióival, hanem Németh Andrea fotóival – megjelentettük a *Félszáz mondat Budapestről* című „albumocskát” is.

Napjainknál tartunk – majdnem.

Nem lenne teljes a kiadónkról festett kép, ha nem írnám le még *Hans Habe* nevét. Ő mostanság a mi sikerünk és büszkeségünk. Néhány évvel ezelőtt (talán 93-ban) németül tudó ismerősök hívták fel a figyelmemet *Ilona* című nagyregényére, egy magyar asszony sorsára a

Monarchiától az ötvenes évekig. Több évig küzdöttem a megjelenésért, de hatalmas – erőnket sokszorososan meghaladó – pénz kellett volna ahhoz, hogy neki merjünk vágni a kiadásnak. Hiszen 800 oldalnak – egy teljes családregevénynek – csak a fordítása is egy vagyon! A hatvanadik születésnapom körül interjút készített velem a *Népszava* kitűnő munkatársa, Valachi Anna (mellékesen irodalomtudós). Ott, abban a beszélgetésben említettem meg Ilonát. Néhány nap múlva csöngött a telefon, egy úr hívott fel. *Vadász József vagyok Szekszárdról – mondta. – Olvastam a Népszavában az interjút. Mennyi pénz kellene az Ilona megjelentetéséhez? – Körülbelül egymillió forint – feleltem, s elmondtam: – Sok nagy multicég vezérének írtam én már emiatt, azt gondolván, néhányan összeállnának annak érdekében, hogy egy magyar regény végre hazataláljon, de a legtöbben még csak nem is válaszoltak megkeresésemre. – Nos – felelte az úr –, én nem vagyok multi, csak egy vidéki nyomda igazgatója, de én megelőlegezem a szükséges összeget. – Először azt hittem, valami ismerősöm akar megtréfálni. – Köszönöm, de mi készítené erre a gesztusra? – Egyszerűen csak megragadott, amit olvastam. Egyetlen feltételem van: a könyvet a mi nyomdánk készítse majd el.* Így kezdődött Hans Habe újrafelfedezése. A hatvanas években megjelent magyarul néhány könyve, aztán a politika beleszólt, hatvannyolc után a szovjetellenes Habe magyarul nem láthatott már napvilágot. A kilencvenes évek elejére pedig teljesen elfelejtették az író, akiről pedig már Thomas Mann és Hemingway is nagy elismeréssel beszélt. Azóta – Vadász Jóska áldozatkész segítségének is köszönhetően – egyre-másra jelennek meg Habe nálunk még ismeretlen művei az olvasók legnagyobb örömére – hiszen amikor e sorokat írom, Habe az egyik legsikeresebb szerző a magyar könyvpiacra.

Még nincs vége

Választott szülőfalum – miként feleségemé is, hiszen ő is született pesti – a Gödöllő melletti Szada. Fent a Szőlőhegyen áll a házunk. Sokáig csak egy harminc négyzetméteres gyúfásdoboz volt, ma kétszintes, tágas otthon, gyönyörűség a lelkünknek minden szeglete.

Innen, az erkélyről tiszta időben ellátni a Hármashatárhegyig, jobbra áttetsző kékséggel sejlik fel a Naszály csúcsa is.

Jobbra alant Veresegyház házacskaí, balra a gödöllői panelházak sora.

Nyugatról éppen felhők közelednek. Vajon megzavarják-e a kora őszi tiszta napsütést?

Milyen messzire lát az ember? Meddig tudja belátni életét, jövőjét?

Még dolgozom, s egyelőre talán bírom is erővel. És meg kéne még írni több másik „önélet-rajzomat”. Hiszen ezek, amik itt sorakoznak, forgácsok csupán.

De nem tudhatja az ember: meddig még a meddig.

Nagyobbik kisunokám, Ádámka azt kérdezte nemrég: – *Papi, ha nagy leszek, majd én lehetek a K.u.K. Kiadó főnöke? – Lehetsz még, Ádámkám, persze, hogy lehetsz! – hagytam rá derűsen. – De velem mi lesz? – Te meghalsz, papi, és majd az égből nézed, hogy mit csinálok a helyeden.*

Megígérem, Ádám. Le-lekukucskálok majd terád.

Olvasni egy kicsit már megtanultál. De *nem elég ám ismerni a betűket: nagyon kell azokat szeretni is!*

Budapest – Szada
1997 – 2001